

ТҮЙЧИ МИРЗОД,
РОЗИҚ ҲАМИДОВ, МИРЗОХҶАИ ПИРЗОД

АДАБИЁТИ ТОҶИК

5

858-941

Устод Рӯдакӣ

То ҷаҳон бӯд аз сари одам фароз,
Кас набӯд аз роҳи дониш бе ниёз.

***

Дониш андар дил ҷарои равшан аст,
В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан аст.

1119-1221

Аттори Нишопурӣ

Дар ҷавонӣ дор тиронро азиз,
То азиз дигарон гарой ту нияз.

***

Хар ки дорад донишу ақлу тамиз,
Аҳли ақлу умро дорад азиз.

***

Резиш нонро маҷфкан зери пой,
Тар ҳамехоҳӣ ту неъмат аз Худой.

***

Бандагӣ аз худшиносии шӯд талмом,
Нест марди беадаб соҳибмақом.

1184-1292

Саъдии Шерозӣ

Ман аз бемуродӣ назм рӯйвард,
Ғаши бемуродон маро хаста кард.
Нахоҳам, ки бинад хирадманд реш,
На бар узеи мардум, на бар узеи хеш

***

Чу инсонро набошад фазлу эҳсон,
Ҷи фарқ аз одамай то нақши девор.

***

Ба даст овардани дунё хунаш нест,
Якero гар тавонӣ дил ба даст ор.

Абулқосими Фирдавсий
Низаҳ кун бад-ин лаликари номдор,
Ҷавнони шоиस्ताи қорзор.
Эи баҳри бару буму фарзанди хеш,
Зану кудакӣ хуро найванди хеш,
Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,
Аз он беш, ки кинвар ба душман диҳем.
Бикӯшеду хубӣ ба қор оваред!
Чу дидед сармо, баҳор оваред!

934-1020

Абӯалӣ ибни Сино

Аз қаври гили сияҳ то авҷи Эрҳал,
Қардам ҳама мушқилошти гетиро ҳал.
Берун ҷастам эи қайди хар мақру хиял,
Хар банди кӯшода шӯд, магар банди аҷал.

980-1037

Бадриддини Хилолӣ

Адаб хоҳӣ эи ҳад берун манех пой,
Эи хар ҷонӣ, ки хоҳӣ дар миён ой.
Адаб орошти афвол бошад,
Адаб осониш аҳвол бошад.
Адаб маҷмӯан хусну ҷамол аст,
Баҳоре дар қаноли эътидол аст.
Адабро раҳбари кӯйи талаб кун,
Вагарна нафси саркашро адаб кун.

1470-1529

**ТҶҲҲҲ МІРЗОД,
РОЗИҚ ҲАМИДОВ, МІРЗОХҲҲАИ ПІРЗОД**

АДАБИҲТИ ТОҲИҚ

(Қитоби дарсӣ барои синфи V)

**МУШОВАРАИ ВАЗОРАТИ МАОРИФИ
ҶУМҲУРИИ ТОҲИҚИСТОН БА ҶОП
ТАВСІЯ ҚАРДААСТ**

**Душанбе - 2008
«АВА»**

ББК 83.3 (2 тоҷик) Я 72
М - 65

**Ин китоб дар доираи Лоихаи таҷдиди
соҳаи маориф нашр гардидааст.**

Тӯйҷӣ Мирзод ва дигарон.
Адабиёти тоҷик (Китоби дарсӣ барои синфи 5). Душанбе,
«АВА», 2008, 304 с.

Хонандаи азиз!

Китоб манбаи донишу маърифат аст ва то метавонед аз он баҳра бардоред. Шоиста бошад, агар онро мисли гавҳараки чашматон эҳтиёт намоед. Кӯшиш ба харҷ диҳед, ки соли оянда ҳам ин китоб тозаю озода бошад ва ҳамин тавр дастраси додари хоҳарчаҳоятон гардад ва ба онҳо низ хизмат кунад.

Ҷадвали истифодаи иҷоравии китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли хониш	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол
1					
2					
3					
4					
5					

ISBN 978-99947-70-88-5

© Т. Мирзод, Р. Ҳамидов, М. Пирзод - 2008,
© «АВА» - 2008.

АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ

ФАРҚИ АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ АЗ КИТОБӢ

Адабиёти бадеӣ асосан ду навъ мешавад: а) адабиёти шифоҳӣ; б) адабиёти китобӣ. Дар ҳома аввал адабиёти шифоҳӣ, яъне фолклор замонҳое, ки ханӯз хат вучуд надошт, пайдо шуда буд. Одамон ғаму шодӣ, орзую омоли хешро даҳонӣ, бадохатан дар нақлу ривоятҳо, афсонаю асотирҳо, суруду таронаҳо баён мекарданд. Ин гуфтаҳо аз авлод ба авлод, аз насл ба насл, аз аср ба аср гузашта такмил меёфтанд ва оҳиста-оҳиста жанру намудҳои адабиёти шифоҳӣ шакл мегирифтанд.

Баробари пайдоиши хат адабиёти китобӣ ҳам оғоз меёбад. Ва ашхоси босавод адабиёти шифоҳиро ҳамчун намуда ба шакли китоб омода месозанд. Бештари асарҳои халқӣ бо ҳамин роҳу восита то замони мо омада расидаанд.

Адабиёти шифоҳӣ моли халқ аст. Яъне, соҳиби нақлу ривоят, афсона, суруду таронаҳо мову шумо ҳастем. Имрӯз низ халқ асар эҷод мекунад ва эҷодиёти онҳо дар маҷмӯаҳои дастҷамбӣ ба таъбир мерасанд. Адабиёти китобӣ эҷоди ашхоси муайянаанд, ки дар замону макони мушаххас зиндагӣ карда, асар эҷод намудаанд. Масалан, устод Рӯдакиро гирем. Ӯ дар соли 858 ба дунё омада, соли 941 вафот кардааст. Ва ӯ қасидаи “Шикоят аз пирӣ”, “Модари май” ва асарҳои дигарро офаридааст. Ин андешаро нисбати Восеъ ва нақлу ривоят ва суруду таронаҳое, ки дар ҳақиқати ӯ гуфта шудаанд, баён карда наметавонем. Зеро нақлу ривоят ва суруду таронаҳоро шахсони номтаълим, яъне халқ эҷод кардааст.

Адабиёти шифоҳӣ аз лиҳози забон ва тарзи баён ҳам аз адабиёти китобӣ фарқ мекунад. Забони асарҳои халқӣ сода, фаҳмо буда, мардум онро зуд қабул мекунаанд. Ибораорӣ, истифодаи калимаю ибораҳои душворфаҳм ва бегона дар онҳо дида намешавад, вале дар адабиёти китобӣ зиёдтар ба назар мерасад.

Аксарияти афсонаҳои тоҷикӣ ба тариқи зерин сар мешаванд: «Буд набуд як подшоҳ буд, вай се писар дошт...», «Дар замони хеле қадим як марди бечорае буд...» ва монанди ҳамин. Афсонаи «Эраҷи тилисмшикан», ки ба гурӯҳи афсонаҳои сеҳрангез дохил мешавад, ба тариқи зайл оғоз меёбад: «Дар яке аз мамлакатҳои Шарқ марди хунарманде буд, ки Хирадманд ном дошт. Вай дар Хатлон зиндагӣ мекард. Чанде нагузашт, ки ӯ дар ҷанги деу тӯрониён асир гардид ва аз вай дигар хабаре нашуд. Вай як писар ва чор духтар дошт».

Афсонаҳои тоҷикӣ хотима доранд, ки хотимаи ҳар кадоми онҳо мувофиқи мазмун андаке тағйир меёбад. Вале як ҷиҳати муҳими хотимаи афсонаҳо, пеш аз ҳама, дар он аст, ки дар онҳо қаҳрамони дӯстдоштаи халқ ҳамеша аз болои ҳар гуна амалиёт галаба мекунад, душманро шикаст медиҳад. Зеро ин орзуи омили халқ буд ва халқ орзуи худро дар зимни ҳамин гуна образҳои офаридааш: Эраҷ, Кали Зирак, писари подабон ва ғайра инъикос менамуд. Аз ин ҷост, ки дар хотимаи афсонаҳо «Онҳо ҳама ба мақсад расиданд» ба охир мерасанд, ки ин, албатта, ба сомеон таъсири калон расонида, онҳоро ба зиндагӣ рӯхбаланд мекунад.

Намуди афсонаҳои ҳаҷвӣ – маишӣ дар эҷодиёти ҳар як халқ ва умуман дар байни намудҳои афсонаҳо мавқеи калонро ишғол мекунад. Сабаби ин дар он аст, ки дар ин гуна афсонаҳо ҳаёту маишати халқ ба таври ҳақиқӣ тасвир меёбад. Халқ дар ин гуна афсонаҳо зулму истисмор, фиребу найранги подшоҳон ва дигар намояндагони табақои болоии ҷамъиятро ба зерин тозиёнаи танқид мегирад. Дар афсонаҳои ҳаҷвӣ – маишӣ хислату характери қаҳрамонони асосӣ: Кали Зирак, Алдар Кӯса ситоиш ёфта, нодонию гумроҳии шахсони алоҳида, шоҳони золим, ҳокимони ситамгар ба зерин тозиёнаи танқид гирифта мешаванд.

Дар забони асарҳои халқӣ лаҳҷаю шева бештар истифода мешавад. Ҳатто як афсонаи халқиро мардуми ноҳияҳои мухталиф бо лаҳҷаҳои хеш нақл мекунанд ва ҳангоми ҳикояи он ҳамон калимаю ибораҳои хоси маҳалли худро истифода мебаранд. Аз ин хотир агар ягон афсонаро намояндаи як маҳал ба мардуми маҳалли дигар нақл кунад, фаҳмидани забони он афсона барои онҳо душворӣ мекунад.

АФСОНА ЧИСТ?

Афсона яке аз жанрҳои қадимии эҷодиёти даҳонакии халқи тоҷик ба ҳисоб меравад. Бисёр муҳаққиқони фолклоршинос пайдоиши жанри афсонаро ҳанӯз ба оғози ҷамъияти ибтидоӣ нисбат додаанд.

Афсонаҳои қадим мувофиқи тахайюлотҳои оддӣ одамон дар бораи ҳодисаю воқеаҳои ҳаёлангез ва дур аз ҳақиқат эҷод шудаанд. Дар онҳо деу ачина ва дигар ашӯҳое, ки халқ парастӣш мекард, амал менамуданд. Минбаъд афсона дар эҷодиёти халқ ҷои асосиро ишғол намуда, аз ҳар ҷиҳат инкишоф меёбад.

Чунон ки муаллифони «Луғати истилоҳоти адабиётшиносӣ» қайд кардаанд: «Халқи тоҷик дар афсонаҳои худ қаҳрамоноҳои мардуми меҳнаткаш, адолат, вафодорӣ, садоқат ва дигар хислатҳои неки инсониро тараннум кардааст. Дар афсонаҳои ҳаҷвӣ ба ҷуз ҳазлу шӯҳҳои латиф, зулму ситам, бедодӣ, ҳасисӣ, фиребу макри давлатмандон, аҳли дин ва дигар намояндагони табақаҳои ҳукмрон ба зерӣ танқиди сахт гирифта шудаанд».

Афсонаҳои тоҷикӣ ба панҷ навъ тақсим шуда, маъмултаринашон афсонаҳои тилисмотӣ ва ҳаҷвӣ ба шумор мераванд.

Намуди қадимтарини жанри афсона - афсонаҳои тилисмотӣ ё ба тариқи дигар гӯем, афсонаҳои сеҳрангез ба ҳисоб мераванд. Дар ин гуна афсонаҳо, халқ аз ҳодисаҳои хайратангез, фавқулодда, ки бештар дар тасаввури одамон пайдо мешаванд, нақл мекунад. Қаҳрамони ин намуд афсонаҳо дев, ачина, гул ва паҳлавонони часур, ки ба муқобили онҳо мубориза мебаранд, мебошанд. Ин намуди афсонаҳо аз ҷиҳати сохти композитсионӣ, яъне устухонбандӣ ё усули нигориш ба дигар намудҳои афсонаҳо шабоҳат доранд.

ЭРАЧИ ТИЛИСМШИКАН

Дар яке аз мамлакатҳои Шарқ марди хунарманде буд, ки Хирадманд¹ ном дошт. Вай дар Хатлон² зиндагӣ мекард. Чанде нагузашт, ки ӯ дар чаңги деу тӯрониён асир гардид ва аз вай дигар хабаре нашуд. Ӯ³ як писар ва чор духтар дошт. Писараш дусола буд ва Эрач ном дошт. Аз хурдсолӣ дар вай осори шуҷоатмандӣ ва зиракӣ дида мешуд. Вақте ки ба синни ҳафт расид, ӯро модараш ба мактаб дод. Дар муддати як сол аз ҳамдарсонӣ худ пешқадам шуд. Ҳамаи кӯдакон ӯро нағз дида, дар вақти истироҳат ва танаффус ба гирди ӯ чамъ гардида, дар ҳар коре аз вай ёрӣ ва мадад металабиданд. Ин бача чашмони сиёҳи қозибанок, сурати гандумранг ва қомаи зебо дошт.

Чун ба синни 11 расид, дар байни бачагони мактаб дар далерӣ, ҳушёрӣ ва зиракӣ ба мартабаи аъло соҳиб шуд.

Рӯзи иди Наврӯз³ табиат тамоми зебоҳои худро намоиш меод, бачагон ҳам ҳар як ба андозаи даркорӣ худро намуда, мисли гулҳои баҳор шукуфта буданд. Тамоми бачагон дар боғ ба гирди Эрач чамъ омаданд. Эрач гӯё Офтоб ва бачагони дигар ситораҳои дурахшандаи буданд, ки гирди ӯро печонда гирифта буданд. Ҳамаи онҳо дар як боғи зебо, ки пур аз гулҳо буд, сайру гашт ва ҳар гуна бозихо мекарданд.

Аввалин бозие, ки дар ин майдон сар шуд – гӯй ва ҷавгонбозӣ⁴ буд. Падарони бачагон барои дидани бозии онҳо омада буданд. Дар ин бозӣ Эраҷ чанд бор гӯйро аз шарикони худ бурд.

Барои тирандозӣ чандин тир ва камонҳо ҳозир карданд. Дар ин бозӣ як ангуштаринро нишона монданд ва гуфтанд, ки ҳар кас тирро аз ангуштарин гузаронад, бозиро бурдагӣ ҳисоб мешавад. Ҳар яке аз бачагон тирро камонро гирифта, ба нишон нигоҳ карда тир андохтанд. Танҳо Эраҷ ва ду нафари дигар тирро аз халқии ангуштарин гузаронда тавонистанд. Эраҷ гуфт: - Ин чандон кори душвор нест, ман метавонам се тирро ба ҳамдигар дӯзам.

Ҳама ба тарафи вай нигоҳ карданд. Эраҷ тирро камонро гирифта пой чапашро сутун кард ва ҷуссаашро камтар ақиб партофта тири аввалиро ба дарахт зад, тири дуюмро ба тани тири якум ва тири сеюмро ба тани тири дуюм зад.

- Офарин, қандата зан! – гуфтанд.

Ҳар яке аз падарони бачагон ба писарони худ ҳадяҳо дода, пешонаи писари худро бӯсиданд ва аз дасти фарзандҳояшон гирифта ба тарафи хонаи худ рафтанд.

Эраҷ дар миёни боғ танҳо монд, касе ба вай ҳадя ҳам наод, аз пешонааш набӯсид ва ҳамроҳаш набурд. Ӯ бо таачҷуб ба атрофи худ нигоҳ мекард. Аз ин аҳвол рангаш дигаргун ва пажмурда гашт. Чашмони ҷозибанокаш сурх шуда, дар онҳо об чарх зад. Як охи сарде кашиду ба тарафи хонаи худ равон шуд ва дар дилаш мегуфт:

- Агар ман ҳам падар медоштам, бо ин хунари худ аз ҳама зиёдтар навозиш медидам.

Модараш ўро дар хона интизор буд. Эраҷ ба хона расида, ба модари худ салом дод ва дигар ҳеҷ чиз нагуфта, маъюсона ба гӯшае нишаст ва ба фикр фуру рафт. Модараш, ки ин аҳволро дид, аз парешонии аҳволи фарзандаш ба андеша афтод ва якбора писари худро ба оғӯш кашида, пешонаи ўро бӯсид ва гуфт:

- Эраҷи азизам, ниҳоли бахтам! Чӣ шуд, ки дар ин рӯзи Наврӯз, ки тамоми бачагон хурсанданд, ту афсурда ва ҳеҷ бо модари худат сӯхбат намекуни? Гӯй, чӣ шуд?

- Зиёда аз ин чӣ мешуд? Модари меҳрубон, ту ҳам агар имрӯз дар боғ мебудӣ ва аҳволи маро медидӣ, аз ман бисёртар ғамгин мешудӣ.

Ин гапи Эрач аз ҳама зиёдтар хотири модарашро парешон сохт. Модараш ўро ба оғӯшаш кашида зорӣ кард, ки сабаби ғамгинии худро гӯяд. Эрач он воқеаро, ки дар боғ гузашта буд, гуфт. Ва ин ба модари вай ҳам сахт таъсир кард, лекин ў фарзандашро дилбардорӣ намуда гуфт:

- Писараки азизам! Ғам нахӯр, падари ту ҳам ба наздикӣ аз сафар гашта меояд.

Эрач чуң калимаи «падар»-ро шунид, охи сарде кашид ва малолангезона гуфт:

- Сафар ҳам ҳамин қадар дароз мешавад? Аз рӯзе, ки ман худро шинохтам, падарамро надидам ва ту ҳар вақт маро бо ваъдаи «аз сафар меояд» тасалло медиҳӣ.

Вақти хӯроки шом шуд, ба пеши Эрач хӯрок монданд.

-Ман хӯрок намехӯрам – гуфт.

-Чаро? – пурсид модараш.

- То нагӯӣ, ки падарам кучо рафтааст, чӣ гуна сафар карда ва кай меояд ва чӣ хел нишона дорад, ман хӯрок намехӯрам. Бояд ҳақиқати воқеаро гӯӣ, падарам зиндааст ё мурда? Ин саволи чиддӣ ва мутаассиркунандаи⁵ Эрач хоҳаронашро ҳам аз хӯрок хӯрдан боздошт.

- Писари азизам! Падари ту марди хунарпеша буд. Қомати баланд, тану бозувони тавоно, чашму абрӯвони сиёҳ, чеҳраи кушод дошт. Вай доимо барои озодии ҳамватанони худ бо девҳо, ки душманони мо ҳастанд, ҷанг мекард. Ҳоло чанд сол аст, ки дар қалъаи Ҳазар дар тилисми девҳо асир аст.

Эрач бо шунидани калимаи «дев» ва «тилисм» ҳайратомезона ба модари худ гуфт:

- Модарҷон! Дев ва тилисм чист?

Модараш ҷавоб дод:

- Ба тавре, ки шунидаам, девҳо махлукҳои бисёр бадхайбат, хунхӯр, золим ва бераҳм ҳастанд. Чашмҳои калони бадхайбат, дандонҳои дарози тез ва шох доштаанд, гӯшҳоишон монанди гӯши гов будааст. Сӯроҳи бинишон монанди қубур ва даҳонашон монанди ғор аст. Дар ҳар ҷо касеро, ки диданд, ўро асир карда аз меҳнати ў ишқамҳои калони худро сер мекунанд. Душмани осоишии халқи кишвари мо ҳастанд. Одамони осударо чӣ дар хушкӣ ва чӣ дар об ноосуда мекунанд. Ҷои онҳо дар ҷазирае будааст, ки атрофи онро тамоман об печондааст. Ҳар вақт, ки аз ин ҷазира берун омадани шаванд, парида ба ҳаво

мебароянд ва худро монанди балоҳои осмонӣ ба хушкӣ мерасонанд.

Ин ҳикоят диққати Эраҷро боз ҳам бештар ҷалб кард ва ӯ гуфт:

- Чӣ будани девро як қадар фаҳмидам, аммо ту гӯӣ, ки тилисм чист?

Тилисм бандест, ки девон бо ҷоду ва фиреб барои муҳофизати худ ва асирони тӯрониён сохтаанд. Аз санг ва оҳан қалбаҳо бино мекунанд. Ба он ҷо рафта ва аз он ҷо баромадан ба осонӣ муяссар намешавад.

Эраҷ дузону нишаста, бо як ҳолати таачҷубомез аз модараш пурсид:

- Модарҷон! Оё девҳоро куштан ва он тилисмҳоро шикастан мумкин-аст?

Албатта! Падарат мегуфт, ки агар халқ иттифоқ шавад, девҳоро куштан, тилисмҳоро шикастан ва аз зулми онҳо ҳамаро абадӣ халос кардан мумкин аст. Ҳар гоҳ, ки девҳо нест карда шаванд, халқ хотирҷамъ ва осуда зиндагӣ хоҳад кард.

Ин ҷавоби охирини модар ба Эраҷ рӯҳи қавӣ бахшида, дар дили ӯ умеди шикастани тилисм ва куштани девҳоро пайдо кард.

Иди Наврӯз ба охир расид, боз дарс сар шуд. Эраҷ рӯз аз рӯз ба дарс зиёдтар аҳамият меод. Илова бар ин, ҳамеша фикраш ба ҷанги девон банд буд. Аз он рӯз сар карда бозихои вай иборат аз тирандозӣ, гӯштингирӣ шуд. Кам-кам ин ҳол ба дараҷае расид, ки ҳамаи бачагонро ба камону каманд сохтан маҷбур кард. Бачагонро лашкари худ ва худро сарлашқар тасаввур мекард. Бачагон ҳам ба раъӣи ӯ мувофиқат мекарданд. Бачаҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо карда, як гурӯхро лашкари дев ҳисоб намуда, бо онҳо ҷанг мекард. Баъзе бачаҳои бадрафторро, ки бачагони камқувватро азоб меоданд, «дев» гуфта хитоб мекард. Ҳар шаб дар хона нақшаи наве кашида, рӯз дар байни бачагон онро ба амал мебаровард.

Иди Наврӯз буд, халқ дар майдон ҷамъ омад. Эраҷ ҳам бо рафиқони худ бо як тартиби муназзами сипоҳӣ ба майдони гӯштингирӣ ҳозир шуд. Гӯштингирӣ сар шуд ва аз ҳар тараф карнаю нағора навохтан гирифтанд. Паҳлавонони деҳа тараф шуда гӯштин мегирифтанд. Ногаҳон паҳлавони деҳаи Эраҷ ба замин афтод. Эраҷ инро дида он паҳлавони деҳаи ҳамсояро ба дев монанд карда:

- Ҳа дев! – гӯён беихтиёр ба майдон даромад.

Паҳлавони деҳаи ҳамсоя дид, ки як бачаи 15-16-сола ба майдон даромад, аз гӯштингирӣ худдорӣ карда гуфт:

- Ту бача ҳастӣ, бо бачагон гӯштин гир!

Ин гапи вай ба Эраҷ саҳт расид ва ӯ гуфт:

- Бачаам ё не, корат набошад, хунаратро нишон деҳ!

Инро гуфту бо дасти рости худ дасти паҳлавонро гирифта чунон ба тарафи худ кашид, ки вай аз Эраҷ ду-се кадам гузашта рафт. Паҳлавон чиддӣ будани гӯштинро фаҳмида ба Эраҷ даровехт. Эраҷ аз гиребони паҳлавон гирифта, ӯро ба тарафи худ саҳт кашида ҳам шуд ва сипас аз болои сараш гузаронида ба замин зад ва худ мисли шоҳин ба болои синаи вай баромада нишаст. Аз ҳар тараф садои чапакзанӣ ва сурнаю карнай баланд шуд. Раиси деҳа ва чандин одамони дигар ба вай инъомҳо (мукофотҳо) доданд ва Эраҷ он инъомҳоро ба сурнайчиён бахшид.

Он рӯз Эраҷ дар аспдавонӣ ва тирандозӣ ҳам ҷои якумро гирифт. Дар охири маърака аз тарафи раиси деҳаи Эраҷ ба вай аспи гулибодом инъом шуд. Ҳама ба хонаҳои худ баргаштанд ва аз ҳамон рӯз номи Эраҷ машҳур шуд.

Иттифоқо, пас аз чанд рӯз корвони деҳаи Эраҷро роҳзанон гонат карданд ва раиси деҳа Эраҷро бо чанд кас барои дастгир кардани роҳзанон фиристод. Эраҷ гуфт:

- Бай-бай, ин муқаддимаи ҷанги девон аст.

Вай бо панҷ кас ба муқобили 15 роҳзан рафт. Вақте ки ба наздикии роҳзанҳо расиданд, роҳзанҳо дар истироҳат буданд. Чун шаб торик буд, то дами субҳ сабр карда, чор касро барои гирифтани пеши роҳи роҳзанҳо монд ва худаш бо як кас ба онҳо ҳамла овард. Ҷанги саҳте ба вуқӯъ пайваст. Роҳзанҳо хеле саросема шуданд. Чор нафари роҳзанҳо кушта шуданд, боқимондагон хостанд гурезанд, лекин ба дасти он чор каси Эраҷ мондагӣ асир афтоданд. Яке аз роҳзанҳо мехост гурезад, вале Эраҷ чунон ба паси гардани ӯ бо мушт зад, ки вай ба замин афтод ва ҳамон лаҳза ҷон дод. Дигаронро бо ҳамаи чизу чора ба деҳа оварданд. Аҳли деҳа ба роҳзанҳо ҷазо доданд шуданд. Эраҷ гуноҳи онҳоро талабида, ба роҳзанҳо гуфт:

- Шуморо ба ҳамин шарт озод мекунем, ки дигар аз талаву торочи молу ҳоли халқ даст кашед, ки ин кори девони хунхор аст.

Эраҷ дар ин галабаи худ як шамшер инъом гирифт ва ба аспаш савор шуда ба хонааш рафт.

Адовати девҳо дар дили Эраҷ рӯз то рӯз зиёд мешуд ва ӯ худро ба чанги девон тайёр мекард. Акнун¹ вай 17-18-сола шуда, хамаи хунарҳои чангиро омӯхта буд.

Як рӯз субҳи барвақт Эраҷ ба модараш^ш гуфт:

- Хуб, ман рафтам!

Модараш ва дигарон гумон карданд^д, ки Эраҷ ба шикор меравад.

- Хайр, саломат бозгард! Мунтазир^{ем}, ки аз шикор зуд баргардӣ, - гуфтанд.

Эраҷ хандид ва дасти модарашро бӯсид^{ид}, ба аспи худ савор шуд ва ба тарафи сахро равон гашт.

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Хирадманд** – шахси бофазлу дониш, соҳиб^{иб}маърифат. Дар ин ҷо ҳамчун номи шахс омадааст.
2. **Хатлон** – номи қадимии Кӯлоби имрӯза. Б^{оз} водии Вахшу Кӯлобро Хатлон мегуфтанд.
3. **Наврӯз** – ҷашни қадимии халқи тоҷик, оғоз^и соли нав.
4. **Гӯю Чавгон** – як намуд бозии қадимии мардум^и тоҷик. Гӯй чизи лӯнда мисли тухм, тӯб. Чавгон – ҷӯбдасти қач мисл^и ҷӯбдасти хоккейбозон.
5. **Мутаассир** – ба шӯру хаяҷоноваранда. И^н ҷо ба маънои ғамгин, хафа шудани хоҳарони Эраҷ омадааст.

Пурсиш ва супориш

1. *Оё Шумо ягон афсонаи дигари халқиро медонед?*
2. *Эраҷи тилисмишкан, ки номи афсона аст^т, чӣ маънӣ дорад?*
3. *Ҳиҷоҳи иборати «вилояти Хатлон» - ро ҷудо намоед ва кушодаю бафта будани онҳоро муайян кунед.*

ҚАҲРАМОНИИ ЭРАҶ

Эраҷ чандин шабу рӯзро дар кӯҳу сахро^{ро} гузаронид. Худаш ва аспаш монда шуда, дар лаби ҷашм^а дар зери дарахте фурумада дам гирифт, фикр карда, худ ба^д худ мегуфт:

- Эраҷ! Дев кучо, тилис кучо, кай ме^ббинӣ, бе роҳбар кучо меравӣ?

Дар ин андеша буд, ки ногоҳ ҷашмаш^ш ба тарафе афтод, дид, ки шахсе дуртар, дар домани кӯҳ, дар лаби^я ҷашмае нишастааст. Эраҷ таачҷуб карда:

- Ин шахс кӣ бошад? – гуфту аз ҷои худ хест ва ба тарафи ӯ рафт. Лекин он шахс ба ӯ нигоҳ накарда, машғули хондани чизе буд. Эраҷ бодикқат нигоҳ карда дид, ки вай пирамарди хушсурату нуронӣ ва тануманд аст. Эраҷ боадабона ба вай салом дода рост истод. Он шахс сари худро бардошта, ҷавоби саломи ӯро дод ва:

- Бинишин! – гуфт ва боз ба хондани китоб машғул шуд. Пас аз чанд дақиқа сари худро бардошта ба тарафи Эраҷ нигоҳ кард ва ахволпурсӣ намуда гуфт:

- Аз кучо меоӣ ва ба кучо меравӣ?

- Ман ҷавони сайёҳ ҳастам, сайругашт мекунам. – гуфт Эраҷ. Пирамард гуфт:

- Эраҷ ҳақиқати гапро гӯӣ! Ҳал шудани мақсади ту ба дасти ман аст.

Эраҷ ҳайрон ва дар ташвиш буд, ки ин пирамард ном ва мақсади ӯро аз кучо донист, ҳарчанд хост, ки худдорӣ кунад, аммо натавониста саргузашти худро як ба як гуфта дод. Он мард бихандид ва гуфт:

- Албатта ба мақсад мерасӣ.

Эраҷ ҳарчанд мехост кӣ будани ин шахси бузургро пурсад, вале шарм кард, танҳо ҳамин қадар гуфт:

- Эӣ падари азиз, дар ин макон барои ҷӣ танҳо нишастаед?

Пир ҷавоб дод:

- Ман дар ҳар ҷои хуб метавонам истиқомат кунам, вале ба ин ҷо барои хизмат кардан ба тӯрониён ва баркандани асоси зулми девон, барҳам задани тилисм ва домҳои онҳо омадаам.

Эраҷ чун номи дев ва тилисмро шунид, аз ҷои худ хеста, таъзим дода хомӯш истод ва дар дили худ мегуфт, ки ин пирамард дар кори ман роҳбарӣ карда метавонад. Ман бояд аз ӯ мадад хоҳам. Он шахс Эраҷро ба нишастан амр карда гуфт:

- Эраҷ! Ман аз нияти ту огоҳ ҳастам ва ба ту роҳбарӣ хоҳам кард. Лекин дар пешомадҳо қавидил бош ва ба дурустӣ қадам мон! Бе фидокорӣ, далерӣ, часурӣ ва бе кӯшиш ба мақсад расидан мумкин нест.

Эраҷ сари худро тасдиқомез мечунбонд.

Он шахс баъд аз ин гуфтаҳо аз тарафи рости худ шамшереро гирифта ба ӯ дод.

- Ташаккур, эӣ падари азиз! - гуфт Эраҷ.

Пир чун ин суханро шунид, муҳаббаташ ба вай зиёд шуд ва бо дасти худ шамшерро ба камари ӯ баста, пешонаашро бўсид.

- Шин ва аввалин роҳнамоиро шунав! – гуфт ӯ ба Эраҷ.

Эраҷ бо адабона дузону нишаст ва бо майли тамои мунтазири роҳнамоӣ шуд.

Пир гуфт:

- Эраҷ, ин шамшере, ки ман ба ту додам, хислатҳои зиёд дорад. Аввал он ки ба ҳар оҳан ё пӯлоде занӣ, бурида мегузарад. Дуюм, захми вай бо ҳеч даво дуруст намешавад. Сеюм, агар ба дасти душман афтад, бодирингери ҳам намебурад. Инро шамшери «Ҷонситон» меноманд. Мана ин дафтар ҳам аз онӣ ту, роҳи ҳалли ҳар мушкилие, ки ба ту пеш меояд, дар ин дафтар навишта шудааст.

Вақте ки Эраҷ дафтари кушод, дар он ба ғайр аз чанд варақи сафед дигар чизе надид. Вай ҳайрон шуд, лекин чизе нагуфт. Он шахс гуфт:

- Чӣ дидӣ?

- Ғайр аз қоғази сафед чизе нест, - гуфт Эраҷ.

- Он чӣ ба ту лозим аст, дар вай навишта шудааст ва он танҳо дар вақти зарурат ба назари ту менамояд. Эраҷ, фардо ба аввалин тилисми девон дучор мешавӣ. Ту бояд дар шикастани ин тилисми ба одамизод ёрӣ расонӣ ва аввалин шучоати худро нишон диҳӣ.

Эраҷ аз ҷои худ хеста ба вай таъзим намуд ва хост, ки номи ӯро пурсад, лекин пир аллакай аз назар ғойб шуда буд.

Эраҷ аспи худро савор шуда ба тарафе, ки пир нишон дода буд, равон шуд. Вақти субҳ ба домани кӯҳе расид, ки дар болои он кӯҳқалъаи баланди сиёҳ менамуд ва дар муқобили он қалъаи чандин тӯрониён бо парчамҳо намоён буданд. Эраҷ ҳам дар канорае ҷой гирифт ва мунтазири пешомад шуд.

Вақте ки Офтоби оламтоб бо нури худ оламро мунаввар сохт, аз тарафи лашкари тӯрониён садои карнаю табл баланд гашт. Ногоҳ дари қалъаи сиёҳ кушода шуд, чандин ҳайкали ваҳшатангезе намудор шуда, ба муқобили лашкари тӯрониён саф орошанд. Аз он тараф низ карнае навохта шуд, ки аз вай садои ҳайвонӣ шунида мешуд. Аз ин садои даҳшатнок аспи Эраҷ рамида ва ӯ маҷбур шуда ба асп савор шавад. Вақте ки наздиктар рафта бодикқат нигоҳ кард, дид, ки он чизе, ки аз модараш дар ҳақи девҳо шунида буд, дар симои ин гурӯҳ намоён аст. Дар ин вақт аз тарафи лашкари тӯрониён ҷавони зебои тануманде ба аспе нишаста ба майдон даромад. Тамоми бадани ин ҷавон бо

оҳан пӯшида шуда ва ба сар низ кулоҳи оҳанин дошт. Каманду камон ба китф, найзае ба даст ва шамшере ба миён карда буд. Вай ба муқобили лашкари дев истода, мубориз талаб кард. Ногоҳ аз тарафи девон як нафар филсавор ба болои сари худ як санги осиб гузошта, бо гурзи ҳафсадмани каллаи говмонанд ба майдон даромад ва чунон наърае зад, ки ҳамаи аспон рамида аз ҷой частанд ва замин ба ларза даромад. Ҷавони тӯронӣ чун худро дар муқобили деви кӯхпайкар дид, далерона аспи худро ба пеш ронда, бар зидди вай шамшер бардошта, ба ҷанг даромад. Дев низ фили худро ба ҳаракат дароварда, шамшери ӯро бо сипар рад намуд. Дев бо гурз ба вай ҳамла кард. Ҷавони далер худро ба зери сипар пинҳон кард ва дев ба сари ӯ бо ғазаб чунон гурзе зад, ки миёни аспаш шикаст ва аз зарбааш заминро кӯх ларзида рафт. Дар ин вақт февран ба ҷавон аспи дигаре аз тарафи лашкари Тӯрон расониданд. Вай худро зуд ба болои асп гирифт ва бо шамшери даҳгазӣ ба китфи рости дев чунон зад, ки аз бағали чапи вай гузашт ва дев мисли кӯх ба замин ғалтид. Чанд деви дигареро, ки аз паси ӯ ба майдон даромада буданд, бо як зарби шамшер сар аз тан ҷудо кард. Ногоҳ аз тарафи ӯрдуи девон Хенгил ном дев, ки дар зӯрмандӣ ба чандин дев баробар буд, ба майдон даромада ба он ҷавон ҳамла намуд ва бо каманд вайро аз рӯи асп ҷудо карда ба қалъа бурд. Худ боз ба майдон омада истод ва мубориз

талаб кард. Чандин тан аз лашкари Тӯрон ба майдон даромада, баъзе дастгир ва баъзе кушта шуданд. Дар охир Беҳбуд ном паҳлавони намангонӣ, ки дар зӯрӣ ба чандин паҳлавон баробар буд, ба майдон даромад. Вай бо шамшери худ ба Ҳенгилдев ҳамла карда гуфт:

- Эй, Ҳенгилдев! Агар ҳазор чон дошта бошӣ ҳам, аз дасти ман зинда наместонӣ!

Ҳенгил бо вай низ ба ҷанг даромад. Хеле ҷанг карданд. Ҳеч яке ба дигаре зафар наёфт. Баъд аз ин ба якдигар каманд андохта ба тарафи худ кашиданд. Дар ин вақт ногоҳ пои аспи Беҳбуд ба сӯрохе фурӯ рафт ва ӯ аз асп афтод. Ҳенгил вақтро ғанимат дониста, бо найза ба кафи пои Беҳбуд зад ва ӯ захмдор шуда бозгашт. Дев боз фарёд бароварда, ҳариф талаб намуд. Сардори кӯшуни Тӯрон – Фирӯз мехост ба майдон дарояд, вале Эрач тоқат карда натавониста, аспро чунон зад, ки дар як тохт аз болои сари дев парида гузашт. Ӯрдуи дев ва Тӯрон, ки то ҳол чунин касеро надида буданд, ҳайрон шуда, ба ин муборизи нав нигоҳ карданд. Эрач аспи худро ба атрофи дев чор бор давр занонда, ба муқобили дев рост истод ва гуфт:

- Бисёр шодам, ки туро ёфтам, кайҳо боз дар ҷустуҷӯят будам ва кинаи туро дар дил мепарваридам.

Ҳенгил ханда карда гуфт:

- Ту агар марди майдон мебудӣ, бо худ сипару зиреҳ медоштӣ!

Эрач гуфт:

- Он чӣ ба ман лозим аст, дар ту ҳаст, пас, ман аз ту хоҳам гирифт.

Дев барошуфт ва бо найза ба ӯ хучум кард. Эрач бо як зарба найзаи ӯро кашида гирифта ба замин партофт. Ин дафъа гурзи дев чунон ба замин зад, ки агар ба кӯҳ мерасид, кӯҳро пора-пора мекард. Эрач гуфт:

- Акнун навбати ман аст.

Ӯ аспро пеш ронда, ба рикоб чунон зад, ки ду пои пеши аспи Эрач ба китфи фили дев баробар шуд, пас бо шамшери «Ҷонситон» бо зарб ба даҳани Ҳенгил зад, ки сараш ҳазор газ парида рафт ва танҳо ҷоғаш ба гарданаш овезон монд. Инро дида лашкари Тӯрон табли шодӣ заданд ва аз тарафи девҳо се бародари Ҳенгил якбора ба Эрач хучум оварданд. Гарду губор дар майдон баланд шуд. Эрач бо ҷобукӣ ба яке аз онҳо ҳамла бурда, найзаро аз дасти вай гирифт ва ба синаи дев зад. Дев

фарёди чонкоҳе бароварда ба замин афтод ва он гоҳ ду бародари дигари дев якбора ба Эраҷ хучум карданд. Эраҷ монанди шоҳин аз тарафи рост ва чап ба ҳар ду хучум карда, якеро аз камар ду тақсим кард ва дигареро аз фарқ то нӯги по бо аспаш ду баробар сохт ва нӯги шамшераш ба замин панҷ газ фурӯ рафт. Хуртундев, ки сардори девҳо буд, ба ҷанги мағлуба фармон дод. Фирӯз ҳам бо ёрии ин ҷавони номаълум кӯшуни Тӯронро ба ҷанги мағлуба фармон дод. Ҷанги мағлуба оташ гирифт. Ҳеҷ кас касеро намедид. Вақте ки шаб шуд, аз ду тараф табли бозгашт зада шуд. Дар ин ҷанг аз лашкари Тӯрон 2772 кас кушта шуда буд. Ҳар ду лашкар ҳам ба қароргоҳи худ баргаштанд. Эраҷ ҳам ба ҳамон домани кӯҳ баргашт. Ҷанговарони лашкари Тӯрон тамоман ҳайрон буданд, ки ин ҷавон аз кучо омадааст? Девҳо ҳам дар ҳайрат буданд, ки ин барки сӯзанда аз кучо пайдо шуд, ки балои ҷони девҳо гашт. Хуртун мегуфт:

- Фардо ўро ба хок яксон хоҳам кард.

Вақте ки Эраҷ ба майдони доманай кӯҳ омада нишаст, чанд кас аз фармондеҳони кӯшуни Тӯрон ба пеши ў омада, ўро ба хаймаи сардори худ даъват карданд. Эраҷ даъватро қабул намуда, бо онҳо рафт. Ўро бо иззати тамом ба хайма дохил карданд. Сардори онҳо аз ҷой бархоста аз паҳлӯи худ ба вай ҷой дод. Бо амри сипаҳсолор дастурхон оростанд. Ҳамаи фармондеҳон аз шучоат ва суханронии Эраҷ дар ҳайрат буданд.

Сардори онҳо гуфт:

- Ҷавони мусофир, аз кучо меоӣ, ба кучо рафтани ҳастӣ?
- Ман шахси сайёҳ ҳастам, бо мақсади сайёҳат ин ҷо омадам.
- Кучоӣ ҳастӣ?
- Тӯронӣ.
- Аз кучои Тӯрон?
- Аз Хатлонзамин.

Эраҷ дар навбати худ ба онҳо савол дод:

- Ин лашкар лашкари кист ва мақсад аз ин ҷанг чист?
- Ин лашкари мамлакати Тӯрон аст! Барои барҳам додани душмани турониён— девҳо ҷанг карда истодааст, то ки тамоми халқи ин мамлакат аз ҷабру зулми онҳо халос шавад.

Эраҷ бихандид ва гуфт:

- Ягона мақсад ва орзуи ман низ ҳамин аст. Азбаски ман фарзанди ҳамин ватан ҳастам ва мақсади ҳамаи мо як аст, фардо дар роҳи ин мақсад хунароҳои худро нишон медиҳем.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Тилисм – ҷоду
2. Раҳнамо – ба маънои нақша, план омадааст.
3. Каманд – асбоби ҷангӣ, мисли банд, ки ҳалқадавак дорад.
4. Камон – асбоби ҷангӣ, ҷӯби ҳамидае, ки ду нӯги онро бо зех таранг мебанданд ва ба воситаи он тирро сар медиҳанд.
5. Ҷурду – лашкар, сипоҳ.
6. Ҷанги мағлуба - ҷанги шадиду саҳти лашкар, ки яке мағлуб мешавад.

Пурсиш ва сунориш

1. Оё номи гузошташуда ба мазмуни порча мувофиқат мекунад?
2. Маънои «Шамшери ҷонситон» - ро чӣ хел мефаҳмед? Шарҳ диҳед.
3. Бо калонсолон чӣ хел бояд муомила кард? Ба фикри шумо рафтори Эраҷ нисбати мӯйсафед дуруст буд?
4. Аз ҷумлаи зер «Каманду камон ба китф, найза ба даст ва шамшер ба миён карда буд» калимаҳоеро, ки сиёҳ ҷоп шудаанд ба дафтарадон нависед. Оё онҳо муродиф ё синоним доранд? Имрӯз ин калимаҳо бо кадом тарз истифода мешаванд, дар дафтарадон қайд кунед.

ШИКАСТИ ТИЛИСМ

Сардори лашкари Тӯрон ҳангоми хоб хеле хушҳол буд. Ӯ ба лашкари худ омадани Эраҷро фоли нек донист.

Аз шодӣ Эраҷро ҳам хоб намебурд, бо ин лашкар тасодуф омадан ва дар рӯзи аввал кушта шудани Ҳенгилдевро барои худ фоли нек ҳисоб кард.

Дар ҷониби девҳо Ҳуртундев монанди хирси тирхӯрда гурриш намуда, аз зарбаи дирӯза дар тахлука монда буд. Бо фармони Ҳуртундев тамоми ҷодугарон ва саркардагони сипоҳи девон чамъ шуданд. Дар маҷлис Ҳуртун бо тамоми овози пурдаҳшати худ наърае кашида «имшаб худамро хоҳам кушт» гуфт ва рӯ ба ҷодугарон оварда:

- Солҳост, ки неъматҳои давлати девонро хӯрдед, акнун вақте расидааст, ки дар ин рӯзҳои хатарнок барои мо ёрӣ диҳед.

Ифрити оташнафас аз ҷой бархоста гуфт:

- Фардо бо илми ҷоду ҷунон оташ боронам, ки аз лашкари Тӯрон касе зинда намонад.

Қанноти сангбори чоду аз ҷой бархоста, ба Ҳуртун тасаллӣ дода гуфт:

- Фардо бо илми чоду чунон санг боронам, ки ба сари ҳар як сарбози Тӯрон ҳазор санг афтад.

Дигар сардорони лашкари девҳо ҳам дар навбати худ ваъдаҳо дода, ба ҷойҳои худ баргаштанд, вале аз таҳлукаи фардо дар лашкари девҳо касеро хоб набурд.

Ҳуртун аз муҳофизати якум ноумед шуда, ба тариқи махфӣ ба тилисми дуюм ба Говсаридев нома навишта, аз вай мадад хост.

Субҳ ханӯз Офтоби оламтоби зарриншуоъ¹ набаромада буд, ки Эраҷ аз хоби роҳат сар бардошт ва худро бо либоси оддӣ ораста, дар чилаи лашкари Тӯрон монанди кӯҳ истод. Лашкари Тӯрон ҷасорати ўро дида, ба вай муҳаббат баста буд, ҳар яке ба сӯи ў нигоҳ мекард. Дар ин лаҳза сардори лашкар аз хаймаи худ баромада, дасти Эраҷро фишурда, ҳолпурсӣ кард.

Дар ин ҳангом аз ду тараф ҳам карнаи ҷанг навохта шуд.

Сипоҳи девҳо аз бисёрӣ майдони ҷангро монанди намади сиёҳ фаро гирифта буд. Лашкари Тӯрон ҳам саф кашид. Аз тарафи тӯрониён ҷавони далери бошучоате ба майдон баромада мубориз талаб кард. Аз тарафи девҳо деви зангӣ, ки саркардаи ҳазор дев буд, ба майдон даромад. Ин ду мубориз ба майдон даромада, ба якдигар рӯ ба рӯ шуданд. Дар ин ҷанг шамшеру камону найзаву гурз ба кор нарафт. Ҳар ду аз асп фууромада, камарбанди якдигарро гирифта, ба гӯштингирӣ даромаданд. Ногоҳ Далери Фарғонагӣ як наърае кашида, девро ба замин зад ва бо ханҷар корашро тамом кард. Бо ҳамин аҳвол ҳафт деви калон бо дасти ҷавони фарғонагӣ кушта шуд. Ногоҳ гурӯҳи бисёре аз девҳо якбора ба сари ин ҷавон ҳучум оварда, ўро асир карда ба қалъа бурданд. Ин дафъа худи сардори девҳо Ҳуртун ба майдон омада, чунон наърае кашид, ки тамоми заминро замон ба ларза даромад ва аспҳо аз даҳшати овози ў рамидаанд. Ҳуртундев фарёд бароварда:

- Эй тӯрони хирасар! Эй қотили Ҳенгилдев! Агар аз мардонагӣ нишон дорӣ, ба майдон даро, то ки гардатро ба ҳаво барорам!

Ҳеч кас аз лашкари одамизод ба муқобили Ҳуртун нарафт. Сардори лашкар хост, ки худаш равад. Эраҷ сари роҳи ўро гирифт:

- То ман зинда ҳастам шуморо ба майдон рафтан наместонам,
- гуфта сипари ӯро ба даст гирифт ва ба майдон даромада чунон
асп давонд, ки ғайр аз чанги пой аспи вай касе чизеро намедид.
Ҷ монанди уқоб ба муқобили Ҳуртун омада истод ва агар лачоми
аспашро намекашид, аспаш аз болои сари Ҳуртун гузашта
мерафт. Вақте ки чашмаш ба Эраҷ афтод, дилаш ларзид, вале
сир бой надода хандид ва гуфт:

- Эй кӯдак, ханӯз вақти бо паҳлавонон чанг кардани ту
нарасидааст!

Эраҷ аз таҳқири вай дар ғазаб шуд ва гуфт:

- Хандаи охирине буд, ки кардӣ, акнун туро ба пеши
Ҳенгилдев мефиристонам!

Ҳуртун аз ин хашмгин шуд ва гурзи ҳафтсадмани худро
гирди сар чархонда хост, ки ба сари Эраҷ занад, вале вай бо
чобукӣ худро ба зери сипар гирифт ва зарбаи аввалини ӯро рад
намуд. Дар зарбаи сеюм камари аспи Эраҷ шикаст. Ин чунон
зарбае буд, ки агар ба кӯҳ мерасид, кӯҳро ба замин яксон мекард.
Ҷрдуи ҳар ду тараф гумон карданд, ки Эраҷ тамош шуд. Эраҷ
якбора аз зери сипар монанди Офтоби аз паси абр баромада
намоён шуд ва ба вай зуд аспи дигаре расонданд. Мисли шохин
ба рӯи асп парида бо шамшери «Ҷонситон» ба Ҳуртун ҳамла
овард. Ҳуртун худро бо сипар пинҳон кард. Эраҷ ба сипари вай
нигоҳ накарда бо шамшер аз зери дасти росташ чунон зад, ки
дасти росташ бо сипар сад газ дуртар рафта ба замин афтод.
Вай фарёд кашида мадад талабид, тамоми девҳо ба ҳучум
омаданд. Лашкари Тӯрон ҳам бо фармони сарлашқари худ ба
ҳучум даромад. Ҷанги мағлуба сар шуд ва сару пой деу одамӣ
монанди барги хазон ба замин мерехт. Лашкари девҳо мағлуб
шуда, ба тарафи қалъаи тилисм гурехт ва лашкари Тӯрон онро
таъқиб намуд.

Ифрити оташнафас ва Қанноти ҷоду душвории аҳволро дида,
ба амалиёти худ сар карданд. Якбора аз тарафи тилисм оташу
санги беҳисобе мисли борон ба боридан сар кард, лашкари Тӯрон
ба назди тилисм рафта натавонист, ҳаво ҳам торик шуд, касе
касиро намедид. Аз ин ҳол лашкари Тӯрон ба ваҳм афтод. Эраҷ,
ки ба наздики қалъа расида буд, ба оташу санг дучор шуда, дигар
пеш рафта натавонист. Ва ногоҳ дафтарчаи устодаш додагӣ ба
хотираш омад, онро аз кисааш бароварда нигоҳ кард, дар он
чунин навишта шуда буд:

«Эй Эраҷ! Ту бо панҷ нафар ҷавони далер ба пушти қалъа гузар, дар он ҷо дар мобайни ғоре Ифрити оташнафас ҳаст. Аз пасаш рафта, ўро ба даруни тўрба андоз, ки чашмаш ба ту наафтад ва Қаннотро бо як зарбаи шамшер бикӯш ва мағзи сарашро бо худ нигоҳ дор».

Эраҷ аз рӯи ҳамин дастур Қаннотро кушт. Ифритро ба даруни тўрба асир кард ва пас аз ин якбора раъду барқ ба вучуд омада, ба кӯҳу саҳро ғулғула андохт. Бо ҳамин тилисми якум шикаста шуд ва лашкари Тўрон дохили қалъа гардид ва он девҳое, ки саломат монда буданд, бо ҳамроҳии Ҳуртундеви захмдоршуда дар ҳолати ваҳму тарс ба қалъаи тилисми дуҷум паноҳ ёфтанд.

Эраҷ бо чанде аз ҷавонон барои ҳалосии асироне, ки дар зиндони девҳо буданд, рафт. Ҷавонон ҳар яке қулфҳои бузурги зиндонро шикаста, ба даруни он даромаданд, зиндониёни беҳолу бемадор – ҳамватанони худро дидан ҳамонро бо ашки шодӣ пешвоз гирифтанд, ба оғӯш кашида бӯсиданд. Эраҷ ҳам маҳбусонро оғӯш намуда, онҳоро дилбардорӣ менамуд. Вале ў дар байни онҳо падарашро нашинохт. Дар ин миён марди тахминан 50-сола, ки тани лоғар дошт ва базӯр рамақ ба ҷонаш монда буд, бо чашми ҳаросон касеро ҷустуҷӯ менамуд. Ин падари Эраҷ – Хирадманд буд. Ў гӯё дар ин ҷо будани писарашро ҳис менамуд, вале азбаски ўро аз синни кӯдакӣ инҷониб надида буд, шинохта наметавонист. Чашмонаш ҳам аз азоби зиндони торики девҳо хира шуда буданд. Дар байни ҷавонони далеру тануманд ситораи Эраҷ ба чашми ў гарм метофт. Дар ин вақт яке аз ҷавонон номи Эраҷро гирифта фарёд зад. Ин ба чашми хирагаштаи падар нур, ба тани нимҷонаш қуввату зӯр бахшид ва ў бо тамоми қувваташ фарёд зад:

- Писарам, Эраҷ!

Эраҷ ба симои ин мард нигоҳ карда, нишонаҳои падарашро, ки модараш гуфта буд, шинохт ва «падарҷон» гӯён падари аз ҳуш рафта ба замин афтадаи худро бардошт. Сарашро ба болои зонуяш гузошта, ўро оғӯш намуд ва бо меҳру муҳаббат бӯсид. Аз шодӣ ва ҳаяҷон аз чашмонаш ашк мисли марҷон беихтиёр мерехт. Падараш баъд аз соате ба ҳуш омада худро дар оғӯши писараш дид ва ў ҳам писарашро ба синааш зер карда, бо муҳаббат бӯсид. Аз дидагонаш ашки шодӣ равон шуд.

Эраҷ пас аз пурсупос ба падараш нигоҳубин карданро ба яке

аз чавонҳо супорид ва худааш барои ба анҷом расонидани кори шикасти тилисм ва таъқиб намудани девҳо рафтани шуда аз падараш иҷозат пурсид. Падараш дар ҷавоб гуфт:

- Рав, рав писари далеру қахрамонам, роҳат сафеду ёрат зафар бошад! Аз девҳои малъун ва золим, аз душманони инсонияти озодихоҳ, барои ватанат, барои ҳамватанони қурбоншудаат ва барои падарат интиқом бигир!

Эраҷ барои фатҳи тилисм боз ба қор шурӯъ намуд. Вақте ки ӯ каме пеш рафта ба тарафи чап нигоҳ кард, ба назараш қафаси оҳанине намуд, ки чарх мезад ва дар дарунаш як духтар ва як писари зебо гоҳ ба ҳолати одамӣ менамуданд ва гоҳ санг мешуданд. Эраҷ бо чавонро ба қафас ҳучум кардани шуд, ки якбора қафас чавонро ақиб ронд ва ҳар яке ба даҳ газ дурӣ рафта ғалтиданд. Эраҷ донист, ки ин кори ҷодуст. Ифрити оташнафасро овард. Аз вай роҳи вайрон кардани қафасро пурсид. Ифрит рад кард. Эраҷ бо дастони қавии худ, бо ду ангушт паси гардани Ифритро чунон фишор дод, ки аз даҳону биниаш хун ғаввора зада баромад. Ифрит розӣ шуд, ки бигӯяд:

- Дар зери ин қафас,- гуфт вай,- шере хобидааст, ки агар чашми ӯро кӯр кунӣ, қафас аз ҳаракат бозмеистад ва ҷоду вайрон мешавад.

Вақте ки Эраҷ зери қафас даромад, шере дид монанди аждаҳо. Шер чунон наъра зад, ки аз ҳайбати ӯ Эраҷ се қадам ақиб рафт, вале бо ҷасорати тамошамшери «Ҷонситон»- ро гирифта ба даҳони монанди ғор кушодаи шер чунон зад, ки он ба ду қисмат ҷудо шуд. Қафас аз ҳаракат монд. Эраҷ он ду чавонро аз қафас озод кард. Эраҷ гурӯҳе аз сипоҳиёни³ далерро ба таъқиби девҳо фиристод ва гурӯҳеро ба ҳар тарафи қалъа ба бандаргоҳҳо ба дидбонӣ гузошт. Қисми дигареро барои ниғаҳдории интизоми шаҳр ва кофтукови девони боқимонда таъин намуда, худааш ба пеши сарлашкар рафта гуфт:

- Акнун бояд хабари фатҳро ба ҳамаи халқи Тӯронзамин бифириستم.

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Зарриншуоъ** – офтобе, ки шуоъҳои заррин дорад.
2. **Чила** – дар ин ҷо ба маънои қалб, маркази лашкар омадааст.
3. **Сипоҳ** - сарбоз, аскар, лашкар.

Пурсиш ва супориш

1. Дар сархати якуму дуҷум иборати «фоли нек» такрор шудааст. Бигӯед, ба ҷои ҳамин ибора ягон муродифи онро истифода бурдан мумкин аст?
2. Чаро мо Эраҷро қаҳрамон мегӯем? Оё ӯ ба ин ном сазовор аст?
3. Дар бораи қору рафтори Эраҷ ҳикояҷае нависед, ки ҷумлаҳо бо калимаи Эраҷ оғоз ёбанд.
4. Муайян намоед, ки дар иборати «ситораи Эраҷ» чанд ҳамсадо истифода шудааст ва аз онҳо чандтояш ҷарангдор ҳастанд?

МУБОЛИҒА

Муболиға яке аз санъатҳои маъмули адабиёти хаттӣ ва шифохист. Дар забони гуфтугӯӣ бештар истифода мешавад. Масалан, омӯзгор шогирдери таъриф карда гӯяд:

- Қодир бисёр бачаи доно, ҳамаи асарҳои бадеиро хондааст.

Албатта, Шумо сари андеша меоед, ки омӯзгор аз ҳад гузаронд, муҳобот кард, муболиға намуд. Қодир ҳамаи асарҳои бадеиро хонда наметавонад. Ин ба ақли одам рост намеояд.

Дар асарҳои бадеӣ адибон барои пурҷозибӣ, завқовар баромадани асарашон аз санъати муболиға васеъ истифода мебаранд. Яъне, ба тарзи дигар гӯем, муболиға санъатест, ки тасвири шахс, предмет, ҳодисаю воқеа аз ҳадди табиӣ мебарояд ё чунон муҳобот мекунад, ки ба ақли солим рост намеояд. Чанд мисол аз афсонаи «Эраҷи тилисмшикан»:

Ҳангоми мутолиаи афсонаи «Эраҷи тилисмшикан» ба ҷумлаҳои воҷеҳӣ, ки воқеаҳо хеле ҳам муҳоботнок ҳайратовар тасвир шудаанд. Масалан, дар ҷумлаҳои «Ногоҳ аз тарафи девон як нафар филсавор ба болои сари худ як санги осӣб гузошта, бо гурзи ҳафсадмани каллаи говмонанд ба майдон даромад ва чунон наърае зад, ки ҳамаи аспон рамида аз ҷой ҷастанд ва замин ба ларза даромад». «Ҷавони далер худро ба зерӣ сипар пинҳон кард ва дев ба сари ӯ бо ғазаб чунон гурзе зад, ки миёни аспаш шикаст ва аз зарбааш заминро кӯҳ ларзида рафт». «Эраҷ аспро чунон зад, ки дар як тохт аз болои сари дев парида гузашт». «Ҷавони пеш ронда, бо риқоб чунон зад, ки ду пой аспи Эраҷ ба китфи фили дев баробар шуд, пас бо шамшерӣ «Ҷонситон» бо зарб ба даҳони Ҳенгил зад, ки сараш ҳазор газ парида рафт». «Эраҷ якеро аз камар ду тақсим кард ва дигареро

аз фарқ то нӯги по бо аспаш ду баробар сохта ва нӯги шамшераш ба замин панҷ газ фуру рафт».

Тасвири қиёфаи зоҳирии девҳо маҳз ба воситаи тасвири муболиғанок ба назари хонанда хеле ҳам баднамою бадафт ва бадхайбат менамоянд. Аз тасвири портрети девҳо маълум мегардад, ки қиёфаи зоҳирии онҳо ба сифатҳои инсонӣ муқобил гузошта шудааст. Аммо дар тавсифи портрети персонажҳои мусбат муболиғаҳои дабдабаноки ваҳмангез қариб дида намешаванд, дар амалиёти онҳо мо тахайюлотҳои баландпарвози гӯяндаи афсонаро мушоҳида менамоем, ки хонандаро ба ҳайрат меоварад. Маҳз ба туфайли чунин муболиғаҳо матонат ва қаҳрамониҳои персонажҳои мусбат ба назари хонанда равшан гардида, ба ногузирии ғалабаи онҳо боварӣ торафт зиёд мешавад.

Акнун ба саволу супоришҳои зер ҷавоб гӯед:

1. *Муболиға чист?*
2. *Аз ҷумлаҳои поён муболиғаро ёбед ва шарҳ диҳед:*
  - а) *Бо ришаи заминро ҷорӯб мекард.*
  - б) *Сараш ба осмон мерасид.*
  - в) *Дар майдон ҷои сӯзан задан намонд.*
3. *Се ҷумла нависед, ки дар онҳо санъати муболиға омада бошад.*
4. *Пас аз мутолиаи афсонаи «Эраҷи тилисмишкан» ба саволу супоришҳои зер ҷавоби хаттӣ нависед:*
  - а) *Қиёфаи зоҳирии девҳо дар афсона чӣ гуна тасвир шудааст?*
  - б) *Аз зарбаи гурзи дев чӣ ҳолат рӯй дод?*
  - в) *Зарбаи шамшери ҷавони тӯронӣ ба сари дев чӣ фалокат овард?*
  - г) *Қирдори аспи Эраҷро дар майдони ҷанг нақл кунед.*

ДЕҲҚОН ВА КЌЗАИ ЗАР

Рӯзе як деҳқон дар саҳро ҷуфт меронд. Нохост аз замин як кўзаи зар баромад. Деҳқон дар умраш тиллоро надида буд ва бисёр камбағалона зиндагӣ мекард. Вай хурсанд шуда, даррав онро аз замин гирифт ба як ҷуволча¹ андохт ва дар як ҷой пинҳон кард.

Дар ҳамин вақт саворе аз дур намоён шуд. Деҳқон худ ба худ фикр кард: «Агар ҳамин одам кўзаи зарро дида бошад ва

рафта ба подшоҳ гӯяд, маро хеле ташвиш медиханд. Бехтар он ки ўро ҷеғ занаму зарро ҳар ду тақсим кунем».

Савора ба роҳи худ мерафт. Дехқон бо овози баланд ўро ҷеғ зад. Савора аз роҳи худ гашт, ба пеши ў омада, салом дода гуфт:

- Хӯш, ака, чӣ гап дорӣ, ки маро аз роҳам доштӣ?

Дехқон дар дилаш гуфт: «Надида будааст, бехуда ҷеғ задам, бехтар ин ки нафаҳмонам». Баъд ба роҳгузар гуфт:

- Эй бародар, кани бигӯй, аз ҳамин ду гови ҷуфтӣ кадомаш хуб аст?»

Уф, нодон, маро барои ҳамин гапи бемаънӣ ҷеғ задӣ? – гуфта савора ба роҳаш рафтан гирифт.

Савора хеле роҳ рафт. Дехқон худ ба худ фикр карда гуфт: «Ин одам тиллоро дидагӣ барин менамояд, набошад бо ман дуруст муомила мекард. Эҳтимол, ба подшоҳ рафта маълум кунад». Боз ба дилаш ҳавл афтод. Боз савораро ҷеғ зад. Марди раҳгузар ба фарёди ў гӯш накард.

- Ҳой, бародар, биё, рости гапро мегӯям! – гӯён фарёд кард.

Марди савора фикр кард, ки «биё рости гапро гӯям» гуфтани ў беҳикмат² нест. Шояд гапи галатӣ дошта бошад, – гӯён боз аз роҳи худ гашта омад:

- Ана, ман омадам, чӣ мегӯӣ? – гуфт.

Боз ба тақсим кардани тилло дили дехқон нашуда гуфт:

- Ана, ҳамин оҳани ҷуфтро ман пӯлод гуфта харидам. Ту росташро гӯӣ, пӯлод аст ё оҳан?

Марди савора дар ғазаб шуда:

- Эй марди аҳмақ, чаро маро боз аз роҳам гардондӣ? Ба назарам, ту ягон бало доштагӣ барин менамоӣ! – гуфт ва ба роҳи худ равон шуд.

Дехқони содадил боз хаёл карда ба худаш гуфт, ки «ҳақиқатан ҳам ин одам зарро дида будааст. Бешакку шубҳа рост ба подшоҳ рафта мегӯяд». Боз ўро ҷеғ зад: “ин дафъа росташро мегӯям” гуфта қасам ёд кард.

Марди савора боз аз роҳаш гашта омад. Дехқон хост, ки росташро гӯяд, лекин боз пушаймон хӯрда гуфт:

- Ман мехоҳам, ки аз ҳамин ду гови пир яктоашро фурӯхта ба ҷояш як гови ҷавонтар харам. Ту бигӯӣ, ки кадомашро фурӯшам?

Марди раҳгузар оташин шуда, дехқонро бисёр ҳақоратҳо дода, ба роҳи худ рафт.

Баъд аз рафтани марди савора дехқон боз пушаймон шуда,

ба худаш мегуфт: «Кори хуб накардам. Беҳтараш он буд, ки тақсим мекардаму халос мешудам. Албатта, вай ҳозир рост рафта ба подшоҳ хабар медиҳад». Дехқон саросема шуда, чуфтрониरो монда, кӯзаи зарро гирифтун рост ба хонааш омад ва ба занаш гуфт:

- Эй зан, акнун бой шудем. Як кӯза тилло ёфтам.

Занаш кӯзаи пур аз зарро дида хурсанд шуд.

- Лекин, зан, дилам хичил аст, - гуфт дехқон.

- Ҳа, боз барои чӣ? – пурсид занаш ҳайрон шуда.

- Вақте ки ман кӯзаро ёфта пинҳон мекардам, аз роҳ як марди савора мегузашт. Ба гумонам ҳамон одам инро дида монд. Албатта, вай ба подшоҳ рафта хабар медиҳад. Биё, беҳтараш он аст, ки инро худам ба подшоҳ бурда супораму аз зулми ӯ халос шавам. Ту чӣ мегӯӣ? – гуфта аз занаш пурсид.

- Хуб мешавад, - гуфт зан.

- Набошад ту ин чуволчаи кӯзадорро гирифта дар ягон ҷой пинҳон кун, ман рафта говҳоро оварда саришта кунам. Баъд ба пеши подшоҳ меравам, - гуфта дехқон аз хона баромада, ба сари заминаш равона шуд.

Зан дид, ки шавҳараш кӯзаи пур аз зарро бемалол ба подшоҳ бурда супурданист. Ба даруни чуволча як санги кӯзачамонандро андохту кӯзачаро гирифта пинҳон кард.

Дехқон корашро тамои карда, омада чуволчаро гирифтун рост ба қасри подшоҳ равона шуд. Ба тағи дари қаср расида аз ясавулон³:

- Ба ҳамин ҷо як марди савора омад-мӣ? – гуфта пурсид.

Ясавулон:

- Ҳар замон ба ин ҷо садто савора меояд – гуфта ҷавоб доданд.

- Набошад, ман ба подшоҳ кор дорам, монед, ба назди вай дароям, - гуфт дехқон.

- Ҳоҷати даромадани ту нест. Арзатро гӯӣ, худамон даромада гап мезанем, - гуфтанд ясавулон.

- Гапи пинҳонӣ дорам, фақат ба худи подшоҳ мегӯям, - гуфт дехқон.

Ноилоҷ руҳсат доданд. Вай ба пеши подшоҳ даромада бо овози баланд:

- Эй подшоҳ, ана ина гиред! – гуфту чуволро дар пеши ӯ монд.

- Ин чист? – пурсид подшоҳ.

- Кушода бинед, баъд қаҳ-қаҳ зада механдед – гуфт дехқон.

Подшоҳ хайрон шуд, чуволчаро кушода дид, ки як санг будааст.

- Хуб, дидам, ин сангро барои чӣ овардӣ? - пурсид подшоҳ. Дехқон дид, ки кӯзаҷаи зар нею санг аст, хайрон нашуда зуд гуфт:

- Эй подшоҳ, ҳамин санга ман даҳқадокӣ гӯям, занам хаштқадокӣ⁴ мегӯяд.

Шумо фарқ карда дихед, ки гапи кадомамон дуруст аст?

Подшоҳ дар қаҳр шуда фармуд, ки ўро бурда ба зиндон андозанд.

Дехқон дар зиндон худ ба худ «охир ман ёфтагӣ кӯза пур аз зар буд-ку!» гӯён хайрон шуда фикр мекард. Бо ангуштони ҳарду дасти худ сарашро қабза карда, шакли таги кӯзаро, як дасташро аз оринҷ боло баланд карда, қади кӯзаро ва чор ангушти дастонашро нӯг ба нӯг монда шакли даҳани кӯзаро месохт, баъд дар таачҷуб монда гиребонашро даст гирифта, худ ба худ «тавба» мегуфт.

Зиндонбон ин кирдор ва рафтори ўро аз сӯроҳии дар тамошо мекард, вай ҳамаи он ҳаракатҳои ўро омада ба подшоҳ гуфт. Подшоҳ фармуд, ки ўро наздаш биёранд. Дехқонро ба пеши подшоҳ бурданд.

Подшоҳ гуфт:

- Эй аблаҳ, дар зиндон чӣ ҳаракатҳо мекардӣ? Вай чӣ буд? Сабабаш чист? Росташро гӯй, набошад мекушам.

Дехқон гуфт:

«-Эй подшоҳи ман, кӯзаи обхӯрии ман дар сари замин фаромӯш шуда монда буд. Худам бошам, дар ин ҷо банд шуда мондам. Албатта, он кӯзаро дузд бурдагист. Агар ман аз ин ҷо халос шуда баромада рафта, кӯзаро аз хонаи дузд ёбаму дузд «ин кӯзаи худам аст» гуфта надихад, ман ба пеши қозӣ⁵ рафта арз мекунам. Албатта, қозӣ ҳардуямонро ҳам ҷеғ зада мепурсад ва ба ман «нишонаҳои кӯзаро гуфта те» мегӯяд. Ана дар ҳамон вақт ҳамин андозаҳои дар зиндон кардагиамро ба қозӣ нишон медиҳам. Албатта қозӣ кӯзаро талаб карда оварда мебинад, ки гапи ман рост будааст. Ана баъд кӯзаро ба фоидаи ман ҳукм мекунад. Ана, подшоҳам, аз ҳамин сабаб ман дар зиндон шакли ҳамон кӯзаамро ба хотир меовардам.

Подшоҳ ба гапҳои ў бовар накард. Фармуд, ки ўро боз ба зиндон бурда андозанд. Зиндонбонро ҷеғ зада фармуд, ки дар зиндон қаҳи намнок ва қаламфурпояро даргиронда дуд кунад, то ки дехқон ба танг омада ростии гапро гӯяд.

Зиндонбон амри подшохро бачо овард.

Дехқон дар дудгӯла⁶ ба танг омада фарёд кард:

- Маро бароред, рости гапро мегӯям!

Ҷӯро аз зиндон бароварданд. Вай «гапамро рафта ба гӯши подшоҳ мегӯям» - гуфт. Ҷӯро ба назди подшоҳ оварданд. Дехқон даҳони худро ба гӯши подшоҳ наздик оварда, оҳистакак пичиррос зада гуфт:

- Эй подшоҳ, ин номаъқулиро як бор кардӣ, дигар такрор нақун, ки каҳдуд бисёр чизи бемазза будааст!

Подшоҳ ӯро девона гумон карда ба хизматгоронаш фармуд, ки зада-зада бароварда пеш кунанд.

Дехқон аз ин балоҳо халос шуда ба хонаи худ омад, зарҳоро сарф кард ва бо зану бачагони худ бароҳат зиндагӣ карда, ба муроду мақсадаш расид.

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Чуволча** – халтаи хурд, линча.
2. **Беҳикмат нест** – бегал нест, ягон сире ниҳон дар дил дорад.
3. **Ясавулон** – посбонон, хизматгори ва муҳофизони шоҳ.
4. **Қадоқ** – ченаки вазн, як қадоқ баробари 400 гр.
5. **Қозӣ** – додситон, судя.
6. **Дудгӯла** – дуди зиёд.

Пурсиш ва супориш

1. *Шумо дар бораи марди деҳқон чӣ андеша доред?*
2. *Зани деҳқон чаро шавҳаришро фиреб дод?*
3. *Калимаи ясавулон чанд ҳиҷои басти дорад?*

САВОБИ НИМТА НОН

Рӯзе як одам аз роҳе гузашта истода буд, ки ба санге пешпо хӯрду нохунаш хун шуд. «Боз дигар одамҳо ҳам пешпо нахӯранд» гуфта, мардак сангро аз роҳ гирифта партофтани шуда дид, ки аз таги санг як хишти пухта менамояд. Хиштро бардошт, аз таги он як сандуқча баромад. Калиди сандуқча дар лабаш бастагӣ буд. Мардак калидро гирифтун сандуқчаро кушод, ки як мор баромад. Мор ду гел заду мори калон шуд. Баъд ба гардани мардак печиду гуфт:

- Ҳозир ман туро захр мезанам.

Мард гуфт:

- Ман туро аз сандуқ озод кардам, маро захр мезанӣ? Наход ба ҷои некӣ бадӣ ояд?

Онҳо дар ҳамин муноқаша буданд, ки аз роҳ панҷ аспакӣ пайдо шуд. Аспакӣҳо аз онҳо пурсиданд, ки:

- Чӣ муноқаша¹ доред?

Мардак ҳодисаро гуфта дод. Он панҷ кас ҳарчанд ба мор гуфтанд, ки «Ин одам туро озод кардааст, ту ўро захр занӣ, ноинсофӣ мешавад», мор қабул накард. Аспакӣҳо диданд, ки гапашон намегузарад, аз баҳраш гузаштанду ба роҳашон рафтанд гирифтанд.

Онҳо гузашта рафта буданд, ки аз роҳ сӣ аспакӣ пайдо шуд. Ин сӣ кас ҳам ҳарчанд ба мор гуфтанд, ки «Ба ҷои некӣ бадӣ нақун», мор розӣ нашуд, онҳо ҳам ба роҳашон рафтанд.

Баъд, аз роҳ як бача пайдо шуд. Бача пурсид:

- Чӣ муноқаша доред?

Мардак воқеаро гуфт. Бача пурсид:

- Ин мор аз кадом сандуқ баромад?

Мард гуфт:

- Аз ин сандуқ.

Бача аз мор пурсид:

- Аз ҳамин сандуқ баромадӣ?

Мор гуфт:

- Ҳа, аз ҳамин сандуқ баромадам.

Бача гуфт:

- Ту ҳам дурӯғ мегӯӣ, ин одам ҳам дурӯғ мегӯяд. Ту бо ҳамин ҷуссаат ба ин сандуқча чӣ тавр гунҷидӣ?

Мор гуфт:

- Рост мегӯям, аз ҳамин сандуқ баромадам.

Бача гуфт:

- Набошад, кани даро ман бинам.

Мор боз ду гел заду асли қадим барин шуда, ба сандуқ даромад. Бача даррав сандуқро пӯшиду дараширо кулф карда, ба замин гӯронд.

Мард бисёр шод шуда, ба бача гуфт:

- Эӣ писар, ту кистӣ, ки маро аз чанголи ачал раҳо кардӣ²?

Бача гуфт:

- Ман савоби он нимта нони ту ҳастам, ки як рӯз ба як гадо дода будӣ. Агар ҳамон рӯз нонро ба гадо бутун³ медодӣ, ман барвақттар омада, туро халос мекардам.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Муноқаша – баҳс, ҷанҷол.
2. Аз ҷанголи аҷал раҳо кардӣ – аз марг ҳалос кардӣ.
3. Нони бутун – нони ношикаста.

Пурсиш ва супориш

1. Афсонаро бодикқат хонед ва ба он номи дигар гузоред. Шояд ба он «Ҷоҳан зери ҷоҳ» ном гузоред?
2. Дар бораи ҳурмати нон боз ҷиҳе медонед? Ҷаро халқ «Нон ҳам нону нонреза ҳам нон» гуфтааст? Фикратонро нависед.
3. Дар оилаи шумо ба нон ҷӣ тавр муносибат мекунанд?
4. Мақоли «Нон зеби дастурхон» ҷӣ маъно дорад?

ОБРАЗИ БАДЕЙ

Образ калимаи русӣ буда, маънои сурат, симо ва нақшо дорад. Нависанда маҷмӯи хислату характери ашхоси алоҳидаро омӯхта, пас онҳоро дар симои як шахси алоҳида дар раванди ҳодисаю воқеаҳои мухталиф нишон медиҳад. Ба ҳамин восита адиб образи инсонро меофарад. Чунон ки В.Г.Белинский мегӯяд: «Адиб бо образҳо фикр мекунад, вай ҳақиқатро исбот намекунад, балки онро нишон медиҳад».

Масалан, дар афсонаи «Эраҷи тилисмшикан» халқ хислатҳои нотарсӣ, далерӣ, паҳлавонӣ ва ҷоннисорӣ як гурӯҳ ҷавонони тоҷикро дар образ (симо, тимсол)-и Эраҷ ҷамъбаст намудааст. Ё дар нақлу ривоятҳои образҳои Томирис, Куруш, Луқмони Ҳаким, Фирдавсӣ ва Восеъ тасвир ёфтаанд, ки аз рафти ҳодисаҳо хислату характер, ҷаҳонбинӣ онҳо аён гардидааст.

Образҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: а) образҳои мусбат, б) образҳои манфӣ. Ҷамаи образҳои, ки нависанда ба онҳо таваҷҷӯҳ дорад, бо қамоли майл ҷиҳатҳои нағзи хислату характери онҳоро тасвир намуда, беҳтарин афкори пешқадами ҳудро дар симои онҳо нишон додааст, образҳои мусбат ном доранд. Масалан, Эраҷ, Восеъ, Темурмалик, Сафар Одинаев ва дигарон ба гурӯҳи образҳои мусбат дохил мешаванд.

Дар асарҳои бадеӣ ашхосе амал мекунанд, ки онҳо хислату характери манфур, зишт доранд, ба инсон бадӣ мекунанд, барои хароб намудани ҷомеа саъю кӯшиш мекунанд ва нависанда қору

амалиёти онҳоро бо нафрат ба қалам медиҳад. Ана ҳамин гуна ашхос ба образҳои манфӣ дохил мешаванд. Масалан, ба гурӯҳи образҳои манфӣ Ҳенгилдев, Иблис, Мор, Заҳҳок ва дигарон мансубанд.

ПЕРСОНАЖ (ИШТИРОККУНАНДА)

Ҳар як асари бадеӣ иштироккунанда дорад. Баъзан иштироккунандагони асарҳои бадеӣ ҳайвонот, паррандагон ва наботот, хок, санг, гул, чинор низ мешаванд. Вале дар симои онҳо амалиёти инсонҳо дар назар дошта шудааст. Қулли иштироккунандагони асари бадеиро дар адабиётшиносӣ хоҳ образи манфӣ бошад, хоҳ мусбат, персонажи асари бадеӣ ё ба тарзи дигар гӯем, иштироккунандаи асари бадеӣ мегӯянд.

Пурсиш ва супориш

1. Афсонаи «Эраҷи тилисмишкан» чанд персонаж ё иштироккунанда дорад?
2. Аз афсонаи «Деҳқон ва кӯзаи зар» образҳои мусбат ва манфиаширо ҷудо намоед.
3. Барои шумо аз ифодаҳои зерин: образ, нақш, симо, тимсол, кадомаш беҳтар, кадомашро қабул мекунед?

ЛАТИФАҲО

Латифа яке аз жанрҳои маъмули адабиёти шифоҳӣ буда, ҳанӯз дар замонҳои қадим дар байни халқ пайдо шудааст. Латифа хусусиятҳои хоси худро дорост. Латифа ҳаҷман хурд буда, дар он воқеа ба тезӣ оғоз ёфта, ба авҷи аъло мерасад ва ҳамонро хотима меёбад. Латифа жанри ҳаҷвист. Дар он кирдорҳои ношоистаи одамон, зулму тааддӣи золимон, хислатҳои бади инсонӣ саҳт мазаммат карда мешаванд. Инчунин дар баъзе латифаҳо содалавҳӣ, нодонӣ, бефаросатӣ як гурӯҳ одамони ҷомеа бо оҳанги ҳазлу шӯҳӣ, яъне ба тарзи дигар гӯем, бегаразона мазаммат гардидаанд.

Қаҳрамони латифаҳои халқӣ Насриддин Афандӣ, Мулло Мушфиқӣ, Бахлул, Ҷуҳӣ ва дигарон мебошанд. Онҳо шахсони поквичдон, ростқавл буда, аз болои ашхоси золим, бадкирдор дастболо мешаванд, голиб мебароянд. Онҳо мақсаду мароми халқро ифода мекунанд ва барои ҷимояи мардуми оддӣ мубориза мебаранд.

ЧОРПО МЕНАМОЕД

Як марди олус¹ барои додхоҳӣ² ба назди подшоҳ омад. Подшоҳ ба ҷои шунидани арзу дод он мардро изо доданӣ шуда пурсид:

- Ба назари олусҳо ҳар як чиз дуто менамояд мегӯянд, ҳамин гап рост?

Олус дарҳол ҷавоб дод:

- Ҳо, тақсир! Масалан, ҳозир шумо ба назари ман чорпо менамоед!

АБДУЛЛОХОН ЧӢ МЕГИРАД?

Абдуллохон дар биёбони Қаршӣ сардобаҳо³ ва обанборҳо месохт, деҳқононро маҷбурӣ кор мефармуд.

Рӯзе Абдуллохон дар вақти сохтани як сардоба либоси деҳқонӣ пӯшида дар миёнаи мардикорон даромад, то ки аз фикру андешаи онҳо воқиф шавад ва агар ҳаёли шӯрише ва исёне дошта бошанд, пеш аз вақт хабардор гардад.

Абдуллохон дар вақти махфигардӣ бо мардикоре ҳамсӯҳбат шуда пурсид:

- Аз ҳамин қадар ташвиши иморатсозӣ ба Абдуллохон савобе ҳаст ё не?

Мардикор ҷавоб дод:

- Касе, ки ба иморат хишт дода бошад, хишташро мегирад, гач дода бошад, гачашро мегирад. Абдуллохон ҳам ҳар чӣ дода бошад, ҳамонро мегирад.

- Абдуллохон ба ин иморат чихо дод, ки онҳоро мегирад? – гуфта боз пурсид Абдуллохон.

- Ё мардумро азоб дод, уқубат дод, зулму бедодгарӣ кард. Ана ҳаминҳоро мегирад, - гуфт мардикор.

- Маро мешиносӣ? – Абдуллохон аз мардикор пурсид.

- Не.

- Ман Абдуллохон мебошам.

- Бисёр хуб, - гуфт мардикор ва худ пурсид:

- Шумо маро мешиносед?

- Не, - гуфт Абдуллохон.

- Ман як деҳқони факире мебошам, ки дар ҳар моҳ се рӯз девона мешавам. Имрӯзҳо навбати девонагии ман аст.

- Мардикор бо ҳамин тадбир аз ҷазо халос шуд.

ЛУЧ ГҮРОНЕД ҲАМ, МАЙЛАШ

Ятима аз хӯчаинаш пурсид:

- Агар ман мурам, чӣ навъ мегӯронед?

- Чӣ навъ мегӯрондам. Чор газ карбос мегираму кафан дӯзонда, мурдаатро ба вай печонда ба мазор мефиристонам, ба гӯре метикқонанду мемонанд-дия, - гуфт хӯчаин дар ҷавоб.

- Ин тавр бошад, - гуфт ятим, - биёед, дар вақти зиндагиам ба ман як курта-эзори карбос дӯзонда диҳед. Баъд аз мурданам луч гӯронед ҳам, майлаш.

ХОҶА ҲОФИЗ ВА ХИШТРЕЗ

Хоҷа Ҳофизи Шерозӣ аз роҳе гузашта истода буд. Дар паҳлӯи роҳ як хиштрезро дид, ки шеърҳои ӯро ғалат хонда истодааст. Ҳофиз андак гӯш карда истоду баъд якбора хиштҳои рехта мондагии хиштрезро паҳш карда гузаштан гирифт. Хиштрез ӯро дида тохта омаду аз гиребонаш гирифта дашном дод:

- Магар чашмат кӯр аст, ки роҳро монда аз болои хиштҳо меравӣ ва меҳнати маро барбод медиҳӣ?

Ҳофиз ҳам гиребони ӯро маҳкам гирифта гуфт:

- Магар ту девонаӣ, шеърҳои хуни дил хӯрда навиштагии маро расво карда, ғалат мехонӣ?!

БОЯД ХУДАМ ҲАМРОҶИ ХАТ РАВАМ

Касе аз Насриддин Афандӣ илтимос кард, ки барои ӯ ба номи як дӯсташ хат навишта диҳад.

Афандӣ пурсид:

- Дӯстатон дар кучо ва ин хатро ба кучо мефиристонед?

- Дӯстам дар Бағдод аст, ки ин хатро ҳам ҳамин рӯз ба он ҷо мефиристонам, - гуфт он кас дар ҷавоб.

- Мебахшед, ки ман фурсати Бағдодравӣ надорам, он ҷо бисёр дур аст, - гуфт Афандӣ.

- Хатро дар ҳамин ҷо менависед, ман худам мефиристонам, ба Бағдод рафтани шумо лозим нест.

- Агар ман ба касе хат нависам, бояд ҳамроҳи хат худам рафта хонда диҳам, зеро каси дигар хати маро хонда наметавонад.

СОДАДИЛ АКСИ ХУДРО НАМЕШИНОСАД

Содадиле дар роҳ мерафт, дар сари роҳ оиначаеро дида аз замин бардошта гирифт. Вақте ки оиначаро ба худ рӯ ба рӯ карда, акси худро дар он дид, хичолат кашида:

- Мебахшед, ин оинача аз они шумо будаасту ман бесоҳиб гумон карда гирифтаам, - гуфт ва оиначаро ба чояш гузошта ба роҳи худ давом кард.

РАИС ВА МУШФИҚӢ

Раиси шахр⁴ Мушфиқиро дар кӯча дошта пурсид:

- Намози бомдод чанд ракаат?

Мушфиқи гапашро гум карда:

- Ҳашт ракаат, тақсир... - гуфта фиристод. Раис ба одамонаш фармуд, ки Мушфиқиро луч карда даҳ дарра зананд. Мушфиқӣ дар зери шаллоқ дод мезад. Занаш, ки дар пушти дарвоза истода буд, гуфт:

- Муред шумо мардаки беҳуш! Охир чор ракаат гӯед намешуд?

Мушфиқӣ занашро коҳиш кард:

- Дам шав, занакӣ беақл, ҳашт ракаат гуфта-ку даҳ дарра хӯрдам, агар чор ракаат гӯям, албатта, бист дарра мезананд, ки мурда мемондам!

НЕ, НЕ ИН САЛЛАЮ ЧОМАИ МАН НАБУДААСТ

Мушфиқӣ шабе аз як пасткӯчаи Бухоро гузашта истода дид, ки дар сари роҳ як маст хобидааст. Мушфиқӣ он мастро ин тараф, он тараф ғелонда диду шинохт, ки раиси шахр будаст. Ба даҳону биниаш боб карда се-чор лағад фурувард. Аммо маст ҳушёр нашуд. Баъд Мушфиқӣ саллаю чомаи вайро кашида гирифту ба роҳаш рафт.

Саҳарӣ раис ҳушёр шуда ба раисхона рафту ба мулозимонаш гуфт:

- Имшаб аз хона саллаю чомаи маро дуздида рафтаанд. Шумо дар кӯчаю бозорҳо диққат карда гардед, ҳамон либосҳои маро дар даст ё дар сару тани ягон кас дида шиносед, ҳамон одамро ба пеши ман гирифта биёред!

Мулозимони раис дар кӯчаҳо гашта, ба ногоҳ чашмашон ба Мушфиқӣ афтоду дар сару тани вай саллаю чомаи раисро шинохтанд ва ўро кашолаю пуштора карда ба раисхона бурданд. Раис Мушфиқиро дида дар ғазаб шуду дўғ зад:

- Саллаю чомаи ман аз кучо ба ту муттаҳам расид?

Мушфиқӣ бо оромӣ ҷавоб дод:

- Тақсир, аввал пурсиш, баъд кӯшиш гуфтаанд. Ман дина шаб аз фалон паскӯча гузашта истода ба як маст вохӯрдам, ки дар сари роҳ ба хоку лой чӯлида хобидааст, се-чор лағад кӯфтам, хушёр нашуд. Охир саллаю чомаашро кашида гирифтам. Агар ҳамон маст шумо бошед, ин саллаю чома ҳам аз эни шумо будагист, марҳамат карда гиред!

Раис⁴ дид, ки аз ин гап шарманда мешавад, телба шуда гуфт:

- Не, не, ин саллаю чомаи ман набудааст, ба корат рафтан гир!

МУШФИҚӢ ВА ҚОЗИКАЛОН

Яке аз бойҳо тўй карду барои хабар кардани қозикалон Мушфиқиро фиристод. Вақте ки Мушфиқӣ ба ҳавлии қозикалон бе таклиф даромада омад, қозикалон оташин шуда ба вай гуфт:

- Магар аз даргоҳи бой ягон одам ёфт нашудааст, ки барои хабар кардани ман ту барин харро фиристодааст?

Мушфиқӣ ҷавоб дод:

- Тақсир, бойбобо ҳамаи одамҳоро барои хабар кардани одамҳо фиристоданду лекин маро барои хабар кардани шумо!

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Марди олус** – марде, ки чашмонаш иллат доранд, дуруст дида наметавонад, қачбин, чашмкаҷ.
2. **Барои додхоҳӣ** – ба хотири пуштибонӣ, барои адолату ҳақиқатро дарёб кардан.
3. **Сардоба** – ҳавзи калон, ки болояш пӯшида бошад.
4. **Раис** – дар рӯзгори пеш рафти иҷрои қонунҳоро, ки подшоҳ мебаровард, тафтиш менамуд.

Пурсиш ва супориш

1. *Латифа чӣ хел жанр ва дорои кадом хусусиятҳост? Оё дар латифаҳои овардашуда ин хусусиятҳо ба назар мерасанд?*

2. *Шумо ягон латифа медонед? Агар донед ба ҳамсинфҳоятон нақл кунед.*
3. *Аз падару модар ва бобою бибиатон латифаҳоро навишта гиред.*
4. *Аз рӯи латифаи «Хоҷа Ҳофиз ва хиштрез» сахнача тартиб диҳед.*

ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО

Зарбулмасалу мақолҳо яке аз жанрҳои мустақили адабиёти шифоҳӣ буда, барои мӯъҷазу рангин баромадани фикру андеша ба инсон хизмат мекунанд. Ҳанӯз аз замони қадим халқ зарбулмасалу мақол эҷод карда, онҳоро дар мавридҳои лозимӣ истифода мебард. Пас зарбулмасалу мақолҳо ба эҷодиёти адибон дохил шуда, вариантҳои мухталиф пайдо кардаанд.

Зарбулмасалу мақолҳо доир ба мавзӯҳои гуногуни зиндагӣ эҷод шуда, дар онҳо таҷриба ва хулосаҳои инсон аз зиндагӣ инъикос ёфта, ҷамъбаст гардидаанд. Зарбулмасалу мақол мисли намаке дар таъом аст. Вай каломро образнок, дилкаш ва ҷаззоб мегардонад.

Зарбулмасал аз мақол фарқ дорад. Дар зарбулмасал сухан, маънӣ, мақсад пӯшидаю ниҳон аст. Аз ин хотир дар зарбулмасал маъноӣ зоҳир асосӣ набуда, мақсад ва моҳият дар ботини он аст.

Масалан, «Панҷ панҷа баробар нест» маъноӣ зоҳир равшан аст. Панҷаҳои даст як хел нестанд, калонанду хурд, бориканду гафс. Вале ҳадафи асосӣ дар ин ҷо ҳуди инсон аст. Инсонҳо ҳам мисли панҷаҳои даст якранг нестанд, доно ҳастанду нодон ва амсоли ин.

Мисоли дигар:

1. **Офтобро бо доман пӯшида намешавад.**
2. **Офтобро кас ба доман натавонад пӯшид.**
3. **Офтобро пинҳон натавон кард.**

1. Ҳақиқатро бо сафсата, дурӯғ ва фиребу найранг пинҳон кардан мумкин нест. 2. Чизи нағзу одами хуб ҳаргиз аз назари одамон пӯшида намест.

Дар байни халқ ҳамин се варианти зарбулмасал истифода мешавад, ба мақсади фаҳмидани маънии асосии зарбулмасали боло ба се матни поён мулоҳиза кунед:

1. Шарифа гуфт: «Аввал шумо бигӯед». Доя гуфт: «Не, аввал шуморо бояд гуфт». Айнулҳаёт чун сухани доя бишунид,

бихандиду гуфт: «Эй доя, рози ман бар мало¹ афтодааст ва «Офтобро ба гил² пинҳон натавон кард», «табли пинҳон³ чӣ занам, ки ташти⁴ ман аз бом афтод».

Аз «Доробнома»

2. Шоҳ ба он мард гуфт: «Ҳикояту китобат тамом шуд». ӯ гуфт: «Оре». Шоҳ гуфт: Акнун ҷавоб шунав, «Офтобро кас ба доман натавонад пӯшид». Ман паёми он ду нопокро шунидам, акнун нигоҳ кун, ки аз ман чӣ ҷавоб менависӣ.

Аз «Баҳруттаворих»

3. Малохат: «Офтобро бо доман пӯшида намешавад». Ҳамаи кишлоқ медонад, ки шумо ошиқи шайдои раис шудаед.

Аъзам Сидқӣ.

Вале дар мақолҳо фикру андеша беибо, ошкоро, бепардаю хоно гуфта мешавад. Масалан, аз одами бекор худо безор; То мехнат накуни, роҳат набини; Аввал андеша, баъд гуфтор. Дар ин мақолҳои халқӣ мақсад равшан аст ва бе ҳеҷ як душворӣ аз маънии онҳо огоҳ шудан мумкин аст.

ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО

Дасти одамизод гул.

Намур бузакам, баҳор мешавад.

Ҷӯянда – ёбанда.

Моҳ бе айб намешавад.

Кӯдак азиз аст, адабаш аз он азизтар.

Забон донӣ, ҷаҳон донӣ.

Пурсидан айб нест.

Дӯст гӯяд табарвор, душман гӯяд шакарвор.

Аз дӯсти нодон душмани доно беҳтар.

Гап дар калла, на дар салла.

Сад задани сӯзангар, як задани оҳангар.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Мало афтодааст – ба маънои ошкор шудани сир омадааст.
2. Гил – хок, хоки ба об омехта.
3. Табли пинҳон чӣ занам, ки ташти ман аз бом афтод – чӣ ҷои сирро пинҳон кардан, ки аллақай ба ҳама маълум гардид.
4. Ташт – тағора, косаи калони мисӣ.

Пурсиш ва супориш

1. Зарбулмасалу мақолҳоро шарҳ диҳед.
2. Зарбулмасал аз мақол бо кадом хусусиятҳояш фарқ мекунад?
3. Зарбулмасалу мақолҳои овардашударо шарҳ диҳед.
4. Чанд ҷумлае тартиб диҳед, ки дар он зарбулмасалу мақолҳо истифода шуда бошанд.

Чанд мисол аз зарбулмасалҳо

1. Дасту пой зада масолеҳе чанд ба пой кор овардам ва филҷумла кулӯхчинӣ карда, нардбоне ба роҳ андохтам ва суруде ба ёди мастон додам ва «он чӣ дар дег буд ба чумча¹ омад» ва бар табақҳои ихлос² ниҳодам.

Аз «Мачмӯъуламсол»

2. Гурусна сар дар дег кард, ки мулоҳиза намояд, ки чӣ таъом аст?

Хаббоз гуфт: Изтироб чист, «он чӣ дар дег аст, ба чумча меояд».

Аз «Мачмӯъуламсол»³

3. Воҳидов (бо қаҳр): - Хайр, чӣ мехоҳед шумо? Кани, фаҳмем? Ба шумо чӣ хел сардор лозим? Ё худатон раис шуданӣ ҳастед?

Сатторамак: - Мақсад ҳамин.

Саидсаркор (чиддӣ ва бо қатъият). Бале! Раис шуданӣ! Мехоҳам худам раис шавам!

Сатторамак: - Гуфтам-ку! Дарди кампир – гӯза.

Набиҷон: - «Он чӣ дар дег аст, ба кафлез меояд».

Абдулмалик Баҳорӣ

ДИЛИ НОХОҲАМ УЗРИ БИСЁР

Касе, ки майлу шавку ҳаваси иҷрои коре надорад, баҳонаҳои зиёде меоварад.

Ба таҳриқи⁴ қозикалону раису қушбегӣ дар байни аҳолии шӯриш пайдо шуд. «Дили нохоҳамро узри бисёр» бо одамоне, ки оғаҳи ин маънӣ буданд, баҳона ба зухур оварда амирро аз қабули ин кор мунҳариф⁵ сохтанд.

Аз «Наводири Зиёия»

ДИЛИ ОДАТКАРДА БАЛОИ ЧОН

Тарки одат мушкил аст, одам, ки ба чизе хӯ гирифт, тарки он барои ӯ душвор аст.

Вай дар солҳои мучаррадии худ қиморбоз буд ... . Баъди хонадор шуданаш ҳам, ба ҳукми масали «дили одаткарда балои чон аст» дар бағал ё соқи мӯкии⁶ ӯ бучулҳо пайдо мешуданд ...

Сотим Улуғзода.

ДУХТАРАМ, БА ТУ МЕГҶЯМ, КЕЛИНАМ ШУНАВ !

Суханеро ба касе равона карда, ба тариқи киноя ба каси дигар чизеро гӯшрас карданӣ шаванд, ин зарбулмасал вирди забон мегардад: Ба дар мегӯям, девор бишунав!

1. Шумо одами ҳиллагар будаед, ба ман ба мисоли «духтарам, ба ту мегӯям, девор шунав!» гап задед.

Сотим Улуғзода.

Ё ТИР МЕКАФАД Ё ЧУВОЗ

1. Ё ғалаба, ё мағлубият, ё марг, ё зиндагӣ, ҳарчи бодо бод. Коре, ки ӯ ба ивази ин дастаҳои пул ба ҷо меоварад, низ хиёнат аст, хиёнати аз пештараҳо дучанд саҳттар. Аммо садқаи сар, «ё тир мекафад ё ҷувоз», тарсончак ҳеҷ гоҳ рӯзи нек намебинад.

Фазлиддин Муҳаммадиев.

ЗАР БА САРИ ПҶЛОД НИХӢ, НАРМ ШАВАД

Пул ҳама мушкилиҳоро осон мекунад, бо пул ҳатто одами саркашу саҳтгирро ҳам ром метавон кард.

Гармобабон⁷ берун омад ва зар дар қабз овард ва чун гул дар рӯи ӯ механдид ва чун Моҳу Зӯҳра дар зулмати шаб медурахшид, бо худ гуфт: «Зар бар сари фӯлод ниҳӣ, нарм мешавад, зорӣ макуну зӯр мазан, зар бидеҳ!»

Аз «Синдбоднома»

МОРГАЗИДА АЗ РЕСМОНИ АЛО МЕТАРСАД

Одами аз касе, чизе ва ё аз ҷое ранчидаву зарардида ҳамеша аз он касу чизу он ҷо ҳарос дорад.

1. Дилам зи риштаи мӯбофи ӯ ба чон тарсад,
Чунон ки «моргазида зи ресмон тарсад».

Ғании Кашмирӣ

2. – Падарат дар вақташ кор гуфта ҷои гармашро хунук кард,
шаҳрро партофта ба қишлоқ омад. Ҳангоми сохтани роҳ ҳалок шуд.

- Ҳунари ман роҳсозӣ не-ку, оча?

- «Моргазида аз ресмони ало метарсад», писарам.

Аз «Шарқи сурх»

НАМАК ХҶРДӢ, НАКУН ТУФ ДАР НАМАКДОН!

Аз касе, ки некӣ дидӣ, ба ӯ бадӣ накун; обу нони касеро, ки хӯрдӣ, ба ӯ кӯрнамакӣ макун!

«Намак хӯрдӣ, накун туф дар намакдон» - мегӯянд. Вале ин марди фиребгар бо вучуди ин қадар некиҳо, хонаи ободи Марияро вайрон, зиндагиашро талх гардонд.

Аз «Хорпуштак»

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Чумча** – қошук, дар матн ба маънои кафлес омадааст.
2. **Ба табақҳои ихлос ниҳодам** – дили ихлосмандонро ба даст овардам.
3. **Мачмӯъ-ул-амсол** – номи асар, маънояш ҷамъи масалҳо.
4. **Таҳрик** - хоҳиш, майл, иғво, фитна.
5. **Мунҳариф** – яктарафа, бесалоҳият, ба каноре аз роҳи рост баргаштан.
6. **Муккӣ** – пойафзол.
7. **Гармоба** – ҳаммом; гармобабон – ниғаҳбони ҳаммом.

Пурсиш ва супориш

1. *Ростгӯӣ, ростқавлӣ, покқивдонӣ аз хислатҳои ҳақидаи инсонист. Адибони бузурги гузаштаи мо, ки худ бо ин сифатҳои олии ороста будаанд, ростиро ситоиш кардаанд. Порчаҳоро хонед, шарҳу маънидод кунед ва аз маънии онҳо хулоса бароред.*

РОСТГҶЙРО ҲАМЕША РОҲАТ ДАР ПЕШ АСТ

Бинобар риояи ростӣ ҳамаи он зарҳоро шоҳ ба ман бахшид.
Чандин сол аст, ки аз он зарҳо харҷ мекунам, ҳаргиз адо

намешаванд. Аз он замон то ба ин замон хосияти ростиро ба дарвозаи худ навишта мондаам, ки «ростгӯиро ҳамеша роҳат дар пеш аст». Ҳар кӣ бошад, ба ҷуз ростӣ дигар сухан нагӯяд.

Аз «Саргузашти Ҳотам»

Мавзӯи иҷтимоӣ дар зарбулмасалу мақолҳо мавқеи асосӣ дорад. Дар онҳо ба таври мушаххас таҷрибаи одамон оид ба зиндагӣ, зулму золимӣ, азобу машаққат ҷамъбаст гардидаанд.

Чанд намуна:

Бой аз фарбеҳӣ меноладу камбағал аз лоғарӣ.
Меҳрубониҳои султон – бозии гурба бо мушон.
То меҳнат нақунӣ, санги сиёҳ лаъл нагардад.
Ҳунар беҳ аз симу зар.
Заминро об вайрон мекунад, одамро гап.
Хурӯс дар ҳама ҷо як хел ҷеғ мезанад.

Акнун зарбулмасалҳои зеро бодикқат хонед ва бигӯед, ки матнҳои овардашуда ба мазмуни зарбулмасалҳо мувофиқат мекунанд?

НА СИХ СҶЗАД, НА КАБОБ

Вақте дар қоре нафъи ҳар ду тараф дар назар гирифта шавад, ин зарбулмасалро мегӯянд: «Масъаларо аз рӯи адолат ҳал бояд кард».

Ақлу нуқдро¹ ҳамчун тарозу рост дор, ҷаҳд кун то дар миён «На сих сӯзад, на кабоб».

Фаридуддини Аттор

КОРИ ШАБ-ХАНДАИ РҶЗ

Қоре, ки дар шаб иҷро мешавад, бе камбудӣ намешавад, сифати кори шаб нисбат ба кори рӯз паститар мешавад:

Бисёр фикр накун, писарам, - гуфт Акамирзо, - хоб кун, рӯз шавад, боз гап мезанем, «Кори шаб - хандаи рӯз» гуфтаанд.

Ҷалол Иқромӣ

НИҲАД ШОҲИ ПУРМЕВА САР БАР ЗАМИН

Ҳар касе, ки фозилу донишманд бошад, хоксориро пеша мекунад:

1. Баландӣ аз он ёфт, к-ӯ паст шуд,
Дари нестӣ кӯфт, то хаст шуд.
Тавозӯ² кунад хушманди гузин³,
«Ниҳад шохи пурмева сар ба Замин».

Саъдии Шерозӣ.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Ақлу нуқл – аввал андеша кун, ақлатро кор фармо, баъд сухан гӯй, нақл кун.
2. Тавозӯ – хоксорӣ, фурӯтанӣ.
3. Гузин – бузург, барҷаста.

Супориш

Аз зарбулмасалҳои зер якеро интихоб карда, матне тартиб диҳед, ки дар он зарбулмасал омада бошад.

«Чӯчаро дар тирамоҳ мешуморанд», «Забони мурғонро мурғон медонанд», «Хар ҳамону полониш дигар», «Кам-кам хӯру доим хӯр», «Дер ояду шер ояд», «Сукут аломати ризост».

Намуна: - Додархӯҷа дониши хуб дорад. Имтиҳонотро бо баҳои аъло месупорад.

- Ҳоло сабр кунед, «Чӯчаро дар тирамоҳ мешуморанд».

НАҚЛУ РИВОЯТҲО

Ҳар як халқу миллати дунё фарзандони арзанда ва лоиқ дорад, ки онҳо барои беҳбудӣ, хушбахтӣ ва саодати мардум мубориза бурдаанд, қаҳрамонӣ кардаанд ва дар ин роҳ чон ба ҳақ супурдаанд. Аз ин рӯ, ҳаргиз халқ номи чунин қаҳрамононро фаромӯш намекунад. Корнамоӣ, қаҳрамониҳои онҳоро ба воситаи нақлу ривоятҳои офаридаи хеш зиндаю ҷовид мегардонанд ва беҳтарин орзую умеди худро дар симои онҳо нишон медиҳанд.

Нақлу ривоятҳо аз жанрҳои маъмули халқӣ буда, мавзӯҳои гуногунро дар бар мегирад. Илова ба он чизе, ки дар боло ишорат рафт, боз дар бораи ҳайвонот, таърихи пайдоиши қалъаҳо, шаҳрҳо, ягон мавзӯи таърихӣ, образҳои асотирӣ, адибон, намояндагони дин, дар байни халқ нақлу ривоятҳо эҷод шудаанд.

Нақлу ривоятҳо дар бораи Лукмони Ҳаким, Афлотун, Абулқосими Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Шайх Саъдӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва дигарон дар байни халқи тоҷик шӯҳрати хоса доранд. Инак, яктои онро барои намуна меорем.

ЛУҚМОНИ ҲАКИМ

Буд-набуд дар замонҳои қадим Лукмони Ҳақим ном як шахси донишманде буд. Як рӯз подшоҳи мамлакат Лукмони Ҳақимро ҷеғ зада гуфт:

- Меғӯянд, ки ту бисёр одами доною хунарманд ҳастӣ, як чизи нав соз, ки ҳеҷ вақт онро касе насохта бошад.

Лукмони Ҳақим бисёр фикр карда тухми кирмакро ёфт, парвариш кард, пилла шуд. Аз пилла шохӣ бофта, як сару либос дӯхта, ба подшоҳ пешкаш кард.

Подшоҳ либоси ҳарирро гирифта, гуфт:

- Ин чизи ту ҳақиқатан нағз, ин хел либос боби ман барин подшоҳи олам аст. Акнун ту раву ин сирро ба ҳеҷ кас нагуфта, ба ман ҳамин хел либос тайёр карда овардан гир, агар ягон одами дигар аз сирри қори ту хабардор шуда, ҳамин хел сару тан карда пӯшад, саратро аз танат ҷудо мекунам!

Аз либоси ба подшоҳ дӯхтаи Лукмони Ҳақим камтар шохӣ монда буд, занаш гирифт ва ба духтарчааш курта дӯхта дод. Инро як душмани Лукмони Ҳақим диду ба подшоҳ хабар расонд.

Подшоҳ тафтиш карда дид, ки дар ҳақиқат рост аст. Баъд Лукмони Ҳақимро ба пешаш ҷеғ зада гуфт:

- Ман ба ту чӣ амр карда будам? Ту маро писанд накардӣ, ба духтарчаат курта карда додӣ, ҳамаро аз ин сир хабардор кардӣ. Барои ин қор туро намекушам, туро духтарчаат қатӣ ба зиндон андохта, ба дари зиндон қир¹ мерезам, ки дар дарунаш азоб кашида пӯсида равӣ.

Лукмони Ҳақим гуфт:

- Агар маро ба зиндон андохтани бошед, фармояд дуто кати пӯлодӣ созанд, қатҳоро ба зиндон дароварда, дар назди ҳар қадамаш якхалтагӣ бодом монанд.

Подшоҳ «хайр, ду қат садқаи сар» гуфта хоҳиши Лукмони Ҳақимро иҷро карда, ӯро ҳамроҳи духтарчааш зиндон кард ва даҳони зиндонро қир рехта партофт.

Ин овозаро Афлотун² шунид. Вай шогирди Лукмони Ҳақим буд. Тарсида худ ба худ «мабодо подшоҳ маро шогирди Лукмони Ҳақим гуфта, зиндон накунад» гӯён дар байни як кӯҳ пинҳон шуда, атрофашро тилисм карда партофт.

Чанд сол гузашт. Ин подшоҳ мурд. Подшоҳи дигар шуд.

Подшоҳи нав як рӯз гӯшт хӯрда истода буд, ки як устухонпора

ба гулӯяш дармонд. Бисёр табибу чаррох оварданд, илоҷашро карда натавониста, ҳамаашон:

- Фақат Афлотун ба ин дарди подшоҳ даво карда метавонад, - гуфта монда мерафтанд.

Подшоҳ гуфт:

- Афлотун кучо бошад?

Одамонаш воқеаи Лукмони Ҳақимро нақл карда, гуфтанд:

- Афлотун шогирди Лукмони Ҳақим буд, баъди ин воқеа ӯ тарсида ба ким- кучо рафта пинҳон шудааст.

- Афлотунро аз ҳар кучо, ки бошад, ёфта биёред! – гуфта фармон дод подшоҳ.

Афлотунро кофта ёфта оварданд. Ӯ гулӯи подшоҳро диду худ ба худ «ҳамин сабаб қатӣ зиндони устодамро мекушоям, канӣ зинда бошад?». Ба подшоҳ гуфт:

- Ба дарди шумо фақат устои ман Лукмони Ҳақим даво карда метавонад.

Подшоҳ ин гапро шунида, фармон дод, ки дари зиндони Лукмони Ҳақимро кушоянд. Кушода диданд, ки духтарчааш хокистар шудаасту худаш ба мурдан наздик. Афлотун вайро ба хонааш бурда, чанд рӯз табобат карда, сихат намуд.

Баъд одамони подшоҳ омада ӯро гирифта ба назди подшоҳ бурданд.

Лукмони Ҳақим подшоҳро дида пурсид:

- Фарзанд доред?

Подшоҳ гуфт:

- Як писар дорам.

- Писаратонро сар бурида, хунашро хӯред, сихат мешавед, набошад, не.

Подшоҳ фикр кард: яккаю ягона писар дорам, магар метавонам ӯро кушам? Биё беҳтараш худам мурам.

Се-чор рӯз гузашт, дарди подшоҳ сахттар шуд. Баъд гуфт:

-Хайр, писарамро биёред, сарашро буред!

Писарашро оварданд, ба фармони Лукмони Ҳақим дар пеши чашми подшоҳ дасту пояшро баста дар мобайн парда кашида, ба қафои парда гузаронданд:

- Акнун гӯсфандро биёретон! – гуфт Лукмони Ҳақим ба гӯши одамони подшоҳ. Як гӯсфандро куллуқ³ карда оварда ба гулӯяш корд монда буданд, ки гӯсфанд «фаҳ» зада овоз баровард.

Ҳамин вақт подшоҳ:

- «Воҳ писарам» - гуфта фарёд зада буд, ки устухон аз гулӯяш парида рафт.

- Пардаро кушоед, то ман мурдаи писарамро бинам! – гуфт подшоҳ.

Пардаро бардоштанд, ки писараш сиҳату саломат ва як гӯсфанд куштагӣ.

Луқмони Ҳаким ҳодисаи шударо ба ӯ гуфта дод.

Подшоҳ ба Луқмони Ҳаким таҳсин хонда гуфт:

- Лаънат ба касе, ки ҳамин тавр одами донишмандро зиндон кардааст.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Қир рехт – санг рехт, қир ҳам мисли семент сахт аст.
2. Афлотун – яке аз донишмандони Юнони Қадим.
3. Кулук карданд – дасту пояшро бастанд.

Пурсиш ва супориш

1. *Оё рафтори подшоҳ нисбати Луқмони Ҳаким ва духтарчааш дуруст буд? Фикратонро баён кунед.*
2. *Сухани охири подшоҳ «Лаънат ба касе, ки ҳамин тавр донишмандро зиндон кардааст» ба кӣ нигаронида шудааст?*

ҲИҶО, РУКН ВА ВАЗНИ ШЕЪР

Ҷумла аз калима ва ибораҳо сохта шуда фикри томо ифода мекунад. Калима бошад, аз ҳиҷо ва овозҳо сохта мешавад. Масалан, калимаи адабиётро гирем. Ин калима аз чор ҳиҷо иборат аст: а-да-би-ёт. Ҳамин тавр, дар калима миқдори ҳиҷоҳо ба миқдори садонокҳо вобаста аст. Бинед, дар калимаи адабиёт чор садонок омадааст (а, а, и ва ё) ва калима ҳам аз чор ҳиҷо таркиб ёфтааст. Калимаи рӯзгор аз ду ҳиҷо, қоматбаланд аз чор ҳиҷо, чашм аз як ҳиҷо таркиб ёфтаанд, ки миқдори онҳо ба садонокҳои он баробар мебошанд.

Ҳиҷоҳо бошанд ҳам дар асарҳои назмӣ ва ҳам насрӣ яхеланд. Масалан, «Маёсоӣ аз омӯхтан як замон» ин мисраъ аз даҳ ҳиҷо иборат аст, зеро он дорои 10 садонок мебошад.

«Дарахти «зардолу гул резонд»

Ин ҷумла аз 9 ҳиҷо иборат аст ва садонокҳои ҳам 9-то мебошанд.

Вале бояд хотиррасон кард, ки дар назм ҳичоҳо ба кӯтоҳ, дароз ва якуним ҳичоӣ тақсим мешаванд. Садонокҳои о, ў, ё ва ӣ ҳичоҳои дарозро ташкил медиҳанд.

Садонокҳои а, у, и, ю бошанд, ҳичоҳои кӯтоҳро месозанд. Чунончӣ:

Бад-он кӯш то зуд доно шавӣ,
Чу доно шавӣ, худ воло шавӣ.

Дар мисраи якум ду ҳичоӣ кӯтоҳ ва дар мисраи дувум се ҳичоӣ кӯтоҳ омадааст. Ҳичоҳои боқимонда ҳичоҳои дароз (ба гайри ҳичоҳои д-он ва кӯш) маҳсуб меёбанд. Ҳичоҳои д-он ва кӯш аз якуним ҳичоӣ таркиб ёфтаанд.

Дар шеър як низоми муайян вучуд дорад ва бо махсусиятҳои хоси худ аз наср фарқ карда меистад.

Ҳамин тавр, бо як низоми муайян омадани ҳичоҳои дарозу кӯтоҳ, зада, оҳангу сабтиёти марғуб вазни шеърро ташкил медиҳанд. Дигар, ҳангоми қироати шеър ё сурудани мутрибон шунаванда ба порчаҳои тараннумӣ, яъне рукн тақсим шудани мисраю байтҳоро хуб эҳсос менамояд, ки ҳамаи ин мизони шеър ва муқаррароти онро ташкил мекунанд. Дар маҷмӯъ дар фанни шеър онро вазн бигӯянд. Дар вазн парчаҳои тараннумӣ, яъне рукн мақоми воло дорад. Маҳз вазни шеър аз рӯи рукнҳо муайян мегардад.

Масалан:

Ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Низ н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор.

Ҳамин тавр, байти устод Рӯдакӣ аз шаш рукн иборат аст.

- v - - | - v - - | - v - -
- v - - | - v - - | - v - -

Дар адабиёти шифоҳӣ ва китобӣ аз замонҳои қадим ду вазн мавриди истифода қарор дошт ва имрӯз ҳам мавриди истифода қарор дорад ё маъмул аст. Бештари назми шифоҳӣ (фолклор) бо вазни ҳичо эҷод шудаанд. Моҳияти вазни ҳичо он аст, ки бояд миқдори ҳичоҳои мисраҳо ё байтҳо баробар бошанд. Чунончӣ:

Олуча гули бодом, – 7 ҳичо.
Ман духтараки додом. – 7 ҳичо.
Додом шинад, чой нӯшад, - 7 ҳичо.
Ман чойрезаки додом. – 7 ҳичо.

Баъзе шоирон асарҳои хешро бо вазни ҳичо иншо кардаанд. Масалан, адиби тоҷик Мирсаид Миршакар шеъри бачагонаи хубе дорад, ки бо вазни ҳичо онро эҷод кардааст:

Гумон набаред, - 5 ҳичо
Ки ман хурд ҳастам. – 5 ҳичо
Ана мебинед, - 5 ҳичо
Ҷорӯб дар дастам. – 5 ҳичо
Бо ин ҷорӯбам, - 5 ҳичо
Хона мерӯбам. – 5 ҳичо
Деғу табакро, - 5 ҳичо
Худам мешӯям. – 5 ҳичо.

Вазни ҳичо дар байни мардуми мо таърихи қадимӣ дорад. Як қисми китоби муқаддаси «Авесто», махсусан фасли Готҳо ва Яштҳо, достони «Ёдгори Зарирон» низ бо ҳамин вазн гуфта шуда, ҳар мисраи он аз 6 ҳичо иборат аст.

Супориш

*Ин ду ҷону ҷигарбанд,
Аз хурдӣ бо ҳам буданд.
Аз хурдӣ рози дилро
Ба якдигар кушуданд.*

- 1. Ҳамин порча аз чанд байт ва чанд мисраи иборат аст?*
- 2. Дар кадом вазн эҷод шудааст?*
- 3. Миқдори ҳичоҳои ҳар як мисраи муайян намоед.*

АДАБИЁТИ КЛАССИКИИ ТОЧИК

АБЎАБДУЛЛОҲИ РҶДАКӢ (858-941)

Он кас, ки шеър донад,
донад, ки дар ҷаҳон,
Соҳибқирони шоирӣ
устод Рӯдакист.
Низомии Арӯзӣ

Гар саре ёбад ба олам кас ба
некӯшоирӣ,
Рӯдакиро бар сари он шоирон
зебад сарӣ.
Рашидии Самарқандӣ

Баҳорон буд. Ҳама ҷо гарқи гул. Дар лаби анҳору боғу даман сабзаю себарга доман паҳн карда, назаррабой мекарданд. Дарёчаи шӯхобе, ки аз назди деҳаи Рӯдак мегузашт, дар ин фасл сероб шуда, мисли тифлони ширмаст шӯхию бозӣ, частухезиаш сад дар сад боло мерафт. Мурғон нағмасарой мекарданд. Оре, ҳама аз зиндагии хеш шоду масрур буданд.

Воқеан он рӯзҳо хурсандии аҳли хонаводаи Муҳаммад ҳадду канор надошт. Дар яке аз шабҳои чумбаи соли 858 дар хонадони ӯ тифли зеборӯяке чашм ба олам кушод. Ба ӯ Ҷаъфар ном гузоштанд. Касе намедонист, ки солҳо мегузараду овозаи шеъраш ба Бухоро – пойтахти давлати Сомониён мерасад. Ӯро ба дарбор даъват мекунанд, соҳибқирони шоирон, маликушшуаро мегардад. Номи деҳаи Панҷрӯд ё Рӯдакро машҳури оламиён мегардонад ва то абад сардафтари адабиёти тоҷику форс мемонад. Дар ҳаққи чунин бузургон хуб гуфтаанд:

Зиндаю ҷовид монд, ҳар кӣ накӯном зист,
К-аз ақибаш зикри хайр, зинда кунад номро.

ДАР БОРАИ МАРДӢ, ОДАМГАРӢ ВА ОМУӢХТАНИ ТАҶРИБАИ ӢАӢТ

1. Гар бар сари нафси худ амири, марди,
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, марди.
Марди набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, марди.
2. Бирав зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,
Ки баҳри дафъи ҳаводис¹ туро ба кор ояд.
Ҳар кӣ н-омуҳт аз гузашти рӯзгор,
Низ н-омузад зи ҳеҷ омузгор².

Устод Рӯдакӣ дар Бухоро, дар ҳалқаи шогирдонаш.

3. Ин чаҳонро нигар ба чашми хирад³,
Не бад-он чашм, к-андар у нигарӣ.
Ҳамчу дарёст в-аз накӯкорӣ,
Киштие соз, то бад-он гузарӣ.

ХУШБАХТӢ

4. Чаҳор чиз мар озодаро⁴ зи ғам бих(в)арад:
Тани дурусту хӯи неку номи неку хирад.
Ҳар он кӣ эзидаш⁵ ин ҳар чаҳор рӯзӣ⁶ кард,
Сазад⁷, ки шод зияд⁸ ҷовидону ғам нахварад.

ДАР БОРАИ ДОНИШ

5. То чаҳон буд аз сари одам фароз⁹,
Кас набуд аз роҳи дониш бениёз¹⁰.
Мардумони бихрад андар ҳар замон,
Роҳи донишро ба ҳар гуна забон
Гирд карданду гиромӣ доштанд,
То ба санг андар ҳаме бингоштанд¹¹.
Дониш андар дил чароғи равшан аст
В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан¹² аст.
6. Ба чашми дилат¹³ дид бояд чаҳон,
Ки чашми сари ту набинад ниҳон.
Бад-ин ошкорат бубин ошкор¹⁴,
Ниҳонатро бар ниҳон гумор.
7. Эӣ дарего, ки хирадмандро,
Бошаду фарзанд хирадманд не.
В-арчӣ адаб дораду дониш падар,
Ҳосили мерос ба фарзанд не.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Дафъи ҳаводис – бартараф кардани ҳодиса.
2. Омӯзгор – устод, муаллим.
3. Чашми хирад – ба маънои бофаросат, боаклу заковат.
4. Мар – ҳиссаҷаи архаистиест, ки пеш аз калимаи пасоянддор омада, маънои таъин ва таъкидро мефаҳмонад.
5. Эзид – Худо.
6. Рӯзӣ – насиба.
7. Сазад – меарзад.

8. Зияд – аз калимаи зистан, яъне зиндагӣ кунад.
9. Фароз – баланд, ин ҷо ба маънои аз қадим боз.
10. Бениёз – беэҳтиёҷ, номӯҳточ, ба касе мӯҳточ набудан.
11. Бингоштан – навиштан.
12. Ҷавшан – либоси ҷангӣ.
13. Чашми дил – маънои чашми хирадро дорад.
14. Маънои мисраъ: – Он чашме, ки ту дорӣ бо он маънии ботинро дарк карда наметавонӣ, яъне бояд ба воситаи хираду дониш ба ҷаҳон нигарӣ ва ҳодисаҳои онро биомӯзӣ.

Пурсиш ва супориш

1. Панду ҳикматҳои устодро мутолиа намуда ҳифз (аз ёд) намоед.
2. Ҳар як порчаро алоҳида-алоҳида шарҳ диҳед, маънидод намоед.
3. Дар порчаи якум дар бораи марди сухан меравад. Бигӯед, шумо мардиро чӣ хел мефаҳмед?
4. Наход таҷрибаи рӯзгор аз омӯзгор ҳам болотар, олитар бошад? Онро батафсилтар шарҳ диҳед.
5. Киштии чист? Шоир чиро дар назар дорад?
6. “Чаҳор чиз”-ро як ба як номбар кунед ва ҳар кадомро шарҳ диҳед. Агар ҳамин чаҳор чизро шахс дошта бошад, магар ӯ ҳамеша хушбахт аст, гам намехӯрад? Шумо ба андешаи шоир розӣ ҳастед?
7. Дониш бар тани инсон ҳамчун ҷавшан аст? Магар ин муболиға нест? Ҷавшанро чӣ хел мефаҳмед, шарҳ диҳед.
8. Дар порчаи ҳафтум шоир аз чӣ дареғу афсӯс мехӯрад? Маънои онро фаҳмонед. Пас шарҳи кардаатонро дар дафтарадон нависед. Ҳангоми навишт мақоли «Фарзанди нағз боғи падар, фарзанди бад доғи падар»-ро истифода баред.
9. Порчаи ҳафтумро ба наср баргардонед.

ҲАР БОД, КИ АЗ СҶҶИ БУХОРО БА МАН ОЯД

Ҳар бод, ки аз сӯйи Бухоро ба ман ояд,
 Бо бӯйи гулу мушқу насими суман ояд.
 Бар ҳар зану ҳар мард кучо барвазад он бод?!
 Гӯйӣ, магар он бод ҳаме аз Хутан ояд.
 Не, не, зи Хутан бод чунин хуш навазад ҳеч,
 К-он бод ҳаме аз бари маъшуқи ман ояд.

ХАНДАИ ЛОЛА

Бихандад лола бар сахро
Ба сони чехраи Лайло¹.
Бигиряд абр бар гардун
Ба сони дидаи Мачнун².
Зи оби чӯй ҳар соат
Ҳама бӯи гулоб ояд.
Дар ӯ шустаст пиндорӣ,
Нигори ман рухи гулгун.

БАҲОРИ ХУРРАМ

Омад баҳори хуррам бо рангу бӯи тиб³,
Бо сад ҳазор нузҳату⁴ ороиши аҷиб.
Шояд, ки марди пир бад-ин гаҳ шавад ҷавон,
Гетӣ бадил ёфт шабоб⁵ аз пайи машиб⁶.
Чархи бузургвор яке лашкаре бикард,
Лашкар-ш абри тираву боди сабо нақиб.
Наффот барқи равшану тундар-ш таблзан,
Дидам ҳазор хайлу надидам чунин муҳиб.
Он абр бин, ки гиряд чун марди сӯгвор
В-он раъд бин, ки нолад чун ошиқи каиб.
Хуршедро зи абр диҳад рӯй гоҳ-гоҳ
Чунон ҳисорие, ки гузар дорад аз рақиб...
Лола миёни кишт бихандад ҳаме зи дур,
Чун панҷаи арӯс ба ҳинно шуда хазиб.
Булбул ҳаме бихонад дар шохсори бед,
Сор аз дараҳти сарв мар ӯро шуда мучиб...

Калимаю ибораҳои тоза

1. Лайло – Лайлӣ.
2. Мачнун – Лайлӣ ва Мачнун – номи қаҳрамонони дostonҳои «Лайлӣ ва Мачнун»-и адибони классик.
3. Тииб – бӯи хуш.
4. Нузҳат – зебой.
5. Шабоб – ҷавонӣ.
6. Машиб – пирӣ. Маънии ин мисраъ: дунёи кӯҳна ҷавон шуд.

Пурсиш ва супориш

1. Баҳор аз фаслҳои дигар бо кадом хусусиятҳои фарқ мекунад?
2. Дар бораи иди Наврӯз, ки оғози баҳор аст, ҳикоят кунед.
3. Порчаҳоро аз ёд кунед.
4. Аз харита Бухорою Самарқандро ёбед.

ЭЙ БУХОРО, ШОД БОШУ ДЕР ЗӢ!

Чуни овардаанд, ки Наср бинни Аҳмад ... зимистон дар пойтахт – Бухоро мақом мегирифт ва тобистон ба Самарқанд мерафт ё ба шаҳре аз шаҳрҳои Хуросон. Инак, як сол навбати шаҳри Ҳарӣ буд. Ҳаво хуш буд ва боди сард ва меваҳо бисёр ва бӯиданиҳо фаровон ва лашкар аз баҳору тобистон истифодаи тамоми ёфтанд...

Меҳргон – тирамоҳ даромад, вале дер кашид ва сармо қувват накард ва ангур бағоят ширин расид ва ҳар яке аз дигаре латифтар ва лазизтар.

Чун Наср бинни Аҳмад Меҳргон ва меваҳои онро дид, азимаш хуш омад. Наргис расидан гирифт, аз кишмиш ганчинаҳо пур карданд... Амир дар роҳ бо лашкар ба ду деҳае даромад, ки ӯро Ғура ва Дарвоза меғуфтанд. Ҳар яке чун Биҳишти аъло ва ҳар яке боғ ва бӯстони хурраме дошт. Зимистон дар он ҷо монданд. Чун баҳор даромад, аспонро ба Бодғис фиристоданд, лашкаро ба Молин, ба миёни ду ҷӯ бурданд. Чун тобистон даромад, меваҳо пухтанд. Амир Наср гуфт:

- «Тобистон кучо меравем, аз ин хуштар мақомгоҳе нест, Меҳргон меравем». Ва чун Меҳргон даромад, гуфт: «Меҳргони Ҳариро бихӯрем ва биравем» ва ҳамчунин фасле ба фасле меандошт, то чаҳор сол бо ҳамин аҳвол гузашт. Аз ин ҳол ҳама малӯл шуданд ва орзуи хонумон мекарданд. Подшоҳро диданд, ки дар сари ӯ ҳавасу ишқи Ҳарӣ бисёр аст ва дар аснои суҳан Ҳариро ба Биҳишт монанд мекард ва ҳатто аз он ҳам бештар медонист. Баъд донишанд, ки амир нияти ин тобистон ҳам дар он ҷо мондан дорад. Пас, сардорони лашкар ва бузургони давлат ба назди устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ рафтанд. Аз надимони подшоҳ ҳеч кас монанди ӯ мақбултар набуд.

Гуфтанд: «Санъате бикунӣ, ки подшоҳ аз ин ҳок ҳаракат кунад, Зеро дилҳои мо орзуи фарзандон ҳаме барад ва ҷони мо аз иштиёқи Бухоро ҳаме барояд».

Рӯдакӣ қабул кард. Ӯ мичози амиро мешинохт, рӯй ба назм овард ва қасидае бигуфт. Ба вақте ки амир хӯроки пагоҳӣ меҳӯрд, ба наздаш даромад ва ба ҷои худ бинишаст ва чун мутрибон¹ ҳозир буданд, ҷанг бигирифт ва дар пардаи «Ушшоқ» ин қасидаро оғоз кард.

Устод Рӯдакӣ дар поёни умр ба зодгоҳаш - деҳаи Панҷрӯд бозмегардад. Дар ин лаҳза дӯстон - ҳамдеҳагонаш устодро хуш истиқбол мегиранд ва аз дидаю шундааш панди рӯзгор мешунаванд.

Бӯйи Қўйи Мулиён ояд ҳаме,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме.
Реги Омуву дурушти роҳи ӯ
Зери поям парниён ояд ҳаме.
Оби Қайхун аз нишоти рӯйи дӯст
Хинги моро то миён ояд ҳаме.
Ай Бухоро, шод бошу дер зӣ,
Мир зӣ ту шодмон ояд ҳаме.
Мир моҳ асту Бухоро осмон,
Моҳ сӯйи осмон ояд ҳаме.
Мир сарв асту Бухоро бӯстон,
Сарв сӯйи бӯстон ояд ҳаме.

Чун Рӯдакӣ бад-ин байт расид, амир чунон андӯҳгин гашт,
ки аз тахт фуруд омад ва бе мӯза пой дар рикоб оварду рӯй ба
Бухоро ниҳод.

Аз «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ.

ДАР МАДҲИ УСТОД РҶДАКӢ

Ба суҳан монад шеъри шуаро,
Рӯдакиро суҳанаш талвиност².
Шоиронро хаву³ аҳсант⁴ мадеҳ⁵,
Рӯдакиро хаву аҳсант ҳичост⁶.

Шаҳиди Балхӣ (асри X)

Киро Рӯдакӣ гуфта бошад мадеҳ,
Имоми⁷ фунуну⁸ суҳанвар бувад.
Дақиқӣ мадеҳ оварад пеши ӯ,
Чу хурмо ба пеши Ҳачевар⁹ барад.

Дақиқӣ (асри X)

Ғазал Рӯдакивор некӯ бувад,
Ғазалҳои ман Рӯдакивор нест.
Агарчи бикӯшам ба борикӣ ҳам,
Дар ин парда андар маро бор нест.

Унсурӣ (асри XI)

Ғар сарӣ ёбад ба олам кас ба некӯшоирӣ,
Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ.

Шеъри ўро ман шумурдам сездеҳ раҳ сад ҳазор,
Ҳам фузун ояд агар он чунон, ки бояд бишмарӣ.

Рашидии Самарқандӣ (асри XII)

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Мутрибон** – ҳофизон, навозандагон.
2. **Талвино** – хурмои пухтаи ранговарда.
3. **Хав** – хуб, хуш, офарин.
4. **Аҳсанг** – офарин ба ту.
5. **Мадех** - мадҳия, таърифу тавсиф.
6. **Ҳичо** – ҳачв, масҳара.
7. **Маънои ин қитъа чунин аст:** шеърҳои шоирон ба сухан, вале шеърҳои Рӯдакӣ ба хурмои пухтаи ранговарда монанд аст. Шоирони дигар таърифу тавсифро шеъри мадҳия шуморанд, ҳачву таъриф дар назари Рӯдакӣ шеъри нописанд аст. Имом ин ҷо ба маънои пешво ва бузург омадааст.
8. **Фунун** – фанҳо.
9. **Ҳачевар** – номи яке аз маҳалҳои серхурмо аст.

Пурсиш ва супориш

1. *Ҳикояти «Эй Бухоро, шод бошу дер зӣ»-ро ифоданок хонед ва мазмунашро нақл кунед.*
2. *Чаро Амир Наср чаҳор сол ба Бухоро наомад?*
3. *Маънии байтҳои Шаҳиди Балхиро шарҳ диҳед.*
4. *Дар қитъаи Унсурӣ кадом хислатҳои шоир тавсиф ёфтааст?*
5. *Иборати «шумурдам сездеҳ раҳ сад ҳазор»-ро чӣ хел мефаҳмед?*
6. *Рашидии Самарқандӣ дар бораи бузургии Рӯдакӣ чӣ гуфтааст?*

ХУСУСИЯТҲОИ НАЗМУ НАСР ВА РАДИФУ ҚОФИЯ

Маънои назм ба низом даровардан аст. Назм бо якчанд хусусияти худ аз наср фарқ мекунад. Аввал, дорои вазн ва оҳанги маҳсус аст. Дувум, радифу қофия дорад. Масалан, барои исбот байти зеро аз назар мегузаронем:

Ҳар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд,
Бо бӯи гулу мушқу насими суман ояд.

Байти боло дорои порчаҳои тараннумӣ буда, дар як вазн омадааст. Ҳар ду мисраъ бо ҳам баробар ва ҳамвазнанд. Инчунин

«ояд» дар байт радиф шуда омадааст. Ба ҳамин тарик, қофия гуфта калимаҳоеро мегӯянд, ки қисмати охирашон ба ҳам монанд бошанд. Мисли ман бо суман, чаман, зан, даман ва ғайра. Агар дар охири шеър калима ё ибора такрор шавад онро радиф мегӯянд. Дар байти боло «ояд» такрор шудааст ва радиф аст.

Наср бошад ин хусусиятҳоро надорад. Вале гоҳ-гоҳ дар наср ҳам қофия меояд, вале ин асосӣ нест. Ин намуди насрро насри мусаччаъ мегӯянд.

Пурсиш ва сунориш

1. Шеърҳои устод Рӯдакиро аз ҳамин нигоҳ назар кунед. Ва аз онҳҳо қофия ва радифҳояшро муайян намоед.
2. Асарҳои насриро, ки пеш хондаед, номбар кунед.
3. Латифаҳои дар китобатон овардашуда бо наср иншо шудаанд ё бо назм?
4. Шеъри «Баҳорон»-ро ба наср баргардонед. Агар дар қор душворие пеш ояд ба муаллим муроҷиат намоед.
5. Зарбулмасалу мақолҳои халқиро, ки дар дарсҳои пеш хондаед бо наср иншо шудаанд ё бо назм? Аз мисолҳои китобатон зарбулмасалҳоро ёбед, ки онҳо бо назм омада бошанд.
6. Аз порчаи «Дар бораи дониш» эҷод кардаи устод Рӯдакӣ байтеро пайдо кунед, ки ҳам қофия ва ҳам радиф дошта бошад.

МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР БОРАИ ВАЗНИ АРӢЗ

Чунон ки аз маълумоти қабл оғоҳ шудед, асарҳои назмӣ бо ду вази иншо шуданд. Вазни ҳичо ва вазни арӯз. Вазни ҳичо асосан ба назми халқӣ хос аст. Дар баробари ин назми ҳазорсолаи адабиёти тоҷику форс ва имрӯза ҳам бо вазни арӯз эҷод шудаанд.

Арӯз вожаи арабӣ буда, маънои арз қардан, баён намуданро дорад. Вале имрӯз ҳамчун истилоҳи адабиётшиносӣ маҳсуб меёбад ва дувум ченак ё мизони шеър ба шумор меравад. Вазни арӯз аз адабиёти араб дар асрҳои IX-X ба адабиёти мо ворид гардидааст. То имрӯз рушду камол ёфта, хусусиятҳо, қонунҳои он аз тарафи арӯзиёни форс-тоҷик: Ахфашӣ Балхӣ, Юсуфи Арӯзӣ, Баҳромӣ, Бузургмеҳри Қойинӣ, Шамс Қайси Розӣ, Рашиди Ватвот, Насриддини Тӯсӣ, Ваҳиди Табрезӣ, Парвиз Нотили Хонларӣ, Баҳром Сирус ва дигарон кашф ва равшан гардидаанд. Мувофиқи андешаи муҳаққиқони дар боло ёдшуда,

шеъри форсӣ-тоҷикӣ дар 14 баҳр суруда шудааст. Баҳрҳо ба ду қисм тақсим гардидаанд. Баҳрҳо солим ва фаръӣ ном доранд.

Баҳрҳои солим: Ҳазач, Рамал, Раҷаз, Мутақориб ва Мутадорик ба шумор мераванд. Ба гурӯҳи баҳрҳои фаръӣ: Қариб, Музорей, Ҷадид, Хафиф, Мучтасс, Сарей, Мунсарех, Мушокил ва Муқтазаб буда, ҷамъ 14 баҳри арӯзи тоҷикиро ташкил медиҳанд.

Арӯзи тоҷикӣ махсусиятҳои ба худ хос дорад ва аз рӯи он вазни шеър равшан мегардад. Барои дарёфти вазни шеър нахуст бояд ҳиҷоҳои калимоти ҳар як мисраю байтро шумурд. Бояд миқдори ҳиҷоҳои ҳар мисраъ ба ҳам баробар бошанд.

Бояд хотиррасон кард, ки дар шеър ҳар як сатр ё хатро мисраъ гӯянд. Агар ду мисраъ омада бошад, онро байт хонанд. Масалан, рубоии устод Рӯдакиро гирем:

Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ.
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.

Рубоӣ аз чор мисраъ ё ду байт иборат аст. Ва ҳар як мисраъ дорои 12 ҳиҷост. Чунон ки дар боло дидем, мисраъ аз 12 садонок таркиб ёфтааст, ки ин баробарии мизони шеърро муайян намудааст. Агар чунин тартиб, яъне дар вазни ҳиҷо асосӣ бошад, дар вазни арӯз илова бар ин баъзе имтиёзоти дигареро низ метавон дид.

Ҳиҷо мувофиқи имлои забони тоҷикӣ ба дарозу кӯтоҳ ва кушодаю пӯшида қисмат мешаванд, ки ҷамъулҷамъ дар муқаррар намудани мизони арӯзи тоҷикӣ мақоми ҳалқунанда доранд.

Ҳиҷоҳои дароз бо садонокҳои о, е, й, ў ва ё бо ҳамроҳшавии ҳамсадоҳо ба вучуд меоянд. Ҳиҷоҳои кӯтоҳ бошанд ба воситаи садонокҳои а, и, у ва ю сохта мешавад. Масалан:

Та-во-но бу-вад, ҳар-кӣ до-но бу-вад,
Ба-до-ниш ди-ли пир бар-но бу-вад.

Ҳамин тавр, дар ин байт дар мисраи аввал 4 ҳиҷоӣ кӯтоҳ ва 6 ҳиҷоӣ дароз ва дар мисраи дуюм 4 ҳиҷоӣ кӯтоҳ ва 6 ҳиҷоӣ дароз омадааст.

Ғайр аз ин ҳиҷоҳо ба ҳиҷоҳои баста ва кушода қисмат мешаванд. Дар ҳиҷо, ки аз ду тарафи садонок ҳамсадо ё аз

тарафи охири садонок ҳамсадо омада бошад, ҳиҷои баста ва агар пас аз ҳамсадо садоноке ояд, ҳиҷои кушода аст.

Бӯ-и чӯ-и Мӯ-ли-ён о-яд ҳа-ме,
Ё-ди ё-ри мех-ру-бон о-яд ҳа-ме.

Мисраи нахусти устод Рӯдакӣ нӯҳ ҳиҷоӣи кушода ва ду ҳиҷоӣи баста дорад. Дар мисраи дувум чор ҳиҷоӣи баста (ёд, мех, яд, бон) омадааст. Як мисоли дигар аз устод Турсунзода:

Дӯс-ти-ро ҷус-ту-чӯ до-рем мо,
Аз а-мо-нӣ гуф-ту-гӯ до-рем мо.

Чунон, ки шумурдед, мисраи аввал ду ҳиҷоӣи баста ва мисраи дувум шаш ҳиҷоӣи кушода дорад. Аз ҳамин нигоҳ байти устод Айнӣ:

Биёед, эй рафиқон дарс хонем,

Ба бекориву нодонӣ намонем.-ро хонда ҳифз намоед ва миқдори ҳиҷоӣҳои кушода ва бастаи онро муайян кунед.

Ҳангоми хондани шеър ё сурудани он ҳис мекунед, ки шеър ба пораҳо тақсим мешавад. Яъне ровӣ ё мутриб ҳангоми иҷрои амал дар ҷойҳои махсус андак таваққуф мекунад. Ҳамин қисматҳои ист рукн ном доранд. Яъне қисматҳои тараннумии шеърро дар арӯз рукн гӯянд. Инчунин, ба рукнҳо тақсим кардани шеърро тақтеъ мегӯянд. Рукну тақтеъ дар шеър, яъне вазни арӯзро ба вучуд меоварад. Ба хотири дуруст дарк намудани ин масъала аз Низомии Ганҷавӣ як байт меорем:

Ба ҳар коре, ки ҳиммат баста гардад,
Агар хоре бувад, гулдаста гардад.

Дар арӯз ҳиҷоӣҳои кӯтоҳ бо аломати панҷи римӣ (V), дароз бо тире (-) ва якунимҳиҷоӣ бо аломати v – (дар охири мисраъ v ~) ишорат карда мешавад.

Байти боло ба 6 рукн тақтеъ шудааст ва ин тақтеъю рукнҳо мизони вазни арӯзро муайян намудаанд. Арӯзи Аҷам дар асоси 6 рукн сохта мешавад. Бахрҳои солим: Ҳазаҷ, Рамал, Рачаз, Мутақориб ва Мутадорик рукнҳои хоси ҳешро доранд.

1. Ҳазаҷ = ма-фо-й-лун ;

v - - -

2. Рамал = фо-и-ло-тун;

- v - -

3. Раҷаз = мус-таф-и-лун;

- - v -

4. Мутақориб = фа-ӯ-лун;

v - -

5. Мутадорик = фо-и-лун.

- v -

Барои намуна байти Низомӣ, ки дар боло оварда шуд, мисол шуда метавонад.

Байт аз 6 рукн иборат аст, ё тактеъ шудааст. Рукни он мафоилун буда, шаш маротиба такрор гардидааст. Мафоилун бошад, рукни баҳри Ҳаҷаз аст. Ҳамин тавр, байти боло дар баҳри Ҳаҷаз мусаддаси махзур иншо гардидааст.

Шоистаи гуфтан аст, ки меъёри вазни ҳичо ва арӯзро асосан ҳичо ё баробарии ҳичоҳои байт муқаррар менамояд. Вале гоҳ гоҳ дар вазни арӯз ин меъёр риоя намешавад.

Дар забони тоҷикӣ калима ё ҳичоҳое ҳастанд, ки кашида мешаванд ва аз як ҳичо зиёданд.

Масалан, калимаҳои даст, дошт, раст, рӯз, кӯш ва амсоли ин кашида мешаванд. Онҳоро дар илми арӯз якуним ҳичо мегӯянд ва бо аломати махсус, яъне агар дар мобайни мисраъ омада бошад, бо аломати: -v ва агар дар охири мисраъ биёяд бо аломати: мад ~ ишорат мешавад. Ҳамин тавр, ҳичоҳои ор, зор, бор, ёр, об ва амсоли инҳо низ дар вазни арӯз якуним ҳичогиро ташкил медиҳанд.

Масалан, дар байти устод Турсунзода:

Одамон аз дӯстӣ ёбанд бахт,

Душманӣ орад ба мардум рӯзи сахт.

Калимаҳои бахт ва сахт дар вазни арӯз якунимҳичогиро ташкил додаанд, ки дар охир бо аломати мад ишорат мешаванд. Ин байт аз достони “Ҷони ширин” гирифта шудааст ва ин дoston дар баҳри рамали мусаддаси мақсур (ё махзуф) (- v- - | - v - - | - v ~ :) эҷод гардидааст.

Супориш: Байти зерро ба рукнҳо қисмат намоед. Ҳичоҳои дароз ва кӯтоҳи онро муқаррар кунед. Пас муайян намоед, ки байт дар кадом баҳр суруда шудааст:

Қалам гуфто, ки ман шоҳи ҷаҳонам,

Қаламкаширо ба мақсад мерасонам.

АБЎАЛӢ ИБНИ СИНО (980-1037)

*Имрӯз бикун чу метавонӣ коре,
Фардо чӣ кунӣ чу натвонӣ
кардан.*

Нӯҳ бинни Мансури Сомонӣ сахт бемор гардид. Дар муолиҷаи ӯ табибон ноилоҷ монданд. Ҳарчанд саъю кӯшиш намуданд, бемор шифо намеёфт. Пас аз ҳар гӯшаю канори кишвар ва ҳатто мамлакатҳои дигар табибони номдорро даъват карданд, вале коре буд беҳуда, Нӯҳ чашм накушод ва беҳ нагардид. Дар ҳамин вақту соат, ба аҳли дарбор ба ҳешу ақрабон Нӯҳ мужда расид, ки дар Бухоро ҷавонест, ки дар илми тиб фозил асту комил, вале ҳанӯз хеле ҷавон аст ва таҷрибаи кофӣ надорад.

Бо вучуди ин ҷавонро, ки дар ҳақиқат 18 сол дошт, ба дарбор ба назди Нӯҳ даъват карданд. Абӯалӣ беморро дид, ташҳис намуд ва ба табобат пардохт. Бемор рӯз то рӯз беҳ шудан гирифт ва ба по ҳест. Муддате нагузашту Нӯҳ шифо ёфт, бардаму солим гашт. Дар назди амир ва аҳли дарбор Абӯалӣ соҳибиззату соҳибэҳтиром гардид. Пас Нӯҳ Абӯалиро ба наздаш хонд ва бо камоли садоқату меҳрубонӣ ба ӯ гуфт:

- Эй фарзанди арҷманд, дар ҳаққи мо хизмате кардӣ шоиста. Маро аз марг начот додӣ. Бигӯ, подоши ин хизматҳоят чӣ хизмате бароят кунам. Лавлу гуҳар меҳохӣ ё ҷоҳу мансаб. Ба ҳамааш сазовор ҳастӣ.

Амирам, - гуфт ҷавон, - аз он чизҳое, ки ёд кардед, на инашро меҳоҳаму на онашро. Вале аз Шумо ман як подоши дигареро орзу дорам. Бисёр меҳостам, ки ба ман иҷозат диҳед, ки ба китобхонаи Салтанатии Шумо по гузорам, дари маърифатро ба рӯям боз кунед. Шох, вазирону дабирон ва аҳли

дарбор аз гуфтор, аз рафтору кирдори Абӯалӣ моту хайрон шуданд. Яке аз дарбориён ба Абӯалӣ бо таассуфу дард гуфт:

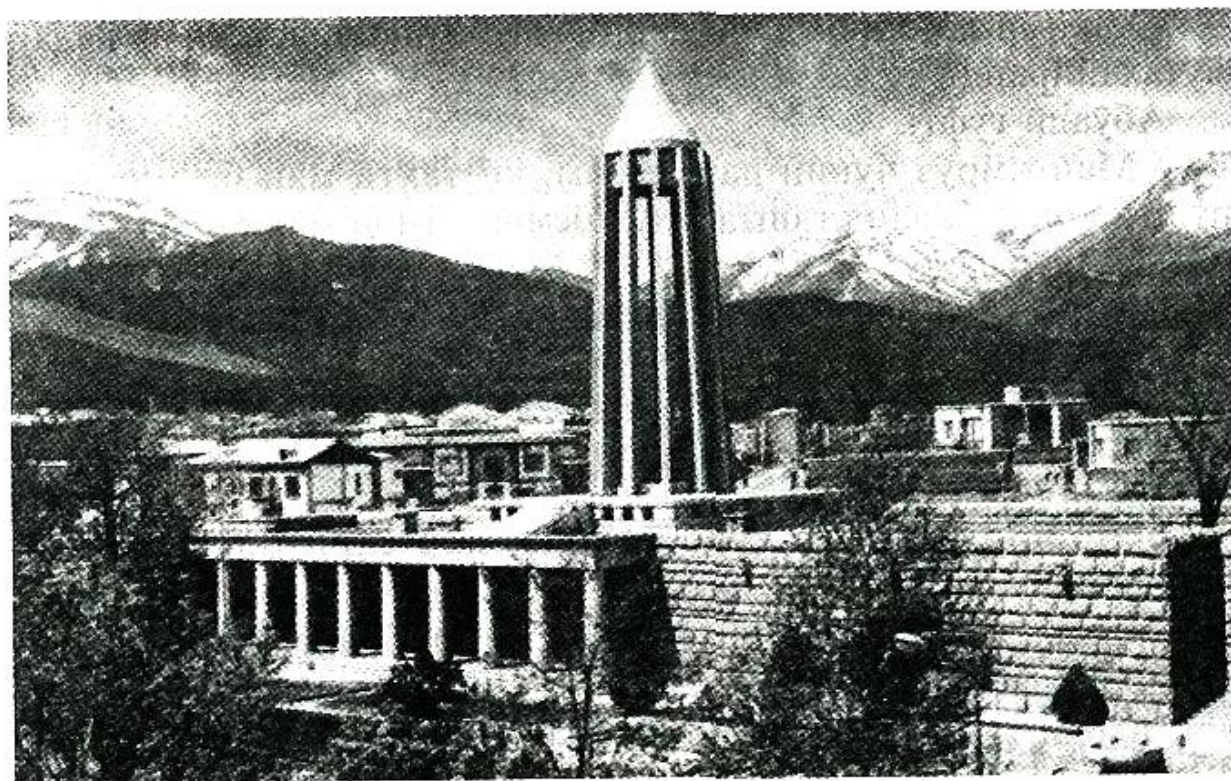
- Эй чавони камдидаю камтачриба, бахтат омад карду ту онро пеши по задӣ! Аз амири хайрандешу уламопарвар молу сарват, чоҳу мансаб талаб мекардӣ бехтар набуд? Ҳоло ҳам сари вақт аст, фардо пушаймон мешавӣ.

- Ҳаргиз аз ин инъоми шоҳона банда пушаймон нахоҳам шуд. Дабири мӯхтарам, шоҳ бароям дари ганчинаи донишро кушод. Ман аз он баҳра мегирам, ганҷо меофарам ва ин ганҷоро барои ворисонам, авлоду аҷдодонам мерос мегузорам. Онҳо мисли молу сарват нест намешаванд, балки ҷовидон мемонанд.

Амир Нӯҳ бинни Мансур дар ҳузури аҳли дарбор хазинадорро даъват кард ва ба ӯ амр намуд, ки калиди «Ҷохи хирад»-ро ба Абӯалӣ диҳад.

Солҳо гузашт. Абӯалӣ аз ин ганҷи маърифат барои хеш кохи донишу маърифат бунёд кард, асарҳои оламшумул офарид, ки онҳо барои ояндагон, ҳаммиллатон ва аҳли башар тӯҳфаи арзандатар аз дурру гуҳар, аз зару зевар ҳастанд.

Оре, аз рӯзгори ин марди хирадманд, ки ӯро Шайхурраис Абӯалӣ ибни Сино мегӯянд, зиёда аз ҳазор сол гузашт. Вале имрӯз ҳам номи ӯ боиси шӯҳрату ифтихори мардуми мост. Сино

Мақбарани Сино дар Ҳамадон

соли 980 дар деҳаи Рометани наздикии Бухоро ба дунё омада ва соли 1037 дар шаҳри Ҳамадони Эрон вафот намудааст.

Мардум ба ин марди бузург меҳру муҳаббати беандоза доранд. Дар бораи ӯ нақлу ривоят, қиссаю ҳикоят, суруду тарона, роману достонҳо офаридаанд. Дар онҳо хирадмандӣ, ақлу заковат, донишу маърифати Абӯалӣ ибни Сино бо камоли эҳтиром, бо садоқату самимият ба қалам дода шудааст, ки бештари ин асарҳо ҳанӯз дар замони зиндагии Шайхурраис Ибни Сино дар байни халқ пайдо шудаанд. «Ал-қонун», «Китоб-уш-шифо», «Донишнома» барин асарҳояш чандин аср дар мамлакатҳои Шарқ ва Ғарб ҳамчун китоби дарсӣ ба толибилмон хизмат кардаанд. Ҳоло ҳамчун намуна чанд нақлу ривоятҳои халқиро дар поён меорем.

ТАНГА ДАР ЗЕРИ КУРСӢ

Овардаанд, ки рӯзе амири Сомонӣ Абӯалиро имтиҳон карданӣ шуд. Ӯ ба пешхизматони худ амр намуд, ки дар зери чор пояи курсии Абӯалӣ чор танга гузоранд. Онҳо амри ӯро ба ҷо оварданд. Абӯалӣ омада, ба рӯи курсӣ нишаст, рӯй ба ҷониби осмон кард ва боз ба ҷониби замин нигоҳ карда, аз таачҷуб ва ҳайрат сари худро ҷунбонидан гирифт.

Амири Сомонӣ гуфт:

- Ҳақими замонро чӣ чиз дар таачҷуб андохтааст, ки ин қадар мутаҳайиранд?¹

Абӯалӣ гуфт:

- Ман имрӯз чунин дармеебам, ки тахти ман ба миқдори пушти корде баланд гашта ё худ осмон ҳамон миқдор ба замин наздик шудааст.

Амири Сомонӣ ва аркони давлаташ² бар камоли ҳис ва эҳсосоти ӯ таҳсин ва офарин намуданд.

МОР ВА КОСАИ ШИР

Беморонро аз ҳар кучо оварда, дар сари роҳи Абӯалӣ менишониданд. Вақто ки Абӯалӣ ҳар рӯз субҳ аз хонаи худ берун мебаромад, аввал ба як тараф нигоҳ карда, беморони дар ҳамон ҷониб нишастаро ҳолпурсӣ мекард ва мегуфт: «Ин фалон мариз аст, илоҷи вай ин аст». Дар вақти бозгаштан ба ҷониби дигар нигоҳ мекард ва бо дастури боло илоҷи беморонро муқаррар менамуд.

Рӯзе ба беморе бо диққат нигоҳ карда истода, дар бораи илоҷи дарди вай чизе нагуфт ва ба тарафи беморони дигар гузашта рафт.

Аз ин муомилаи Абӯалӣ ба он бемор ҳолати ачибе рӯй дод. Вай аз зиндагонӣ тамоман дил канд ва аз сиҳат ёфтагӣ даст шуста, хоҳиш намуд, ки ӯро зуд бардошта ба хонааш баранд. Дар хона ба наздикони худ гуфт:

- Эй азизон, дар фикри тобуту кафани ман бошед, кори ман нашуд. Абӯалӣ донистааст, ки дарди ман илоҷпазир нест, бинобар он ба ман аҳамияте надода гузашта рафт.

Бемор ба марги худ интизор нишаста буд, ки аз сӯрохии кунҷи хона море берун шуд. Дар ҳамон вақт дар миёнаи хона косаи шир меистод. Мор ба оҳистагӣ худастро ба косаи шир наздик карда, шири косаро тамоман дам кашид. Пас аз чанде ба замин ғалтида печутоб хӯрд ва дубора даҳонастро ба лаби коса ниҳода, шири хӯрдагиашро тамоман қай кард.

Вақто ки мор ба сӯрохии хона даромада аз назар пинҳон шуд, бемор ба чунин андеша афтод: «Чун ман мурданӣ шуда ва дигар умедворӣ надорам, ҳолам соат ба соат бад мешавад, бехтар он аст, ки ин ширро хӯрда чонамро аз азоб халос кунам».

Ӯ бо ҳамин фикр, ба пеш ҳаракат кард ва косаи ширро гирифта тамоман дам кашид. Вале, баръакси интизории бемор, дарди ӯ соат ба соат сиҳат ёфтагӣ гирифт. Бемор дубора ба худаш умедворӣ пайдо кард. Баъд аз чанд рӯз, ҳангоме ки худастро тамоман дуруст ҳис кард, фармуд, ки ӯро дубора ба сари роҳи Абӯалӣ баранд, то ки ба он муомилаи Абӯалӣ эътироз баён кунад.

Хоҳиши ӯро ба иҷро расониданд. Вақто ки Абӯалӣ аз хона баромада ӯро дучор меояд, дар таачҷуб афтада мепурсад:

- Эй мард, ту қайи мори афъиро аз кучо ва ба чӣ қайфият пайдо кардӣ? Илоҷи касалии ту вобаста ба хӯрдани қайи мори афъӣ буд. Азбаски ҳосил кардани он бисёр душвор ва ғайри мумкин буд, ман он рӯз ба касалии ту дахл накарда будам.

Марди бемор воқеаро ҳамон навъе, ки рӯй дода буд, нақл карда медиҳад.

ДАР РОҲ

Вақте ки Абӯалӣ Сино гуреза шуда мегаштааст, барои он ки ӯро касе нашиносад, ба як корвон ҳамроҳ шудааст. Корвониён дар роҳ бисёр доду фарёд ва чанҷол мекардаанд, ки ин боиси парешонии фикри Абӯалӣ гаштааст.

Шаб, вақте ки корвониён хобидаанд, Абӯалӣ зангӯлаҳои уштурҳоро бо як тартиби махсус гузоштааст. Пагоҳӣ, вақте ки уштурҳо ба роҳ даромадаанд, ҳамаи корвониён аз садои зангӯлаҳо аз нав хоб рафтаанд. Абӯалӣ аз мағалу чанҷоли онҳо каме осуда гаштааст. Шаби дуюм, вақте ки корвониён боз хобидаанд, Абӯалӣ ин дафъа зангӯлаҳои уштурҳоро ба як навъи дигар гузоштааст. Пагоҳӣ, вақте ки корвон ба роҳ даромадааст, садои зангӯлаҳо корвониёнро ба ханда даровардааст ва онҳо тамоми роҳ хандидаанд. Шаби сеюм Абӯалӣ зангӯлаҳоро боз ба як тартиби дигар бастааст, ки баъд аз он ҳамаи корвониён тамоми рӯз фақат гиря кардаанд. Шаби чорум, вақте ки Абӯалӣ машғули дигар кардани зангӯлаҳо будааст, корвониён ўро дастгир кардаанд, аммо ўро шинохта, бисёр иззату эҳтиром кардаанд.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Мутаҳайир – хайрон шудан, ба хайрат омадан, андешанок гардидан.
2. Аркони давлат – роҳбарон, сардорон, намояндагони давлат.

Пурсиш

1. Бигӯед, ки кадом лаҳзаҳои зиндагии ибни Сино барояшон ибратомӯз аст?
2. Чаро Синоро олим, мутафаккир, донишманд ва адиб мегӯянд?
3. Дар ҳикояи «Танга дар зеру курсӣ» кадом хислати Ибни Синоро ҳис кардед?
4. Оё беморро ҳолпурсӣ накардани Сино аз рӯи инсоф буд? Шумо дар ин бора чӣ андеша доред?

ЗАФАРНОМА

Дар рӯзгори Анӯшервони Одил¹ ҳеҷ чиз аз ҳикмат азизтар набуда ва ҳукамои он аср ҳама парҳезгор будаанд.

Як рӯз Анӯшервон Бузургмехрро талаб кард ва гуфт:

- Мехоҳам сухане чанд муфид, дар лафз андак, маонӣ бисёр чамъ сози, чунон, ки дар дунё ва уқбо судманд бошад.

Бузургмехр як сол мӯҳлат хост ва ин чанд калимотро чамъ кард. Ва ба назди Анӯшервон бурд ва ўро хуш омад ва фармуд, ки калимотро ба оби зар нависанд ва доим бо худ медошт ва аксар вақт мутолиаи ин китоб менамуд.

Бузургмехр забон бикӯшод ва гуфт:

- Аз устои худ пурсидам:

- Эй устод, аз Худои азза ва чалла² чӣ хоҳам, ки ба ҳамаи некӯиҳо хоста бошам?

Гуфт:

- Се чиз: тандурустӣ, амонӣ ва тавонгарӣ.

Гуфтам:

- Корҳо ба кӣ супорам?

Гуфт:

- Ба он кас, ки шоиста бошад.

Гуфтам:

- Аз кӣ эмин бошам?

Гуфт:

- Аз дӯсте, ки ҳасуд набошад.

Гуфтам:

- Чӣ чиз аст, ки Биҳиштро сазовор бошад?

- Гуфт:

- Илм омӯхтан ва ба ҷавонӣ ба кори ҳақ машғул будан.

Гуфтам:

- Кадом айб аст, ки наздики мардум мӯътабар намояд?

Гуфт:

- Ҳунари худ гуфтан.

Гуфтам:

- Чун аз дӯст ношоист падида ояд, чӣ гуна аз вай дӯстӣ бибояд бурида?

Гуфт:

- Ба се чиз: ба зиёраташ кам рафта, аз ҳолаш напурсидан ва аз вай ҳоҷат нахостан.

Гуфтам:

- Аз ҷавонон чӣ беҳтар ва аз пирон чӣ некӯтар?

Гуфт:

- Аз ҷавонон шарм ва далерӣ ва аз пирон дониш ва оҳистагӣ.

Гуфтам:

- Ҳазар аз кӣ бояд кард, то растагор бошем?

Гуфт:

- Аз мардуми чоплюс ва хасис, ки тавонгар шуда бошанд.

Гуфтам:

- Саҳй кист?

Гуфт:

- Он кас, ки саховат кунаду дилшод шавад.

- Гуфтам:
- Чӣ чиз аст, ки мардум чӯянд ва касе тамом дарнаёфт?
- Гуфт:
- Се чиз: тандурустӣ, шодӣ ва дӯсти мухлис.
- Гуфтам:
- Некӯӣ беҳтар ё аз бадӣ дур будан?
- Гуфт:
- Аз бадӣ дур будан сари ҳамаи некӯихост.
- Гуфтам:
- Ҳеч хунаре бошад, ки айб шавад?
- Гуфт:
- Саховате, ки бо миннат бувад.
- Гуфтам:
- Чӣ чиз аст, ки донишро биафзояд?
- Гуфт:
- Ростӣ.
- Гуфтам:
- Чӣ чиз аст, ки бар далерӣ нишон аст?
- Гуфт:
- Авф кардан чун қодир шавӣ.
- Гуфтам:
- Аз зиндагонӣ кадом зоеътар аст?
- Гуфт:
- Он соат, ки некӯӣ дар ҳаққи касе тавонад кард ва накунад.
- Гуфтам:
- Аз фармонҳо кадом фармонро хор набояд кард?
- Гуфт:
- Се, аввал фармони Худои аза ва ҷалла, дувум фармони оқилон, савум фармони падару модар.
- Гуфтам:
- Чӣ чиз аст, ки кори мардумро хароб кунад?
- Гуфт:
- Ситудани ситамкорон.
- Гуфтам:
- Дунё ба чӣ тавон ёфт?
- Гуфт:
- Ба фарҳанг ва сипосдорӣ.
- Гуфтам:
- Чӣ кунам, ки бар табиб ҳочат набошад?

Гуфт:

- Кам хӯрдан, кам хобидан ва кам гуфтан.

Гуфтам:

- Аз мардумони кӣ оқилтар аст?

Гуфт:

- Он ки кам гӯяд ва беш шунавад ва бисёр хонад.

Гуфтам:

- Хорӣ чист?

Гуфт:

- Коҳилӣ ва фасод.

Гуфтам:

- Ранҷ аз чист?

Гуфт:

- Аз танҳой.

Гуфтам:

- Чист, ки ҳамийятро⁹ барад?

Гуфт:

- Тамаъ.

Гуфтам:

- Дар ҷаҳон чӣ зишттар?

Гуфт:

- Ду чиз: тундӣ аз подшоҳон ва бахилӣ аз тавонгарон.

Гуфтам:

- Асли тавозӯъ чист?

Гуфт:

- Рӯй тоза доштан ва ба охир аз худ хуш будан.

Гуфтам:

- Тадбир аз кӣ пурсем?

Гуфт:

- Аз он кас, ки се фазилат дар вай бошад: дили пок, муҳаббати нек ва дониши тамом.

Гуфтам:

- Некуӣ ба чанд чиз тамом мешавад?

Гуфт:

- Ба тавозӯъи бетаваққуф¹⁰ ва саховати беминнат ва хизмат бе талаби мукофот.

Гуфтам:

- Агар илм омӯзам, чӣ ёбам?

Гуфт:

- Агар хурд бошӣ, бузург ва номдор, агар муфлис бошӣ, тавонгар гардӣ, агар маъруф бошӣ, маъруфтар гардӣ.

НАМУНАҲО АЗ РУБОИЁТИ АБӮАЛӢ ИБНИ СИНО

1. Аз қаъри гили сияҳ то авчи Зухал,
Кардам ҳама мушкилоти гетиро ҳал¹¹.
Берун частам зи банди ҳар макру ҳиял,
Ҳар банд кушода шуд, магар банди ачал.
2. Куфри чу мане газофу¹² осон набувад,
Маҳкамтар аз имони ман имон набувад.
Дар даҳр чу ман якеву он ҳам кофир,
Пас дар ҳама даҳр як мусулмон набувад.
3. Бо душмани ман чу дӯст бисёр нишаст,
Бо дӯст набоядам дигар бор нишаст.
Парҳез аз он шакар, ки бо заҳр омехт,
Бигрез аз он магас, ки бар мор нишаст.
4. Бо ин ду-се нодон, ки чунон медонанд
Аз ҷаҳл, ки донои ҷаҳон эшонанд.
Ҳар бош, ки ин ҷамоа аз фарти харӣ,
Ҳар к-ӯ на хар аст, кофираш мехонанд.

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Нӯшервон ё Анӯшервони Одил** – подшоҳи оқилу одил буда, дар аҳди сулолаи Сосониён (226-651) бо номи Хусрави Парвиз шоҳӣ кардааст. Бузургмехр вазири хирадманду донишманди Хусрав буд. Шоҳ ҳамеша бо маслиҳату машварати Бузургмехр давлатдорӣ мекард.
2. **Дар дунё ва уқбо судманд бошад** – маънояш: дар ҳамин дунё ва охираш манфиатнок бошад.
3. **Худои азза ва ҷалла** – Худои азизу меҳрубон, бузургу арҷманд.
4. **Эмин бошам** – осуда, беҳавф бошам, дар амон бошам.
5. **Ҳасуд** – бахил, нотавон.
6. **Маънояш** – дӯсте, ки дар ҳаққат бадӣ карда бошад, дӯстиро нашоёд ва аз ӯ ҳалос бояд шуд.

7. Саховат – ҳадя, некие, ки бе миннат карда бошӣ.
8. Ситудан – ситоиш, таъриф кардан.
9. Ҳамийят – номус, орият, ғайрат.
10. Бетаваққӯъ – бе умедворӣ аз чизе, аз касе.
11. Маънояш: аз қаъри замин то осмонҳо (Зухал-номи ситора) аз сирру асрори ҳамаи мушкилот огоҳ шудам, онҳоро ҳал намудам, вале сирру асрори маргро ёфта натавонистам.
12. Газоф – беҳуда, беасос.

Пурсиш ва супориш

1. «Зафарнома»-ро ба ролҳо тақсим намуда хонед ва таҳлил намоед.
2. Чаро Анӯшервони Одил Бузургмеҳрро ҳурмату эҳтиром мекард?
3. Барои инсон тандурустӣ, амонӣ ва тавонгарӣ чаро аз ҳама неъматҳо олитар аст?
4. Пас аз хондан, мувофиқи дониш ва фаҳмишатон хислатҳои неки инсониро аз матн ҷудо карда, ба дафтарадон нависед.
5. Ба зарбулмасалу мақолҳои зер диққат диҳед ва мувофиқи мазмуни онҳо аз матн порчаҳои алоқамандро ёбед: «Қор ба қордон осон аст», «Илоҷи воқеа пеш аз вуқӯъ», «Дӯсти беминнат», «Гӯр сӯзаду дег ҷӯшад».
6. Рубоиётро аз ёд кунед. Маънии рубоии дувумро шарҳ диҳед. Гӯед, ки чаро шоир имони ҳеширо аз ҳама имонҳо мустаҳкамтар мегӯяд?

ПАНДҲОИ СУДМАНД АЗ АСАРҲОИ НАСРӢ

1. Айби мардум бипӯш! Ва дин ба дунё мафурӯш!
2. Ҳар кӣ ин даҳ фазилат шиори худ созад дар дунёву охират ри худ созад: бо Худо бо сидқу бо халқ боинсоф; бо нафс бо хуру бо дарвешон ба лутф; бо бузургон ба хидмату бо хурдон шафқат; бо дӯстон ба насихату бо душманон ба ҳилм¹; бо хилон ба хомӯшиву бо олимон ба тавозӯб.
3. Пурсид, ки дар ҳаққи дунё чӣ гӯӣ? Гуфт: - Чӣ гӯям дар ққи чизе, ки ба ранҷ ба даст оранду ба ҳасрат бигзоранд.
4. Дигар фармуд: Сармояи умрро ғанимат шумор ва тоати қро ғанимат дор!
5. Аз омӯхтан нанг мадор!
6. Наҷоти нафс дар ибодат чӯӣ!
7. Дар ҳар коре, ки бошад, ёрӣ аз Ҳақ талаб!
8. Аз нодони мағрур иҷтиноб² намоӣ!
9. Ношундаю нодида маҷӯӣ айби касон: ва ба айби худ бино ош!
10. То напурсанд, мағӯӣ, то нахонанд, марав!
11. Баландӣ ба сабр чӯӣ!
12. Дунёпараст мабош!
13. Аз омӯхтани илм майосой!³
14. Бар тоат ҳарис бош!
15. Дар ниҳон беҳтар аз ошкор бош!
16. Даргузар, то даргузаранд!
17. Аз худ лоф мазан!
18. Он чӣ наниҳодаӣ, бармагир!
19. Дилро бозичаи дев масоз!
20. Ҳарчӣ ба худ раво надорӣ, бар дигарон маписанд!⁴
21. Бандаи ҳирс⁵ мабош!
22. То тавонӣ нони кас махӯр ва нон аз ҳеҷ кас дарег мадор!
23. Аз додаи Худой хӯр, ки ҳаргиз кам нашавад.
24. Диҳанда Худоро дону аз дарвешӣ матарс!
25. Сармоя ба суди⁶ бисёр мадеҳ!
26. Худро асири шаҳват масоз!
27. Офиятро⁷ ба фармони нафс аз даст мадеҳ!
28. Душман агар ҳақир буд, хораш мадор!
29. Бо ношинос ҳамсафар мабош!
30. Андаки худро беҳтар аз бисёри дигарон дон!
31. Ҳар ҷо, ки бошӣ Худоро ҳозир дон!

АБДУЛЛОҲИ АНСОРӢ (1006-1088)

Соли 1006 вақти шукуфоии табиат, хангоми гулу ёсуман Абдуллоҳ дида ба ҷаҳон бикшуд. Волидайн ва мардуми шаҳри бостонии Ҳирот аз дидори тифли навбадунёмода шоду мамнун буданд. Падари Абдуллоҳ аз аҳли тичорат маҳсуб меёфт. Ӯ дар таълими фарзанд саъю талоши зиёд варзид. Абдуллоҳ илмҳои маъмули замонашро дар назди донишмандони Ҳирот омӯхт, забони арабиро аз худ кард. Устодонаш Абулфазл Муҳаммад, Имом Шарифӣ, Хоча Яҳё ва Абӯабдуллоҳи Тоқӣ дар таълиму тарбияи Абдуллоҳ саҳми босазо гузоштанд. Абдуллоҳ ба камол расид. Ӯ дар донишҷӯӣ илмҳои фикҳ, ҳадис, тафсир, адаб, мумтоз гардид. Ӯ бештар ба тасаввуф майл кард ва бисёр андешаҳои хешро ба воситаи асарҳои бадеиаш илқо намуд.

Ансорӣ умри пурбаракат дид. Ӯ соли 1088 дар шаҳри Ҳирот, яъне дар зодгоҳаш аз олам ҷашм пӯшид. Умри хешро ройгон нагузаронида, асарҳои зиёди илмӣ ва адабӣ ба мерос гузошт. Асарҳои бадеии мутафаккир ва адиб маҳзани панду андарзанд. Асарҳои «Муноҷот», «Малфузот», «Ганҷнома», «Қаландарнома», «Рисолаи дилу ҷон», «Канзул солиҳин», «Рисолаи воридот», «Ҳафт Ҳисор» ва амсоли ин ба қалами Ансорӣ иншо шудаанд. Инчунин дар шаклҳои хурди лирикӣ рубой, ғазал, қасида низ таъби озмудааст. Ӯ дар асарҳои насрӣ ва назмиаш андешаҳои тасаввуфии хешро тарғиб кардааст.

Акнун ба шумо, шогирдони баҳуш, аз асарҳои насрӣ ва назмии Абдуллоҳи Ансорӣ, чун муште аз хирвор, намунаҳо пешкаш хоҳем кард.

32. Вақтро ғанимат дон!
33. Ёрро вақти хашму ғазаб биозмой!
34. То тавонӣ ниёзи худ бар махлуқ⁸ арза макун.
35. Амонат нигоҳ дор, хомӯшӣ шиор соз ва беҳудагӯиро сари хама офатҳо дон!
36. Ҳочатравоиरो кори бузург дон!
37. Дӯсти Худойро дар камзорӣ шинос!
38. Саодати дунёю охираат дар муҳаббати доно дон!
39. Аз нодон доман даркаш!
40. Дар суҳан касро хичил масоз!
Аз суҳане, ки ханда ояд ҳазар кун!
41. Микдори моли худ бо ҳеҷ кас мағӯй!
42. Бо мардуми бешарму беҳаё манишин, ки дар дунёву охираат мазаллату уқубат⁹ бошад.
43. То хашм нанишинад суҳан мағӯ!
44. Ҳурмати ҳама кас нигоҳ дор, то туро ҳурмаат бошад.
45. Таоми бисёр махӯр, ки дил сиёҳ кунад ва аз ибодат боз дорад.
46. Ботинро беҳтар аз зоҳир дон, ки зоҳир назаргоҳи халқ асту ботин назаргоҳи Ҳақ.
47. Коре накунӣ, ки дар назари ҳазрати Ҳақ Субҳона ва Таъоло хичил ва шармсор гардӣ.
48. Чун касе суҳан гӯяд, хомӯш бош.
49. Покэътиқодро безавол дон!
50. Ба сабр баландӣ чӯй ва дунёпараст мабош!
51. Аз ростӣ шафеъангез¹⁰ суҳан аз шаҳодат¹¹ гӯй.
52. Агар роҳат хоҳӣ ранҷ каш, бар тоат ҳарис бош!
53. Диханда Худоро дон.
54. Сармоя ба суд бисёр мадеҳ, ки дар охираат зиён дорад.
55. Худро асири шаҳват масоз.
56. Аз навкиса вом¹² махоҳ.
57. Ками худро аз бисёри дигарон беҳтар дон!
58. Тадбир бо мардуми доно чӯй.
59. Чавониро ғанимат дон. Ба хангоми чавонӣ корҳои харду чаҳонӣ бисоз, ёрон ва дӯстонро азиз дор. Харҷ ба андозаи дахл кун, илму адаб омӯз ва тир андохтану савориҳо ёд гиру ёд деҳ.
60. Эй азизо! Дари зулм макшоӣ ва аз охи мазлумон ҳазар намоӣ, ки зулм намудан аз Худо беҳабарист ва мазлумонро кӯ ба кӯ рондан моӣ беҳирадист.

Макун, ки охи фақире шабе бурун ояд,
 Ҳазор ҳамчу ту аз хонумон барандозад.
 Зи тири охи ятимон магар наметарсӣ?
 Фигону нола ба Аршу малоик андозад.
 Ҳазар намой аз он нолаи саҳаргоҳӣ,
 Ки гар ба кӯҳ занад, равзанае¹³ дар он созад.
 Ба вақти нимишабӣ гар бигӯяд: «Эй Оллоҳ!»,
 Ҳазор ҳамчу ту аз хонумон барандозад.
 Ҳазор чафшани фӯлод гар бипӯшӣ ту,
 Зи охи гарми фақире чу мум бигдозад.
 Матоз бар сари мазлуми сокин, эй золим,
 Ки дасти фитнаи айём ба сарам тозад.
 Агар бихил накунад соили¹⁴ ситамдида,
 Чазодиҳанда туро дар Чаҳаннам андозад.
 Зи бари чаври лаимон манол Абдуллоҳ,
 Ки гар хасе бизанад, Кирдигор бинвозад.

КАЧРАВ МАБОШ

Донишманди олитаборе ба Ҳирот бор медиҳад. Дар маҷолиси мӯътабаре ба ӯ суҳан медиҳанд. Эшон бо дард лаб боз мекунад:

«Эй подшоҳи некӯном ва эй қозии ақлислом! Аввали зулм асар аст ва охири ӯ ҳисор аст: Бомдоди ситам сим аст ва шабонгоҳи ӯ бим аст. Баҳор бӯйи бетароват аст ва тирамоҳи ӯ ба шаковат аст. Ибтидои чавр сароб аст ва интиҳои ӯ азоб аст. Имрӯз тугӯни шаҳсаворист ва фардои ӯ шармсорист. Ва иллоҳ охи саҳарии мазлум вақте шавад маълум, ки тег бинад бар сар ва барбод диҳад афсар ва бигӯяд аҳли осмону замин»: Шоҳо! Качрав мабош чун фарзин, ки ҳамеша бимонӣ дар зин» шеър:

Хусраво, ногоҳ хазоне даррасад гулзорро,
 Ҳамчунин донам набинӣ равнақи бозорро.
 Гар ҳамедонӣ чӣ гуфтам, чаҳд кун, дар илм кӯш,
 Кинаро аз дил бадар кун, бас кун ин озорро.
 Дасти зулм аз остини зулм бар мардум макаш!
 Охи мазлумон саҳаргоҳ бияфканад кӯҳсорро.
 Буд Нӯшервони Одил кофиру оташпараст,
 Лек ӯ иқро карда эзиди чабборро.
 Номи ӯ одил барояд в-они ту золим ба Ҳашр,
 Мӯмино, баргӯ, ки бар худ чун кашӣ ин орро.

Эй ки ту мағрури бахту давлати фархундай,
Хочаи сохибсарире мафраши огандай.
Ё ки Хуршедӣ ба сурат, ё ки Ҷамшедӣ ба хусн,
Ё ки Зӯхра чехра дорӣ, ё чу маҳ тобандай.
Гарчӣ Шаддодӣ, валекин нестӣ эмин зи марг.
Ҳеч кас гуфтааст ба ту: “То абад пояндай?”,
Гар амири ҳам бимири, пири Ансорӣ бидон!
Хочагӣ аз ту назебад, сар бинех чун бандай!

Сад сол дар оташам агар маҳал бувад,
Он оташи сӯзанда маро сахл бувад.
Бо мардumi ноаҳл мабодо сӯҳбат,
«Аз марг бадтар сӯҳбати ноаҳл бувад».

Масти туам, аз бодаву чом озодам,
Сайди туам, аз донаву дом озодам.
Мақсуди ман аз Қазъбаву бутхона туй,
В-арна ман аз ҳар ду мақом озодам.

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Ҳилм** – нармӣ, хушгуфторӣ.
2. **Иҷтиноб** – дур шудан, хешро аз ашхоси нолоиқ, бефаҳм, аблаҳ канор гирифтан.
3. **Майёсой** – хешро барои омӯхтани илму дониш канор мағир, осуда нанишин, чадал кун. Чунон, ки Фирдавсӣ гӯяд:
Майёсой зи омӯхтан як замон,
Зи дониш дил маяфкан андар гумон.
4. **Маънояш**: Гуноҳашонро бахш, то гуноҳи туро бахшанд.
5. **Ҳирс** – хоҳиш аз ҳад зиёд, чашмгуруснагӣ, ҳарисӣ.
6. **Суд** – фоида.
7. **Офият** – осоиштагӣ, сиҳатӣ, оромӣ.
8. **Махлуқ** – офаридашуда, халқшуда.
9. **Мазаллату уқубат** – хорию зорӣ, азобу ранҷ, чазо.
10. **Шафеъангез** – восита шудан ё шафоаткунанда.
11. **Шаҳодат** – гувоҳӣ додан.
12. **Вом** – қарз.
13. **Равзана** – дарича, сӯроҳие, ки аз он дуд мебарояд.
14. **Соил** – гадо.
15. **Ясар** – тарафи чап, тавонгарӣ, давлатмандӣ, наҳс, номуборак.

16. Чамшед – аввалин подшоҳ дар рӯи замин, қаҳрамони «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ.
17. Шаддод – подшоҳи афсонавӣ, чорбоғи Ирам бунёд кард, даъвои Худойӣ намуд.

Пурсиш ва супориш

1. Асарҳои Абдуллоҳи Ансориро номбар кунед.
2. «Дин ба дунё мафурӯш» чӣ маъно дорад? Шарҳ диҳед.
3. Дар панди дуҷумла чаро гуфтааст, ки ба олимони тавозӯ ва ба ҷоҳилон бо хомӯшии гуфтугӯ ва сӯҳбат намоед?
4. Ҷумлаи «Аз омӯхтан нанг мадор»-ро шарҳ диҳед.
5. «Ба айби худ бино бош»- Муроди адиб аз ин гуфтор чист?
6. «Баландӣ ба сабр ҷӯй»- Шумо ба андешаи адиб розӣ ҳастед?
7. Маънои ҷумлаи «Дар ниҳон беҳтар аз ошкор бош»-ро чӣ хел фаҳмидед? Маънидод кунед.
8. Адиб чаро мегӯяд: «Бандаи ҳирс мабош»?
9. Шумо ба андешаи Ансорӣ «аз дарвешӣ матарс»-ро розӣ ҳастед? Агар розӣ набошед, фикратонро бо далел исбот кунед.
10. Устод Рӯдакӣ дар бораи қаноат чӣ гуфта буд ба хотир оред. Пасон Ансорӣ андешаи Рӯдакиро давом дода чӣ мегӯяд?
11. «Миқдори моли худ ба ҳеҷ кас мағӯй! Ин фикр қобили қабул аст? (Агар он кас дӯст бошад-чӣ?)»
12. Пурхӯрӣ ва баднафсӣ боз чӣ зарар дорад?
13. Ба гайр аз он, ки дар китоб оварда шудааст (46) ботин аз зоҳир боз чӣ бузургӣ ва бартарӣ дорад?
14. Мафҳумҳои «Қорҳои ҳардучаҳонӣ»-ро чӣ хел мефаҳмед? Шарҳ диҳед.
15. Мазмуни газалро гӯед ва онро ҳифз намоед.
16. «Донишманди олтаборе ба Ҳирот бор медиҳад», маънояшро бигӯед. Ё худ «бор додан» чӣ маъно дорад?
17. «Хусраво ногаҳ хазоне даррасад гулзорро», ҳамин мисраъро калима ба калима маънидод намоед.
18. Ғазал ва рубоӣро дар хона аз ёд намоед.

НИЗОМУЛМУЛК (1017-1092)

Абӯалӣ Ҳасан ибни Алӣ ибни Исҳоқи Тӯсӣ, ки бо номи Низомулмулк машҳур аст, соли 1017 дар деҳаи Радакони вилояти Тӯс ба дунё омадааст. Таҳсили ибтидоияшро дар Тӯс гузаронида хату савод пайдо мекунад ва дар ҳамон ҷо дар назди донишмандони бузург илмҳои гуногуни замонаашро ба хубӣ аз худ менамояд. Абӯалӣ махсусан дар донишҷӯӣ калом, таърих, ҷуғрофия мумтоз мешавад. Дониш ва ақлу заковати баландаш имконият доданд, ки ӯро ба корҳои роҳбарии давлатӣ ҷалб намоянд. Низомулмулк, пеш аз он, ки ба мансаби вазирӣ расад, дар девон ба корҳои оддӣ машғул буд ва ба мактабу маориф роҳбарӣ мекард.

Низомулмулк дар замони худ яке аз симоҳои барҷаста буда, дар инкишофи илму фарҳанг хизмати бузург кардааст. Бо ташаббус ва роҳбарии ӯ дар шаҳрҳои гуногуни мамлакат мадрасаҳо сохта, донишмандони бузург ба мадрасаҳо ҷалб карда шуданд. ӯ бо шоир, риёзидон ва астрономи барҷастаи форсу тоҷик Умари Хайём алоқаи дӯстӣ дошта, ба олим ёрии моддию маънавӣ мерасонд. Дар натиҷаи ҳамкории онҳо соли 1079 тақвими нав тартиб дода шуд. Ин тақвим дар Аврупо аз тарафи Папа Григорий соли 1582 қабул гардид.

Дар дарбор Низомулмулк мақому мартабаи зиёд дошт. Ҳасудон аз пешрафту муваффақиятҳои қори ӯ ҳасад бурда, аз пай нест кардани Низомулмулк шуданд. Ниҳоят, соли 1092 Низомулмулк аз тарафи ин гурӯҳ кушта мешавад.

Дар таърихи маданияти халқҳои форсу тоҷик Низомулмулкро на ҳамчун вазир, балки ҳамчун муаллифи «Сиёсатнома» мешиносанд. ӯ ин асарро дар охири умраш навишта ба анҷом расонд. Асар аз 51 боб иборат буда, доир ба масъалаҳои гуногуни давлатдорӣ, қоидаҳои усули роҳбарӣ маслиҳатҳои муфид медиҳад, ки имрӯз ҳам бисёр фикрҳои Низомулмулк қимату арзиши худро гум накардаанд.

Низомулмулк дар ҳар як боб пас аз баёни масъалаи асосӣ барои тасдиқи ин масъала аз ҳаёти шоҳони гузашта, сарлашқарон, вазирону олимону ва шоирону нависандагон нақлу ривоят, ҳикояҳо меорад, ки онҳо характери пандомӯзӣ доранд. Ақидаҳои ӯ барои ягонагии давлат аҳамияти калон доранд.

Низомулмулк ба воситаи ҳикоятҳои пандомез тарзу усули корбарии роҳбарони давлатро нишон дода аз онҳо талаб мекунад, ки бояд роҳи адолат, некандешӣ, нақӯкорино нисбат ба халқ пеш гиранд.

ЧАНД ҲИКОЯТ АЗ «СИЁСАТНОМА»

Исмоили Сомонӣ ва Амри Лайс. Амири Одил, аз ҷумлаи Сомониён яке будааст, ки ўро Исмоил ибни Аҳмад гуфтандӣ, саҳт одил будааст.

Дар байни лашкари Исмоил ва Амри Лайс мухорибаи шадид ба вуқӯъ меояд ва лашкари Исмоил зафар меёбад. Пас аз ғолибият Амир Исмоил рӯй сӯи бузургону сарони лашкари хеш карду гуфт:

- Ин нусрат Худои таоло маро дод ва ҳеҷ касро бар ин неъмат бар ман даст нест ҷуз Худойро. Бидонед, ки ин Амри Лайс марде бузургҳиммату бузургато ва ба раёю тадбир ва бедор дар корҳо ва фарохнону намак.¹ Раёи ман ҷунон аст, ки бикӯшам, то ўро ҳеҷ газанде нарасаду аз ин банд халосӣ ёбад». Бузургон гуфтанд: - Раёи² амир савобтар, ҳар чӣ маслиҳат бошад, фармояд.

Амри Лайс ҷун ин бишунид, гуфт: - Донам, ки маро ҳаргиз аз ин банд халосӣ нахоҳад буд, валекин ту, ки Исмоилӣ, мӯътамадеро³ пеши ман фирист. Дарвақт мӯътамадеро пеш фиристод. Амри Лайс мӯътамадро гуфт: - Ту Исмоилро бигӯй, маро на ту шикастӣ, балки диёнату⁴ сирати ту шикаст ва ин мамлакатро Худои таоло аз ман биситуд ва ба ту дод ва ту бад-ин некӣ сазоворӣ. Ва ман мувофиқати Худои таоло кардам ва туро ҷуз нек нахоҳам ва ту дар ин ҳол мулк нав гирифтаӣ, валекин ҳазона надорӣ. Маро ва бародари маро ганҷҳо ва дафинаҳост бисёр ва нусхати ҷумла бо ман аст. Ман он ҳамаро ба ту арзонӣ дорам, то ту бад-он қавиҳол шавӣ.

Ва калиди ҳазоин ба Амир Исмоил фиристод. Ва ҷун мӯътамад омад ва он чӣ шунида буд, бозгуфт, ганҷнома пеши Амир Исмоил биниҳод. Рӯй ба наздикон карду гуфт: - Ин Амри Лайс аз бас зиракӣ, ки дорад, мехоҳад, ки зиракнро дар дом андозад. Ганҷномаро бардошт ва пеши он мӯътамад андохту гуфт: - Инро бад-ӯ боздеҳ ва бигӯй, ки туро ва бародари туро ганҷ аз қучо омад, ки падари шумо марди рӯйгар буд ва шуморо рӯйгарӣ омӯхт. Аз иттифоқи осмонӣ мулк фуру гирифтед ва ба

тахаввур кори шумо баромад ва ин ганҷҳо ва дираму динор, ҳама он аст, ки аз мардум ба тазаллум ва ноҳақ ситодаед, баҳои ресмони гандапирон ва моли гарибону یتимон ва заифон аст.

Ва ҷавоби ҳама фардо пеши Худои таоло шуморо мебояд дод. Ту меҳохӣ, ки ин мазламаро дар гардани ман кунӣ, то чун фардо ба Қиёмат хасмон шуморо бигиранд, ки моли мо ба ноҳақ аз мо ситудаед, боздихед ва гӯед: «Ҳар чӣ ситудаем, ба Исмоил додаем». Аз ӯ талаб кунед, ки ман тоқати ҷавоби хасмон надорам.

Аз худотарсӣ ва диёнате, ки дар ӯ буд, он ганҷҳоро напазируфт ва бад-ӯ боздоду ба дунё гарра нашуд.

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Маънояш:** Исмоил Амри Лайсро ситоиш карда, ӯро ҳимматбаланд ҷавонмарди оқил, ботадбир мегӯяд. Ва ҳамеша дастархонаш барои бечорагон ва бузургон кушодааст. Яъне, ба халқ нону намаки беминнат меодааст.
2. **Раъй** – хоҳиш, пешниҳод.
3. **Мӯътамад** – шахси холис, боваринок.
4. **Диёнат** – худотарсӣ, диндорӣ, мусулмонӣ.

Пурсиш

1. *Чаро Исмоили Сомониро Амири Одил мегӯянд? Дар ҳикояи боло одилии ӯро шумо дар чӣ мебинед?*
2. *Бо кадом мақсад Амри Лайс калиди хазинаҳоро ба Исмоил дод?*
3. *Чаро Исмоил хоҳиши Амри Лайсро қабул накард? Ба фикри шумо оиди ин масъала рафтори Исмоил дуруст буд?*
4. *Синонимҳои калимаи «дунё»-ро гӯед.*

ЧАРО ОЛИ СОСОН ЗАВОЛ ЁФТ ?

Бузургмеҳрро пурсиданд, ки сабаб чӣ буд, ки подшоҳии Оли Сосон вайрон гашт ва ту тадбиргари ӯ будӣ ва имрӯз ба ройю тадбир ва хираду дониш туро дар ҷаҳон назире нест.

Гуфт: «Сабаб ду чиз буд: яке он ки Оли Сосон корҳои бузург ба кордорони хурд ва нодон гумошта буданд ва дигар аҳли донишу хирадмандро харидорӣ накарданд ва кор ба нодону кӯдакон гузоштанд ва ин ҳардуро хираду дониш набошад ва ҳар он гоҳ, ки кор бо нодонону кӯдакон афтад, бидон, ки подшоҳӣ завола ёбад».

ҶАВОБИ УМАРИ ХАТТОБ БА ЯЗДИГУРД

Гӯянд Яздигурд шаҳриёри охири мулки Аҷам буд. Расул фиристод ба амиралмӯъминин Умар¹. Расул ба Умар гуфт: «Имрӯз дар ҳама олам даргоҳе аз даргоҳи мо анбӯхтар нест ва хизонае аз хизонаи мо ободонтар нест ва лашкаре аз лашкари мо далертар не. Ва чандон иддату олат, ки мо дорем, кас надорад». Амиралмӯъминин ҷавоб бозфиристоду гуфт: «Бале, даргоҳи шумо анбӯх аст, валекин аз мутазаллимон ва хазинаи ободон аст, валекин аз моли یتимон ва лашкари шумо далер аст дар бэфармонию исён. Чун давлат рафт, иддату олат суд надорад. Ва ин ҳам далел аст бар бедавлатии шумо».

Ҳамчунон буд, ки амиралмӯъминин ҷавоб дод.

Воли бояд, ки аввал инсоф аз хеш бидиҳад, то ҳамгинон мунсиф шаванду тамаъ аз муҳол ва новочиби бибурранд.

БОЗАРГОН ВА СУЛТОН МАҲМУД

Гӯянд, бозаргоне ба мазолимгоҳи султон Маҳмуд омад ва аз писари ӯ, Масъуд, бинолид ва тазаллум карду гуфт: - Марде бозаргонам ва муддати дароз шуд, то ин ҷо мондаам ва мехоҳам, ки ба шаҳри хеш равам. Наметавонам рафт, ки писарат шаст ҳазор динор коло аз ман бихаридаасту зарри ман намедиҳад. Хоҳам, ки амир Масъудро бо ман ба қозӣ фиристонед.

Султон Маҳмуд аз сухани бозаргон дилтанг шуд. Пайгоме дурушт ба вай фиристоду гуфт: - Дарҳол хоҳам, ки ҳаққи вай ба вай расонӣ, ё бархезию бо вай ба маҷлиси ҳукм равӣ.¹

Бозаргон ба сарои қозӣ рафт ва расул наздики амир Масъуд омаду бигузорида. Масъуд андар монд. Ходимеро гуфт: - Бинигар, то дар хазина нақд чанд аст?

Хазинадор рафт ва қиёс карду омад ва гуфт: - Бист ҳазор динор ҳаст. Гуфт: - Баргиру ба наздики бозаргон бар ва тамомати молро се рӯз замон ва мӯҳлат хоҳ, то бирасонам.

Расули султонро гуфт, ки султонро бигӯй, ки бист ҳазор динор дарҳол бидодаам ва тамомати ҳаққи вай то се рӯзи дигар ба вай бидиҳам. Ва ман қабо пӯшидаву миён баста ва мӯза пӯшидаю ба по истодаам, то Султон ҷӣ фармояд, ки ба маҷлиси қозӣ равам, ё моли бозаргон тамомат ба вай диҳам.

Расул биёмад ва чунин гуфт:

Султон Махмуд гуфт: - Ба ҳақиқат бидон, ки рӯи ман набинӣ, то моли бозаргон ба тамому камол нарасонӣ.

Масъуд низ сухан наёрист, гуфт ва ба ҳар чониб кас фиристоду аз ҳар кас қарзе хост. Чун намози дигар шуд, шаст хазор динор ба бозаргон расида буд ва ин хабар ба атрофи олам бирасид ва бозаргонон бо якдигар ҳикоят карданд.

УМАР ВА ПИРАЗАН

Шабе Умар ибни Алхаттоб¹, ба асас мегашт ва ман бо вай будам. Аз Мадина² берун шудем ва дар сахро деворбасте буд вайрон ва аз он чо рӯшноие метофт. Умар маро гуфт: - Биё, то он чо равему бинигарем, то кист, ки дар нимашабон оташ афрӯхтааст. Бирафтем, то назди вай расидем. Пиразанеро дидем, ки дег бар сари оташ ниҳода буд ва ду бачаи тифл дар пеши ӯ хуфта ва мегуфт: «Худои таоло, доди ман аз Умар биситонад», бо Зайд гуфт: «Ту ин чо бош, то ман наздики ин пиразан шавам ва аз холи ӯ пурсам».

Чун пеши пиразан расид, гуфт: «Бад-ин нимашаб чӣ мепазӣ дар ин сахро?» Гуфт: - «Зани дарвешам ва дар Мадина сарое мулк дорам ва бар ҳеч қодир наям ва аз шарми ду кӯдаки тифл, ки аз гуруснагӣ мегирянд бонг медоранд ва ман чизе надорам, ки эшонро бидихам, бад-ин сахро берун омадам, то ҳамсоғон надонанд, ки аз чихати чӣ мегирянд... Ва ҳар замоне, ки эшон аз чихати гуруснагӣ бигирянд ва таом хоҳанд, ман ин дегро бар сари оташ ниҳам ва гӯям: «Шумо хобаке бикунед, то вақти бедор шудани шумо ин дег расида бошад». Дили эшонро бад-ин хурсанд кунам ва бад-ин умед бихуспанд ва чун бедор шаванд, чизе набинанд, боз бонг бардоранд. Ва ҳам ин замон бад-ин баҳона хобонидаам ва ду рӯз аст, ки на ман чизе хӯрдаам ва на ин кӯдакон. Ва дар ин дег чуз об чизе нест».

Умарро дил бисӯхт ва гуфт: - Қои он аст, ки нафрин кунӣ ва ба худояш бисупорӣ.

Ва ин зан низ нашинохт ӯро. Умар гуфт: - Замоне сабр кун, ҳамин чо, то ман оям.

Пас, Умар аз пеши ин зан бозгашт. Чун ба ман расид, гуфт: «Биё, то биравем».

Чун ба хона расид, ман бар дари хона бинишастам, ӯ даррафт. Соате шуд, берун омад ва анбоне чанд бар дӯш гирифта. Пас, маро гуфт:³ «Рав, то наздики он пиразан шавем». Гуфтам: - Ё

амир, агар чора нест аз рафтан, ин анбонҳо бар гардани ман нех, то баргирам. Умар гуфт: - Агар (ин) бор ту баргирӣ, бори гуноҳон аз Умар кӣ баргирад?

Ҳамерафт, то наздики он пиразан ва он анбонҳоро аз гардан фуру гирифт ва пеши ӯ биниход: яке пури орд ва яке пури биринҷ ва нахӯд ва дунбаю пия ва маро гуфт: - Эй Зайд, ту дар ин сахро рав, ҳар чӣ ёбӣ аз хору дарамна⁴ гирд кун ва зуд биёр.

Ман ба талаби ҳезум рафтам. Умар сабӯе⁵ баргирифт ва об биёвард ва биринҷу нахӯдро бишуст ва дар дег кард ва кадре пияю дунба дар ӯ афканд ва аз он орд кӯмоче бикард. Ва ман ҳезум биёвардам ва ӯ ба дасти хеш он дегро бипухт ва он кӯмоч зери оташ кард. Кӯмоч ва дег ҳар ду пухта шуд ва аз он тариде⁶ сохт. Чун сард шуд, пиразанро гуфт: - Тифлаконро бедор кун ва бигӯй, «бархезед, ки дег бирасид». Зан кӯдаконро бедор кард. Умар хӯрданӣ пеши эшон ниҳод ва худ онсӯтар ба намоз машғул шуд. Чун соате бигузашт, дид, ки зан ва фарзандонаш сер хӯрда бо якдигар бозӣ мекунанд.

ТАДБИРИ СУЛТОН

Ва ҳам шунидам, ки дар Ғазнин хаббозон⁷ дарҳои дӯкон барниҳоданд. Нон азизу ноёфт гашт ва дарвешон дар ранҷ афтоданд ва тазаллум⁸ ба даргоҳи султон оварданд ва аз нонвоён бинолиданд. Султон бифармуд, то нонвои хос биёваранд ва дар зери пой фил афганданд.

Чун бимурд ба дандони пил бастанду дар шаҳр бигардониданд ва бар вай мунодӣ карданд, ки «ҳар кӣ дари дӯкон кушода накунаду нон нафурӯшад, бо ӯ ҳамин равад, ки бо ин рафт».

Анборҳо харҷ карданд, намози шом бар дари ҳар дӯконе панҷоҳ нон монда буд ва касе намехарид.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Умар ибни Алхаттоб – яке аз чор ёрони Муҳаммад, халифи дуюм, пас аз Абӯбакр.
2. Мадина – шаҳрест дар Арабистони Саудӣ. Дар рӯзгори Расули Акрам пойтахти хилофат буд.
3. Маънояш: Агар ҳамин хел беадолатӣ дар ҳаққи шумо карда бошад, дуою дашномаш бидеҳ ва ба Худо бисупораш.
4. Хору дарамна – ҳезум, хасу хошок.
5. Сабӯ – кӯзаи обгирӣ.

6. Тарид – хӯрок, нони башир.
7. Хаббозон - нонвой, нонпаз.
8. Тазаллум – додхоҳӣ аз зулм, арзу шикоят.

Пурсиш ва супориш

1. Мақсади нависанда аз ин ҳикоя дар чист?
2. Чаро ҳама корро бевосита худи Умар иҷро кард?
3. Дар ҳикоя кадом рафтори Умар ба шумо писанд омад?
4. Оё тадбири андешидаи султон дар ҳаққи нонвой одилона буд?

ҲИКОЯИ ПИРАЗАНИ МАЗЛУМ ВА НҶШЕРВОНИ ОДИЛ

Чунин гӯянд, ки чун Кубод фармон ёфт, Нӯшервони Одил, ки писари ӯ буд, ба ҷои ӯ бинишаст, ҳаждаҳсола буд ва кори подшоҳӣ ҳамеронд. Ӯ марде буд зиштихоро ба зишт доштӣ ва некиҳо ба некӣ. Ва ҳамеша гуфтӣ: «Падарам заифроест ва салим ва зуд фирефта шавад ва вилоят вайрон мешавад ва ҳазина тикӣ ва мол аз миён мебаранд ва зиштномиву мазолим дар гардани ӯ ҳамемонад. Ва фалон воли ва омил, ки эшон фалон вилоятро аз ӯ хост, ба ноҳақ ҳалок карданд ва раоё дарвеш монд. Бад-он бадраи динор, ки оварданд ва симдӯстӣ, ки буд, фирефта шуд ва аз эшон хушнуд шуд ва ин моя тамиз накарда ва аз эшон напурсид, ки ту амир ва волии он вилоятӣ. Ман туро бад-он вилоят чандон ҳаволат кардам, ки мавочиби ту ва хайли ту бошад. Донам, ки аз эшон ситудай ва пешӣ ман овардай ва аз мероси падар барнадоштай. Ҳама он аст, ки аз раоё ба ноҳақ бистудай. Ва омилро ҳамчунин гуфтӣ, ки моли вилоят чандин аст, баъзе ба барот харҷ кардӣ ва баъзе ба ҳазина супурдӣ. Ин зиёдатиҳо, ки бо ту мебинам, аз кучо овардӣ? Ҳама он аст, ки ба ноҳақ бистудӣ ва ба урф он бачо наёвардӣ, то дигар ростӣ пеша кардандӣ.

Чун се ҷаҳор сол бар он бигзашт, гумоштагон ҳамчунон дароздастӣ мекарданд. Чун ҳозир шуданд, Нӯшервон бар тахт нишаст, Худойро сипос кард, пас гуфт:

- Бидонед, ки маро ин подшоҳӣ Худои аzza ва чалла дод ва дигар аз мероси падар ёфтаам ва се дигар адувон бар ман хурӯҷ карданд, бо эшон масоф кардам ва дигар бор мулкро ба шамшер гирифтам. Чун Худойтаоло ҷаҳон ба ман дод, ман ба шумо арзонӣ доштам ва ҳар касро вилоят додам ва ҳар киро дар ин давлат ҳаққе бар ман буд, бенасиб нагузоштам, вайро ва

бузургоне, ки бузургӣ ва вилоят аз падарам ёфтаанд, эшонро ҳам бад-он маҳал мартабат бидоштаам ва манзалату нонпораи эшон кам накардаам. Ман хурмати шумо нигоҳ дорам ва шумо сухани ман нашнавед ва аз Худойтаоло натарсед ва аз халқ шарм надоред ва ман аз Яздон метарсам. Набойд, ки бедоду шумии шумо дар рӯзгори ман расад. Бояд, ки пас аз ин бо халқи Худой некӯӣ кунед ва раият сабукбор доред ва заифонро маёзоред ва мар уламоро хурмат доред ва аз бадон бипарҳезед.

Худойро бар ҳештан гувоҳ гирифтаам, ки агар касе хилофи ин тариқа варзад, набахшам.

Ҳама гуфтанд:

- Чунин фармон дорем.

Чун рӯзе чанд баромад, ҳама бар сари қор шуданд ва ҳамон бедодӣ ва дароздастӣ пеш гирифтанд ва Нӯшервонро ба чашми кӯдакӣ нигоҳ карданд. Ва ҳар кас пиндошт, ки Нӯшервонро ӯ бар тахти подшоҳӣ нишондааст, агар хоҳад ӯро подшоҳ дорад ва агар нахоҳад, надорад. Ва Нӯшервон тан ҳамезад ва бо эшон ба мадоро рӯзгор ҳамегузaronид, то дар ин ҳадис панҷ сол баромад.

Магар сипаҳсолоре аз ӯ тавонгартар ва бонематтар набуд ва Нӯшервон ӯро волии Озарбойҷон карда буд ва дар ҳама мамлакат ҳеҷ амир аз ӯ бузургтар бо хайлу таҷаммул набуд. ӯро магар орзу чунон афтод, ки дар он шаҳр, ки нишастӣ ӯро боғе ва нишастангоҳе бошад.

Дар он шаҳр пиразане буд, он миқдор заминпорае буд вайро, ки дахли ӯ ҳар сол чандон будӣ, ки хирочи воли бедодӣ ва барзгар насиби хеш бардоштӣ. Ва он қадар насиби пиразан расидӣ, ки соли то соли дигар ҳар рӯз чаҳортоӣ нон будӣ, яктоӣ ба нонхӯриш бедодӣ ва яктоӣ ба чароғ ва як нон ба чошт хӯрдӣ ва як нон ба шаб хӯрдӣ. Ва чома ба тараххум мардумон ба вай додандӣ ва харгиз аз хона бадар наёмадӣ ва дар машаққат рӯз мегузaronидӣ. Магар ин сипаҳсолорро он пораи замин дархурд буд, ки дар чумлаи боғу сарой гирад. Кас бад-он пиразан фиристод, ки ин пораи замин бифурӯш, ки маро дархурд аст.

Гуфт:

- Нафурӯшам, ки маро дар ҳама чаҳон ин қадар замин аст, ки кути ман аз он қост, кас кути худ нафурӯшад.

Гуфт:

- Ман ивази он замин бидиҳам, ки ҳам чандон дахлаш бувад.

Пиразан гуфт:

- Замини ман ҳалол аст, аз падару модар мерос ёфтаам ва ҳамсоягон мувофиқанд ва маро озарм⁹ доранд. Ва он замин, ки ту маро диҳӣ чандон хосият дар вай набошад. Агар даст аз ин боздорӣ, туро беҳтар.

Сипаҳсолор сухани пиразан нашунид ва ба зулм замин аз ӯ бигирифт ва девор гирди ӯ даркашид. Пиразан дармонд. Кораш ба зарурат расид. Бад-он розӣ шуд, ки баҳои замин ё иваз бидихад, худро пеши ӯ афканд, ки ё баҳо бидеҳ ё иваз. Пиразан ноумед аз пеши ӯ берун омад ва низ ӯро дар саҳро нагузоштанд. То ду сол баромад. Пиразан очиз шуд ва тамаи инсоф аз вай бибурид ва бо худ гуфт:

- Оҳани сард мекӯбам. Эзид забардасти ҳар дастеро даст офаридааст. Охир ин бо ҳама бузургӣ чоқари Нӯшервон аст. Тадбири ман он аст, ки худро пеши Нӯшервон афканам ва аз ҳоли худ ӯро маълум гардонам.

Пас бархост ва ба ранҷу душворӣ аз Озарбойҷон ба Мадоин шуд. Чун даргоҳи Нӯшервон бидид, гуфт:

- Маро нагузоранд, ки дар ин даргоҳ шавам, он ки волии ӯ дар Озарбойҷон аст ва чоқари ӯст маро дар сарояш нагузоштӣ, кай ба ин боргоҳ гузоранд, ки худованди ҷаҳон аст. Тадбири ман он аст, ки дар саҳрое ӯро бинам ва қиссаи худ бар вай арз кунам.

Қазоро он сипаҳсолор, ки замини ӯ ситуда буд, ба даргоҳ омада буд. Нӯшервон азми шикор кард. Пиразан хабар ёфт, ки Нӯшервон ба фалон шикоргоҳ меравад. Бархост тарсон-тарсон ба сахтиву ранҷи тамом бад-он шикоргоҳ шуд ва дар паси хошоке бинишаст ва он шаб он ҷо бихуфт.

Рӯзи дигар Нӯшервон даррасид ва бузургон бипароканданд ва ба шикор машғул шуданд. Нӯшервон бо силоҳдоре бимонд. Пиразан чун маликро танҳо бидид аз паси хошок бархосту гуфт:

- Эй малик, доди ин заифа бидеҳ!

Нӯшервон сӯи ӯ асп ронд ва қиссаи ӯ бихонд. Об дар дидаи Нӯшервон бигардид ва гуфт:

- Дил машғул мадор, ки то акнун кор туро афтода буд, акнун маро афтод, муроди ту ҳосил кунам ва ё туро ба шаҳри ту фиридам. Он гоҳ фаррошро гуфт:

- Инро бар шутур нишон ва ба деҳ бубар ва ба меҳтардеҳ супор, то чун аз шикоргоҳ бозоям, ӯро ба шаҳр бар ва дар хонаи худ нигоҳ дор. Ҳар рӯз ду ман нон ва як ман гӯшт ва ҳар моҳ панҷ динори зар аз ҳазина бад-ӯ мерасон, то он рӯз, ки ӯро аз ту талаб дорем.

Фаррош ҳамчунон кард. Чун Нӯшервон аз шикор бозгардид, дар андеша буд, ки чӣ чора кунад, то ҳақиқати ин ҳол маълум шавад, чунон ки бузургон надонанд. Пас нимрӯзӣ, ки ҳама халқ хуфта буданд ва дари сарой холӣ буд, ходимро гуфт:

- Бирав фалон гуломро овоз кун.

Чун гулом биёмад, гуфт:

- Донӣ, ки эй гулом, маро гуломони шоиста бисёранд. Аз ҳама туро баргузидам ва эътимод бар ту кардам. Бояд, ки нафақот аз ҳазина биситонӣ ва ба Озарбойҷон шавӣ, ба фалон шаҳр ва фалон маҳаллат ва бист рӯз он ҷо мақом кунӣ ва бад-он мардум чунон намоӣ, ки ман ба талаби гуломи гурехта омадам ва пас бо ҳаргуна мардум нишасту хест кунӣ ва бо эшон биёмезӣ. Ва дар миёни сухан, дар ҳоли мастию хушёрӣ аз эшон суол кунӣ, ки дар ин мамлакат зане фалон буд, фалон ном, кучо шуд, ки аз ӯ нишон намедиханд. Ва бишнава, ки чӣ мегӯянд ва ёд гиру хабар боз ор ва туро бад-ин кор мефиристам. Валекин туро дар боргоҳ пеши бузургон бихонам ва бо овози баланд бигӯям, чунон, ки ҳама бишнаванд:

- Бирав, аз ҳазина нафақот биситон ва аз он ҷо ба Озарбойҷон шав ва ба ҳар шаҳру ноҳияте расӣ, бубин ва бипурс, ки ҳоли галлаҳо ва меваҳои эшон имсол чӣ гуна аст? Чӣ офати осмонӣ расидааст ё на, ва ҳамчунин аҳвол бубин ва бипурс. Чунон, ки ёбӣ, ба зудӣ бозгард ва маро хабар кун, то ҳеч кас надонад, ки ман ба чӣ кор мефиристам.

Гулом гуфт:

- Фармонбардорам.

Дигар рӯз азми роҳ кард ва ба он шаҳр шуд ва бист рӯз он ҷо мақом кард ва бо ҳар кӣ нишастӣ, аз ҳоли пиразан пурсидӣ. Ҳама гуфтанд, ки ин пиразани мастураро шавҳару фарзандон ба раҳмати Худой шуданд ва ӯро пореа замин маврӯс буд ва онро ба барзгар дода буд. Волиро мурод он буд, ки боғ ва сарое созад ва он заминро ба зӯр бигирифт ва дар ҷумлаи боғ даровард, на баҳо дод ва на иваз. Ва соле он пиразан ба дари сарои ӯ омад, гӯш бад-ӯ накард ва акнун муддатест, ки кас ӯро надидааст.

Гулом ҳолҳоро маълум кард ва ба даргоҳи Нӯшервон омад ва аҳвол бозгуфт. Нӯшервонро таҳқиқ шуд, ки пиразан рост гуфтааст. Рӯзи дигар бор дод ва чун бузургон ҳозир шуданд, замоне буд Нӯшервон рӯй бад-он бузургон карду гуфт:

- Волии Озарбойҷонро чӣ миқдор дастгоҳ бошад?

Гуфтанд:

- Ду бор ҳазор-ҳазор динор, ки ўро бад-он хочат нест.

Гуфт:

- Аз матоъ ва таҷаммул?

Гуфтанд:

- Сесада ҳазор-ҳазор заррина ва симина.

Гуфт:

- Аз ҷавоҳир?

Гуфтанд:

- Понсада ҳазор-ҳазор динор.

Гуфт:

- Мулк?

Гуфтанд:

- Дар Хуросону Ироқ ва Озарбойҷон дар ҳеч ноҳияту шаҳре нест, ки ўро он ҷо даҳ пора ва ҳафт пора мулку деҳ ва осиёю корвонсаро ва гармобаю мустағал нест.

Гуфт:

- Чаҳорпой?

Гуфтанд:

- Сӣ ҳазор.

Гуфт:

- Бандаи дирамҳарида?

Гуфтанд:

Ҳазору ҳафтсада гуломи румӣ ва ҳабашии дирамҳарида дорад.

Гуфт:

- Акнун касе, ки чандин неъмат дорад ва ҳар рӯз аз бист гуна таом ва барраву ҳалво ширин хӯрад ва заифи дигар, ки аз парастори Худойтаоло буда бошад, яке бомдод хӯрад ва яке шабонгоҳ, ин кас ба ноҳақ ду нони хушк аз ӯ биситонад ва ўро маҳрум гардонад бар ӯ чӣ вочиби ояд?

Ҳама гуфтанд:

- Ин касро муставҷиби ҳама уқубат бувад ва ҳар баде, ки бо вай кунанд, сазовор аст.

Нӯшервон гуфт:

- Пас ҳам акнун бихоҳам, ки пӯсти ӯ бикананд ва гӯшти ӯ ба сагон диҳанд ва пӯстро пури коҳ кунанд ва бар дари саро биёвезанд ва ҳафт рӯз мунодӣ кунанд, ки ҳар кӣ баъд аз ин ситам кунад ва тӯрбаи коҳ, ё мурге, ё дастаи тарра аз касе ба зулм биситонад, бо ӯ ҳамин кунанд, ки бо ин карданд. Пас он фаррошро гуфт: - Пиразанро биёвар. Ва бузургонро гуфт: - Ин

ситамрасида аст ва он ситамгар, ки ин чазо ёфт, - ва он гуломо ро гуфт, ки туро ба чӣ кор ба Озарбойҷон фиристода будам?

Гуфт:

- Бад-он то аз ҳоли пиразан, ки зулм бар ӯ рафта ба ҳақиқат маликро хабар кунам.

Пас бузургонро гуфт:

- То бидонед, ки ман ин сиёсатро бар газоф накардаам. Баъд аз ин бо ситамгарон чуз ба шамшер сухан нахоҳам гуфт ва мешу барра аз гург ниҳон хоҳам дошт ва дастҳои дароз кӯтоҳ хоҳам кард ва муфсидонро аз рӯи замин пок хоҳам кард. Ва ҷаҳонро бо адлу дод ободон хоҳам дошт, ки Худойтаоло маро аз баҳри ин кор фиристодааст. Агар шоистӣ, ки мардумон ҳар чӣ хостандӣ, кардандӣ, эзидтаоло подшоҳонро падидор накардӣ ва бар сари эшон барнагумоштӣ. Шумо акнун ҷаҳд кунед, то коре накунед, ки ба шумо ҳамин равад, ки бо ин золим рафт.

Ҳар кӣ дар он маҷлис буд аз ҳайбату сиёсати Нӯшервон захирашон об шуд. Он пиразанро гуфт:

- Он ки бар ту ситам кард, ҷавобаш додам, он сарову боғро, ки замини ту дар он аст, ба ту бахшидам ва сутуру нафақа фармудам, ки то ту ба саломат ба шаҳри хеш бозрасӣ ва маро ба дуо ёд орӣ.

Пас гуфт:

- Ҷаро бояд, ки дари сарои мо бар ситамгарон кушода ва бар ситамрасидагон баста, ки раоё ва лашкариён ҳар ду зердастон ва коркунон моанд: раоё агар ба даргоҳ ояд, нагузоранд, ки ӯ пеши ман ояд ва ҳоли хеш бозгӯяд. Агар ин пиразан роҳ биёфтӣ, ӯро ба шикоргоҳ рафтан ҳочат набудӣ.

Пас фармуд, то силсилае созанд ва ҷарасҳо биёвезанд, чунон ки дасти ҳафтсола буд, ӯ бирасад, то ҳар мутазаллиме, ки ба даргоҳ ояд, ӯро ба ҳочиб ҳочат набошад. Силсила бичунбонад, ҷарасҳо ба бонг оянд, Нӯшервон бишнавад ва доди ӯ бидихад. Ҳамчунин карданд. Бузургони сарони сипоҳ бозгаштанд ва ба хонаи хеш бозоманданд. Дарҳол вакилону уммол зердастон ва хайли⁷ хешро бихонданду гуфтанд:

- Бигӯед, дар ин даҳ сол чизе ба новочиб аз кӣ ситудаед?! Агар ба ноҳақ касеро биёзурдаед, бояд ки мову шумо бари он шавем, то эшонро хушнуд кунем, пеш аз он ки касе ба даргоҳ равад ва аз мо шикоят кунад.

Ҳамгинон биистонданд ва хасмонро хушнудӣ чустанд, баъзе ба узр, баъзе ба мол ва бо ин ҳама хат ба иқро меистоданд, ки

фалон аз фалон хушнуд аст ва ҳеҷ даъво надорад. Бад – ин ки сиёсати бавочиб, ки Нӯшервон бикард, мамлакати ӯ рост биистод ва ҳама дастҳои дароз кӯтоҳ шуд ва халқи олам баросуданд, чунон ки ҳафт сол бигузашт, ки ҳеҷ кас ба даргоҳи ӯ аз мутазаллим наёмад.

ХАРИ ЧАБРДИДА

Чунин овардаанд, ки баъд аз ҳафт сол нимрӯзӣ, ки дари сарой холӣ буд ва мардумон ҳама рафта буданд ва навбатчиён хуфта, яке аз чаррасҳо бонг баромад.

Нӯшервон бишунид, дарвақт ду ходимро бифиристонд, ки бингаред, ки кист, ки ба тазаллум омадааст. Чун ходимон ба дари сарой омаданд, хареро диданд, пир ва лоғар, ки аз дари сарой даромада буд ва пушт дар он силсилаҳо мемолид ва аз чунбиши занҷир аз ҷарасҳо бонг меомад. Ҳар ду ходим рафтанду гуфтанд:

- Ҳеҷ кас ба тазаллум наёмадааст, магар хари лоғар, ки андаромадааст. Чун осеби занҷир ба пушти ӯ расида ва ӯро хуш омадааст ва ба сабаби хориш хештанро ба занҷир ҳамемолад.

Нӯшервон гуфт:

- Эй нодонон, ки шумоед, на чунин аст, ки пиндоред. Чун нек бингаред, он хар ҳам ба дод хостан омадааст. Ин харро дар миёни бозор баред ва аз хар кас аҳволи ин хар бипурсед ва ба ростӣ маълуми раъи ман кунед.

Ходимон аз пеши малик берун омаданд ва он харро дар миёни бозор бурданд ва аз мардумон пурсидан гирифтанд, ки касе ҳаст харро бишносад?

Гуфтанд:

- Шиносем.

Ходим гуфт:

- Чун шиносед?

Гуфтанд:

- Ин хар аз фалон козур аст ва қариб бист сол аст, ки то пеши ӯ мебинем. Ҳар рӯз чомаҳои мардумон бар пушти ӯ ниҳода ба козургоҳ мебурд ва шабонгоҳ меовард. То ҷавон буд, кораш метавонист кардан, алафаш меод. Акнун, ки пир шуд ва аз кор фурӯ монд, озодаш кард ва акнун муддати як солу ним аст, то аз хона берун кардааст ва рӯз дар маҳаллатҳо ва кӯю бозор мегардад. Ва хар кас барои Худо поре алаф ва об медиханд. Магар ду шабонарӯз аст, ки обу гиёҳ наёфта ва харза мегардад.

Ва чун ходимон аз ҳар кӣ шуниданд, ҳамин шуниданд, сабукбор гаштанд ва маълуми раъи малик карданд. Нӯшервон гуфт:

- На, шуморо гуфтам, ки ин ҳар ба дод хостан омадааст? Ин харро имшаб некӯ доред. Фардо он мардро бо чаҳор катхудо аз маҳаллаи ӯ бо ин ҳар ба даргоҳ оред, пеши ман, то он чӣ вочиб ояд, бифармоям.

Дигар рӯз ходимон чунин карданд. Харро ва козулло бо чаҳор кадхудо ба вақти бор додан ба даргоҳ бурданд.

Нӯшервон козулло гуфт:

- Ин ҳар то чавон буд, кор метавонист кард, алафаш медодӣ. Акнун, ки пир гашт, аз кор фуру монд, аз баҳри он, ки алафаш бояд додан лозим, номи «озодӣ» бар вай ниҳодӣ ва аз дараш берун кардӣ. Пас ҳаққи хидмати бистсола куҷо шуд?

Бифармуд, то чиҳил даррааш бизаданд ва гуфт:

- То ин ҳар зиндааст, хоҳам, ки ҳар шабонарӯзӣ чандон, ки коҳу чав тавонад хӯрдан, ба қалами ин чаҳор мард медиҳӣ ва агар тақсир кунӣ, маълуми ман гардад, туро куштан фармоям.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Симдӯст – зарпараст, хасис.
2. Барот – ҳуҷҷат.
3. Урф – некӣ, расм, таомул.
4. Аммон – шакли чамъи амакҳо.
5. Бодофра – азобу шиканча, интиқом.
6. Сулаҳо – некӯкорон.
7. Хайл – галаи саворон, гурӯҳи аспҳо; авлод, қавм..
8. Тачаммул – пироста, худорой, шукӯх, дабдаба.
9. Озарм – иззату эҳтиром, шарму ҳаё.
10. Қист – ҳисса, қисмат, бахш.
11. Мустағал – ҷои ғаллакорӣ, ғаллазор.

Пурсиш ва супориш

1. Нӯшервон кадом хислатҳоро барои шоҳон муҳим ҳисоб мекард?
2. Пиразани мазлум бо кадом мақсад назди Нӯшервон омад?
3. Рафтори Нӯшервон нисбати сипаҳсолор магар аз рӯи адолат буд?
4. Нависанда дар нақши ҳар кадом табақаи ҷомеа ро нишон додааст?
5. Исмҳои хосро ёфта ба дафтартон нависед.

САЪДУДДИНИ ВАРОВИНӢ

Саъдуддин нависандаи хушзавқ ва донишманди тавоное будааст. Ӯ дар нимаи дуюми асри XI ва нимаи аввали асри XII зиндагӣ кардааст. Нависанда илмҳои маъмули замонаро аз худ намудааст. Махсусан, аз таърих ва фарҳанги гузаштагони ҳеш огоҳии комил доштааст. Саъдуддин аз хурдсолӣ ҳикоёту масалҳои халқӣ, нақлу ривоят, зарбулмасалу мақоли мардумиро аз бар менамуд. Исботи суханони мо асари ҳаҷман бузурги «Марзбоннома» шуда метавонад. Ин асар дар асри X бо лаҳҷаи мардуми Табаристон аз тарафи Марзубон ибни Рустам ибни Шаҳриёр эҷод гардида буд. Вале мутолиаи он барои мардуми дигар манотиқи Эронзамин душвортар гардид. Ба хотири сода ва дастраси ом гардонидани мазмуну мӯҳтаҳои «Марзбоннома»-и Марзубон ибни Рустам онро аз нав иншо намуд. Вале номашро тағйир наод. Боз онро бо номи муаллифи аввалааш Марзбон лоиқ донист.

Саъдуддин ба асар ҳикоёту тамсилот, нақлу ривоёт ва дигар асарҳои халқиро ворид сохт, ки бисёр қолибу хушоянданд. Мавзӯи ҳикоёту тамсилоти «Марзбоннома» рангин буда, барои тарбияи инсонҳо аҳамияти бузург доранд. Панду андарзҳои ҳақимона мардуми ҷомеаро ба ростию покӣ, хоксорию ватандӯстӣ, шоҳону ҳокимонро ба адлу дод, некию нақӯкорӣ ҳидоят мекунанд. Дар баробари ин нависанда дар зимни асарҳои халқӣ ҳисоли нопоки одамӣ: дурӯғгӯӣ, фиребу найранг, кибру гурурро саҳт нақӯҳиш менамояд.

ХУРҶС БО РҶБОХ

Зирак гуфт: - Шунидам, ки Хурӯсе буд ҷаҳонгардида ва домҳои мақр дарида ва бисёр дostonҳои рӯбоҳон дида ва дostonҳои ҳайли эшон шунида. Рӯзе ин Хурӯс ба тамошои бӯстон мегашт.

Фаротар рафт бар сари роҳе биистод. Чун лолаи шукуфта, қолаҳои ҷадии мушкин аз фарку торақ бар дӯш ва гардан афтада, ҳуқай лаъл бар гӯшаи қулоҳ пӯшонида, дар қисвати мунаққаш бинишонда. Чун арӯс дар ҳичла ва товус дар қилва домани раъное пойқашон мегардид. Овозе бикард. Рӯбоҳе бишнид. Тамаъ дар он Хурӯс овард ва ба ҳирсе тамом бидавид, то ба наздики Хурӯс омад. Хурӯс аз бим бар деворе ҷаст. Рӯбоҳ гуфт:

- Аз ман ҷаро меҳаросӣ? Бидон, ки ман ин соат дар ин перомун мегаштам. Ногоҳ бонги намози ту ба гӯши ман омад. Аз нағамоти ту дил дар панҷаи синаи ман тапидан гирифт. Агар ҷӣ ту мавзунӣ, руминаҷодӣ, дар пардаи завқ ва шавқ ба самъи ман расониданд ва силсилаи вачди ман бичунбониданд, то ҳамчун Билол аз Ҳабата, аз Рум дуоӣи ту маро ба ин ҷо қашонид. Байт:

*Ман гирди сари қуӣи ту аз баҳри ту гардам,
Булбул зи пайи гул ба қанори қаман ояд.*

Инак бар азми ин табрик омадам, то баракоти анфосу истиноси ту дарёбам ва лаҳзае биосоҷаму туро огоҳ қунам, ки подшоҳи вақт мунодӣ фармудааст, ки ҳеҷ қас мабод, ки бар қас бедод қунаду андешаи ҷавру ситам дар дил гирад, то зӯрманде даст дароз нақунад. Ва ҷуз ба лутфу эҳсон ба яқдигар зиндагӣ нақунанд.

Чунон, ки қабӯтар ҳам ошёнӣ уқоб бошаду мағас ҳам хоҷаи анқабут. Шер дар беша ба таарузи шағол машғул нашавад ва юз дандони тамаъ аз оху барқашад. Сағ дар пӯстии рӯбоҳ наҷфтад ва боз қулоҳи хурӯс нарабояд.

Хурӯс дар миёнаи суҳан гардан дароз қарду сӯи роҳ ниғарист. Рӯбоҳ гуфт:

- Ҷӣ мениғарӣ?

Гуфт:

- Ҷонваре мебинам, ки ба ин қониб меояд. Чунон, ки бод бар гардаш намерасад. Гурге бо думи дарозу гӯшҳои бузург рӯ ба мо ниҳодасту чунон меояд, ки чун тир аз қамон.

Рӯбоҳро аз ин суҳан санги ноумедӣ дар дандон омад ва

табларзаи ҳавл бар аъзо афтоду аз қасди хурӯс даргузашт. Саросема паногоҳе талабид, ки бад-он пинҳон шавад. Хурӯс гуфт:

- Биё, беҳтар бингарем, кӣ меояд?

Рӯбоҳ гуфт:

- Ин иморату аломат, ки шарҳ медиҳӣ, чунон менамояд, ки саги тозӣ аст ва маро аз дидани ӯ басе хурраамӣ набошад.

Хурӯс гуфт:

- На ту мегӯӣ, ки мунодӣ аз адли подшоҳ нидо дар ҷаҳон додааст, ки касро бар кас адоват нарасад. Ва имрӯз ҳамаи ботилҷӯёни чаврпеша аз бими қаҳру сиёсати ӯ озари халқ раҳо кардаанд?

Рӯбоҳ гуфт:

- Аммо имкон дорад, ки ин саг он бонги мунодӣ нашунида бошад ва ин овоза бад-ӯ нарасида. Беш аз ин дар мақом таваккуф шоиста нест.

Аз он ҷо барҷаст ва ба сӯроҳие дархазид.

Ин афсона аз баҳри он гуфтам, ки шояд яке аз ҷумлаи ин қавм овозаи мувофиқати аҳд нашнида бошад, бишнавад ва адлу дод баргузинад.

ХУСРАВ ВА МАРДИ ЗИШТРҶӢ

Шер гуфт: - Шунидам Хусравро нишоти шикор барангехт, ба саҳро берун шуд. Чашмаш ба марди зиштрӯӣ афтод. Замомати манзар ва лиқои макри ӯ ба фоли фаррух надошт. Фармуд, то ӯро аз пеши эшон дур карданд ва бигзаштанд.

Мард гарҷӣ дар сурат қабехӣ дошт, лек ба хисоли нек ҳарҷӣ ороостатар буд. Бо худ гуфт: “Шоҳ дар ин паргор айби наққош кардааст ва надоништа, ки риштаи гарон фитратро дар коргоҳи фалак як сари сӯзан хато набошад. Ман ӯро бо сарриштаи ростӣ афканам, то аз мавқеъи ин зилат мутанба шавад ва бидонад, ки қураи он фоли бад ба номи ӯ гардонидааст ва ҳаволати ӯ ба ман афтода”.

Чун Хусрав аз шикоргоҳ боз омад, шоҳини ҳимматро парвоз додаву муаллақзанон аз авҷи маҳлақи хеш дар миҳлоби талаб оварда. Қалби акбарро ба қалодаи тақлиду маҷраи тасхир ба асғар андохта, паланги ду ранги замонаро ба полҳанги қаҳр кашида:

*Дода ба қалам қарори давлат,
Теги омада ёри зори давлат.
Бикишода гиреҳ зи абрӯи бахт,
Бар баста раҳи шикори давлат.*

Иттифоқо, ба ҳамон ҷойгоҳ расид, ки он мардро ёфта буд. Мард аз дур овоз баровард: «Маро саволест дар пардаи насихат. Агар як соат Хусрав инони азамат кашида дорад ва аз авчи Кибриё қадаме фурутар ниҳад аз фоидае холи набошад».

Хусрав асп боздошту гуфт:

- Эй шайх! Биё то чӣ дорӣ?

Гуфт:

- Эй малик, имрӯз тамошойи шикорат чӣ гуна буд?

Гуфт:

- Ҳарчӣ ба муродтару накӯтар.

Гуфт:

- Ҳазонаю асбоби комроният барқарор аст?

Гуфт:

- Бале.

Гуфт:

- Аз ҳеҷ ҷониб хабари номувофиқ шунидаӣ?

Гуфт:

- Хайр!

Гуфт:

- Аз ин хайл, ки дар рикоби туанд, ҳеҷ якеро аз ҳаводис осебе расид?

Гуфт:

- Нарасид!

Гуфт:

- Пас маро бадон азлолу истиҳонат чаро дур фармудӣ кардан?

Гуфт:

- Зеро, ки дидори амсоли ту бар мардум шум гирифтаанд.

Гуфт:

- Бадин ҳисоб дидори Хусрав бар ман шум буда бошад, на дидори ман бар Хусрав.

Хусрав аз он ҷо, ки камоли донишу инсофи ӯ буд, сухан таслим кард ва узрҳо хост.

Ин афсона аз баҳри он гуфтам, то дидори ман бар ҳар кӣ ояд, муборак ояд.

МУШ БО МОР

Деви Говпой гуфт:

- Шунидам, ки Муше дар хонаи тавонгаре хона сохт. Ва аз хона роҳе дар боғ бурда ва муддатҳои дароз зиндагонӣ мекарду мегуфт:

*Он к-ӯ ба саломате ноне дорад,
В-аз баҳри нишаст ошён дорад.
На ходими кас буд, на махдуми касе,
Гӯ: "Шод бизӣ, ки хуш ҷаҳоне дорад".*

Рӯзе море аждаҳопайкар аз сахрои шӯристон лабташнаи чигартофта ба тамъи обишхӯр дар ин боғ омад. Ва аз он ҷо гузар бар хонаи муш карду чашмаш бар он оромҷой афтод. Дар вай чунон бӯстонсароӣе кушода, ки дар амну нузҳат аз равзаи Ираму арсаи ҳарам нишон дошт, бо худ гуфт:

Байт:

*Рӯзе нигар, ки тугии ҷонам ба лабат,
Аз баҳри ниста омаду бар шакар афтод.*

Мор чун он ганҷи хонаи офият биёфт бар сари ганҷи мурод рафт. Ва сар бар пойи саломат ниҳод ва бар дари ганҷ биншаст. Оре, ҳар киро пой бар ганҷи саодат фуру равад, ҳалқаи ин дар занад. Аммо толибони дунё ҳалқаи дари қаноатро ба шакли мор мебинанд, ки ҳар касро дасти ҷунбонидани он нест. Лочарам аз салвати сарои иқбол чун ҳалқа бардаранд:

*Касе, ки иззату узлат наёфт, ҳеч наёфт,
Касе, ки рӯйи қаноат надид, ҳеч надид.*

Мор пойафзоли талаб боз кард ва биншаст. Муш чун ба хона омад, аз дур нигоҳ кард. Мореро дар хонаи худ дид чун дуди сиёҳ печида. Ҷаҳон бар чашмаш торику сиёҳ шуд. Ва охи дудосо аз сина баровард:

"- Ё раб! Дуди дили кадом ҳасм дар ман расид, ки хонумони маро чунин сиёҳ кард. Магар ин сиёҳии ӯст, ки ман дар хиёнат бо халқи Худой кардам?! Ё худ ҳамон оташ аст, ки дар дили ҳамсоягон афрӯхтаам ва хонайе аз баҳри оташ бигзошта". Алқисса, Муш бо диле ҳаста пеши модар омад ва аз вукӯби ҳолату даст ёфтани мор бар хонаву асбоби ӯ хикоят кард. Ва аз модар тариқи дафъи он муболиғаҳо менамуд. Модар гуфт:

- Магар бар мулук қаноату кифояти зиёдат талабидӣ ва дасти

таарруз ба гирдкарда ва андӯхтаи дигарон ёзидӣ? Бирав ва маскани дигар гир, ки туро зӯри бозӯи мор набошад ва шери шарзаро аз захри ӯ захра бирезад:

*Сад косаи ангубинро як зарра бас бувад,
З-он чошинӣ, ки дар бани дандони арқам аст.*

Муш гуфт:

- Ин фасл агарчӣ мушбаъ гуфтӣ, аммо маро серӣ намекунад. Чӣ ҳамияти нафс ва байти табъ ба – он рухсат ниҳад, ки бо ҳар носозӣ дарсозад, ки мардони мард аз мукофоти ҷаври ҷобирону қасди қосидон, то мумкин бошад, даст боз нагирад ва то як тири тадбир дар ҷаъбаи имкон доранд, аз манозилати хасм инон напечанд ва салоҳи ҳунар дар пойи касал нарезанд.

Модар гуфт:

- Ту агар муқовати ин хасми қавӣ ба зоҳироти мушон ва моъованати эшон хоҳӣ кард, ҳаргиз ба идроки мақсуд нарасӣ. Чӣ аз шуъои моҳтоб, ки дар равзан афтад, бар боми осмон натавон рафт.

Туро ин кор бар-нояд, ту бар ин кор барнаой!

Муш гуфт: - Ба ҷашм истиқрор¹⁷ дар ман нигоҳ макун. Ман ин морро ба дасти боғбон хоҳам гирифт. Ва ӯро ба куштани мор тақриз кунам.

Муш рафт. Ва рӯзе чанд мулозимии коре мебуд ва худ нақшаи макр бар хасм мекашид.

Рӯзе мушоҳида мекард, ки мор аз сӯроҳ дар боғ омад ва зери гулбуне, ки ҳар вақт он ҷо осоиш кардӣ, пушт бар Офтоб кард ва осуда бихуфт. Ва дар ҳамон наздикӣ боғбонро низ дар истироҳат ҷойи худ хуфта ёфт ва бахти худро бедор дид. Муш бар синаи боғбон ҷаст. Аз хоб даромад. Муш пинҳон шуд. Дигарбора боғбон дар хоб рафт. Ва муш ҳамон амал мекард ва ӯ аз хоб бедор мешуд. То чандин карат ин шакл муқаррар гашт. Оташи ғазаб дар ниҳоди боғбон афтод. Чун дуд аз ҷой бархост ва гурзе гарон зери паҳлӯи хеш ниҳода буд, баргирифт. Ва вақти ҳаракати муш нигоҳ дошт. Муш ба қоидаи гузашта бар шиками боғбон афтод. Боғбон аз ҷой барҷасту аз дунболи муш медавид. ӯ ба оҳистагӣ мерафт, то ба наздики мор расид. Ҳамон ҷо ба сӯроҳе фуру хазид. Боғбон бар мор зафар ёфт. Сараш бикӯфту боз гардид.

Калимаю ибораҳои тоза.

1. **Ҳайл** – макру ҳила
2. **Колаҳои чаъди мушкин** – силсилаи асбобҳои мушкин.
3. **Фарку торақ** – аз пасу пеш, аз поёну боло.
4. **Куқа** – тугма
5. **Пайкашон** – хабаррасон
6. **Анфосу истисноси** – аз суханони дилнишини ту баҳраёб гардам.
7. **Ботилҷӯй** – ноҳақ, дурӯғгӯй.
8. **Қабех** - нохуб, яъне афту андоми бад дошт.
9. **Маъноии ҷумла:** Агар зоҳиран андоми нохуб дошт, вале ботинан ороста буд, хислатҳои ҳамидаро доро буд.
10. **Кибриё ё авҷи кибриё** – бузургӣ, азамат, (сифати Худо), гурур, хавобаландӣ.
11. **Обишхӯр** – ҷойи обхӯрдан.
12. **Офият** – осудагӣ, оромӣ, амонӣ.
13. **Узлат** – гӯшанишинӣ, мардумгурезӣ.
14. **Арқам** – мори захрдор, мори сиёҳу сафед.
15. **Мушбаъ** – қаноатбахш, батафсил.
16. **Манозилати хасм** – манзил, ҷойгоҳи душман.
17. **Истикрор** – ором шудан, ҷой гирифтани.

Пурсиш ва супориш

1. *Рӯбоҳ ба Хурӯс чӣ хабари хуш гуфт?*
2. *Хурӯс ба гуфтори Рӯбоҳ бовар кард?*
3. *Мақсади Рӯбоҳ аз гузориши ин нақша чӣ буд?*
4. *Оқибати кори Рӯбоҳ ба чӣ анҷомид?*
5. *Муроди нависанда аз баёни ин ҳикоят чист?*
6. *Хусрав чаро мардро таҳқир кард ва аз сари роҳаш дур намуд?*
7. *Оё ин амалаш шоиста буд?*
8. *Посуи мард ба Хусрав магар аз рӯи адолат буд?*
9. *Гуфтугӯи Хусраву он мардро сахнаҷае бисозед ва онро дар синф иҷро кунед.*
10. *Дар хонаи тавонгар хона сохтани муш магар кори шоиста буд?*
11. *Модари муш ба фарзандаш чӣ гуфт?*
12. *Чаро маслиҳати модарро муш қабул накард? Рафтораши дуруст буд?*
13. *Муш чӣ тадбир намуд, то ба мурод бирасад?*
14. *Оё ба ин ҳикоя ягон номи дигар гузоштан мумкин аст?*

АҲМАДИ ҚОМӢ (1049-1141)

Аҳмад ибни Абулҳасан соли 1049 дар Қом ба дунё омадааст. Ба ҳамин хотир ӯ бо номи Аҳмади Қомӣ машҳур аст. Дар Афғонистон бо номи ин деҳ вилояти Қом низ мавҷуд аст. Аз он ҷо шахсиятҳои маъруфи фарҳангии адабӣ мисли Абдуллоҳи Ансорӣ, Абдурахмони Қомӣ ва дигарон сар боло карда, ин марзу бумро машҳури ҷаҳон гардониданд. Аз назди деҳ дарёи пуртуғёни Ҳарирӯд бо сад созу навои дилангез мегузарад ва ҳамеша аз файзи он Қому гирду атрофи он сабзу хуррам, гулпӯш аст ва аз кишту зироат ва боғу роғаш пайдост, ки дар ин ҷойгоҳ мардуми меҳнатқарин рӯзгор доранд. Аҳмади Қомӣ бештари ҳаёташро дар ҳамин ҷо гузаронида, асарҳои бузургашро эҷод кардааст. Соли 1141 хоки муқаддаси Қом фарзанди бовафо, шоири шаҳир, мутафаккири барҷастаашро дар қалбаш ниҳон кард. Имрӯз ҳам турбати гулпӯши Аҳмади Қомиро садҳо мардуми Сайёра зиёрат мекунанд. Мардуми оддии диёр ба ӯ меҳру муҳаббати беандоза доранд ва дар борааш нақлу ривоятҳои рангин, шеърҳои таронаҳои намакин эҷод кардаанд. Ҳоло муште аз он хирвор:

*Хушо, Қому хушо оби равонаш, ё Аҳмади Қом!
Хушо, он файзи рӯи мардумонаш, ё Аҳмади Қом!
Магӯ Қому бигӯ дарёе аз шиқ, ё Аҳмади Қом!
Ки Аҳмад чун наҳанге дар миёнаш, ё Аҳмади Қом!*

*Худо мегӯяму Шайх Аҳмади Қом,
Ба пайи равзаи ӯ медиҳам ҷон.
Ки Шайх Аҳмад дуто гулдаста дора,
Ба кафгоҳаш дарахти ниста дора.*

Аз Аҳмади Қомӣ осори пурарзише ба мо мерос мондааст. Дар асарҳои «Анисуттолибин», «Равзатулмутанабин» ва ғайра масоили суфия ва андешаи намояндагони ин маслак баён карда шуданд. Инчунин, дар ин асарҳо панду андарз фаровон истифода гардида, инсонҳоро ба ахлоқи нек ҳидоят мекунанд.

Дар баробари ин Аҳмади Ҷомӣ адиби хушзавқ низ ҳаст. Бо насру назм омехта қиссаи «Се парӣ»-ро иншо намудааст, ки дар он аз номи қахрамонони асосии асар ғазалҳои ишқӣ оварда шудаанд, ки басо содаю равон ва хушоянданд. Инчунин, девони алоҳида низ дорад, ки дар он ғазалиёт, рубоиёти шӯрангези адиб гирд оварда шудаанд. Инак, ду ғазали Аҳмади Ҷомиро бароятон пешкаш менамоем. Онҳоро хонед ва ҳифз намоед.

ҲЕЧ НЕСТ

Молу мулку тахту бахту миру чокар ҳеч нест,
Кору бору гиру дору зебу зевар, ҳеч нест.
Қасру насру шоҳу моҳу боғу роғу гулситон,
Чун гӯшои чашми ибрат эй бародар, ҳеч нест.
Амри нахийи¹ подшоҳони ҷаҳон сар то ба сар,
Пеши наздикони вай гашта муғаррар,² ҳеч нест.
Гар бигирӣ Шарку Ғарбу Руму Шому Ҳинду Чин,
Ё шавӣ Қоруни сонӣ, ё ки Қайсар, ҳеч нест.
Гар равад фармону амрат дар ҳама рӯи замин,
Ё бигирӣ кулли олам чун Сикандар, ҳеч нест.
Як нафас гар ту барорӣ на ба ёдат тавба кун,
Дар дӯкону рӯзи Маҳшар³ ғайри довар, ҳеч нест.
Аҳмади Ҷомӣ, чӣ банди дил дар ин дунёи дун,
К-он чӣ мебинӣ ба чашми сар⁴ саросар, ҳеч нест.

МУМТОЗ ШУД

Боз дар ҷойе наво оғоз шуд,
Боз най дар пардаҳо дамсоз шуд.
Боз ошиқ бодаи ваҳдат чашид,
Боз сармастӣ зи нав оғоз шуд.
Боз булбул дар чаман нағма гирифт,
Боз чанги мутриб андар соз шуд.
Боз сӯфиро сафое рух намуд,
Боз он маҳбуб андар ноз шуд.
Боз булбул дар ҳавои гул парид,
Боз гул бо булбулон дамсоз шуд.
Боз мичгонаш саросар тир гашт,
Боз теги ишқ сарандоз шуд.

Боз моро фатҳи бобе рух намуд,
Боз он дарҳои раҳмат боз шуд.
Боз дил дар пойи ҷонон сар ниҳод,
Боз ҷон дар гамзаҳо гаммоз⁵ шуд.
Боз оташ дар ниҳоди мо ҷой гирифт,
Боз Аҳмад дар ҷаҳон мумтоз шуд.

Калимаю ибораҳои тоза

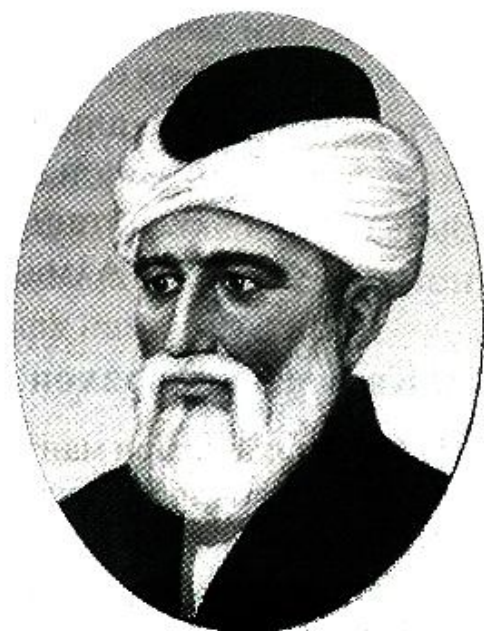
1. Амри наҳӣ – амри манъ кардан, боздоштан.
2. Муғаррар – собитшуда, муайяншуда, таъиншуда.
3. Маҳшар – фардо рӯзи Қиёмат, охират.
4. Чашми сар – бофаросат, бо ақлу тамиз.
5. Гаммоз – ишораткунанда ба чашм, чашмакзан. Маъноӣ байт он аст, ки боз дар нозу карашмаҳои ҷонон (Худо) дили ошиқ шефтатар, ошуфтатар гардид.

Пурсиш ва супориш

1. Рӯзгори нурбаракати Аҳмадро ҳикоят кунед.
2. Кадом асарҳоро Аҳмади Ҷомӣ офаридааст?
3. Ҷаро мардуми оддӣ Ҷом ба Аҳмад бисёр меҳру садоқат доранд? Ҷро ба чӣ таъибҳо додаанд?
4. Аз газали аввал чизҳои ҳафтгонаро ёбед ва бо ҳам муқоиса намоед. Ин вожаҳо аз кадом ҷиҳат бо ҳам монанданд?
5. Ҷар ду газали дар китоб овардашударо ҳифз намоед.
6. Ҷом дар кадом давлат воқеъ гардидааст? Онро аз харита ёбед.

АТТОРИ НИШОПУРӢ (1119-1221)

Абӯҳомид Фаридуддин Аттор соли 1119 дар шаҳри бостони Нишопур дида ба ҷаҳон бикшуд. Ӯ бештарин илмҳои замонашро омӯхт, шӯҳрату мақоми хосса пайдо кард ва яке аз пешвоёни тариқати тасаввуф гардид. Аттор умри зиёд дид ва соли 1221 аз дасти Чингизиён ба қатл расид. Перомуни қатли Шайх Аттор муаллифи тазкираи «Рӯзи равшан» Ҳусайни Сабо ҳикояти дардомезе меорад: «Муғуле аз он лашкар Атторро ба мақтал (қатлгоҳ) кашид. Шайх гуфт:

- Кулоҳи намад бар сару шамшери мисрӣ бар камар, барои торочу қатл аз Туркистон омадӣ ва медонӣ, ки дар ин парда туро намешиносанд.

Муғул хост, ки Шайхро ба қатл расонад. Шахсе пайдо шуд ва гуфт, ки ин касро макуш. Ман бар ивази хуни ин ҳаждаҳ ҳазор дирҳам медиҳам. Шайх ба муғул гуфт:

- Эй оқо, маро мафрӯш, ки қимати ман зиёда аз ин аст.

Баъд аз он чун андаке роҳ қатъ намуд шахси дигар пеш омаду гуфт:

- Ин пирро макуш ва ба ман бифрӯш. Барои қимати вай як турба коҳ хоҳам дод.

Шайх Аттор гуфт:

- Бифрӯш, ки беш аз ин намеарзам.

Муғул ба ғазаб омад ва Шайхро «шарбати шаҳодат чашонид» (кушт).

Аттор дар ин ҳангом хеле пир шуда буд.

Шайхи бузургвор умри бобаракати хешро ройгон нагузаронида ба наслҳои оянда осори пурарзише мерос гузошт.

Махсусан, панду андарзҳои ҳақимонаи ӯ солҳои асрҳо боз инсонхоро ба покию ростӣ, ба некӯкорию меҳнатдӯстӣ ва дигар фазилятҳои шоиста хидоят мекунанд. Аз ин хотир, «Панднома»-и Ағтор ба китоби муқаддаси «Чор китоб» шомил шудааст. Инак, ба мутолиаи шумо намунаҳо аз эҷодиёти ин марди фозилу хирадмандро пешниҳод менамоем.

ПАНДНОМАИ АГТОР

ДАР БАЁНИ ОН, КИ СЕ ЧИЗ АЛОМАТИ САОДАТМАНДӢ АСТ

Ҳар ки онро се аломат бошадаш,
Дар ҷаҳон аҳли саодат бошадаш.
Аввалан, бо айб набвад дар ҷаҳон,
Дар маломат ҳеҷ накшоёд забон,
Заҳмати худро зи мардум дур дор,
Бори худ бар кас маяфган, зинҳор.
Ҳар киро бинӣ ба роҳи носавоб,
Сар ба роҳаш ор, то ёбӣ савоб.

ДАР БАЁНИ ОН, КИ СЕ ЧИЗ АЛОМАТИ РАСТАГОРИСТ

Гар ҳамехоҳӣ, ки бошӣ растагор,
Рух мегардон, эй бародар аз се кор:
Зиллате¹ дидан бувад ҳукми қазош,
Баъд аз он ҷустан ба ҷону дил ризош;
Чист савум? – дур будан аз риё.²
Ҳар кӣ ин дорад бувад аҳли сафо.
Садақа³, к-олуда гардад бо риё,
Кай бувад он садақа макбули Худо?

ДАР БАЁНИ ОН, КИ ФАСОДИ ПОДШОҲОН АЗ ЧОР ЧИЗ АСТ

Чор чиз омад фасоди подшоҳ,
Бо ту мегӯям, вале дораш нигоҳ.
Аввалан, дар мамлакат ҷаври амир,
Дигар он бошад хиёнат бо вазир.

Чун шавад гофил вазири беҳабар,
 Мулки шоҳ аз вай шавад зеру забар.
 Подшоҳро з-ин сабаб девон шавад,
 Оқибат ранҷи дили султон шавад.
 Гар амиронро шавад қувват падида,
 Дар вилоят фитнаҳо гардад чадид,
 Чун салобат⁴ ӯ дар вучуди шаҳ шавад,
 Дасти мирон аз ситам кӯтаҳ шавад.
 Гар наорад шаҳ салобатро ба кор.
 Мулк вайрон гардад аз ҳар нобакор.
 Бо раъият гар кунад султон ситам,
 Мар варо бошад бақо дар мулк кам.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Зиллат – хорӣ, азобу ранҷ.
2. Риё – дурӯғ, нописандӣ, худнамоӣ.
3. Садақа – бахшиш, инъом.
4. Салобат – сиёсат.

Пурсиш ва супориш

1. *Сабаби дар навбати аввал аз тарафи муғул кушта нашудани Ашторро шумо чӣ тавр маънидод мекунед?*
2. *«Қиммати вай як турба коҳ»-ро чӣ хел мефаҳмед? Маънидод кунед.*
3. *Байти: «Ҳар киро бинӣ ба роҳи носавоб,
 «Сар ба роҳаш ор, то ёбӣ савоб»-ро шарҳ диҳед ва гӯед, ки шумо дар ҳаққи падару модар ва ҳамсинфони худ чӣ амали нек ва кори савоб кардед?*
4. *Калимаи растагориро шарҳ диҳед ва се аломати онро гӯед.*
5. *Барои пайдориш мамлакат подшоҳ бояд чӣ кор кунад?*

ДАР БАЁНИ ОН, КИ ЧАҲОР ЧИЗ АСТ, КИ БАЪД АЗ РАФТАН ОВАРДАНИ ОН МУҲОЛ АСТ

Чор чиз аст, ки баъд аз рафтаниш,
 Аз муҳолот¹ аст боз оварданиш.
 Боз чун орӣ ҳадиси² рафтаро?
 Кас нагардонад қазои рафтаро!

Боз кай гардад чу тир андохтӣ?
 Ҳамчунин умре, ки зоеъ³ сохтӣ.
 Ҳар кӣ беандеша гуфтораш бувад,
 Пас надоматҳои бисёраш бувад.
 То нагуфтӣ, метавонӣ гуфтанаш.
 Чун бигуфтӣ кай тавон бинхуфтанаш?
 Умрро медон ғанимат ҳар нафас,
 Чун равад дигар наёяд боз пас.
 Ҳар кӣ меҳоҳад, ки бошад дар амон,
 Мӯҳр мебояд ниҳодан дар забон.

ДАР БАЁНИ ОДОБИ СУҲАН КАРДАН БО МАРДУМОН

Эй писар, кам гӯй бо мардум дурушт,
 В-ар бигӯй бар ту гардонад пушт.
 Чун ҳадиси хуб гӯй бо фақир,
 Беҳ бувад з-онаш, ки пӯшонӣ ҳарир⁴.
 Ҳар кӣ бо мардум насозад дар ҷаҳон,
 Зиндагонӣ талх дорад ҷовидон.
 Он ки шӯҳ асту надорад шарм низ,
 Дон, ки ӯ нопокзодаст, эй азиз.
 Аз маломат то бимонӣ дар амон,
 Бош доим ҳамнишини олимон.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Муҳол – душвор, амри маҳол.
2. Ҳадис – суҳан, он чизе, ки гуфта мешавад.
3. Зоеъ – бекор, бемақсад, бенатиҷа.
4. Ҳарир – абрешим, шохӣ: дар ин ҷо ба маънои курта, чома.

Пурсиш ва супориш

1. Чаро ҷаҳор чизе, ки омад, боз ҷаҳор чизи дигарро мебарад? Исбот кунед.
2. Ба фикри шумо бедодию зулм подшоҳро шикаст дода метавонид?
3. Душмани бисёр, қарзи бешумор аз кадом ҷиҳат ба инсон шикаст меоваранд?
4. Адиб чаро масҳара кардан, пичинг заданро амали хуб намешуморад?

ДАР БАЁНИ ЭҲТИРОЗ АЗ ДУШМАНОН

Аз ду кас парҳез кун, эй хушёр!
То набинӣ накбате¹ аз рӯзгор.
Аввал аз душман, ки ӯ истезарӯст,
В-он гаҳе аз сӯхбати нодони дӯст.
Хешро аз назди душман дур дор,
Ёри нодонро зи худ маҳчур² дор.
Беҳтарин хислат агар донӣ кирост?
Он кӣ дод инсофу инсофаш нахост.
Хашм хӯрдан пешаи ҳар сарвар аст,
Талх бошад в-аз шакар ширинтар аст.
Аз маломат то бимонӣ дар амон,
Бош доим ҳамнишини зиракон!

ДАР БАЁНИ ОН, КИ ХОРӢ ОВАРАД

Чанд хислат оварад хорӣ ба рӯй,
Бо ту гӯям гар ҳаме гӯӣ бигӯӣ.,
Аввал он бошад, ки монанди магас,
Марди нохонда шавад меҳмони кас.
Ҳар кӣ ӯ меҳмони кас нохонда шуд,
Назди мардум хору зору ронда шуд.
Дигар он бошад, ки нодоне равад,
Кадхудои³ хонаи мардум шавад.
Кор кардан бар ҳадиси он ду мард,
Аз паи чаҳланд доим дар набард⁴.
Ҳар кӣ биншинад забардасти судур⁵,
Гар расад хорӣ ба рӯяш нест дур.
Нест чамъеро чу бар қавли ту гӯш,
Сад сухан гар бошадат яксар бигӯш.
Ҳоҷати худро мағӯ бо душманон!
З-ин батар хорӣ мабошад дар чаҳон.
Аз фурӯмоя муроди худ маҷӯӣ,
То наёяд мар туро хорӣ ба рӯӣ.

ДАР БОРАИ ФАЗИЛАТИ МЕҲМОН

Эй бародар, меҳмонро нек дор,
Ҳаст меҳмон аз атои Кирдугор.

Меҳмон рӯзӣ зи худ меоварад,
 Пас гуноҳи мизбонро мебарад.
 Ҳар киро ҷаббор дорад душманаш,
 Боз дорад меҳмон аз масканаш.
 Мунъиме,⁶ к-ӯ дошт меҳмонро накӯ,
 Ҳақ кушояд боби раҳматро бар ӯ.
 Ҳар киро шуд таъб аз меҳмон малул,
 Аз вай озурда Ҳудову ҳам расул.
 Бандае, ки хидмати меҳмон кунад,
 Хешро шоистаи раҳмон кунад.
 Ҳар кӣ меҳмонро ба рӯи тоза дид,
 Аз Худо алтофи беандоза дид.
 Аз такаллуф дур бош, эй мизбон,
 То гаронӣ набвадат аз меҳмон.
 Меҳмонро, эй писар, эъзоз кун,
 Гар бувад кофир дар ӯ дар боз кун.
 Ҳаст меҳмон аз атоҳои карим,
 Ҳар кӣ з-ӯ пинҳон шавад, бошад лаим.
 Маърифат дорӣ, гирех бар заҳр мабанд,
 Чун расад меҳмон ба рӯяш дар мабанд.
 Ҳар кӣ меҳмонро гиромӣ мекунад,
 Кӯшише дар некномӣ мекунад.
 Ҳар кӣ меҳмонат шавад, ар хосу ом,
 Пеши ӯ мебояд овардан таом.

ДАР БАЁНИ ФАЗИЛАТИ МАҚБУЛОН

Дӯсти бад бошад зиёнкор, эй писар!
 Ту тамаъ з-он дӯст бардор, эй писар!
 Дӯстӣ ҳаргиз макун бо бодахор!
 Аз чунин кас хештанро дур дор!
 Мунъиме гар кунад тарки закот,
 Дур аз вай бош то дорӣ ҳаёт.
 Дур шав, з-он кас, ки хоҳад аз ту суд!
 Гар сари худ бар қадамҳои ту суд.

ДАР БАЁНИ ҒАМХОРИИ МАРДУМ

Бар сари болини беморон гузар,
 З-он, ки ҳаст ин суннати хайр-ул башар⁷.

То тавонӣ ташнаро сероб кун,
 Дар маҷолис хидмати асҳоб⁸ кун.
 Дар ҷавонӣ дор пиронро азиз!
 То азизи дигарон бошӣ ту низ!
 Илллати мардум зи пурхӯрӣ бувад,
 Хӯрдани пур тухми беморӣ бувад.
 Роҳате набвад ҳасуди шумро,
 Козиби⁹ бадбахтро набвад вафо.
 Тавбаи бадхӯ кучо маҳкам бувад,
 Мар бахилонро мурувват кам бувад.
 Он ки бошад дар паи қути¹⁰ ҳаром,
 Дар тани ӯ дил ҳамемирад тамом.

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Накбат** – сахтӣ, бадбахтӣ, хорӣ.
2. **Маҳчур** – дур, чудо аз худ.
3. **Кадхудо** – соҳиб, оқсақол.
4. **Набард** – разм, ҷанг.
5. **Судур** – болонишин, воломақом.
6. **Мунъим** – давлатманд.
7. **Суннати хайр-ул-башар** – расми одамони нек.
8. **Асҳоб** – ҳамсӯҳбатон.
9. **Козиб** – дурӯғ.
10. **Қут** – хӯрданӣ, ғизои хом.

Пурсиш ва сунориш

1. *Чаро Ақтор дӯсти нодонро мазаммат намуда, душмани доноро аз ӯ авлотар мешуморад?*
2. *Қадам корҳое ҳастанд, ки ба инсон хорӣ меоваранд? Онҳоро аз мати ёфта, номбар кунед.*
3. *Судхӯрон кӣҳоянд ва чаро шоир ба онҳо нафрат дорад?*
4. *Меҳмонро чӣ хел бояд қабул кард?*
5. *Чаро адиб мегӯяд, ки дар ҷавонӣ пиронро эҳтиром кун, азиз дор.*

АНДАРЗҲО

1. Бандагӣ аз худшиносӣ шуд тамом,
Нест марди беадаб соҳибмақом.
2. Бирав, савдои беҳуда мапаймой!
Манеҳ берун зи ҳадди ҳештан пой!
3. Чун гуноҳи нақд омад дар вучуд,
Тавбаи нася надорад ҳеч суд.
4. Эй бародар, гар хирад дорӣ тамом,
Нарму ширин гӯй бо мардум калом!
5. Ҳар кӣ бошад туршрӯй,
Дӯстон аз вай бигардонанд рӯй.
6. Ҳар кӣ ӯро маърифат ҳосил нашуд,
Ҳеч бар мақсуди худ восил¹ нашуд.
7. Ҳар кӣ дорад донишу ақлу тамиз,
Аҳли ақлу илмро дорад азиз.
8. Ҳар чо ки офтоб рахшон гардад,
Пайдо бошад, ки соя пинҳон гардад.
9. Ҳар кӣ аз душман набошад барҳазар,
Оқибат бинад аз ӯ ранчу зарар.
10. Ҳар кӣ по аз ҳадди худ бартар ниҳад,
Сар диҳад бар боду тан бар сар ниҳад.
11. Ҳеч касро дар чаҳони баҳру бар²,
Аз қаноат нест мулке бештар.
12. Чумла торикист ин меҳмонсарой³,
Илм дар вай чун чароғи раҳнамой.
13. Такия кам кун низ дар паҳлӯи дар,
Бош доим аз чунин хислат бадар.

14. Чомаро бар тан нашояд дӯхтан,
Бояд аз мардон адаб омӯхтан.

Қалимаю ибораҳои тоза

1. **Восил** – ба маънои ба муроду мақсад расидан.
2. **Баҳру бар** – ба маънои дунё, сайёра.
3. **Меҳмонсарой** – хонаи муваққатӣ, яъне мувофиқи шарияти ислом иҷдунё, ки мо зиндагӣ мекунем як дам аст.

Пурсиш ва супориш

1. *Зери мафҳуми худшиносӣ чиро мефаҳмед?*
2. *Адиб шахсонеро, ки дар аввали рӯз ва пеш аз шом хоб мекунанд, мазаммат кардааст. Сабаби инро шумо дар чӣ мебинед?*
3. *Танҳо сафар кардан хатар дорад. Оё ин андешаи шоир дуруст аст?*
4. *Шоир дар бораи ҳурмати нон чӣ ақида дорад?*
5. *Панду андарзҳоро ифоданок хонед ва аз ёд намоед.*

ҲИКОЯҲО

(аз “Мантикуттайр”)

МОДАР

Модареро тифл дар об уфтод,
Чони модар дар тафту тоб уфтод.
Дар таҳйири тифл¹ мезад дасту по,
Об бурдаш то ба нови осие.
Хост шуд дар нов, ки он модар бидид,
Шуд ба пеши об, аз пас рафт расид.
Модараш дар част ўро баргирифт,
Шир додаш ҳолеву² дар гирифт.

ҚАҲТӢ ДАР МИСР

Хест андар Миср қаҳтӣ ногаҳон,
Халқ мемурданду меғуфтанд «нон»!
Чумла раҳ ба раҳ ҳам мурда буд,
Ними зинда ним мурда хӯрда буд.

Аз қазо девонае чун он бидид,
Халқ мемурданду номад нон паид.
Гуфт: «Эй дорандаи дунёву дин,
Чун надодӣ ризк, камтар офарин!»
Ҳар кӣ ӯ густохи он даргоҳ шавад,
Узр хоҳад боз чун огоҳ шавад.
Гар кажӣ гӯяд ба-дин даргоҳ, на рост,
Узри он бояд ба ширинӣ бихост.
Ҳарчӣ аз девона ояд дар вучуд,
Узр фармоянд аз девони чуд³.

ТОВОНИ ХАР

Буд дар Корез бесармое,
Орият хоста хар аз хамсоёе.
Рафт сӯи осиёву хуш бихуфт,
Чун бихуфт он мард, холи хар бирӯфт.
Гург он харро бидриду бихвард,
Рӯзи дигар товон хост он мард.
Ҳар ду тан омаданд аз роҳ давон,
То ба назди мири Корез он замон.
Қиссаро пеши мир баргуфт рост,
З-ӯ пурсиданд: «К-ин товон кирост?»
Мир гуфт: «Ҳар кӣ гурги яктана,
Сар диҳад дар дашту саҳро гурусна.
Бешак ин товон бар ӯ бошад дуруст,
Ҳар дуру товон аз ӯ боист чуст».

ИБРОҲИМИ АДҲАМ (аз «Тазкиратулавлиё»)

Иброҳим подшоҳи Балх буд ва оламе зери фармон дошт ва чихил шамшери заррин ва чихил гурзи заррин дар пеш ва паси ӯ мебуданд.

Як шаб дар тахт хуфта буд. Ними шаб сақфи хона чунбид, чунон, ки гӯё касе бар бом меравад. Овоз дод, ки «Кист?».

Гуфт: - Ошност. Уштуре гум кардаам, бар ин бом талаб мекунам.

Гуфт: - Эй ҷоҳил, уштур бар бом мечӯӣ?

Гуфт: - Эй гофил, ту маъбудро⁴ дар чомаи атлас хуфта бар тахти заррин металабӣ?

Аз ин сухан хайбате ба дили ӯ омад ва оташ дар дилаш афтод, то рӯз хуфт. Чун рӯз баромад, ба суфа боз шуд ва мутафаккир ва мутахаййир ва андӯхгин бар тахт нишаст. Аркони давлат ҳар яке бар ҷойгоҳи хеш истоданд, гуломон саф кашиданд ва бори омм доданд. Ногоҳ марде бохайбат аз дар даромад, чунон, ки ҳеҷ касро аз ҳашам захра набуд, ки бигӯяд: «Ту кистӣ?» Ҷумларо забонҳо ба гулӯ фуру шуд ва ҳамчунон меомад, то пеши тахт.

Иброҳим гуфт: - Чӣ меҳоҳӣ?

Гуфт: - Дар ин работ фуру оям.

Гуфт: - Работ нест, сарои ман аст. Ту девонай?

Гуфт: - Ин сарой пеш аз ин аз они кӣ буд?

Гуфт: - Аз они падарам.

Гуфт: - Пеш аз он?

Гуфт: - Аз они падари падарам.

Гуфт: - Пеш аз он?

Гуфт: - Аз они падари фалон кас.

Гуфт: - Ҳама кучо шуданд?

Гуфт: - Бирафтанд ва бимурданд.

Гуфт: - Пас работ ин бувад, ки яке меояд ва яке мегузорад.

МОДАРИ ШОФЕЙ

Шофей шашсола буд, ки ба дабиристон мерафт ва модараш зоҳидае⁵ буд аз Бани Ҳошим⁶, ки мардум амонат ба ӯ месупурданд.

Рӯзе ду кас омаданд ва чомадоне ба ӯ супориданд. Баъд аз соате яке аз он ду омад ва чомадон хост. Ба хӯи хуш ба ӯ дод.

Баъд аз чанде он дигаре омад ва чомадон талабид.

Модари Шофей гуфт: - Ба ёри ту додам.

Гуфт: - Магар на қарор кардем, ки то ҳарду ҳозир набошем, чомадон боз надихӣ?

Гуфт: - Бале.

Гуфт: - Акнун чаро додӣ?

Модари Шофей малӯл шуд. Шофей даромад ва гуфт: - Ҳеҷ боке нест. Муддаи кучост, то ҷавоб гӯям?

Муддаї гуфт: - Манам!

Шофей гуфт: - Қомадони ту барҷост. Бирав ва ёри худ биёвар
ва биситон.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Таҳйири тифл – дар ҳалосии тифл, кӯдак.
2. Ҳоле – февран, зуд, дарҳол.
3. Чуд – бахшиш, ҷавонмардӣ, саховат, эҳсон.
4. Маъбуд – ҳамчун худо, бут, ки инсон онро парастииш мекунад.
5. Зоҳид – марди худотарс, парҳезкор, порсо.
6. Бани Ҳошим – аҷдодони Расули Акрам, Муҳаммади Мустафо.

Пурсиш ва супориш

1. Мазмуни ҳикояро нақл кунед.
2. Меҳри модар нисбати фарзанд дар кадом байт ҷамъбаст гардидааст?
3. Аз ҳикояи дувум байти «Гуфто: «Эй дорандаи дунёву дин» киро дар назар дорад?
4. Ба андешаи шоир товони харро бояд кӣ диҳад? Чаро соҳиби хар ва марди бесармоя беғуноҳанд? Андешаатонро нисбати пешниҳоди шоир ё хулосаи адиб баён кунед.
5. Байти охири ҳикояро шарҳ диҳед.
6. Чаро он мард ба суоли подшоҳ ҷавоб дод, ки «уштурро гум кардаам, бар ин бом талаб мекунам»? Сухани ӯро тавзеҳ диҳед.
7. Чаро мардум амонати хешро ба модари Шофей месупориданд?
8. Рафтори модар, ки амонатро ба як нафари онҳо дод, дуруст буд?
9. Шофей чӣ хел модарашро аз даъвогар ҳалос кард?
10. Ҳикояҳоро ифоданок хонед ва мазмунашонро нақл кунед.

САЪДИИ ШЕРОЗӢ (1184-1292)

*Асарҳои Саъдӣ хазинаи суханҳои
пурҳикматанд. Саъдӣ шоир ва
нависандаи рӯйчаҳонист.*

С.Айнӣ

Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ соли 1184 дар Шероз ба дунё омадааст. Пас аз таҳсили ибтидоӣ дар мадрасаи «Низомия»-и Бағдод хондааст.

Саъдӣ саёҳатро дӯст медошт. Ӯ дар бисёр шаҳрҳои Ироњу Арабистон буда, хангоми сафар бо одамон ошно шуда, бо онҳо сӯхбат мекард ва аз тарзи зисти онҳо огоҳӣ меёфт.

Зиндагии мардумонро саросар омӯхта, пасон ду асари машҳури худ – «Бӯстон» ва «Гулистон»-ро навиштааст.

«Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ саршори панду ахлоқ аст. Ин худ як мактаби тарбия буда, дар ҳама даври замон ба мардумони олам панди рӯзгор додааст.

Шайх Саъдӣ боз ғазалу таронаи бешумор ҳам навиштааст.

Саъдии Шерозӣ умри дароз дидааст, аз сад ҳам гузашта, соли 1292 аз олам даргузаштааст.

Шайх Саъдӣ бо «Гулистон» ва «Бӯстон»-и худ ҳамеша бо мардуми некхоҳи олам аст.

ҲИКОЯТҲО (Аз «Гулистон»)

ХИРАДИ НҶШЕРВОНИ ОДИЛ

Овардаанд, ки Нӯшервони Одилро дар шикоргоҳе сайде кабоб карданд ва намак набуд. Ғулومه ба русто¹ фиристод, то намак орад. Нӯшервон гуфт:

- Намак ба қиммат биситон², то расме нашавад ва деҳ хароб нагардад.

Гуфтанд:

- Аз ин қадар чӣ халал ояд?

Нӯшервон гуфт:

- Бунёди зулм дар ҷаҳон аввал андаке будааст, ҳар кӣ омад, бар ӯ мазиде (илова) кард, то бад-ин ғоят расид.

*Агар зи боғи раият малик хӯрад себе,
Бароваранд гуломони ӯ дарахт аз бех.
Ба панҷ байза³, ки султон ситам раво дорад,
Зананд лашқариёнаш ҳазор мурғ ба сих.*

ДУОИ ДАРВЕШ

Дарвеше мустачобуддаъват (одаме, ки дуояш аз ҷониби Худо қабул шавад) дар Бағдод падида омад. Ҳаҷҷоч ибни Юсуфро⁴ хабар карданд. Бихондаш ва гуфт:

- Дуои хайре бар ман бикун.

Дарвеш гуфт:

- Худоё, ҷонаш биситон!

Гуфт:

- Аз баҳри Худо, ин чӣ дуост?

Гуфт:

- Дуои хайр аст туро ва ҷумлаи мусулмононро. То ту аз азоби Ҳақ ва халқ аз балои ту бираҳанд.

*Эй забардасти зердастозор,
Гарм то кай бимонад ин бозор?
Ба чӣ кор оядат ҷаҳондорӣ?
Мурданат беҳ, ки мардумозорӣ!*

ДУ ШОҲЗОДА

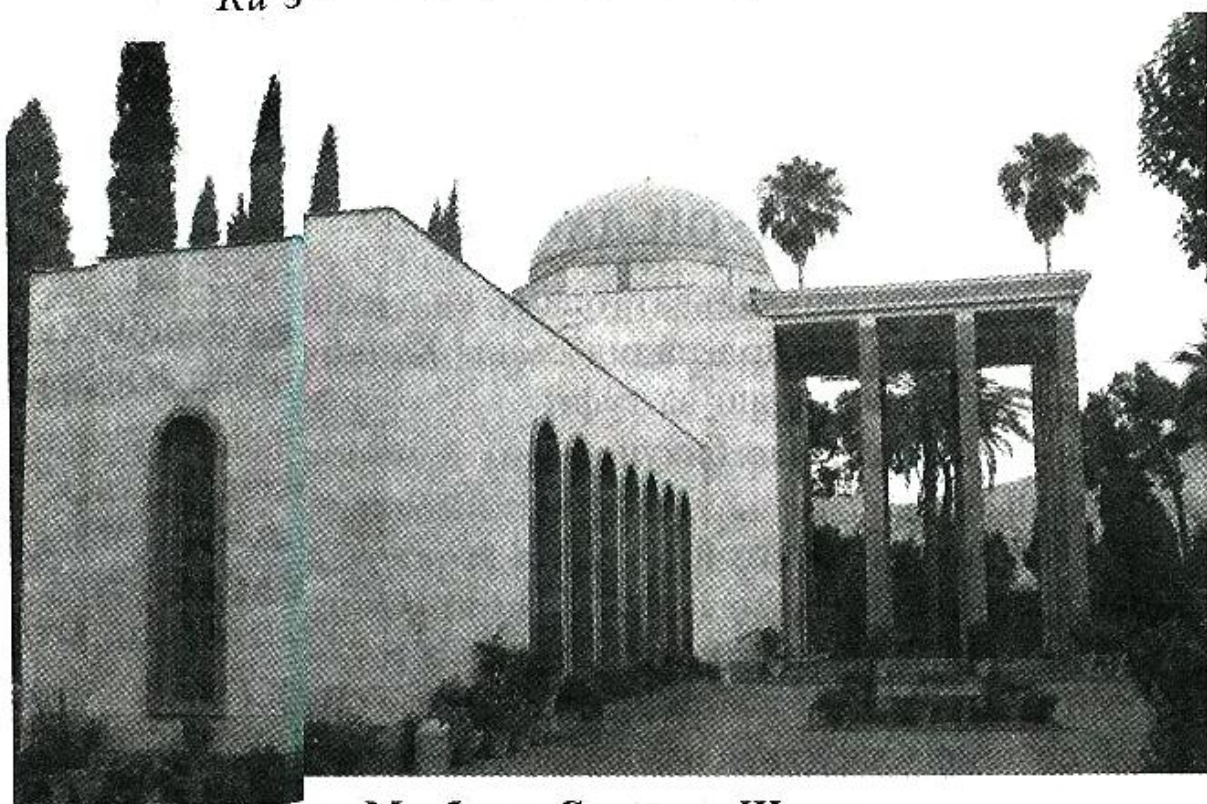
Ду амирзода дар Миср буданд. Яке илм омӯхт ва дигаре мол андӯхт. Оқибатуламп⁵, он яке алломаи⁶ аср ғашт ва ин яке Азизи Миср⁷ шуд.

Пас ин тавонгар ба ҷашми ҳақорат дар фақеҳ (донандаи илми Ислом) назар кардӣ ва гуфт:

- Ман ба ин салтанат расидам ва ин ҳамчунон дар масканат (бечорагӣ) бимондааст.

Гуфт:
 - Эй бародар, шукри неъматӣ борӣ⁸ ҳамчунон афзунтар аст
 бар ман, ки мерси пайгамбарон ёфтам, яъне илм. Ва ту мерси
 Фиръавн ва Хомлон⁹, яъне мулки Миср.

*Ман он мӯрам, ки дар поям бимоланд,
 Ман занбӯрам, ки аз дастам биноланд.
 На худ шукри ин неъмат гузорам,
 Кучи мардумозорӣ надорам.
 Ки з...*

Мақбаран Саъдӣ дар Шероз

ЧАБРИ УСТОД БЕҲ АЗ МЕҲРИ ПАДАР!

Хакиме писаронро панд меод:
 - Эй ҷонони падар, ҳунар омӯзед, ки ба мулку давлати дунё
 эътимод нест. Симу зар дар сафар маҳалли хатар аст: ё дузд ба
 якбора барад, ё хоҷа ба тафорик бихӯрад (ё соҳибаш кам-кам
 истифода карда ба охир расонад). Аммо ҳунар чашмаи зоянда¹⁰
 аст ва давлати поянда. Агар ҳунарманд аз давлат биафтад, ғам
 набошад, ки ҳунар дар нафси худ давлат аст. Ҳунарманд ҳар
 чо, ки равад, қадри бинад ва дар садр (пешгоҳ) нишинад ва
 беҳунар ҳар чо, ки равад, лукма чинад ва сахтӣ бинад.

*Вакте афтод фитнае дар Шом,
 Харкас аз гӯшае фаро рафтанд.*

*Рӯстозодагони донишманд,
Ба вазирӣ подшо рафтанд.
Писарони вазири ноқисақл,
Ба гадоӣ ба русто рафтанд.*

*Подшоҳе писар ба мактаб дод,
Лавҳи симинаш бар канор ниҳод.
Бар сари лавҳи ӯ навишта ба зар:
«Ҷабри устод беҳ зи меҳри падар!»*

*Мероси падар хоҳӣ, илми падар омӯз,
К-ин моли падар харҷ тавон кард ба ду рӯз.*

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Русто** – деҳа, қишлоқ, қасаба.
2. **Намак ба қимат биситон** – намакро бо пул бихар.
3. **Байза** – тухми мурғ.
4. **Ҳаҷҷоч ибни Юсуф** – халифаи араб, ки бисёр золим гузашта буд.
5. **Оқибатуламр** – ниҳоят, хулоса.
6. **Аллома** – шахси маъруф, бомаърифат, донишманд.
7. **Азизи Миср** – номи шоҳе, ки дар Миср подшоҳӣ кардааст.
8. **Шукри неъматӣ борӣ** – шукри неъматӣ Худо.
9. **Фиръавн ва Ҳомон** – подшоҳони қадимии Миср, ки сарвату боигариашон беҳисоб буд.
10. **Чашмаи зоянда ва давлати поянда** – яъне, илму ҳунар ҳамеша мели чашма ҷовидон аст ва давлатест, ки сарвату дороияш беҳисобу доимист.

Пурсиш ва супориш

1. «Гулистон» ба мардум панди рӯзгор додааст, чӣ маъно дояд?
Ба тафсил шарҳ диҳед.
2. Ба андешиши шумо чаро аз нахуст (аз аввал) зулм кам будаасту баъд зиёд мегардад?
3. Дар ҳикояи дуюм нависанда чаро мақоми дарвешро баланд гузоштааст.
4. Саъдӣ чаро Ҳаҷҷочро сахт мазаммат намудааст?
5. Ҳикояи «Ҷабри устод беҳ аз меҳри падар»-ро маънидод налӯед ва гӯед, ки чаро Саъдӣ аҳли ҳунарро ситоиш кардааст?
6. Шероз дар кадом мамлакат воқеъ гардидааст? Аз ҳарита шаҳри Шерозро ёбед.

ДУ ДАРВЕШ

Ду дарвеши хуросонӣ сафар карданд: Яке заиф буд, ки ҳар шаб ифтори¹ рӯза мекард ва дигаре қавӣ, ки рӯзе се бор мехӯрд. Қазоро² бар дари шаҳре ба тӯҳмати ҷосусӣ гирифтор омаданд ва ҳар ду ро ба хонае карданду дар ба гил бароварданд³. Баъд аз ду ҳафта маълум шуд, ки бегуноҳанд. Қавиро диданд, мурда, заиф ҷон ба саломат бурда. Дар аҷаб монданд. Ҳакиме гуфт: - «Хилофи ин аҷаб мебуд. Он яке бисёрхор (пурхӯр) буд, тоқати бенавой⁴ наёвард, ба сахтӣ ҳалок шуд, ва дигар хештандор буд, лоҷарам⁴ бар одати хештан сабр карду ба саломат бимонд»:

*Чун кам хӯрдан табиат шуд касеро,
Чу сахтӣ пешаш ояд, сахл гирад.
В-агар танпарвар аст андар фарохӣ,
Чу тангӣ бинад, аз сахтӣ бимирад!*

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Ифтор** – рӯза кушодан, таомхӯрӣ.
2. **Қазоро** – иттифоқо, ногаҳон.
3. **Яъне** дараширо бо гил маҳкам карданд.
4. **Лоҷарам** – ночор

Пурсиш ва супориш

1. *Гӯед, ки чаро марди лоғар ҷон ба саломат бурд?*
2. *Зери мафҳуми «хештандор буд» шумо чиро мефаҳмед?*
3. *Мақсади нависанда аз ин ҳикоя чист?*
4. *Порчаи шеърро аз ёд намоед.*

ЧАШМИ ТАНГИ ДУНЁДОР

Бозаргонеро¹ дидам, ки саду панҷоҳ шутур бор дошт ва чихил бандаву хидматгор. Шабе дар ҷазираи Кеш маро ба ҳучраи худ даровард. Ҳама шаб наёромид аз суханҳои парешон гуфтанд: «Фалон анборам дар Туркистон аст ва фалон бизоат ба Ҳиндустон ва ин қаблаи² фалон замин аст ва фалон чизро фалон кас зомин».

Гоҳ гуфтӣ:

- Хотири Искандария дорам, ки ҳавое хуш аст.

Боз гуфтӣ:

- На, ки дарёи Мағриб (бахри Миёназамин) мушавваш аст. Саъдиё, сафари дигар дар пеш аст, агар он карда шавад, бақияи умри худ ба гӯшае бинишинам ва тарки тиҷорат кунам.

Гуфтам:

- Он кадом сафар аст?

Гуфт:

- Гӯгирди порсӣ хоҳам бурдан ба Чин, ки шунидам қиммати азим дорад ва аз он ҷо косаи чинӣ ба Рум орам. Ва дебои румӣ ба Ҳинд. Ва фӯлоди ҳиндӣ ба Ҳалаб. Ва обгинаи ҳалабӣ ба Яман. Ва бурди яманӣ ба Порс ва аз он пас тарки сафар кунам ва ба дӯконе бинишинам.

Инсоф³, аз ин молихулиё (хаёлҳои хом) чандон фурӯ гуфт, ки беш тоқати гуфтанааш намонд. Сипас гуфт:

- Эй Саъдӣ, ту ҳам сухане бигӯй, аз онҳо, ки дидаӣ ва шунидаӣ!

Гуфтам:

Он шунидастӣ, ки дар саҳрои Гӯр,

Борсолоре⁴ бияфтод аз сутур⁵.

Гуфт: «Чашми танги дунёдорро,

Ё қаноат пур кунад, ё хоки гӯр!»

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Бозаргон** – савдогар, аҳли тиҷорат.
2. **Қабола** – васиқа, ҳуччате, ки ба соҳиби замин дода мешавад.
3. **Инсоф** – ин ҷо ба маънои ба ростӣ, ростии гап, ҳамин ки.
4. **Борсолор** – соҳиби борҳои корвон.
5. **Сутур** – хар, асп ва дигар чорвои саворӣ.

Пурсиш ва супориш

1. *Ба андешаи шумо рафтори бозаргон дуруст аст?*
2. *Шумо ба ақидаи Саъдӣ, ки бозаргонро мазаммат кардааст, розӣ ҳастед?*
3. *Оё бисёр сафар кардан, тиҷорат намудан аз ҳунари бозаргонии ӯ шаҳодат медиҳанд?*
4. *Ҳикояро хонда, калимаю ибораҳои бароятон ношинос ё ҷумлаҳои, ки маънии онро дарк накардед, ишорат кунед. Баъд аз омӯзгор пурсед.*

ДУ БАРОДАР

Ду бародар, яке хидмати султон кардӣ ва дигар бо зӯри бозу нон хӯрдӣ. Боре бародари тавонгар ба бародари дарвеш гуфт:

- Чаро хидмати подшоҳ нақунӣ, то аз машаққати қор қардан бирахӣ?

Бародари дарвеш гуфт:

- Ту чаро қор нақунӣ, то аз мазаллати хидмат раҳой ёбӣ, ки хирадмандон гуфтаанд: «Нони худ хӯрдану нишастан, беҳ, ки камари заррин ба хидмат бастан».

*Ба даст оҳаки тафта¹ қардан ҳамир,
Беҳ аз даст бар сина пеши амир.*

*Умри гаронмоя² дар ин сарф шуд:
То чӣ хӯрам сайфу³ чӣ пӯшам шито⁴?
Эй шикамхора, ба ноне бисоз,
То нақунӣ пушт ба хидмат дуто⁵!*

ДАРВЕШИ ҲОҶАТМАНД ВА ТУНДРҶИ ДАВЛАТМАНД

Дарвешеро зарурат пеш омад. Қасе гуфт:

- Фалон неъмате дорад беқиёс. (Молу пули фалон қас беҳисоб аст). Агар бар ҳоҷати ту воқиф гардад, ҳамоно дар қазои он таваққуф раво надорад. (Яъне ба ту ёрӣ расонад).

Гуфт:

- Ман ўро надонам.

Гуфт:

- Манат роҳбарӣ кунам.

Дасташ гирифт, то ба манзили он шахс даровард. Якero дид лаб фурӯҳишта ва тунд нишаста. Баргашт ва сухан нагуфт.

Қасе гуфташ:

- Чӣ қардӣ?

Гуфт:

- Атои ўро ба лиқои ў бахшидам.

*Мабар ҳоҷат ба наздики турушрӯй,
Ки аз хӯи бадаш фарсуда қардӣ.
Агар гӯй ғами дил, бо қасе гӯй,
Ки аз рӯяш ба нақд осуда қардӣ.*

Калимаю ибораҳои тоза

1. Оҳаки тафта – оҳаки ҳанӯз нағудохташуда.
2. Умри гаронмоя – умри азиз.
3. Сайф – тобистон.
4. Шито – зимистон.
5. Маъноӣ байт: Эӣ шикамгурусна, ба порчаи ноне қаноат куну дар назди шоҳону ҳокимон хушомад мағӯ, қомататро дуто нақун.

Пурсиш ва сунориш

1. Амали кадом бародарон ба шумо маъқул омад?
2. Шумо ба ҷои бародари он тавонгар мешудед чӣ хел ҷавоб медодед?
3. «Атои ӯро ба лиқояш бахшидам» чӣ маънӣ дорад?
4. Синонимҳои калимаҳои рӯй, ғам, роҳбар, шахс, манзил-ро номбар кунед ва дар хона ба ҳар яки онҳо ҷумла нависед.

ПАНДҲО

1. Мол аз баҳри осоиши умр аст, на умр аз баҳри гирд овардани мол!

2. Оқилеро пурсиданд, ки неқбахт кисту бадбахт чист? Гуфт: «Неқбахт он, ки хӯрду кишт ва бадбахт он, ки мурду ҳишт (монда рафт).

3. Ду кас ранҷи беҳуда бурданд ва саъйи бефоида карданд: яке он, ки мол андӯхту нахӯрд ва дигар он, ки омӯхту амал накард.

*Илм чандон, ки беиштар хонӣ,
Чун амал дар ту нест, нодонӣ.
На муҳаққиқ¹ бувад, на донишманд,
Чорпое, ки бар ӯ китобе чанд!
Он тиҳимағзро² чӣ илму хабар,
Ки бар ӯ ҳезум аст ё дафтар?*

4. Олими парҳезгор – кӯрест машъалдор!

5. Бефоида ҳар кӣ умр дарбохт.

Чизе нахариду зар биандохт.

6. Раҳм овардан бар бадон – ситам аст бар некон ва авф кардан аз золимон – чабр аст бар мазлумон.

7. Ҳар кӣ бо душманон сулҳ мекунад, сари озори дӯстон дорад³.

*Бишӯй, эй хирадманд, аз он дӯст даст,
Ки бо душманонат бувад ҳамнишаст.*

8. Сухан дар миёни ду душман чунон гӯй, ки агар дӯст шаванд шармзада набошӣ!

*Миёни ду кас ҷанг чу оташ аст,
Суханчини бадбахт ҳезумкаш аст.*

9. Якеро гуфтанд:

- Олими беамал ба чӣ монанд?

Гуфт:

- Ба занбӯри беасал.

*Занбӯри дурушти бемурувватро гӯй:
“Боре, чу асал намедихӣ, неш мазан!”*

Ҳар кӣ илм хонду амал накард, бад-он монад, ки гов ронду тухм наафшонд.

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Муҳаққиқ** – таҳқиққунанда, олим.
2. **Тихимағз** – ба маънои бедониш, бефарҳанг.
3. **Сари озори дӯстон дорад** – мақсади дӯстонро озор додан, аз худ ҷудо карданро дорад.

Пурсиш ва супориш

1. «Осоиши умр»-ро чӣ хел мефаҳмед?
2. «Илм омӯхту амал накард» чӣ маъно дорад?
3. Ҷаро ба бадону золимон раҳму шавқат намудан ситам ва ҷабр аст ба некону мазлумон?
4. Пешванд ва решаи калимаи «бемурувват»-ро ёбед.

БАӢТ

1. Машав ғарра бар ҳусни гуфтори хеш,
Ба таҳсини нодону пиндори хеш!¹

Ҳар кӣ бо донотар аз худ баҳс кунад, то бидонад, кӣ доно аст, ё бидонад, кӣ нодон аст.

2. Ҳар кӣ бо бадон нишинад – некӣ набинад.

3. На ҳар кӣ ба сурат некӯст, сирати зебо дар ӯст. Кор дарун дорад на пӯст.

*Тавон иҷинохт ба як рӯз дар шамоили мард,
Ки то қуҷояш расидааст, пойгоҳи улум².
Вале зи ботинаш эмин мабошу гарра машав,
Ки хубси нафс³ нагардад ба солҳо маълум.*

4. Ҳар киро, қи душман дар пеш аст, агар накушад, душмани хеш аст.

БАЙТ

*Санг бар дасту мор бар сари санг,
Хирароӣ бувад қиёсу даранг⁴.*

5. Чавонмарде, ки бихӯрад ва бидихад, беҳ аз обиде⁵, ки рӯза дораду надихад.

6. Андак-андак хеле шавад, қатра-қатра селе гардад. Яъне онон, ки дасти қудрат надоранд, санги хӯрда нигоҳ доранд, то ба вақти фурсат димор аз димоғи золим бароранд.

7. Душмане ғайф, ки дар тоат ояд ва дӯстӣ намояд, мақсуди вай чуз он нест, ки душмане қавӣ гардад. Ва гуфтаанд, ки бар дӯстии дӯстон ғътимод нест. Ҳар кӣ душмани кӯчакро ҳақир шуморад, бадоғ монад, ки оташи андакро мӯҳмал⁶ гузорад.

ҚИТЪА

*Имрӯз бичуш, ки метавон кушт,
К-оташ чу баланд шуд, чаҳон сӯхт.
Мағзор, ки зеҳ кунад камонро!
Душман чу ба тир метавон дӯхт.*

8. *Дар сухан бо дӯстон оҳиста бош!
То надоғад душмани хунхор гӯш.
Пеши девор он чӣ гӯӣ, ҳуш дор!
То набошад дар паси девор гӯш.*

Калимаю ибораҳои тоза

1. Пиндори хеш – фикр, гумон ё андешаи хеш.
2. Улум – илмҳо.
3. Хубси нафс – палидӣ, нопокии нафс
4. Дар ин маврид сабру таҳаммул намудан аз беақлист.

5. Обид – худотарс, рӯхонӣ, худочӯй.

6. Мӯҳмал – бесоҳиб, беназорат.

Пурсиш ва супориш

1. Дар байни байти аввал аз ҷумлаи сонӣ аз нигоҳи мазмун чӣ муносибат аст?
2. Аввал зоҳир ва ботинро шарҳ диҳед. Баъд маънои зоҳирӣ ва ботиниро вобаста ба мазмуни боло маънидод намоед.
3. Чаро адиб «Бо ашхоси бад нишинед, некӣ набинед» мегӯяд?

САЪДӢ ВА ПОДШОҲИ НОИНСОФ

Мӯътакиф¹ будам дар Димишқ, ки яке аз мулуки араб, ки ба беинсофӣ мансуб буд, иттифоқан ба зиёрат омаду намоз кард ва хочат хост.

Он гоҳ маро гуфт:

- Аз он ҷо, ки ҳиммати дарвеш¹ он аст ва сидқи муомилати эшон, хотире ҳамроҳи ман кунед,² ки аз душмани саъб³ андешанокам.

Гуфтамаш:

- Ба раияти заиф⁴ раҳмат кун, то аз душмани қавӣ заҳмат набинӣ!

ФАРД

*Ба бозувони тавонову қуввати сари даст,
Хатост панҷаи мискини ротавон бишкаст.*

*Ҳар он, ки тухми бадӣ қишту чаими некӣ дошт,
Димоғи беҳуда пухта, ҳаёли ботил⁵ баст.
Зи гӯш пунба берун ору доди халқ бидеҳ⁶,
В-гар ту менадиҳӣ дод, рӯзи доде ҳаст!*

*Бани одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниш зи як газҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.
Ту к-аз меҳнати дигарон ғеғамӣ,
Нашоёд, ки номат ниҳанд одамӣ!*

ШУЧОАТИ МАЛИКЗОДА

Маликзодаеро шунидам, ки кӯтоҳ буду ҳақир⁷ ва дигар бародаронаш баланду хубрӯй. Боре падар ба карохат⁸ ва истехкор⁹ дар ӯ назар кард. Писар ба фаросат ва истибсор¹⁰ ба ҷой овард ва гуфт:

- Эй падар, кӯтоҳи хирадманд бех, ки нодони баланд. На ҳар чӣ ба қомат меҳтар¹¹, ба қимат бехтар!

*Он шунидӣ, ки логарӣ доно,
Гуфт боре ба аблаҳи фарбеҳ:
«Аспи тозӣ агар заиф бувад,
Ҳамчунон аз тавилаи ҳар бех».*

Падар бихандид ва аркони давлат биписандиданд ва бародарон ба ҷон биранчиданд.

*То мард сухан нагуфта бошад,
Айбу ҳунараш нуҳуфта¹² бошад.
Ҳар беша гумон мабар, ки холист,
Шояд, ки паланг хуфта бошад.*

Шунидам маликро дар он қурб¹³ душмани саъб рӯй намуд. Чун лашкар аз ҳар ду тараф рӯй дар ҳам оварданд, аввал касе, ки ба майдон даромад, ин писар буд ва гуфт:

*Он на ман бошам, ки рӯзи ҷанг бинӣ пушти ман,
Он манам, к-андар миёни хоку хун бинӣ саре!
В-он, ки ҷанг орад ба хуни хеш бозӣ мекунад,
Рӯзи майдон в-он, ки бигрезад ба хуни лашкаре.*

Ин бигуфту ба сипоҳи душман зад ва тани чанд мардони корӣ биандохт. Чун пеши падар омад, замини хидмат бибӯсиду гуфт:

*Эй, ки шахси манат ҳақир намуд,
То дуруштӣ ҳунар напиндорӣ.
Аспи логармиён ба кор ояд,
Рӯзи майдон, на гови парворӣ¹⁴.*

Овардаанд, ки сипоҳи душман бисёр буду инон андак. Ҷамоате оҳанги гурез карданд, писар наърае заду гуфт:

- Эй мардон, бикӯшед, то ҷомаи занон напӯшед!

Саворонро ба гуфтани ӯ таҳаввур¹⁵ зиёдат гашт ва ба як бор ҳамла бурданд. Шунидам, ки ҳам дар он рӯз бар душман зафар

ёфтанд. Малик (он писарро) сару чашмаш бибӯсиду дар канор гирифт ва ҳар рӯз назар беш кард, то валиаҳди¹⁶ хеш кард. Бародарон ҳасад бурданд ва заҳр дар таомаш карданд.

Хоҳараш аз гурфа¹⁷ бидид, дарича ба ҳам зад. Писар дарёфт ва даст аз таом бозкашиду гуфт:

- Маҳол аст, агар ҳунарманд бимирад ва беҳунар ҷои ӯ бигирад.

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Мӯътакиф** – шахсе, ки дар масҷид ҷой гирифта, ибодат мекунад.
2. **Хотире ҳамроҳи ман кунед** – яъне маро дуо кунед.
3. **Саъб** – пурхатар, хатарнок, саҳт.
4. **Раият** – халқ.
5. **Ботил** – ночиз, ноҳақ.
6. **Доди халқ бидех** - яъне ба доди халқ бирас.
7. **Ҳақир** – хурд, нотавон.
8. **Қароҳат** – нописанд доштан.
9. **Истеҳкор** – хурд ва залил шумурдан.
10. **Истибсор** – биниш.
11. **Меҳтар** – калонтар.
12. **Нухуфта** – пинҳон.
13. **Курб** – аз қариб, наздикӣ.
14. **Парворӣ** – парвардашуда, фарбех.
15. **Таҳаввур** – шердилӣ, часорат.
16. **Валиаҳд** – касе, ки подшоҳ ӯро дар вақти зиндагиаш ба ҷойи худ таъин мекунад.
17. **Гурфа** – болохона, ё дарича.

Пурсиш ва супориш

1. *Бо кадом мақсад подшоҳи беинсоф барои дуоӣ хайр назди Саъдӣ омад?*
2. *Дар ҷавоби Саъдӣ кадом ҳислатҳои нависанда инъикос ёфтааст?*
3. *«Бани одам аъзои якдигаранд»-ро маънидод кунед ва аз ёд намоед.*
4. *Чаро муносибати падар нисбати фарзанди хурдӣ дигар гаист?*
5. *«Маҳол аст агар ҳунарманд бимирад ва беҳунар ҷои ӯ бигирад» ба мазмун ва идеяи ҳикоя чӣ муносибат дорад?*
6. *Аз рӯи ҳикоя дар хона дар бораи рафтору кирдори се бародарон фикратонро баён карда ба дафтратон нависед.*

БУЛБУЛ ВА МҶР

Овардаанд, ки булбуле дар боғе бар шохе ошён¹ сохт ва барои чандрӯзае мақом маскане² пардохт³.

Булбул шабу рӯз дар гулистон дар парвоз омада ва барбати⁴ нағмоти⁵ дилфиреб дар овоз оварда. Мӯр ба чамъи нафақоти⁶ лайлу нахор⁷ машғул гардида ва ҳазордастон⁸ дар чаману боғ ба овози хуш ғарра гашта.

Булбул бо шохи гул рамзе мегуфт⁹ ва боди сабо дар миён ғамзе¹⁰ мекард. Чун он мӯри заиф нози гулу ниёзи булбул мушоҳида менамуд, ба забони ҳол мегуфт:

- Аз ин қилу қол¹¹ чӣ кушоянд?

Чун фасли баҳор рафт ва мавсими ҳазон даромад, хор ҷои гулро гирифт ва зог дар мақоми булбул нузул кард¹². Боди ҳазон дар вазидан омад ва барги дарахт резидан гирифт. Рухсораи барг зард шуд ва нафаси ҳаво сард гашт. Аз қиллаи абр дурр мерехт ва аз ғирболи ҳаво кофур мебехт.

Ногоҳ булбул дар боғ омад, на гул дид ва на бӯи сунбул шунид. Забонаш бо ҳазор достон лол бимонд. На гул, ки ҷамоли ӯ бинад ва на сабза, ки дар ҷамоли ӯ нигарад. Аз бебаргӣ тоқаташ тоқ шуд ва бенавой аз наво ғурӯ монд. Ба ёдаш омад, ки на охиррӯзе мӯре дар зери ин дарахт хона дошт ва донае чамъ мекард, имрӯз ҳочат бар ӯ барам ва чизе талаб кунам.

Булбул – гуруснаи дирӯза, пеши мӯр ба дарйӯза¹³ рафт ва гуфт:

- Эй азиз, саховат нишони бахтиёрӣ аст ва сармоҷи комгорӣ¹⁴. Ман умри азизи худро ба ғафлат мегузаштам ва ту зиракӣ мекардӣ ва захира меандохтӣ. Чӣ шавад, ки имрӯз насибе аз он каромат кунӣ?

Мӯр гуфт:

- Ту шабу рӯз дар қол будӣ на дар ҳол. Ту лаҳзае дар таровати гул машғул будӣ ва даме наззораи баҳор, намедонистӣ, ки ҳар баҳореро ҳазоне ва ҳар рохро поёне бошад.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Ошён - хона, лона.
2. Маскан – ҷой.
3. Пардохтан – оростан, обод кардан.
4. Барбат – номи асбоби мусиқӣ.

5. **Нагомот** – овозҳо, нағмаҳо.
6. **Нафақот** - харчи зиндагии хонавода.
7. **Лайлу наҳор** – шабу рӯз.
8. **Ҳазордастон** – булбул.
9. **Бо шоҳи гул рамзе гуфт** – яъне, ба гулҳо рози пинҳонӣ баён мекард.
10. **Ғаммоз** – суханчин, хабаркаш.
11. **Қилу қол** – гуфтугӯ.
12. **Дар мақоми булбул нузул кард** – яъне, ҷои булбулро гирифт.
13. **Дарӣӯза** – гадоӣ.
14. **Комғорӣ** – комёбӣ.

Супориш ва пурсиш

1. *Булбулро чӣ маҷбур кард, ки назди мӯр ояд? Оё кори ӯ ба фикри шумо дуруст аст?*
2. *«Аз куллаи абр дурр мерехт ва аз гирболи ҳаво кофур мебехт»-ро маънидод намоед.*
3. *“Ту шабу рӯз дар қол будӣ на дар ҳол”-ро шарҳ диҳед.*

ГИЛИ ХУШБҮӢ

Гиле хушбӯӣ дар ҳаммом рӯзе,
 Расид аз дасти маҳбубе ба дастам.
 Бад-ӯ гуфтам, ки: «Мушкӣ ё абирӣ,
 Ки аз бӯи диловези ту мастам?»
 Бигуфто: «Ман гиле ночиз будам,
 Валекин муддате бо гул нишастам.
 Камоли ҳамнишин бар ман асар кард,
 Вагарна ман ҳамон хокам, ки ҳастам».

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Гил** – хоки бо об омехта, лой; хоки саҳт ва хушк; барои шустушӯӣ ба ҷои собун ба кор бурда мешуд.
2. **Мушк ё абир** – навъи растаниҳои хушбӯӣ.
3. **Камоли ҳамнишинӣ** – камоли ҳамсӯхбатию дӯстӣ бо гул сабаби тағйири ҳолати гил шуд.

Пурсиш ва супориш

1. *Моҳияти шеър ва мақсади адибро маънидод кунед.*
2. *Порчаҳоро ба наср баргардонед. Ҳангоми баргардонидан*

зарбулмасали «Бо моҳ шинӣ моҳ шавӣ, бо дег шинӣ сиёҳ шавӣ»-ро истифода баред.

3. *Шеърро аз ёд кунед ва ҳар як байтро маънидод намоед.*

ПОДШОҲ ВА ҒУЛОМИ АЧАМӢ

Подшоҳе бо ғуломи ачамӣ (эронӣ) дар киштӣ нишаст. Ғулом харгиз дарё надида буд ва меҳнати (азоби) киштӣ наозмуда. Гиряву зорӣ оғоз кард ва ларза бар андомаш (вучудаш) афтод. Чандон, ки мулотифат карданд (дилдорӣ доданд), ором нагирифт. Айши малик аз ӯ мунағғас шуд (кайфаш парид). Чорае надонистанд.

Ҳакиме дар он киштӣ буд, ба малик гуфт:

- Агар фармон дихӣ, ман ӯро ба тариқе хомӯш мегардонам.

Подшоҳ гуфт:

- Ғояти (ниҳояти) лутфу карам мешавад.

Ҳаким фармуд, то ғуломро ба дарё андохтанд. Боре чанд ғӯта хӯрд. Пас аз мӯяш гирифтанду пеши киштӣ оварданд. Ғулом ба ҳар ду даст дар суккони киштӣ овехт (ба рули киштӣ часпид). Чун (аз об) баромад, ба ғӯшае бинишаст ва ором ёфт.

Малик ҳайрон шуд ва пурсид:

- Дар ин чо чӣ ҳикмат буд?

Ҳаким гуфт:

- Аввал меҳнати ғарқ шуданро начашида буд ва қадри саломати киштиро намедонист. Қадри офият (тандурустӣ) касе донад, ки ба мусибате гирифта ояд.

ДУРӮҒИ МАСЛИҲАТОМЕЗ

Подшоҳеро шунидам, ки ба куштани асире ишорат кард. Асири бечора дар ҳолати ноумедӣ подшоҳро дашном додан гирифт ва сақат (бад) гуфтан. Гуфтанд: «Ҳар кӣ даст аз чон бишӯяд (аз чони худ умедашро канад), ҳар чӣ дар дил дорад, бигӯяд».

БАЙТ

Вақти зарурат намонад гурез,

Даст бигирад сари шамшери тез.

Подшоҳ пурсид, ки:

- Чӣ мегӯяд?

Яке аз вазирони некмазхар (покдил) гуфт:

- Эй, худованд, мегӯяд: «Касоне, ки хашми худро фурӯ менишонад, гуноҳи касонро мебахшанд».

Подшоҳ (ба ҳоли ӯ) раҳм кард ва аз хуни ӯ гузашт.

Вазири дигар, ки зидди ӯ буд, гуфт:

- Абнои чинси моро нашоёд (ба тоифаи мо – вазирон раво нест) дар ҳузури подшоҳон чуз ба ростӣ сухан гуфтан. Ин подшоҳро дашном дод ва носазо гуфт.

Подшоҳ рӯй аз ин сухан дарҳам кашид ва гуфт:

- Маро дурӯғ писандидатар омад аз ин рост, ки ту гуфтӣ. Мақсади он дар маслиҳате буд ва бинои (асоси) ин бар хубсе (бадӣ ва палидӣ). Ҳукамо гуфтаанд: «Дурӯғи маслиҳатомез беҳ аз рости фитнаангез».

Пурсиш ва супориш

1. *Чаро барои хомӯш намудани гулом ҳақиме ба подшоҳ маслиҳат дод?*
2. *Андешаи шумо дар бораи вазирони подшоҳ чӣ гуна аст? Вазири аввал ба подшоҳ дурӯғ гуфт, магар ин амал раво аст?*
3. *Нисбати амали подшоҳ чӣ андеша дорад? Аз марг раҳо кардани гунаҳкор магар аз рӯи адолат аст?*

БА МАН ЗАҲМАТ МАДЕҲ

Дарвеше танҳо дар гӯшаи саҳро нишаста буд. Подшоҳе ба ӯ (аз пеши ӯ) бигузашт. Дарвеш аз он ҷо, ки фароғи мулки қаноат аст сар бар наёвард ва илтифот накард. Султон аз он ҷо, ки сатвати (шукӯҳ) салтанат аст, биранҷид ва гуфт:

- Ин тоифаи хирқапӯшон (дарवेशон) мисоли ҳайвонанд ва аҳлияту одамият надоранд.

Вазир наздаш омад ва гуфт:

- Эй дарвеш, султони рӯи замин бар ту гузар кард, чаро хизмат накардӣ ва шарти адаб ба ҷо наовардӣ?

Дарвеш гуфт:

- Султонро бигӯ, аз касе хизмат умед дошта бош, ки аз ту (яъне аз подшоҳ) умеди неъмат дорад ва дигар бидон, ки: «Мулк (подшоҳон) аз баҳри поси (муҳофизати) райиятанд, на райият (фукаро) аз баҳри тоати (хизмати) мулк».

ҚИТЪА

*Подшоҳ посбони дарвеш аст,
Гарчӣ неъмат ба фарри давлати ӯст.
Гӯсфанд аз барои чӯпон нест,
Балки чӯпон барои хизмати ӯст.*

Маликро гуфти дарвеш устувор омад (маъқул шуд) ва гуфт:

- Аз ман чизе бихоҳ!

Гуфт:

- Он мехоҳам, ки дигар бор ба ман заҳмат надихӣ.

Пурсиш ва супориш

1. Дар ҳикояи аввал нависанда ба кадом масъала бештар аҳамият додааст?
2. «Зи гӯш пунба бурун ор»-ро маънидод намоед ва бигӯед, ки имрӯз ин ифода ё таъбир чӣ хел истифода мешавад?
3. Дар ҳикояти дуюм кадом хислати инсон ситоиш шудааст?
4. Ибораи «заҳмат мадеҳ» дар матн чӣ маънӣ дорад?
5. Ба фикри шумо рафтори дарвеш нисбати подшоҳ дуруст буд?
6. Ҳикоятҳоро хонед, лугатҳоро бо шарҳашон аз қавсайн ба дафтартон навишта маънидод кунед.

ҲИКОЯТ

Пиёдае сару по бараҳна бо корвони Ҳичоз аз (шаҳри) Кӯфа ҳамроҳи мо шуд. Маблағе, чизе надошт. Хиромон ҳамерафт ва мегуфт:

*На ба уштуре саворам,
На чу хар ба зери борам.
На худованди раийят,
На гуломи шахриёрам.*

*Ғами мавҷуди парешонии мардум надорам,
Нафас мезанам осудаву умре ба сар орам.*

Уштурсаворе гуфташ:

- Эй дарвеш, кучо меравӣ баргард, ки ба сахтӣ мемириӣ.

Нашунид ва қадам дар биёбон ниҳод. Чун ба (мавзеи) Нахлаи Маҳмуд расидем, тавонгарро ачал фаро расид. Дарвеш ба болинаш омад ва гуфт:

- Мо ба сахтӣ намурдем ва ту ба бухтӣ (уштурсаворӣ) бимурдӣ.

БАЙТ

*Шахсе ҳама шаб бар сари бемор гирифт,
Чун рӯз шуд, ӯ бимурду бемор бизист.*

*Эй басо аспи тезрав, ки бимонд,
Ки хари ланг чон ба манзил бурд.
Бас, ки дар хок тандурустонро,
Дафн кардему захмхӯрда намурд.*

Пурсиш ва супориш

1. Мувофиқи мазмун ба ҳикоя ном гузоред.
2. Моҳият ва мақсади адиб аз овардани ҳикоя дар чист?
3. Чаро Ҳоҷа мурду марди дарвеш зинда монд?

САМАРАИ НЕКӢ

Бо тоифаи бузургон ба киштӣ нишаста будам. Заврақе дар паи мо ғарқ шуд. Ду бародар дар гирдоб афтоданд. Яке аз бузургон ба маллоҳ гуфт:

- Бигир ин ҳар дуру, ки ба ҳар яке панҷоҳ динор медиҳам (Ин ду касро наҷот деҳ, барои ҳар як панҷоҳ динор ба ту медиҳам).

Маллоҳ дар об афтод, то якеро бираҳонид. Он дигар ҳалок шуд. Гуфтам: - Бақияи умраш намонда буд. Аз ин сабаб дар наҷот додани ӯ таъхир кардӣ ва дар ӯни дигар таъчил (шитоб)?

Маллоҳ бихандид ва гуфт:

- Он чӣ ту гуфтӣ якин аст (лекин), майли хотири ман ба раҳонидани ин бештар буд. Вақте дар биёбон монда будам, ин маро ба шутур нишонд ва аз дасти он дигар тозиёна хӯрда будам, дар тифлӣ.

*То тавонӣ даруни касе махрош,
К-андар он роҳ хорҳо бошад,
Кори дарвешӣ мустаманд барор,
Ки туро низ корҳо бошад.*

Пурсиш ва супориш

1. *Аз рӯи ҳикоя нақшаи онро тартиб диҳед.*
2. *Чаро маллоҳ яке аз бародаронро аз марг наҷот доду дигарро не?*
3. *Мақсади Саъдӣ аз баёни ҳикоя чист?*
4. *Порчаи шеъри охир аз чанд байт ва аз чанд мисраъ иборат аст?*

АДАБ АЗ КӢ ОМУХТӢ?

Луқмони Ҳакиро гуфтаанд:

- Адаб аз кӢ омухтӢ?

Гуфт:

- Аз беадабон: ҳар чӣ аз онҳо дар назарам нописанд омад, аз он парҳез кардам.

КАМ ХӢРДАН АДАБ АСТ

Обидеро ҳикоят кунанд, ки шабе даҳ ман таом мехӯрд ва то сахар хатме мекард. Соҳибдигаре бишнид ва гуфт:

- Агар ним ноне мехӯрду мехобид, бисёр аз ин фозилтар мебуд.

Андарун аз таом холӣ дор,

То дар ӯ нури маърифат бинӣ.

ХОРКАНИ ҲИММАТБАЛАНД

Ҳолами Тойро гуфтанд:

- Аз худ бузургҳимматтар дар ҷаҳон касеро дидаӣ ё шунидаӣ?

Гуфт:

- Бале, рӯзе ба амирони араб чихил шутур қурбон карда будам.

Пас ба гӯшаи сахро ба ҳоҷате бурун рафтам (барои коре ба сахро баромадам). Хорканеро дидам, ки пуштае хор фароҳам оварда (чамъ кардааст). Гуфтаман:

- «Ба меҳмони Ҳолам чаро намеравай, ки халқе бар симоти (дастархони) ӯ гирд омадаанд?»

Гуфт:

Ҳар кӣ нон аз амали хеш хӯрад,

Миннати Ҳолами Той набарад.

Ман ӯро ба ҳиммату ҷавонмардӣ аз худ бартар (баландтар) дидам.

Пурсиш ва супориш

1. Пур хӯрдан аз кадом ҷиҳат ба инсон зарар доштааст?
2. Ҳотами Той кӣ буд? Бо кадом хислатҳои дар байни мардум маъруф гардид?
3. Чаро марди хоркан дар ҳимматбаландӣ аз Ҳотам ҳам бузургтар будааст?
4. Калимаи бузургҳимматтар кадом ҳиссаи нутқ мешавад? Онро аз ҷиҳати сохт низ таҳлил намоед.

ДАҲОНИ ПҶШИДА ҲАЗОР ТИЛЛО

Бозоргоне ҳазор динор зарар дид ва ба писараш гуфт:

- Набояд, ки бо касе ин суханро дар миён ниҳӣ (набояд ин суханро ба касе бигӯӣ).

Писар гуфт:

- Эй падар, фармон турост, нагӯям (ба касе нагӯям), лекин маро ба фоидаи ин муталеъ (огоҳ) гардон, ки маслиҳат дар ниҳон доштан чист?

Гуфт:

- То мусибат ду нашавад: яке нуқсони моя (кам шудани сармоя) ва дигар шамомати (маломати) ҳамсоя.

БАЙТ

*Магӯ андӯҳи хеш бо душманон,
Ки «лоҳавл» гӯянд шодикунон.*

ҶАВОНИ ДОНИШМАНД

Ҷавоне хирадманд аз фунуни фазоил ҳаззи вофир дошт ва таъби нофир (аз донишҳои гуногун маълумоти зиёд дошт ва аз бисёр гап задан нафрат мекард). Чандон, ки дар маҳфили донишманд нишастӣ (ҳар қадар дар маҷлисҳои донишмандон менишаст) забон аз сухан бибастӣ (гап намезад).

Боре падараш гуфт:

- Эй писар, ту низ он чӣ медонӣ, бигӯӣ!

Гуфт:

- Тарсам, ки бипурсандам аз он чӣ намедонам ва шармсорӣ барам (метарсам он чиро, ки намедонам пурсида шармандаам кунанд).

БАЙТ

*Ногуфта надорад касе бо ту кор,
Валекин чу гуфти, далелаи биёр!*

АГАР ДОНО МЕБУД

Чолинус аблахеро дид, ки даст дар гиребони донишманде
зада, беҳурмати мекунад. Гуфт:

- Агар ин доно мебуд, кори вай бо нодон ба ин чо намерасид.

ҚИТЪА

*Ду оқилро набошад кину пайкор,
На доное ситезад бо сабукбор.
Агар нодон ба ваҳшат сахт гӯяд,
Хирадмандаш ба нарми дил бичӯяд.
Ду соҳибдил ниғаҳ доранд мӯе,
Ҳамедун саркашу в-озармчӯе.
В-агар бар ҳар ду ҷониб ҷоҳилонанд,
Агар занҷир бошад, бигсилонанд.*

Пурсиш ва супориш

1. Бигӯед, ки номи ҳикояи аввал ба мазмуни он чӣ муносибат дорад?
2. Ба андешаи шумо рафтори ҷавон (аз ҳикояти дуҷум) дуруст аст?
3. Чолинус дар ҳикояи «Агар доно мебуд» чаро рафтори донишмандро тисанд накард?
4. Лугатҳоро аз қавсайн ба дафтаратон нависед ва ҳифз намоед.

ОВОЗИ НОХУШ

Яке дар масҷиди Санҷор барои савоб бонги намоз (азон)
мегуфт, ба тарзе, ки шунавандагон аз ӯ нафрат мекарданд.
Соҳиби масҷид амире буд одил ва нексиришт. Намехост, ки
муаззин дилозурда гардад. Гуфт:

- Эй ҷавонмард, ин масҷид муаззинони қадим дорад. Ҳар
якero панҷ динор мураттаб доштаам (маош қарор додаам). Туро
даҳ динор медиҳам, то ҷои дигар равӣ.

Бар ин қавл иттифоқ карданд ва (ӯ) бирафт.

Пас аз муддате дар гузаре (дар сари роҳе) пеши амир боз
омад ва гуфт:

- Эй худованд (хӯчаин), бар ман хайф кардӣ (дар ҳаққи ман чабр кардӣ, ки ба даҳ динорам аз он буқъа (масҷид), бадар кардӣ. Он чо ки рафтаам, бист динор медиҳанд то ба чои дигар равам (лекин ман) қабул намекунам.

Амир аз ханда беҳуд гашт ва гуфт:

- Зинҳор наситон (нагир), ки ба панҷох динор розӣ мегарданд.

БАЙТ

*Ба теша кас нахарошад зи рӯи хоро гил,
Чунон, ки бонги дурушти ту мехарошад дил.*

ҶАВОБИ МОДАР

Рӯзе ба гуруру чаҳли ҷавонӣ бонг бар модар задам.
Дилозурда ба кунце нишаст ва гирён ҳамегуфт:

- Магар хурдиатро фаромӯш кардӣ, ки дурушгӣ мекунӣ?

ҶИТӢА

*Чӣ хуш гуфт золе ба фарзанди хеш,
Чу дидаш палангафкану пилтан:
«Гар аз аҳди хурдет ёд омадӣ,
Ки бечора будӣ дар огӯши ман.
Накардӣ дар ин рӯз бар ман ҷафо,
Ки ту шермардию ман пиразан».*

ҲУНАРАТ ЧИСТ?

Араби сахроиеро дидам, ба писари худ мегуфт:

- Туро хоҳанд пурсид, ки ҳунарат чист, нагӯянд, ки падарат кист?

*Писареро падар насихат кард,
К-«Эй ҷавонмард, ёд гир ин панд.
Ҳар ки бо аҳди худ вафо накунад,
Нашавад дӯстрӯю донишманд».*

Пурсиш ва сунорши

1. Гӯед, ки дар ҳикоя кадом хислати инсон мазаммат шудааст?
2. Агар шахсе шеърро ҳамин тавр нохуш хонад, ба шумо хуш меояд?
3. Ҳикояи «Ҷавоби модар» аз кадом ҷиҳат ба шумо маъқул шуд?

4. Оид ба рафтор ва гуфтори ҷавон нисбати модар чӣ андеша доњед?
5. «Ҳунарат чист?»- ро маънидод кунед ва бигӯед, ки чаро падаю ба писараш чунин гуфт?
6. «Ҳар кӣ бо аҳди худ вафо накунад» чӣ маъно дорад?
7. Аз рӯи ҳикояи «Овози нохуш» саҳнаҷае ташкил намоед.

ПАҲЛАВОНИ ТАРСОНЧАК

Соле аз Балх ба Бомииён сафар мекардам ва роҳ аз ҳаромииён (дуздон) пурхатар. Ҷавоне ба бадрақа (барои роҳнамоӣ) ҳамроҳи мо шуд; сипарбоз, чархандоз (тирандоз) ва пилзӯр, ки даҳ марди тавоно зеҳи камони ўро кашида рӯи замин пушти ўро зада наметавонист. Лекин нозпарвард буд, на ҷаҳондидаву сафаркарда. Раъди кӯси (овози нақораи) диловарон ба гӯҷаш нарасида ва барқи шамшери саворон надида (буд).

БАЙТ

*На афтада дар дасти душман асир,
Ба гирдаш на борида борони тир.*

Иттифоқо ману ин ҷавон ҳар ду дар паи ҳам давон будем. Ҳар девори қадим, ки ба пешаш мебаромад, ба қуввати ӯзӯ меафканд ва ҳар дараҳти азим, ки мекӯшад, ба зӯри сарпанча аз беҳ меканд ва фаҳркунон мегуфт:

БАЙТ

*Пил ку, то китфу бозуи гурдон бинад?
Шер ку, то кафу сарпанчаи мардон бинад?*

Мо дар ин ҳолат (будем), ки ду ҳинду аз паси санге сар бароварданд ва оҳанги қитоли (қасди куштани) мо карданд. Дар дасти яке чӯбе ва дар бағали дигаре кулӯхкӯбе буд. Ба ҷавон гуфтам:

- Чӣ пой (ба чӣ нигоҳ карда истодӣ)?

*Бисёр он чӣ дорӣ зи мардию зӯрӣ,
Ки душман ба пой худ омад ба гӯре.*

Тиру камонро дидам аз дасти ҷавон афтада ва баданаи ба ларза даромада.

Чорае чуз он надидем, ки либосу силоху чома раҳо кардем (кашида додем) ва чон ба саломат бурдем.

Пурсиш ва супориш

1. Дар бораи амали ҷавон чӣ андешиа доред?
2. Оё ўро далер гуфтан мумкин аст?
3. Чаро бо ҳамин қувваю тавоноӣ аз ду ҳинду тарсид? Магар ўро тарсончак гуфтан равост?
4. Аз рӯи мазмуни ҳикоя нақша тартиб диҳед ва дар хона нақли хаттӣ нависед.
5. Лугатҳои қавсайро аз худ намоед.

МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР БОРАИ МАҶОЗ, ТАШБЕҲ ВА ТАВСИФ

Барои он, ки асари бадеиро аниқтар дарк кунед, аз нозукиҳои он огоҳ бошед, бояд моҳияти санъатҳои маҷоз, ташбеҳ ва тавсифро донед, аз худ намоед.

Маҷоз. Равшан аст, ки аксарияти калимаю ибораҳо ба ғайри маъноӣ асли боз маъноӣ маҷозӣ низ доранд. Яъне духӯра ҳастанд. Аз ин хотир дар грамматикаи забони тоҷикӣ онҳоро ба ду қисм: маъноӣ маҷозӣ ва асли тақсим кардаанд. Аммо дар адабиётшиносӣ бошад, маъноӣ маҷозиро санъати маҷоз мегӯянд.

Ба ҳамин тариқ, калимаю ибораҳое, ки бидуни маъноӣ асли дар асари бадеӣ истифода шудаанд, санъати маҷоз ном доранд. Санъати маҷоз дар афсона, ҳикоя, латифа, достон, чистон ва махсусан зарбулмасалу мақол истифода бурда мешаванд. Чунончӣ: 1. Бародари азиз, аз худ наравед. 2. Офтобро бо доман пӯшида намешавад. 3. Вазнин шавед. Дар ҷумлаи аввал ибораи «аз худ наравед» ба маъноӣ ҳавобаландӣ, мағрурӣ, худписандӣ омадааст, дар ҷумлаи дуюм «Офтоб» маъноӣ ҳақиқат, аниқ адолат ва воқеиятро дорад. Яъне, адолат бояд дастболо шавад. Дар ҷумлаи сеюм калимаи «вазнин» ба маъноӣ маҷозӣ омада, аз худ наравед, худписанд, мағрур нашаведро ифода мекунад.

Ташбеҳ. Ташбеҳ маъноӣ чизеро ба чизе, якеро ба дигаре монанд карданро дорад. Масалан, Гуландом мисли дугонааш Садбарг аълохон аст. Дар ин ҷумла Гуландом аз рӯи донишаш ба Садбарг монанд карда шудааст.

Ташбеҳ унсурҳои ба худ хос дорад: ташбеҳшаванда, ташбеҳкунанда, олот ё воситаи ташбеҳ. Дар ҷумлаи боло Гуландом ташбеҳшаванда, Садбарг ташбеҳкунанда ва мисли, монанди воситаҳои ташбеҳ мебошанд. Ташбеҳ намудҳои гуногун дорад. Маъмултаринаш ташбеҳи равшан, пӯшида мебошад. Ташбеҳе, ки дар боло оварда шудааст, ташбеҳи равшан буда, ба воситаи олотҳои ташбеҳ (мисли, монанди) ба вучуд омадааст.

Дар адабиёти бадеӣ, ташбеҳ барои возеҳу равшан ва нишонрас баромадани фикр, барҷастагии образ ва бадеиёти асар хизмат мекунад. Нависанда ҳатто ба як калима ё ибора метавонад, маъниҳои олиро ифода намояд. Масалан, дар афсонаи «Эраҷи тилисмшикан» гӯянда аз санъати ташбеҳ бисёр ба маврид истифода бурда, Эраҷро ба Офтоб ва дигар рафиқонашро ба ситораҳо монанд кардааст: «Эраҷ, гӯё Офтоб ва бачагони дигар ситораҳои дурахшон буданд, ки гирди ўро печонида гирифта буданд». Устод Рӯдакӣ дар шеъри машҳури худ «Бӯи ҷӯи Мӯлиён» амири Бухороро ба сарв ва ҳуди Бухороро ба бӯстон ташбеҳ намудааст, ки бисёр ин тасвир зебою дилкаш баромадааст:

*Мир сарв асту Бухоро бӯстон,
Сарв сӯи бӯстон ояд ҳаме.*

Пурсиш ва супориш

1. *Аз байти зер ташбеҳкунанда ва ташбеҳшавандаашро ёбед. Онҳо бо воситаи кадом олоти ташбеҳ бо ҳам алоқаманд шудаанд?*

*Бихандад лола бар саҳро, ба сони чеҳраи Лайло,
Бигиряд абр бар гардун, ба сони дидаи Мачнун.*

3. *Байти болоро ба наср баргардонед ва аз он қофияашро муайян намоед.*

Тавсиф. Тавсиф маънои васф кардан, ситоиш намудани касеро, чизеро дорад. Ва яке аз санъатҳои маъмултарини адабиёти бадеист. Адибон ва ровиён барои пурҷозибӣ, дилкашу рангин баромадани ҳодисаю воқеаҳо, сифату хусусияти предмет, ё шахсҳои алоҳида, яъне персонажҳои асарро қатор номбар

мекунанд. Масалан, гули сурхи хушбӯи зебо ба ман ҳадиа карданд. Дар ин ҷумла, сифатҳои гул: сурх, хушбӯӣ ва зебо ба тафсил оварда шудаанд, ки дар забон онҳоро муайянкунанда мегӯянд. Дар асари бадеӣ бошад, ҷунин таркибхоро тавсиф мегӯянд.

«Маликзодаеро шунидам, ки кӯтоҳ буду ҳақир ва дигар бародаронаш баланду хубрӯӣ». Дар ин ҷумла Саъдӣ сифати бародаронро додааст. Яъне маликзода кӯтоҳу бечора, вале бародаронаш баланд ва хубрӯӣ буданд. Илова бар ин, дар ин ҷумла низ, санъати тазод омадааст. Хусусияти ин санъат он аст, ки ду чиз (сифат, хислат), ду шахс муқобили ҳам гузошта мешавад. Ё ҳодисаю воқеаҳои зидди якдигар низ тазод шуда метавонанд. Дар ҷумлаи боло сифатҳои маликзода (кӯтоҳу ҳақир) ба бародаронаш (баланду хубрӯӣ) муқобил гузошта шудаанд. Аз ин хотир Саъдӣ дар ин ҷумла аз санъатҳои тавсиф ва тазод, ки бештар дар якҷоягӣ меоянд, ба маврид истифода бурдааст. Як мисоли дигар аз Саъдӣ: «Дурӯғи маслиҳатомез, беҳ аз ростӣ фитнаангез». Дар ин ҷумла ҳам тавсиф ва ҳам тазод бо ҳам омехта шуда, идеяи адибро нурборон кардаанд. Аввалан росту дурӯғ муқобил, зидди ҳам омада, сониян сифату дурӯғи маслиҳатомез ва ростӣ фитнаангез бамаврид истифода шуда, андешаи Саъдиро возеҳ нишон додаанд.

Пурсиш ва супориш

1. *Аз қитъаи зер санъати тавсиф ва тазодро муайян намоед:*

*Чӣ хуш гуфт, золе ба фарзанди хеш,
Чу дидаш паланг афканду пилтан.
"Гар аз аҳди хурдет ёд омадӣ,
Ки бечора будӣ дар оғӯши ман.
Накардӣ дар ин рӯз бар ман ҷафо,
Ки ту шермардию ман тиразан".*

2. *Тазодро дар забон бо чӣ истилоҳ ифода мекунанд?*

3. *Доир ба тавсиф ва тазод мисолҳо гӯед.*

КАМОЛИДДИН БИНОЙ (1453-1512)

«Мавлоно Биноӣ аз табақаи миёна аст. Ҷои таваллудаш шаҳри Ҳирот мебошад. Қобилияти ӯ бағоят зиёд аст. Аввал ба таҳсил машғул шуд. Дар ин соҳа рушди тамои ҳосил намуд, ба хат шиқ пайдо намуд, ба андак фурсат хеле хушхат гардид. Ба мусиқӣ майл намуд, зуд омӯхт ва оид ба адвор рисолае навишт».

Алишер Навоӣ

Соли 1453 дар оилаи усто Муҳаммадхони Сабз тифле ба дунё омад, ки хурсандии аҳли оила ҳадду канор надошт. Ба ӯ Шералӣ ном гузоштанд. Муҳаммадхон марди ҳунарманд, бинокор, меъмор буд. Зиндагиашон фақирона мегузашт. Шералӣ, ки бачаи зирак ва хушзеҳн буд, дар мактаб нағз мехонд, ба сухани устодонаш диққат меод. Натиҷаи ҳамин саъю кӯшиш буд, ки ӯ бисёр илмҳои замонашро ба хубӣ аз худ кард. Ӯ бештар ба забону адабиёт, таърих ва мусиқӣ майлу рағбат дошт. Ҳанӯз дар айёми мактабхониаш шеър менавишт. Дар ин бора худи шоир чунин мегӯяд:

*Ёдам омад, ки баҳри касби адаб,
Мешудам тифл ҷониби мактаб.
Таъби мавзун маро гаризӣ буд,
Фаҳми ман дар камоли тезӣ буд.
Сар зи ман завқи шеър бар мезад,
Шеърар аз рӯи завқ сар мезад.*

Пас аз он пайваста аз шоирони гузашта ва ҳамзамонаш абёти зиёдеро аз ёд мекунад ва шеърар рангину пурҷозибар мегардад.

Камолиддин Биноӣ соли 1512 дар қатли омми шаҳри Қарши аз дасти сарбозони Шоҳ Исмоили Сафавӣ ба қатл мерасад.

Биноӣ аз худ мероси гаронбаҳое гузоштааст. Бехтарин асари ахлоқии адиб достони «Бехрӯзу Баҳром» аст, ки ҳоло дар поён муште аз хирвор чанд ҳикояи онро пешкашатон мегардонем.

ҲАМНИШИНИ БАД

Рӯзе аз рӯзҳо магар Беҳрӯз,
Рафт берун ба толеи фирӯз.

Дид биншаста паҳлӯи Баҳром,
Чанд фард аз авоми каланъом¹.

Ваҳ, чӣ анъом², аз сибоъ³ батар,
Шаклашон дода аз низоъ хабар.

Ҳама авбошу⁴ муфсид⁵ ӯ пок,
Покашон қалбу қалбашон нопок.

Ду-се ноодаме лаванду дағал,
Нохушоянда ҳамчу бӯи бағал.

Чашми Беҳрӯз чун бар ӯ афтод,
Оташи ғайрат андар ӯ афтод.

Хонд Баҳромро ба ҷониби худ,
Соҳт дар хонааш мусоҳиби худ.

Гуфт: «Маншин бадон табоҳкешон,
То насӯзӣ ба оташи эшон».

Ҳар кӣ шуд ҳамнишини шӯъла чу дуд,
Шӯъла дар вай гирифта бинӣ зуд.

Чун ба гургон рафиқ гардад меш,
Оқибат дар фано ниҳад тани хеш.

Кас, ки бо нокасон қарин шуд, рафт
Хас, ки бо шӯъла ҳамнишин шуд, рафт.

Ҳар ки атвори неку бад гирад,
Ҳама аз ҳамнишин х (в) ард гирад.

Нек бо бад на кори фарзон (а) аст,
Нон фиғандан ба қалби девон (а) аст.

Нек бо бад макун, ки дармонӣ,
Абадуддаҳр дар зарар монӣ.

Накуни хоҷа ёрии золим,
Ва-р кунӣ, кай гузорадат солим?

Калимаю ибораҳои тоза

1. Каланъом – монанди чорпоён.
2. Анъом – чорпоён.
3. Сибоъ – даррандагон.
4. Авбош – нокас, дузд, бечогард.
5. Муфсид – вайронкор, бадкор.

Пурсиш ва супориш

1. Ҳикояро хонед ва ташибеҳу маҷозҳояширо ёбед.
2. Чаро Беҳрӯз аз дидани рафиқони Баҳром нороҳат шуд?
3. Сифатҳои ҳамнишинони Баҳромро ҳикоят кунед.
4. Чаро бо ашхоси бад нишинӣ бад мешавӣ?
5. Андешаатонро дар бораи рафиқи бад бо чанд ҷумла баён кунед ва мақоли «аз одами бад ҳазар»-ро истифода баред.

МАРДИ АБЛАҲ

Буд дар хар савор дар роҳе,
Море афтода дид ногоҳе.

Шуда аз сарди дай¹ афсурда,
Сард з-он сон, ки гӯиё мурда.

Мардро раҳмаш бар ӯ омад,
Ба тараҳҳум² зи хар фурӯ омад.

Карда ҷояш даруни тӯрбаи хар,
Баҳри гармӣ кашид бар сари хар.

Нафаси хар чу гарм кард ӯро,
Гарм гардид табъи сард ӯро.

Бори аввал, ки сар зи ҷо барзад,
Сар бароварду бар сари хар зад.

Рафт мори фасурдаву хар мурд,
Гарм гардид мору хар афсурд.

Ҷ барҷо монду рафт хар ба сақар³,
Аз харӣ шуд пиёда мардаки хар.

Монда аз хар пиёда ришканон,
Ҳамчу хар аз замин ҳашишканон⁴.

ТАЪКИД

Некӣ бо бад бубин чӣ суд овард,
Суд бин, к-аз хараши фуруд овард.
Кард саҳвеву монд дар хирмон⁵,
Нест худкардаро, бале, дармон!

Калимаю ибораҳои тоза

1. Дай – зимистон.
2. Тараххум – раҳму шафқат.
3. Сақар – яке аз табақаҳои Дузах.
4. Ҳашиш – хас, гиёҳи хушк.
5. Хирмон – навмедӣ, бенасибӣ.

Пурсиш ва сӯпориш

1. Амали он мард нисбати мор дуруст буд?
2. Мисраи «Аз харӣ шуд ниёда мардаки хар»-ро шарҳ диҳед.
3. Мисраи «Нест худкардаро, бале, дармон»-ро дар байни халқ боз чӣ хел таъбир мекунанд?
4. Чаро ба ҳикоя «Марди аблаҳ» ном ниҳоданд? Онро ба номи «Марди сода» иваз кунем, беҳтар нест?

БОҒБОН ВА ХИРС

Гуфт Беҳрӯзи оқибатафрӯз,
Ки: «Аз ин пеш дар деҳе ҳама рӯз
Боғбоне ба боғ мегардид,
Мор мекушт ҳар кучо медид.
Дошт море ватан ба гӯшаи боғ,
Дилаш аз захми боғбон шуд доғ.
Аз қазо боғбони нодондил,
Дошт хирсе магар дар он манзил.
Буд он хирс боғбонро дӯст,
Гарчӣ нодон ба дӯстӣ на нақӯст.
Боғбон сар ниҳода буд ба хоб,
Аз магас буд гӯиё ба азоб.
Боғбон дар нахези хоб афтод,
Мор бишниду дар шитоб афтод.
Рафт пинҳон ба зери домонаш,

То ситонад ба захри худ чонач.
 Гуфт бо худ зи рӯи дониш мор,
 Ки «ба захмаш агар кунам озор».
 Гарчӣ донам, ки қон нахоҳад бурд,
 Лек андарзамон нахоҳад мурд.
 Хоҳад аз ҷои хештан барҷаст,
 Сару мағзи маро ба санг шикаст.
 З-он чӣ ҳосил маро, ки душмани ман,
 Мирад, аммо зи баъди мурдани ман?»
 Мори зирак аз он пушаймон гашт,
 Рафт аз қатли боғбон бигашт,
 Лек он хирс даст меафшонд,
 В-аз рухи боғбон магас меронд.
 Гарчи кардӣ фузун магасронӣ,
 Менишастӣ магас ба пешонӣ.
 Рафт он хирси кинаҷӯ дар қанг,
 В-аз сари қаҳр даст бурд ба санг.
 Кард қасди магас ба санги дурушт,
 Бар сари боғбон зад, ўро кушт.
 Хасмаш аз зиракӣ накард озор,
 Аблаҳи дӯст бин, ки кушташ зор.
 Тарки ин аблаҳони нодон гӯй,
 В-ар на аз қони хеш даст бишӯй.

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Боғбони нодондил** – боғбони сода, нодон.
2. **Нахез** – камин, камингоҳ.

Пурсиш ва супориш

1. *Ҳикояро хонед ва мувофиқи мазмунаш ба он номи дигар гузоред.*
2. *Гӯед, ки мақоли «Аз дӯсти нодон, душмани доно беҳтар» ба мазмуни ҳикоя алоқа дорад ё не?*
3. *Ҳиллаю найранги морро шумо дар чӣ мебинед?*
4. *Мақсади адиб аз овардани ҳикоя дар чист?*
5. *Идеяи ҳикоя имрӯз чӣ аҳамият дорад?*

ДАРАХТИ ЧОВИДОН

Буд Кисро¹ нишаста хурраму шод,
Сухани Ҳинд дар миён афтод.
Гуфт шахсе: «Дар он диёри васеъ,
Ҳаст кӯҳе дар он дарахти рафеъ².
Доимо ҳаст меваҳои тараш,
Мурдаро зинда мекунад самараш».
Майли он сӯ намуд Кисроро,
Шавқаш аз ҷо рабуд Кисроро.
Ба яке аз хавоси³ худ фармуд,
Ки: “Сӯи Ҳинд рав, талаб кун зуд”.
Рафт то Ҳинд, гашт то як сол,
Ҳама ҷо кард аз он дарахт савол.
Кас хабар з-он дарахту мева надод,
Охираш кард олиме иршод⁴.
Гуфт: «Он кӯҳ мардуми доност,
Илми ӯ он дарахти побарҷост.
Ки аз он мева гар хӯрад эшон,
Зинда гарданд, ҷон баранд эшон».
Мард наздикии Кисро омад боз,
Парда бардошт аз ҳақиқати роз.
Гуфт Кисро: «Яқин, ки ҳеч самар,
Набувад ҳамчу илм ҷонпарвар».

Калимаю ибораҳои тоза

1. Кисро – Нӯшервони Одил - яке аз шоҳони сулолаи Сосониён.
2. Рафеъ – олай, баланд.
3. Хавос – наздикон, бузургон.
4. Иршод – раҳнамоӣ намуд, равшан гардонид.

Пурсиш ва супориш

1. Зери мафҳуми «Дарахти ҷовидон» чиро мефаҳмед?
2. Мисраи «Мурдаро зинда мекунад самараш» чӣ маънӣ дорад?
3. Оё илм мурдаро зинда карда метавонад? Шумо аҳамияти илмро дар чӣ мебинед?
4. Аз ҳикоя сифатҳои илмро ёфта ба дафтариатон нависед.

ПИСАРИ ПИРАМАРД

Чатри аъзам Ҳасаншоҳи баққол,
Он ба дониш сипехри фазлу камол.
Муқтадои¹ маволии² Шероз,
Пешвои аҳолии Шероз.
Рафт рӯзе бари Чаҳоншоҳон,
Ки Чаҳоншоҳ буд шоҳи чаҳон.
Шоҳ бархост баҳри ӯ филҳол³,
То ба даҳ гом кардаш истиқбол.
Ба сари маснади худаш биншонд,
Пас ба иззат бар ӯ ҳикоят ронд.
Шоҳ гуфташ: «Эй баландмақом!
Толиби илмро ба чиддӣ тамом!
Илм то чанд гаҳ шавад ҳосил?»
Гуфт: «Сӣ сол, гар бувад қобил».
Шоҳ гуфто: «Бигӯй фоидаро,
Нафъи сӣ солу ранчи зоидаро!
Зуд баргӯй, эй, ту маъдани илм?
Нафъи сисола ранҷ бурдани илм»⁴.
Гуфт: «Шоҳо, мани дилафтода,
На маликзодаам, на шахзода.
Падарам буд марди баққоле,
Марди дарвешӣ бе зару моле.
Рӯз то шаб нишаста дар бозор,
Ҳосилаш не ба ғайри шаш динор.
Кас надидам бар ӯ салом кунад,
Ё ба таъзими ӯ қиём кунад.
Ӯ ба ҳар кас салом ҳам гуфтӣ,
Дар ҷавобаш алайк кам гуфтӣ.
Илмро бин, ки ҳамчу ман писаре,
К-аш бувад дар чаҳон чунон падаре.
Баҳри ман подшоҳ зи авҷи ҷалол,
Даҳ қадам омада ба истиқбол.
Ҷой дода ба маснади хешам,
Ба тавозӯъ нишаста дар пешам.
Писари пирамарди камкоса,
Шуда ба подшоҳ ҳамкоса.

Ин яке буд аз фавоиди⁵ илм,
Бешумор аст нафъи зоиди илм».
Хуш баромад шах аз ишорати ӯ,
Офарин гуфт бар иборати ӯ.

ТАЪКИД

Сохиби илм ҳар кучо бошад,
Ҳама кораш ба муддао бошад.
Бо бузурге, ки илм ёр шавад,
Дар бузургӣ яке ҳазор шавад.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Муктадо – пешво.
2. Мавоӣ – бузург, барҷаста.
3. Филҳол – якбора, дарҳол.
4. Маъдани илм – ҳазинаи илм.
5. Фавоид – ҷамъи ғоида.

Пурсиш ва супориш

1. Мазмуни ҳикояро нақл кунед ва гӯед, ки Ҳасанишоҳи Баққол чӣ хел одам буд?
2. Ба андешаи шумо ҳурмату эҳтироми аҳли илм зарур аст?
3. Шумо чӣ хел одамро олим гуфта метавонед?
4. Мақоли «Олим шудан осону одам шудан душвор» чӣ маънӣ дорад?

МАВРИДИ СУХАН ГУФТАН

Марди нодони бесарупое,
Рафт назди ҳакими доное.
Ба каломии тавил¹ шуд қоил,
Калимоташ тамом лотоил².
Кард оғози гуфтани ҳазён,
В-аз каломаш ҳаким дар ғашён.
Охир аз ҳарза гуфтани бисёр,
Рафт дасту забон-ш ҳар ду зи кор.
Гуфт: «Бас мекунам, ки гаштӣ гич»,
Гуфт: «Мискин, ту худ нагуфтӣ ҳеч»,
Эй писар, дар сухан тааммул кун,
Баду неки сухан тахайюл³ кун!

Гар сухан лоик аст, дар вай печ,
В-ар на сад сол гуфтаї, ҳама ҳеч.

Гуфт Бузарҷумехри олирой,
Он ба дониш ҳакими уқдакушой⁴.
«Ҳар кӣ гӯяд сухан зи ҳад берун,
Шак маёвар, ки ҳаст аҳли чунун».

ХУЛОСА

Сухани хуш зи ҳар чӣ мағруб аст,
Шеваи ихтисор матлуб аст.
Шаҳд агар нафъи бекарон дорад,
Чун аз он пур хӯрӣ, зиён дорад.
Гарчи ҳарфи накӯ ҳунар бошад,
Дар камаш лутф бештар бошад.
Ҳарфи некӯ агарчӣ дурр гӯйӣ,
Некӣ аз вай равад, чу пур гӯйӣ.
Мухтасар гӯ, каломи тул гузор;
Арз манзур кун, фузул гузор!

Калимаю ибораҳои тоза

1. Каломи тавил – сухани дароз, ҳарзагӯӣ.
2. Логоил – беҳуда, ҳазён.
3. Тахайюл – фикр, андеша намудан.
4. Ҳакими уқдакушой – донишманди гиреҳкушой, мушқилкушой.

Пурсиш ва супориш

1. *Чаро кам гуфтан савоб аст, мегӯянд?*
2. *Бузарҷумехр кӣ буд?*
3. *Бо мазмуни ҳикоя шинос шавед ва порчаи хулосаашро аз ёд кунед.*

ЧОҲКАН ЗЕРИ ЧОҲ

Буд марде ба рӯзгори қадим,
Бо дили мустақиму табъи салим¹.
Одате доштӣ, ки ҳаррӯза,
Гирди дарҳо шудӣ ба дарюза².
Ин насиҳат ба ҳар саро гуфтӣ,
Чанд навбат муқарраро гуфтӣ:

«К-он чӣ бар нафси хеш напсандӣ,
 Ба дигар халқу хеш напсандӣ.
 Бар дигар мардумон ҳамон андеш,
 Ки нанолӣ гар оядат дар пеш».
 Рӯзе аз рӯзхо ба ҷое шуд,
 Наъразан бар дари сарое шуд,
 Панди худ боз гуфт сар то сар,
 Баъд аз он хост чизе аз паси дар.
 Соҳиби хона меҳтари деҳ буд,
 Мулку молаш зи дигарон беҳ буд.
 Гуфт меҳтар ба мардumi хона:
 «К-ин мард кист – девона?
 Пушт бар ному нанг оварда,
 Мардумонро ба танг оварда.
 Комил-ул-ақли пешбин шудааст,
 Халқро носеху³ амин шудааст.
 Беҳ, ки фикри фано кунем ўро,
 В-аз сари халқ во кунем ўро.
 Қадаре захр дар хамир кунем,
 Баҳри ў чанд нон фатир кунем.
 То хўрад з-он фатиру мирад зор,
 Накунед халқро дигар озор».
 Ҳафт нон баҳри ў чунон карданд,
 Монда нон бар кафаш равон карданд.
 Нон гирифт бурун шуд он дарвеш,
 То барад нон ба сӯи хонаи хеш.
 Хонааш дур буд з-он манзил,
 Бешае буд дар миёни ҳоил⁴.
 Мард дар беша такзанон мерафт,
 Баста бар пушти худ нон мерафт.
 Буд бечора такзанон дар роҳ,
 Ки гирифтанд раҳ бад-ў ногоҳ.
 Ҳафт фарзанди хосаи меҳтар,
 Ҳар яке буд аз он дигар беҳтар.
 Аз шикор омада ҳама бетоб,
 На дар он роҳ хўрда нон, не об.
 Ҳафто нон зи пушти он дарвеш,
 Даррабуданд, сохт тўъмаи хеш.

Ҳафт барно чу ҳафт нон хӯрданд,
 Боз гаштанду дарзамон мурданд.
 Меҳтар аз фавти ҳафт сар фарзанд,
 То ба як ҳафта риш бармеканд.
 Баъди як ҳафта омад он дарвеш,
 Кард бар дар ҳамон насиҳати хеш.
 Гуш бар қавли ӯ чу бинҳоданд,
 Сар ба сар дар тааччуб афтоданд:
 К-«Ин гадопеша захр дар нон хӯрд.
 Сахтҷон захр хӯрда чун ҷон бурд?»
 Гуфт шахсе: «Нахӯрда он нонро,
 В-арна медод дарзамон ҷонро».
 Меҳтар аз хона сар бурун овард,
 Гуфт дарвешро, ки «эй сарамард!
 Нон, ки он рӯз з-ин саро бурдӣ,
 Ба кучо бурдиву кучо хӯрдӣ?».
 Гуфт: «Будам ба роҳи хонаи хеш,
 Писарони ту омаданд ба пеш.
 Ҳафт тан ҳафт нони ман бурданд,
 Ғасб карданду нони ман хӯрданд».
 Меҳтар аз вай чу ин сухан бишнид,
 Дили тангаш зи ғусса хун гардид.
 Сӯхт ҷонаш зи ҳаҷри фарзандон,
 Гашт гирён чу орзумандон.
 «Чаҳ, ки аз баҳри дигаре кандам,
 Ҳам дар он чаҳ фитод фарзандам».
 Зинҳор он ҷӣ нописанд бувад,
 Ки аз ӯ халқро газанд бувад.
 То тавонӣ ба ҳеч кас мапсанд!
 Гар нахоҳӣ, ки уфти ба газанд.

Ҷалимаю ибораҳои тоза

- 1 Бо дили мустақиму табъи салим – бо дили кушоду табъи баланд.
- 2 Ҷарюза – гадоӣ.
- 3 Юсеҳ - насиҳаткунанда.
- 4 Лиёни ҳоил – бешаи хавфнок, ҳавлноқ.
- 5 Ғасб карданд – ба зӯри нонҳоро кашида гирифтанд.

Пурсиш ва супориш

1. *Аз кадом ҷиҳат амали меҳтари деҳ ношоиста аст?*
2. *Чаро фарзандони сардори деҳа мурданд?*
3. *Ба ҳикоя боз ягон номи дигар гузоштан мумкин аст?*
4. *Мақсади адиб аз иншои ҳикояи мазкур дар чист?*
5. *Ҳикояро хонда мазмунашро нақл кунед.*

НҶШЕРВОН ЧАРО ОДИЛ ШУД?

Аз Нӯшервон касе пурсид:
«К-аз чӣ майли дилат ба адл кашид?
Ту ки дурӣ зи давлати Ислон,
Муттасиф чун шудӣ ба адл тамом?¹
Сабаби ин ҳама адолат чист?
Мӯчиби² адли безаволат чист?»
Гуфт: «Дар хини кӯдакӣ³ як бор,
Мешудам дар раҳе ба азми шикор,
Дар рикобам пиёда буд басе,
Чӯб бар каф ниҳода буд касе.
Аз миёни шон саге гузар мекард,
В-аз ҳаёхуяшон ҳазар мекард.
Он пиёда фиганд чӯб аз даст,
Хӯрд бар пой саг, ки хурд шикаст.
Саги мискин фиғону войкашон,
Рафт аз пай шикастапой кашон.
Рафт чун он пиёда як-ду қадам,
Асп бар по-ш зад, ки гашт қалам.
Аспи бадфеъл низ тарф набаст,
Пой вай дар кӯе фитоду шикаст.
Чун мукофотро чунон дидам,
Равиши одилӣ⁴ писандидам.
З-ин мукофот нафси золими ман,
Монд занҷири адло гардан.
Чун мукофоти зулм донидам,
Зулм бар халқ кам тавонидам.
Қазм кардам, ки мардуми золим,
Кам бимонанд дар ҷаҳон солим».

Калимаю ибораҳои тоза

1. Маънои байти дуоим: Ту, ки ғайри дини Ислом ҳастӣ, чӣ хел шуд, ки одил шудӣ?
2. Муъчиб – сабаб
3. Ҳини кӯдакӣ – айёми кӯдакӣ, давраи кӯдакӣ.
4. Равиши одилӣ – пешаи одилӣ, амали одилӣ.

Пурсиш ва сунориш

1. Ҳикояро хонед ва сабаби одилиш Нӯшервонро гӯед.
2. Маънои «мукофоти амал»-ро шарҳ диҳед.
3. Муносибати нависанда ба мардуми зolim чӣ тавр ба қалам дода шудааст?

ПАДАРИ ХЕШ БОШ

Дар Самарқанд мавлавихоне,
Буд дар кашфи илм пурдоне.
Бар ҳама фазл ӯ мусаллам буд,
Ҳамчу ӯ аҳли донише кам буд.
Ба насаб гар бузургзода набуд,
Кас аз ӯ дар ҳасаб¹ зиёда набуд.
Бо бузурге магар ба баҳс афтод,
Кардаш илзом², сар ба ҷанг афтод.
Гуфт хасмаш зи рӯи таън ба ӯ,
Ки: «Кӣ будат падар, биё баргӯ?!»
Мавлавӣ гуфт: «Эй ҳамидасияр!
Накунад кас зи ман саволи падар.
Аз падар кунӣ гар савол, бирав,
Писарамро бигӯ, ҷавоб шунав».
Мард бояд, ки худ падар бошад,
Бонси фаҳри сад писар бошад.
В-арна фазли падар чӣ суд кунад,
Фазли шахси дигар чӣ суд кунад?

Калимаю ибораҳои тоза

1. Ҳасаб – қадру манзалат, мартабаи инсон дар фазлу дониш.
2. Илзом кардан – мағлуб кардан, қоиладан.

Пурсиш ва супориш

1. Нисбати амали рақиби Мавлавӣ андешаи хешро баён кунед.
2. «Мард бояд, ки худ падар бошад», чӣ маъно доранд?
3. Байтҳои охири ҳикояро, ки сиёҳтар чоп шудаанд, аз ёд кунед.
4. Аз рӯи мазмуни ҳикоя ишро нависед.

МАЪМУН ВА ҶАВОНИ ДОНИШМАНД

Буд Маъмун миёнаи чамъе,
Ҷамчу чамъеву дар миён шамъе.
Ҷамъи фозилнажоду донишвар,
Сар ба сар фозилони кишвар.
Ногаҳ омад ғариб дарвеше,
Бо адаб сар фиканд дар пеше,
Дид сӯяш, халифа раҳм намуд,
Ба нишастан ишораташ фармуд.
Уламоро магар ба масъалае,
Дар миён уфтод валвалае.
Баҳс карданд аз он мақула¹ басте,
Окибат ҳалли он накард касе.
Сар ба сар тан ба аҷз дар доданд,
Дари аҷзу қусур букшоданд.
Охируламр он ҷавони ғариб,
Гуфт дар ҳалли он ҷавоби аҷиб.
Уқдаи баҳсро чунин букшод,
Ки зи ҳар гӯша хост раҳматобод.
Буд аз ӯ, нуқтае чунон зад сар,
Дид Маъмун дар ӯ ба чашми дигар.
Хору зор ончунон намонд ӯро,
Бартар аз чанд кас нишонд ӯро.
Баҳси дигаре сар аз миён барзад,
З-ӯ ҷавоби дигар равонтар зад.
Боз Маъмун назар бар ӯ андохт,
Бар се-чори дигар муқаддам сохт.
Дар сеюм баҳс фоик омад² боз,
Гуфтаи ӯ мувофиқ омад боз.
Лаб ба таҳсини ӯ халифа кушод,
Бар сари маснади худаш чо дод.
Уламо чун шуданд аз паи ҳам,
Зад ба норафтаниш халифа рақам.

Гуфт: «То базми ишрат ороянд,
 Сокиён бо қадах дарун оянд».
 Чоми май даргирифт нӯшонӯш,
 Чангу най даргирифт чӯшу хурӯш.
 Бурд соқӣ³ ба шевахои ачиб,
 Қадахе сӯи он чавони гариб.
 Моили май нашуд чу соғар пеш,
 Ҳамчу чанг ӯ фиканд сар дар пеш.
 Гуфт Маъмун, ки: «Соғаре даркаш,
 Машав аз май чу зоҳидон саркаш».
 Гуфт: к-«Эй офтоби чархи сарир,
 Нест пӯшида бар замири мунир.
 Аклу дониш васила буд маро,
 Ки ба қурби ту рӯ намуд маро.
 Қадаре ақл буд мояи ман,
 Ки бад-ин чо расонд пояи ман.
 Май зи ман чу ақро бистонад,
 Сабаби қурби ман кучо монад?
 Сабаби қурб чун шавад маъдум,
 3-ин саодат маро кунад маҳрум.
 Мояи ақл дода бозорам,
 Ки чунин гарм шуд харидорам.
 Бода чун аз кафам барад моя,
 Бешак андозадам аз ин поя».
 Бода бо он, ки гармбозор аст,
 Судаи андак, зиёнаш бисёр аст.
 Чашм аз суди андакаш бардор,
 То набинӣ зиёни ӯ бисёр.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Мақула – Гуфтор, гап, сухан; 2. Навъ, хел, чинс, қисм.
2. Фоиқ омад – Беҳтар, афзал; 2. Голиб, забардаст.
3. Соқӣ – шахсе, ки майкаш аст.

Пурсиш ва супориш

1. Чаро чавонро шахси донишманд ва бо илму фарҳанг мегӯем?
2. Чавони донишманд чаро аз май рӯй гардонд?
3. Дар бораи зарари май ба инсон чиҳоро медонед?
4. Ҳикояро бурро бо навбат хонед ва мазмунашро нақл кунед.

САРИ ҲОТАМ

Дар замоне, ки Ҳотам андар даҳр,
Ба карам шӯҳра гашт¹ дар ҳама шаҳр.
Ҳама чо гуфтугӯи Ҳотам буд,
Халқро рӯ ба сӯи Ҳотам буд.
Подшоҳе зи хусравони араб,
Арабе сӯи хеш кард талаб.
Ки: «Зи Ҳотам ба чон расида дилам,
Пеши мардум зи чуди ӯ хичилам².
Арабе галлабони сахрой,
Шуда дар ҷуд Ҳотами Тойй.
Ҳар кӣ номаш барад некӯ гӯяд.
Ҳама кас зикри хайри ӯ гӯяд.
Рашки ӯ оташам ба чон задааст,
Шӯъла дар чони нотавон задааст.
Тег бардору рав ба маскани ӯ,
Сари ӯро ҷудо кун аз тани ӯ.
Гар расони ба ман сари Ҳотам,
Дихамат то ба даҳ ҳазор дирам.
То шавад номи ӯ зи олам гум,
Гум кунад зикри хайри ӯ мардум.
Ман дигар дасти ҷуд бикшоям,
Сад чу Ҳотам вучуд бинмоям.
Чун касон аз сахо сухан гӯянд,
Ҳама чо аз сахои ман гӯянд».
Араб омад сӯи қабилаи Тай,
То барад баҳри подшоҳ сари вай.
Буд Ҳотам ситода бар сари роҳ,
Ки расид аз раҳ он араб ногоҳ.
Бар араб гуфт: - «Ман нишон дихамат,
Сари Ҳотам ҳамин замон дихамат».
Ҳамроҳаш бурд дар биёбоне,
Ки набуд он ба ҷуз ду тан ҷоне.
Теги хунрези худ ба дасти араб,
Доду биншаст пеши ӯ баадаб.
Ки: «Бизан тегро бар гардани ман,
Сари Ҳотам ҷудо кун аз тани ман.
Манам он Ҳотаме, ки мегӯй,
В-ин сараст, он саре, ки мечӯй.

Сарам афган, ки бе сарам наравӣ,
То тиждаст аз барам наравӣ».
Араб аз кори худ пушаймон шуд,
Аз каф андохт теғу гирён шуд.
Гуфт: «Бархез, эй карамгустар³,
Ба карам аз гуноҳи ман бугзар,
Ки фалон шоҳ даҳ ҳазор дирам
Ваъда кардаст то сари ту барам.
Тамаъ андохт дар гуноҳ маро,
В-аз тамаъ гашт рӯ сиёҳ маро.»

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Ба карам шӯхра гашт** – дар саховат дар байни халқи олам машҳур гашт.
2. **Зи чуди ӯ хичилам** – аз саховатмандии ӯ нороҳат мешавам, маъқул нест.
3. **Карамгустар** – саховатпеша, саховатманд.

Супориш

1. *Мувофиқи фаҳмишатон мазмуни ҳикояро ба наср гардонед. Ҳангоми иҷрои супориш калимаҳои саховатманд, ҷуд, хайру эҳсонро истифода баред.*

ҶОМАИ ОШХҶҮРӢ

Маҷмае доштанд оме чанд,
Даъвие чанд пухта хоме чанд.
Рафт Бахлул ҷониби эшон,
Бесару по мисоли дарвешон.
Раҳ надодандаш андар он маҳфил¹,
Рафт берун равон аз он манзил.
Шуд шитобон ба ҷониби бозор,
Орият² кард ҷома ва дастор.
Дар бару сар фиғанд суфу катон,
Рост Ҳоҷа Носири бозургон.
Боз баргашту шуд дар он маҳфил,
Сӯи он мардумони нодондил.
Зиннату зеби ҷомааш диданд,
Уқдаҳои амомааш диданд.

Баҳри таъзими ӯ зи чо частанд,
 Пеши ӯ даст бар камар бастанд.
 Биншонданд дар сафи болош,
 Аввалан пеши ӯ ниҳоданд ош.
 Чун кашиданд сӯи халқ таом,
 Чашм бар хоҷа доштанд тамом.
 Хоҷа чун сӯи он азизон шид,
 Остинро зи дасти хеш кашид.
 Даҳони остин дар ош ниҳод,
 Гуфт: «Инро бихӯр, ки нӯшат бод».
 Ҳама з-он дар тааччуб афтоданд.
 Ҳозирон лаб ба ханда букшоданд.
 Гуфт Баҳлул, ки: «Эй галатбинон,
 Сар ба сар сурати нуқатбинон.
 Ман ҳамон ринди бесару поям,
 Ки надодед раҳ ба ин чоям.
 Ман ҳамон жандапӯшу дарвешам,
 Ки бирондед аз дари хешам.
 Чома то дар бадан набуд маро,
 Ҳеҷ кас дар намекушуд маро.
 То ки дар бар фиғандаам чома,
 Чой дорам ба садри хангома³.
 Чунки аз баҳри чома буд таом,
 Чома беҳ гар шавад таомошом.
 Ин мақомам ба иззати чом(а) аст,
 В-ин таомам ба давлати чом(а) аст».
 Мардумон дар хичолат афтоданд,
 Ҳама инсоф таври ӯ доданд.

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Маҳфил** – чамъомад, базми дӯстон, маҷлис.
2. **Орият** – чизеро барои истифода ба мӯҳлате амонат гирифтани.
3. **Садри хангома** – пешгоҳи нишаст, болонишин шудам.

Пурсиш ва супориш

1. *Аз мазмуни ҳикоя шумо чӣ хулоса баровардед?*
2. *Чаро мардум дар охир пушаймон шуданд?*
3. *Аз ҳикоя ҷонишинҳоро ёбед, хелҳои онҳоро муайян намоед.*
4. *Аз рӯи ҳикоя саҳнача тартиб диҳед.*

БАДРИДДИН ҲИЛОЛӢ (1470-1529)

*Моро ба ҷафо кушта пушаймон
шуда бошӣ?
Хуни дили мо рехта ҳайрон шуда
бошӣ?
Ҳилолӣ*

Шаб торику зулмотӣ буд. Барои мардumi Ҳирот ин шаб, яъне шаби ҷумъаи соли 1529 як умр шаби бехосият хоҳад монд. Дору гир, доду фарёд, гирияю лобай кӯдакону занон хомӯшии шабро халалдор мекард. Ясавулон ва сарбозони Убайдуллоҳон хонаҳои мардумро талаю тороч мекарданд, одамони «гарданкаш», «ёғӣ», ё «шиамазҳаб»-ро ба зиндон ё ба қозихона мебурданд.

Чор сарбози Убайдуллоҳон ба назди дарвозае омада Ҳилолиро ба маҳкамаи қозӣ бурданд.

Шоир шарту русуми инсонӣ ба ҷо оварда салом дод. Аммо салом бечавоб монд. Қозикалон ба ҳучум гузашт.

- Шумо, шоир Ҳилолӣ? Чунин бандаҳои осӣ ба худ лақабҳои осмонӣ меёбанд. Садқаи ҳилоли Худои азда ва ҷалла шавед.

- Ман гуноҳе надорам ва сабаби ба марҳамати шумоён расиданамро намедонам.

- Намедонӣ! Ҳамаашро нағз медонӣ. Ҳоло ба ёдат меорем. Аввалан, дар як шеърат хони покдину маъдалатгустар, хомии шариати Ислому, сояи Худо дар замин Убайдуллоҳонро танкиду мазаммат кардӣ! Магар ин гуноҳ нест? Сониян, аз рӯи қору рафторат шиамазҳаб ҳастӣ! Ба шиа буданат мана, ин хомиёни дину диёнат гувоҳ ҳастанд ва шиа буданатро тасдиқ мекунанд!

Мавлоно Бақои Ланг ва Мавлоно Гулҷеҳр, ки дар назди қозикалон ҳузур доштанд, аз ҷой бархеста суханони Мавлоно Шамсиддинро тасдиқ карданд.

- Баред! Пагоҳ дар бозори Чорсӯ амри моро амалӣ кунед!

Хуршеди оламтоб кайҳо аз паси қуллаҳои кӯҳ баромада, саховатмандона нурпошӣ мекард. Вале офтоби зиндагии Ҳилолӣ рӯ ба гуруб оварда буд. Шоири номуродро ясавулон кашон-кашон ба сӯи бозори Чорсӯи Ҳирот мебурданд. Як гурӯҳ мардуми авом ҳамроҳӣ мекарданд. Баъзеҳо ба ҳоли шоир гиря мекарданд ва баъзе ҳасудон, суннимазҳабон ба сари Ҳилолӣ санг мепартофтанд. Сари шоир хуншор шуда буд. Қатраҳои хун ба рӯи гандумгуни шоир таровида, риши мошу биринчи шоирро лолагун карданд. ӯ бо сари баланд пеш мерафт. Адиб ба атрофиён хирадмандона назар мекард. Аз байни ҳасудон, нотавонбинон, дӯстон, хешу ақрабояшро мечуст. Медид. Онҳо гирён буданд. Шоир бо ишорат бо онҳо хайру хуш менамуд ва байти зеро бо дарду алам мехонд.

*Ин қатраи хун чист ба рӯи ту, Ҳилолӣ?
Гӯё ки дил аз гусса ба рӯи ту давида.*

Ниҳоят Ҳилолиро ба бозорҷой оварданд. Дар назди ӯ чаллод Сайфулло шамшер дар даст меистод. Қатлгоҳ баландтар буд. Шоир издиҳомро хуб медид. Чанд дақиқа хомӯшӣ ҳукмфармо гардид. Ҳилолӣ сар баланд кард ва ба тарафи мардум назар андохт. Баъд гуфт:

- Хешу табор, дӯстон, ман бо шумо худоҳофизӣ мекунам. Онҳо дар қасди ҷони ман буданд. Ман аз мурдан наметарсам.

Оре, онҳо ҷисми маро нест мекунанд, шеъри маро нест карда наметавонанд!

Баъд Ҳилолиро қатл намуданд.

САД ҶОН ФИДОИ ДҶҶСТ

Бархез, то ниҳем сари худ ба пой дӯст,
Ҷонро фидо кунем, ки сад ҷон фидои дӯст.
Дар дӯстӣ мулоҳизаи маргу зист нест,
Душман беҳ аз қасе, ки намирад барои дӯст.
Ҳошо¹, ки ғайри дӯст кунад ҷо ба ҷашми ман,
Дидан наметавон дигареро ба ҷои дӯст.
Аз дӯст ҳар ҷафо, ки расад ҷои миннат аст,
Зеро, ки нест ҳеҷ вафо ҷун ҷафои дӯст.
Бо дӯст ошно шуда, бегонаам зи халқ,
То ошноӣ ман набувад ошноӣ дӯст.

Дар халқаи сағони дараш меравам, ки боз
Аҳбоб² сар занад ба гирди сарои дӯст.
Дасти дуо кушод Ҳилолӣ ба ҳазратат,
Яъне ба даст нест маро чуз дуои дӯст.

ЧӢ КУНАМ?

Баҳор мерасад, аммо баҳорро чӣ кунам?
Чу нест гулрухи ман, лолазорро чӣ кунам?
Ба ихтиёр тавонам, ки рози дил накшоам,
Фигону нолаи беихтиёрро чӣ кунам?
Агарчӣ рӯи ту хуршедвор чилванамост,
Сиёҳрӯи шабҳои торро чӣ кунам?
Қарори ошиқи бедил ба сабр бошаду бас,
Чу сабр нест, дили беқарорро чӣ кунам?
Гирифтам ин, ки шаб аз май даме биосоам,
Ассабоҳ балои хуморро чӣ кунам?
Ҳилолӣ ин ҳама ғамро тавон кашид, вале
Ғами ғарибию ҳичрони ёрро чӣ кунам?

ГУЛ

Омад бӯи хуш дилам аз рангу бӯи гул,
Он беҳ, ки май кашам ду-се рӯзе ба рӯи гул.
Гул дидам, орзуи касе дар дилам фитод,
К-аз диданаш касе накунад орзуи гул.
Ин дам, ки бӯи дилкаши гул медиҳад насим,
Бас дилкаш аст, гашти гулистон ба бӯи гул.
Хуш, он ки ёр бошаду ман дар ҳарими боғ,
Ман сӯи ӯ назар фиғанам, ӯ ба сӯи гул.
Дид он ду рух Ҳилолию осудадил нишаст,
Аз ҷустуҷӯи лолаю аз гуфтугӯи гул.

РӯЗИ НАВРӯЗ АСТ

Рӯзи наврӯз аст сарви гулӯзори ман кучост?
Дар чаман ёрон ҳама чамбанду ёри ман кучост?
Гашта мардум ҳар яке имрӯз сайди чобуке,
Чобуки сайдафкани мардумшикори ман кучост?
Нест як соат қарор ин ҷони нооромро,
Ё раб³, он ороми ҷони беқарори ман кучост?

Сӯхт аз дарди ҷудой дил ба умеди висол,
Марҳами доғи дили уммедвори ман кучост?
Рӯзгоре шуд, ки дур афтодаам, охир бипурс,
К-он сияхрӯзу парешонрӯзгори ман кучост?
Буд умре бар сари кӯят Ҳилолӣ хоки роҳ,
Соате, эй маҳ, нагуфтӣ хоксори ман кучост?⁴

ДҶҶСТОН

Дӯстон, имшаб давои ҷони маҳзунам кунед,
Бар сарам афсонае хонеду афсунам кунед.
Нест андӯҳи маро бо дарди Маҷнун нисбате,
Мешавам девона, гар нисбат ба Маҷнунам кунед.
Лолагун шуд хирқай садчокам аз хуноби ашк,
Шарҳи ин сурат ба шӯҳи ҷомагулгунам кунед.
Шаҳсавори ман ба саҳро рафтаву ман мондаам,
З-ин гунаҳ аз шаҳр меҳоҳам, ки берунам кунед.
Васфи қаддашро ба мизони⁵ хирад санҷидаам,
Офарин бар эътидоли табъи мавзунам кунед.
Чашми пурхунам бубинеду мапурсед аз дилам,
Ҳолати дилро қиёс аз чашми пурхунам кунед.
Чун Ҳилолӣ дӯш бар хоки дараш ҷо кардаам,
Шояд аз имрӯз ҷо бар авчи гардунам⁶ кунед.

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Ҳошо, ки** – Худо нигоҳ дорад, дур бод, пок бод.
2. **Аҳбоб** – ҷамъи дӯстон.
3. **Ё Раб** – эй Худо, эй Парвардигор.
4. **Ҳоксори ман кучост?** – киноя аз худ, яъне ман ошиқи дилфигор дар кучоям, ки аз ҳолам намепурсӣ?
5. **Мизон** – тарозу, ченак.
6. **Гардун** – осмон.

Пурсиш ва супориш

1. *Ғазалҳоро ифоданок хонед ва мавзӯҳои онҳоро муайян кунед.*
2. *Дар газали «Сад ҷон фидои дӯст» шоир чӣ хел дӯстро ситоиш кардааст?*
3. *Оё имрӯз ҳам дар ситоиши дӯст чунин суханонро гуфтан ҷоиш аст?*

4. *Наврӯз чӣ хел ид аст? Шумо иди Наврӯзро чӣ хел мегузаронед?*
 5. *Шоир дар иди Наврӯз киро интизор аст?*
 6. *Ғазали «Рӯзи Наврӯз» аз чанд байт ва чанд мисраъ иборат аст?*

ДАР БОРАИ ОДОБ

Надонам, к-ин ҳама тарки адаб чист?
 Ҳади худро намедонӣ, сабаб чист?
 Адаб хоҳӣ, зи ҳад берун манех пой,
 Зи ҳар ҷониб, ки хоҳӣ дар миён ой.
 Адаб ороиши афъол бошад,
 Адаб осоиши аҳвол бошад.
 Фурӯғи зоҳир¹ аз ороиши ўст,
 Фароғи ботин² аз осоиши ўст.
 Адаб маҷмӯаи ҳусну ҷамол аст,
 Баҳоре дар камоли эътидол³ аст.
 Ҳама корат ба қадри хеш бояд.
 Зи қадри худ на кам, на беш бояд,
 Ба ин мизон, агар худро бисанҷӣ,
 Наранҷанд аз туву худ ҳам наранҷӣ.
 Чу биншинӣ, чунон бояд, ки шояд,
 Чу бархезӣ, чунон шояд, ки бояд.
 Чароғи дида шаб ҷое маяфрӯз,
 Ки гардад тира, чун равшан шавад рӯз.
 Сухан бо маҳрамон бояд чунон гуфт,
 Ки бо ағёр⁴ дар маҷлис тавон гуфт.
 Чаро сомеъ⁵ ниҳад бар нуқтае гӯш,
 Ки бояд кардаш аз хотир фаромӯш?
 Манех бар ҳарфи кас зинҳор ангушт,
 Ки афтад чун қалам ангушт аз мушт.
 Чаро ҷое қадам бояд ниҳодан,
 Ки он ҷо бе маҳал бошад ситодан.
 Адабро раҳбари кӯи талаб кун,
 Вагарна нафси саркашро адаб кун.
 Адаб дар анҷуман шамъи мунир⁶ аст,
 Далели покии мо фи-замир⁷ аст.

Калимаю ибораҳои тоза

1. **Фурӯғи зоҳир** – зебогии зоҳир, ороиши зоҳир.
2. **Фароғи ботин** – оромии ботин, осудагии ботин.

ДАР БОРАИ ДАЛЕРӢ

Биё, эй бедили аз кор монда,
Зи бим андар паси девор монда.
ДалерӢ кун, ки майдон аз далер аст,
Агар рӯбах далер афтод, шер аст.
Чӣ хуш гӯянд мардони чигардор,
Ки: - «Пое пеш нест, дасте бурун ор!».
К-аз ин даст аз ҳама кас пеш бошӣ,
Ба ин ҷо аз ҳама кас беш бошӣ.
Раҳи саҳрои расвой гурез аст,
Калиди мамлакат шамшери тез аст.
Ба як дам оламеро фатҳ кардан¹,
Беҳ аз нанги ҳама олам ба гардан.
Сари душман равон аз тан чудо кун,
Вагарна рав, сари худро фидо кун!
Агар сад сол зери санг бошӣ,
Аз он беҳтар, ки зери нанг бошӣ.
Зи ғайрат гар яке мардонагӣ кард,
Ту гӯӣ чоҳиле девонагӣ кард?
Магӯ чоҳил, ки ҷои ҳайрат аст ин,
Беҳ аз сад оқили беғайрат аст ин.
Қавидил шав, ки дар майдони мардӣ²,
Гар аз куштан битарсӣ, кушта гардӣ.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Фатҳ кардан – ғолиб омадан, гирифтан.
2. Майдони мардӣ – майдони ҷанг, муҳориба.

Пурсиш ва супориш

1. Чаро рӯбах далер шавад? Ҳамин тавр шуданиш мумкин аст?
2. Чаро аз оқили тарсончак шахси чоҳили ҷасурро адиб боло гузоштааст?
3. «Калиди мамлакат шамшери тез аст»-ро шарҳ диҳед.

ДАР БОРАИ ВАФОДОРӢ

Ҷафокоро, вафодорӣ биёмӯз,
Зи ёрон шеваи ёрӣ биёмӯз!

3. Эътидол – муътадил, мавзунӣ.
4. Ағёр – гайр, бегона, ношинос.
5. Сомеъ – шунаванда.
6. Шамъи мунир – шамъи равшан.
7. Фи-замир – аз таҳти дил.

Пурсиш ва супориш

1. Ба ақидаи адиб барои боадаб шудан чӣ бояд кард?
2. Адаб дар зиндагӣ чӣ аҳамият дорад?
3. Синонимҳои адабро номбар кунед.
4. Калимаи адаб дар матн чанд маротиба такрор шудааст?

ҚИТЪА ДАР САХТИИ ҲОЛИ ХУД

1. Оҳ, аз ин рӯзгори баргашта,
Ки зи ман лаҳза-лаҳза баргардад.
Гар фалакро ба коми худ хоҳам,
Ў ба коми каси дигар гардад.
В-ар зи қоми нишот бода хӯрам,
Бода хунобаи чигар гардад.
В-ар қадам бар бисоти сабза ниҳам,
Сабза дарҳол нештар гардад.
Лек бо ин хушам, ки толеи ман,
Натавонад аз ин батар гардад.

РУБОИҲО

2. Дар олами бевафо касе хуррам нест,
Шодию нишот дар бани одам нест!
Он кас, ки дар ин замона ўро ғам нест,
Ё одам нест, ё аз ин олам нест!
3. Ёр омаду ёри дилнавоз омад боз,
Баҳри дили хаста чорасоз омад боз.
Умрам хама рафта буд, аз рафтани ў,
Сад шукр, ки умри рафта боз омад, боз.

Пурсиш ва супориш

1. Дар порчаи аввал шоир чаро аз рӯзгори хеш шикоят дорад?
2. Шоир дар мисраи «Сад шукр, ки умри рафта боз омад, боз» чиро дар назар дорад, умри рафта чист?
3. Порчаҳоро хонед, маънидод кунед ва ҳифз намоед.

Ба ҳар кас рӯзи неъмат¹ аҳд бастӣ,
 Фаромӯшаш макун, дар тангдастӣ!
 Чу нон бардоштӣ, хонро² маяндоз,
 Намак хӯрдӣ намакдонро маяндоз.
 Набояд рӯзи аввал аҳд³ бастан,
 Пас аз бастан намебояд шикастан.
 Зи мо сарриштаи аҳд аст зинҳор,
 Ки ин сарриштаро аз даст магзор.
 Тариқе хуштар аз аҳду вафо нест,
 Вале афсӯс, к-он дар аҳди мо нест.
 Вафо, гар з-он ки дар олам набошад,
 Чӣ бошад, гар чафое ҳам набошад!
 Нашояд ҳар замон ёре гирифтани,
 Зи ёрон дар дил озоре гирифтани.
 Гуле, к-он ҳар замон бошад ба чое,
 Намеояд аз ӯ бӯи вафое.
 Ба мутриб мӯхтасибро з-он бувад чанг,
 Ки ҳар дам дар мақоме дорад оханг.
 Яке к-ӯ рӯзу шаб як чо муқим аст,
 Зи ёрони вафодори қадим аст.
 Касе, к-аз дӯстӣ берун ниҳад пай,
 Дар оини вафо сағ беҳтар аз вай.
 Зи кӯи ӯ қадам натвон кашидан,
 Ба роҳи ӯ ба сар бояд давидан ...

Калимаю ибораҳои тоза

1. Неъмат – сериву пурӣ, фаровонӣ, рӯзи осоиштагӣ.
2. Хон – дастархон.
3. Аҳд – 1. Паймон, ваъда. 2. Замон, вақт.
4. Мӯхтасиб – назоратчиҳои динӣ.
5. Пай – пой, қадам.

Пурсиш ва сунориш

1. Одами тангдаст гуфта киро мегӯянд?
2. Зарбулмасали «Намак хӯрда ба намакдон туф накунед» ба кадом байти порчаи боло рост меояд?
3. Муродиф ё синонимҳои вафодор, чафокор, ёр ва озорро ёбед.
4. Калимаи давиданро таҳлили фонетикӣ намоед.

АБУЛФАЗЛИ МАЙБАДӢ

(ваф. 1155)

Абулфазл Рашидиддини МайбадӢ дар нимаи дувуми асри XI таваллуд ёфтааст. Ӯ аз хурдӢ ба хондан шавку завқ дошт ва пайваста ба омӯхтани илмҳои маъмули замонааш саъю талош мекард. Махсусан, илмҳои калом, ҳадис, фикҳро дар назди донишмандони соҳибном ба хубӣ аз худ намуд. Пасон ба Бағдод рафта, аз фақеҳони шинохта дарс гирифт ва дониши хешро васеъ ва мукамал сохт.

Абулфазли МайбадӢ соли 1155 вафот кард. Ӯ асарҳои зиёд доир ба тасаввуф иншо кардааст. Бузургтарин асари Абулфазл «Кашфуласрор» мебошад. Донишманд ин асари бузургро дар давоми солҳои тӯлонӣ эҷод карда, онро соли 1126 ба итмом расонидааст. «Кашфуласрор» тафсири сураю оятҳои «Қуръон» аст. Муаллиф ҳангоми тафсири оятҳои ин китоби муқаддас, аз ҳадисҳои Расули Акрам, аз рӯзгори хулафои Рошиддин, шайхони мӯътабар, фақеҳони ба ҳақрасида ва ба хусус, Абдуллоҳи Ансорӣ нақлу ҳикоятҳои дилангез овардааст, ки ҳоло аз ҳамин китоби мӯътабар – «Кашфуласрор» бароятон чанд ҳикоятро меорем.

НАСИҲАТ

Насиҳат кардан ва шафқат намудан аз ҳеҷ мусулмон боз нагирӣ ва худро аз ҳама кас камтар донӣ ва ҳаққи ҳама кас фаро пеши хеш дорӣ ва инсоф ҳама аз худ бидиҳӣ, то исори ҳусни ахлоқ бошад. Аз хилофу маъризаан¹ бародарон ва дурӯғзан кардани эшон бипарҳезӣ. Эшонро сухани дурушт ва ҷавоби нохуш нагӯйӣ.

Юсуф Ҳусайни Розӣ аз Зуфнуни Мисрӣ² пурсид:

- Бо кӣ сӯҳбат дорам?

Гуфт:

- Сӯҳбат бо касе кун, ки мар ӯро мулк набувад. Яъне, он чӣ дорад бо худ надорад. Ҳар ҷо хусумат аст, аз он афтодааст. Туву ман дар миён аст. Чун туву ман аз миён бархезад, ҳеҷ хусумат наместонад.

Гуфто:

- Мардеро зане буд ва дар кори ишқи вай нек рафта буд. Ва он занро сапедие дар чашм буд. Ва мард фарти (ба хотири)

мухаббат аз он беҳабар буд. То рӯзе ишқи вай рӯй ба нуқсон ниҳод, гуфт:

- Ин сапедӣ дар чашми ту кай падида омад?

Зан гуфт:

- Он гаҳ, ки камоли ишқи туро нуқсон омад.

*Эй бози ҳаво гирифта боз ойу марав,
К-аз риштаи ту саре дар ангушти ман аст.*

ШҶРИДА ВА ХАММОР

ШҶридае ба кулбаи хаммор (майфурӯш) шуд. Дираме дошт, ба вай дод ва гуфт:

- Ба ин як дирам маро шароб деҳ!

Хаммор гуфт:

- Маро шароб намонд.

Он шҶрида гуфт:

- Ман худ марди шҶридаам ва тоқати ҳақиқати шароб надорам.

Қатрае бинмо, то аз он бӯйе ба ман расад. Бинӣ, ки он чанд мастӣ кунам ва чӣ шӯр ангезам.

ҲАҚҚИ ДАРВЕШОН

Ишон се бародар буданд дар Яман. Бӯстоне доштанд ба ду фарсангӣ. Аз падари эшон боз монда ба мерос. Дар он бӯстон ҳам заръ³ буд ва ҳам дарахти хурмо ва ангур. Ва падари эшон марди солах буд. Ҳар сол ҳосили он бӯстон се қисм кардӣ. Қисмате вачҳи иморат ва нафақаи бӯстон ва қисмате аз он дарвешон ва қисмате нафақаи хешро. Чун падар аз дунё бирафт ва бӯстон ба писарон афтод, сахми дарвешон боз гирифтанд. Он бародар, ки беҳини эшон⁴ буду порсотар ва басин камтар эшонро гуфт:

- Ҳаққи дарвешон боз магиред. Ва он суннате, ки падар ниҳодаст, бигзоред, ки зиёни кор шавад ва баракати он камтар гардад.

Эшон фармон набурданд. Чун вақти чидани мева буд, савганд хӯрданд, ки сахаргоҳон бираванд ва хурмову ангур бибаранд ва нагуфтанд «иншооллоҳ». Мақсуди эшон ба вақти сахаргоҳ он буд, ки то дарвешон надонанд ва ҳозир нашаванд, ки дар рӯзгори падарашон ҳар сол вақти чидани мева ва зироат муайян буд.

Эшон савганд хӯрданд, ки бомдод пинҳон аз дарвешон раванд ва мева чинанд. Ва он гоҳ дар хоб шуданд. Раббулоламин он шаб оташе фурӯ кушод, то ҳар чӣ дар он бӯстон буд ҳама бисӯхт ва хокистар гардид. Ва эшон аз он ҳолу аз он азоб беҳабар.

Он шаб бар он азму он тақдир хуфта. Пас чун дар бӯстон шуданд, дарахтон ва зироати он диданд сӯхта ва хокистар гашта, гуфтанд:

- Мо роҳ гум кардем. Магар ин на бӯстони мост?

Чун нек нигоҳ карданд, бидонистанд, ки чурм эшонрост, ки ҳаққи дарвешон боз гирифтанд ва гуфтанд:

- На, на, роҳ гум накардаем, ки ин бӯстони мост. Моро аз мева ва бари он маҳрум кардаанд ва аз неъмат бебаҳра мондаем. Бо он, ки ҳаққи дарвешон боз гирифтем.

Бозгаштанд ва чурми⁵ худ иқрор⁶ карданд.

Гуфтанд:

- Эй вой бар мо, ки аз андозаи худ даргузаштем, ки ҳаққи дарвешон боз гирифтем.

Калима ва ибораҳои тоза

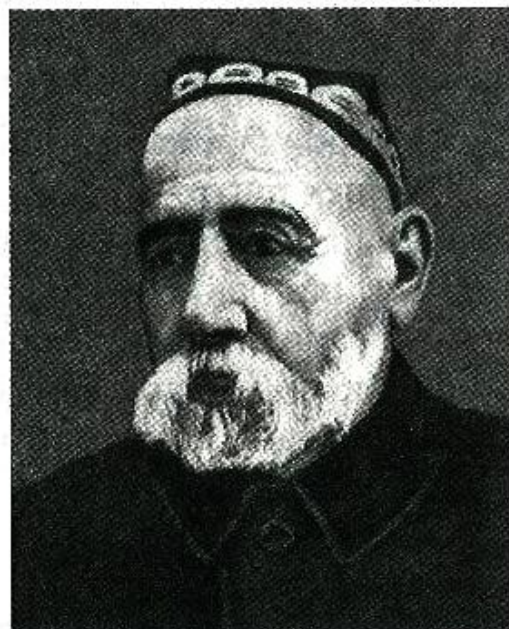
1. Маъриза – танбех, хусумат.
2. Зунуни Мисрӣ – фақеҳи бузурги ислом.
3. Заръ – зироат, кишти полезӣ.
4. Беҳин – беҳтар, хубтар, боақлтар.
5. Манқатъ – қатъ бигардад, намонад.
6. Чурм – айб, гуноҳ.
7. Иқрор – қоиил шудан, эътироф кардан.

Пурсиш ва супориш

1. Чаро Абулфазл гуфтааст, ки танҳо ба мусулмонҳо шафқат намо. Дигар инсонҳо чӣ? Дар ин бора, андешаи ӯ дуруст аст? Фикратонро баён кунед.
2. Муаллиф мегӯяд, ки бо касе сӯҳбат кун, ки ӯро мулк набувад. Шумо дар ин бора чӣ андеша доред?
3. Муҳаббати мард нисбати занаш чаро кам гардид?
4. Аз бӯйи май шахс маст мешавад? Ё нависанда дар зимни он дигар мақсад дорад?
5. Бӯстонсарои бародарон чаро сӯхт? Чӣ гуноҳ карданд?
6. Чаро маслиҳати бародари хурдиро нагирифтанд?
7. Мақсади нависанда дар ин ҳикоя чист?

САДРИДДИН АЙНӢ (1878-1954)

*Биёед, эй рафиқон, дарс хонем,
Ба бекориву нодонӣ намонем.
Ба дунё ҳар касе бекор гардад,
Ба чашми аҳли олам хор гардад.*

Сардафтари адабиёти муосири тоҷик устод Садриддин Айни 15 апрели соли 1878 дар деҳаи Соктареи ноҳияи Гиждувони вилояти Бухорои Ҷумҳурии Ёзбекистон ба дунё омадааст. Ӯ дар деҳа хату савод бароварда, пасон барои такмили дониш ба шаҳри Бухоро омад. Ӯ аз хурдӣ рӯзи некро надид. Касалии вабо падару модари Садриддини хурдсолро ба коми худ фуру бурд. Баъд аз ин бори зиндагӣ ба сараш афтод, ки дар ин бора дар “Ёддоштҳо”-яш бисёр бадард қисса намудааст. Устод соли 1954 дар Душанбе вафот кард. Имрӯз турбати устод дар чорбоғи ба номи Айни хеле обод аст. Мардуми кишвар ва меҳмонони олиқадрӣ давлатҳои дунё турбати устро зиёрат мекунанд.

Хизматҳои устод С.Айниро ба назар гирифта бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ӯ унвони олии – Қаҳрамони Тоҷикистон дода шуд.

Асарҳои устод Айни; «Дохунда», «Ғуломон», «Ёддоштҳо», «Марги судхӯр», «Одина», «Қаҳрамони халқи тоҷик - Темурмалик» ва ғайра ҳазинаи адабиёти тоҷикро ганитар гардонид.

Устод Айни на танҳо нависанда, балки забоншинос, фарҳангшинос, адабиётшиноси мумтоз ҳастанд ва доир ба ин

соҳаҳо асарҳои пурарзиш иншо кардаанд. Асарҳои илмию бадеии устод барои олимон, адибон ва хонандагон мактаби омӯзишанд.

Ҳоло порчаеро аз «Ёддоштҳо» ва пораеро «Қаҳрамони халқи тоҷик - Темурмалик» барои мутолиа пешкаши шумо мегардонем.

ВАФОТИ ПАДАРУ МОДАР ДАР ВАБОИ УМУМӢ

Дар аввалҳои тобистони соли 1306 ҳиҷрӣ (дар моҳи июни соли 1889) дар шаҳри Бухоро бемории вабо ва муромурӣ пайдо шуд. Акаам аз шаҳр бемор шуда ба деҳа баргашта омад. Тағои калонам Мулло Дехқонро дар шаҳр вабо зада вафот кардааст, ки мурдаи ӯро аз он ҷо ба хонаи худхӯшон ба деҳаи Маҳаллаи Боло овардаанд. Аҳволи сиҳати падарам хуб набуд ва ӯ дар хона ба ака ва додарҳоям саробонӣ карда монд, ман модарамро ба сари мурдаи тағоиям ба хонаи бобоям бурдам.

Намедонам дар он ҷо ба модарам вабо расид ё ба марги бародараш бисёр сӯхт, ки дар ҳамон ҷо бемор шуд. Ман ӯро ба ҳар савор карда, базӯр ба хона овардам ва дидам, ки дар ин ҷо ҳам падар ва ҳам бародарони хурдсол, ки яке 9-сола ва дигаре 4-сола буд, бемор шуда афтоданд.

Акнун хонаи мо ранги як беморхонаро гирифта буд, ки дар вай ҳам доктор, ҳам фелдшер, ҳам ҳамшираи шафқат ва ҳам санитар танҳо ман будам. Дар як хонаи ҳафтболор 5 бемор қатор хобида буданд ва ман бо навбат ба ҳар кадоми онҳо об, оби чӯш, ё ин ки шир меодам, магасҳояшонро мерондам, берун баромадан хоҳанд, ба қадри қувва ёрӣ мекардам.

Дар байни як ҳафта ҳамаи хонаҳои деҳа монанди хонаи мо гардид, на танҳо дар деҳаи мо, ҳатто дар туман (район) ҳам одами тандуруст кам монд ва муромурӣ сар шуд. Аз деҳаи мо, ки тахминан 300 хонавор одам дошт, ҳар рӯз як ё ду чанозаро ба мазор мебурданд.

Ман он вақтҳо намедонистам ва ҳоло ҳам муайян карда наметавонам, ки беморони ман чӣ дард доштанд, он вақтҳо дар деҳаҳо доктор набуд. Дар деҳаи мо бошад, ҳамон табиби кӯхнаи нодон ҳам набуд, ки бо чӯшонида додани хасу хошок беморон ва бемордоронро тасаллӣ диҳад. Дар деҳаи мо танҳо эшонон ва дуохонон буданд, ки бесаводони деҳа ҳам ба онҳо ихлос

надоштанд ва онҳо ҳар вақт дуохонии худро дар деҳаҳои дурдаст қор мефармуданд.

Як рӯз ман ба Қорӣ Маҳмуд, ки номи ӯ дар ин дафтар пештар гузашт, гуфтам:

- Амаки эшон, Шумо ҳар вақт дуохонии худро дар деҳаҳои бегона қор мефармоед ва ҳол он, ки дар деҳаи худамон ҳам беморон бисёр шуданд, чаро инҳоро намехонед, ки шояд аз даму нафаси шумо шифо ёбанд?

Ӯ ҷавоб дод:

- Ҳеч дузд аҳолии деҳа ва маҳаллаи худро тороч намекунад. Магар ман аз дузд ҳам ноинсофтаам, ки ҳамсояғони худро фиреб диҳам?

Қисми ба фиребгариҳои худ иқрор кардани ин гуфтаҳои Қорӣ Маҳмуд дуруст бошад ҳам, қисми аз боинсофӣ фиреб надодани ҳамсояғони худаш дурӯғ буд. Дурусташ ин буд, ки ҳамсоягон, азбаски ҷӣ будани ҳамсояи дуохони худро медонистанд, фиреб намехӯрданд.

Аз миёнаи беморони ман аҳволи падарам бисёр саҳт буд ва ӯ қариб ҳамеша беҳуш мехобид ва танҳо об мепурсид ва менӯшид. Ва рӯзе чашмашро кушода аз ман пурсид:

- Ба ҷуворӣ дубора об додӣ?

- Не.

- Аз оби аввал чанд рӯз гузашт?

- 10 рӯз гузашт.

- Хуб, ҳоло обталаб нашудааст! – Ва боз чашмашро пӯшида беҳуд шуд.

Баъд аз он ӯ рӯзе чанд бор бо ман ҳамин тариқа суолу ҷавоб мекардагӣ шуд.

Рӯзе, ки аз оби аввал 20 рӯз гузашта буд, ба суоли охирини ӯ «20 рӯз гузашт» гуфта ҷавоб додам.

- Ин тавр бошад, ба об омодааст. Агар тавонӣ, рафта як об деҳ. Кулӯхи офтобхӯрдари бисёр андохтаам. Агар об нахӯрад, нобуд мешавад, - гуфт.

Ман каландчаамро гирифта ёбон баромадан хостам. Дар ин вақт ба зиракии сағ қоил шудам: ҳар вақт, ки ман ба ҷо мерафтам, ӯ аз дунболам мерафт ва аз ман ҳеҷ ҷудо намешуд. Аз вақте, ки ман бемордор шуда дар хона мондам, ӯ ҳам аз пеши дари хона намечунбид. Имрӯз, ки ман каландчаро гирифта ба ёбон рафта истода будам, вай ба ман нигоҳ карда думашро

чунбонид ва баъд ба дари хона наздиктар рафта тумшуқашро ба рӯи остона монда ва чашмонашро ба сӯи беморон дӯхта хобид. Гуё вай дур рафтани маро дониста, хост, ки ба ҷои ман бемордорӣ кунад.

Он сол об фаровон буд, ба болои ин, бештарини деҳқонон бемор буданд, ки касе аз паи об намедавид. Бинобар ин ман ба осонӣ аз ҷӯи калон об кушода, оварда замини чуворино об додам ва зуд ба пеши беморон баргаштам. Баъд аз ягон соати омадани ман падарам чашмонашро кушода:

- Об додӣ? – гуфта пурсид.
- Об додам!
- Боракалло! – боз чашм пӯшид.

Дар рӯзи 40-уми бемориаш ӯ арақ карда тамоман хушёр шуд. Шир талаб кард, додам, хӯрд. Дар рӯзи дуюм аз ҷояш хеста нишаст, дар рӯзи сеюм асозанон ба пой худ берун баромад, мо тамоман хурсанд шудем, ки ӯ халос шуд. Лекин дар рӯзи 10-уми саломатӣ ёфтаниш ӯ дубора бемор шуда ба бистар ғалтид.

Усто амак, ки ӯ ҳам бемор буд ва аҳли хонаводааш ҳам бемор буданд, бо вучуди ин дар бемории аввалии падарам рӯзе як бор омада хабар мегирифт ва моро тасаллӣ меод, ки ӯ сиҳат хоҳад ёфт: «Фақат чор дона арақи хунук барои ӯ лозим аст».

Дар ҳақиқат ҳам падарам баъд аз арақ кардан сиҳат ёфта буд. Аммо вақте, ки дуюмбора бемор шуд, Усто амак чизе намегуфт ва моро тасаллӣ намедод. Лекин ба гумони ман ин бемории ӯ аз аввала сабуктар буд, ки ин бор оромтар мехобид ва аз хуш намерафт.

Дар рӯзи ҳафтуми бемории дуюм, вақте ки Усто амак омада беморро дид, ба ман таъин кард, ки агар аҳволаш бадтар шавад, зуд ӯро хабар диҳам.

- Ман чӣ медонам, ки аҳволаш бадтар аст ё беҳтар? – гуфтам ман дар ҳолате, ки дар чашмонам об чарх мезад.

- Гиря накун, мард бош, писари падарат шав! Аҳволи падарат хеле саҳт аст, лекин барои пеш аз вақт ба мусибат дучор накардани шумоён худро ором нигоҳ медорад. Ту ҳам барои ба ташвиш дучор накардани ӯ худро ором нигоҳ дор! Аломати бад шудани аҳволаш ин аст, ки нафасҳои саҳт-саҳт мекашад ва гулӯяш хишшос мезанад. Ман равам, ки аҳволи янгаат бад буд.

Шаб шуд. Ман чароғи сиёхро даргиронда бар болои чароғпоя мондам. Ғайр аз ман ҳама дар хоби беморӣ буданд. Ҳанӯз аввали

шаб буд, ки падарам нафасҳои саҳт кашидан гирифт ва гулӯяш хир-хир кард. Усто амакро ҷеғ зада овардам. Ӯ бо пахта ба даҳони падарам об чакконидан гирифт. Бемор чашмашро кушод, аввал ба ман ва баъд ба Усто амак нигоҳ карда гуфт:

- Зиёдтар об диҳед, бо қошук резед!

Амак ба гулӯи ӯ ду қошук об рехт.

- Бас, - гуфт падарам ва чашмонашро ба тарафи ман гардонида сухани худро давом дод:

- Хон! Дар чӣ гуна душворӣ бошад ҳам, хон! Лекин қозӣ нашав, раис нашав, имом нашав! Агар мударрис шавӣ, майлат!...

Бемор чашмонашро пӯшид. Баъд аз ягон дақиқа боз нафас кашидан гирифт. Амак бо пахта обчаккониро сар кард. Дар ин миён бемор дар ҷояш қад рост кардан хост ва ба тарафи ман чашм дӯхт, дубора ғалтид ва дастонаш як чунбиш хӯрданд ва баъд аз он ором гирифт. Ин оромии абадии ӯ буд!

Дар ин вақт падарам аз рӯи ҳисоби солгардонӣ, ки ҳисоби шамсӣ мебошад, 57 солро пур карда буд.

Усто амак баъд аз бастанӣ манаҳ ва сарангуштони пой мурда ва пӯшонидани чашмони ӯ, ба ман гуфт:

- Агар ман рафта беморони худро хабар гирифта оям, ту наметарсӣ?

- Чаро тарсам? Магар аз падари худ метарсам? – гуфтам дар ҷавоб.

- Бале, шер, - гуфту рафт ва бозгашта омада мурдабонӣ кард. Модар ва акаам баъд аз дубора омадани амак фаҳмиданд, ки падар мурдааст ва додаронам бошанд, баъд аз рӯз шудан фаҳмиданд.

Дар деҳаи ҳамсоя Йӯлдошбой ном як савдогари қалъачӣ буд, ӯ мавиз, ғӯлинг, карбос ва ҷомаҳои пахтадори гичдувонӣ гундошта ба Қазалӣ, Окмасҷид, Оренбург ва ба дигар шаҳрҳои қазоқон ва бошқирдон мебурд ва аз он ҷоҳо молҳои русӣ меовард. Баъд аз муромурӣ сар шудан ӯ ба кафанфурӯшӣ даромад.

Назар ба қавли худаш, ӯ ин корро барои ҳоҷатбарории мардум мекард, вагарна ӯ ба «кафанфурӯшӣ барин як кори паст ҳеҷ эҳтиёҷ надошта» аст, ба мурдаи падари ман ҳам ӯ «ҳоҷатбарорӣ» карда, асбоби такфин ва чизҳои дигари ҷанозаро дода моро сад танга қарздор кард. Назар ба қавли Усто амак,

агар по пули нақд медоштем, ҳамон чизҳоро аз бозор 25-30 танга арзонтар гирифта мумкин будааст.

Барои харчи нақда ҳам 20 танга даркор шуд, ки ин маблағро ҳам ба шарт 25 танга карда додан, ба мо «ҳочатбарорӣ» карда дод. Барои бегоҳи душанбе, ҷумъа ва хатми қуръон ҳам 25 танга лозим шуд, ки мо ин маблағро аз одамони гуногун ба тарзи қарзи майда гирифта сарф намудем. Ҳамин тариқа шуда ман мурдаи падарро 150 танга (22с.50 тин) харч карда бардоштам.

Баъд аз гузаштани рӯзҳои азодории падарам, намедонам, аз беҳабарии ман ё бо ягон сабаби дигар гови ҷӯшоиамон дар як шаб бемор шуда, ҳаром мурд. Модарам ин хабарро дар бистари бемориаш шунида гуфт:

- Ҳар балое, ки омада бошад, ба ҳамон гов занад. Кошкӣ вай пештар мемурд, ки шояд падарат зинда мемонд. Гӯсолаашро ҳам барои саломатии худат ва бародаронат дафъ кардан даркор аст, - ва фармуд, ки вайро ба Ҳочаҳон бурда диҳам: ин як одами маиби бедасту по буд, ки дар як гӯшаи деҳа хобида бо садакаи мардум зиндагонӣ мекард.

Ман гӯсоларо ба ӯ бурдам. Аммо ӯ қабул накард, ва:

- Шумоҳо ҳозир аз ман мӯхтоҷтаред, чунки мардум ба ман садақа медиҳанд, ман бо вай як навъ зиндагӣ мекунам. Аммо шумоҳо ба садақабарӣ одат накардаед. Акнун ки падаратон вафот кард, маълум нест, ки баъд аз ин ҳоли шумоҳо чӣ мешавад? гуфт.

Аммо дубора модарам илтимос карда фиристод, ки барои саломатии бачагон қабул кунад. Ин дафъа гӯсоларо ба ӯ ба хоҳири ризои модарам базӯр қабул кундам.

Дар ин вақт ман фаҳмидам, ки Ҳочаҳони маиби барҷомонда аз имоми деҳаи мо боинсофтар будааст. Имом дар рӯзи ҷанозаи падарам 10 тангаеро, ки ба ӯ доданд, бе ҳеҷ «лозим нест» гуфтан қабул карда буд. Ва, ҳол он ки вай дар ҳамон вақтҳо дар анбори худ 50 ман (400 пуд) гандум ва 25 ман (200 пуд) ҷав дошт ва ҷӣ қадар пули нақд ва асбобу ашё доштанаширо, албатта, ман намедонистам. Аммо Ҳочаҳон ғайр аз ду ҷашме, ки ба садакаи мардум нигарон буд, чизе надошт.

Ака ва укаҳоям, ба қавли мӯйсифедон, аз хавфи мурдан гузашта буданд, аммо аҳволи модарам рӯз то рӯз вазнинтар мешуд. Дар вақтҳои охир ба пеши дар бароварданиш ҳам мумкин

нашуд ва ҳамаи эҳтиёҷҳои табиаш дар ҷои худаш мешуд, ки ман тоза мекардам.

Бародаронам беҳтар шуда бошанд ҳам, озодона ба по хеста гашта наметавонишанд, аломати беҳтари аҳволи онҳо дар ин буд, ки кам-кам чиз мехӯрданд. Ман бо маслиҳати кампирон ва мӯйсафедон мурғонро ба онҳо хӯрондам. Назар ба қавли таҷрибакорон, яғна чизе, ки дар он вақт ба онҳо қувват бахшад, шӯрбӯи мурғ буд. Ман мурғонро ягон-ягон кушта намак мезадам ва ҳар мурғро 3 ё 4 бор шӯрбӯ карда, ба онҳо мехӯрондам.

Ҷувориро дар вақт-вақташ об дода бошам ҳам, вайро аз хучум ва торочи паррандагон нигоҳдорӣ карда наметавонишам, дар вақти шира пайдо кардан, донаҳояшро гунчишкон чунон макиданд, ки баъзе сарҳояш паҳол барин тамоман бедон шуда монд. Аммо сарҳои саломатмонда монанди шиками офтобаи сафолин пурра ва ғафс шуда буданд. Акнун хучуми гунчишкон он қадар зарар накунад ҳам (чунки ҳар гунчишк бо 10-12 дона сер мешуд), хучуми зоғҳои сиёҳ ва зоғчаҳо, ки дар деҳаи мо бисёр буданд, сар шуда буд. Акнун бими он буд, ки ҷуворӣ тамом талаф шавад ва мо ҳам талаф шавем, зеро адо кардани қарзи мурдаи падарам ва хӯроки зимистонии мо ба саломат мондани ҳамин ҷуворӣ вобаста буд ва ғӯза бошад, пояхушк шуда, кайҳо талаф шуда рафта буд. Дар хонаи мо орди гандуме монда буд, ки танҳо барои ягон моҳ кифоя мекард.

Аммо ман наметавонишам, ки модарамро ба он ҳол гузошта барои «ҷувориҳои гӯӣ» ба ёбон равам (дар он вақт одатан паррандагонро аз кишти ҷуворӣ «ҳой-ҳой, гала-гала ҳой» гӯён меронданд.)

Лекин дар ин миён воқеае рӯй дод, ки ман хотирҷамъона ба «ҷувориҳои гӯӣ» машғул шудам: дар вақти тангии аҳволи модарам яке аз тағоиҳоям – Алихон ҳамроҳи як нафар ҳамдеҳааш барои дидани ҳамширааш – модарам омад. Назар ба қавли ӯ, баъд аз гӯронидани акааш – мулло тағоиям модару падараш ва дигар аҳли хонаводаашон ҳамагӣ бемор шудаанд. Зани худаш ва занҳои бародаронаш мурдаанд. Худаш ҳам бемор шуда будааст. Вақте, ки ӯ қадаре беҳтар шудааст, падару модараш барои хабаргирии мо фиристодаанд.

Тағоиям аҳволи модарамро вазнин дида, ӯро ба хонаи худхӯшон бурдан хост:

- Дар он ҷо падару модар зинда ва ман саломатӣ ёфтаам.

Аммо дар ин ҷо ба ту, ки хурдсол мебошӣ ва ба бародаронат ҳам нигоҳубин карданат зарур аст, ба модарат парасторӣ кардан душвор аст, - гуфт.

Мо розӣ шудем. Ӯ ду ҷӯбро ба шакли нардбон дуруст кард ва ба ҷои пояҳои нардбон ба онҳо арғамчин кашид, ки инро «сароча» меномиданд. Ду харро пасу пеш гузошта нардбонро ба болои онҳо бор карда баст ва бар рӯи пояҳои арғамчинӣ кӯрпахоро болоиҳам паҳн карда ба рӯи вай беморро дароз хобонид ва бар болои ӯ як сӯзаниро пӯшонид ба роҳ даромад.

Аз рафтани модар ҷӣ гуна мутаассир шудани бародаронамро намедонам, аммо дили худам бисёр вайрон шуд ва кӯшиш мекардам, ки овоз набарорам ва беморро азоб надихам. Лекин аз гиряи беовоз хурдорӣ карда натавонистам. Чашмам ба чашми модарам афтод, аз чашмони ниммурдаи ӯ қатраҳои бисёр хурди сиришк бар рӯи заб-зардшудаю борик гардидарафтааш мешориданд.

- Ба ҳазор дароӣ! – гуфт дар вақте, ки харҳо ба ҳаракат даромада буданд.

Онҳо аз назар ғоиб шуда рафтанд, ман дар дили худ «ӯ ҳоло намемирад, наҳод, ки ман аз падару модар якбора чудо шавам» гӯён худро тасаллӣ додам ва чашмонамро, ки аз ашки талх сӯзиш мекарданд, бо остин пок кардам.

Бештарини вақти ман дар ёбон мегузашт. Дар хона танҳо дар вақти об ҷӯшонда ба беморон додан ва ягон чиз пухта хӯрондан мемондам. Шабҳо баъд аз торик шудани рӯз ба сари ҷуворӣ мерафтам. Дар ёбон кори муҳими ман «ҷувориҳои гӯй» буд. Аммо он паррандагони шилқинро аз як тарафи замин парронам, дарҳол ба тарафи дигараш омада ба сари хӯшаҳои марворидмонанди ҷуворӣ менишастанд. Он паррандагон ба кулӯху сангҳое, ки бо фалохбон (фалохун) ҳаво медодам, ҳеҷ аҳамият намедоданд. Ҳарчанд бо ғуррида рафтани санг ё кулӯхи фалохбон аз сари ҷуворӣ хезанд ҳам, пеш аз он, ки он санг ё кулӯх ба замин ғалтад, онҳо боз ба сари ҷуворӣ менишастанд.

Дар ин кор Икромхоҷа (писари дуҷуми Усто амак) тадбире кард, ки ман қадре осуда шудам; ӯ ба ман фармуд, ки дар ғафсии банди дасти одам, ба дарозии як оршин як ҷӯби саҳт ёфта бо арраву тешаву рандаву парма ба сари замин овардам. Ӯ он ҷӯбро ба шакли лӯла тарошида бо ранда суфта карда ва аз як

тарафи дигари чӯб як сӯрохчаи дигар ҳам кард ва ин асбобро «таппончаи чӯбин» ном ниҳод.

Дар он вақтҳо дар деҳаи мо шикорчиён бисёр буданд, ки милтики шикорӣ, қадимро қор мефармуданд ва доруи милтиқ (борут)-ро худшошон месохтанд. Иқромхоҷа аз як шикорчӣ як халтача дору овард ва сӯрохи чӯбро бо дору пур карда аз рӯяш қадаре пахта тикқонд ва чӯбро ба тарафи паррандагон рост карда аз сӯрохи болоияш оташ дод.

Бо расидани оташ ба дору он чӯб қафида рафт. Хайрият, ки на ба ман ва на ба ӯ зарар нарасид. Аммо аз бӯи дору паррандагон аз сари замин чунон гурехтанд, ки то як соат бозгашта наомаданд.

Хеши ихтирочии мо бо ин қадар аз қори худ даст нақашид ва дафъаи дигар аз чӯби аз аввалӣ ғафстар боз як таппончаи чӯбин сохт. Ин дафъа ба сӯрохи вай доруро қамтар андохт ва сахт ҳам ҷой нақард. Ин дафъа таппончаи мо нақафида матлаб ҳосил шуд ва бо паррондани вай паррандаҳо парида мерафтанд. Мо сабр мекардем ва ҳар вақт ки паррандагон боз омаданд, боз як бор мепаррондем. Ба ҳамин тариқа ҷуворӣ ба осонӣ аз зарари зиёд эмин монд.

Рӯзи дигар Иқромхоҷа аз шикорчиён қадаре кӯрғошим оварда сочма рехт. Донаҳои сочмаи ӯ аз сочмаи шикорчиён резатар буда, ба қадри донаҳои арзан буданд. Иқромхоҷа бо ин сочма ва таппончаи чӯбин гунҷишқон ва қафтарҳои ёбоиро шикор мекард, ки ба химча гузаронида ва ба оташ дошта бирён карда мехӯрдем. Як рӯз шикори мо барор гирифта 4 дона қабӯтар (қафтар) шикор қардем, ки ду донаашро ба бародарони бемор бирён карда додам.

Сарҳои ҷуворӣ сафед шуда пухта истода буданд. Дар он рӯзҳо падари Иқромхоҷа – Усто амак, ки баъд аз вафоти падарам бемор шуда буд, ба по хеста асозанон ба ёбон баромад ва ҷувории маро аз назар гузаронида:

- Сарҳои пухтаи ҷувориатро пеш-пеш шикаста гирифта, дар ҷое гун қардан гир. Агар ба пухтани ҳамаи инҳо ё ба хазонрезӣ нигарон шавӣ, қорат зӯр мешавад, дар он вақти танг ба танҳои ин қорро қарда наметавонӣ, - гуфт ва аз паҳлуи замини ҷувории мо як замини почпоя – ҷои гандумро нишон дода илова қард:

- Ана дар ҳамин ҷо гун қун, ки замини хушки сахти ҳамвор аст ва дар ин ҷо қӯфта бардошта гирифтани дон осон мешавад.

Ман аз ҳамон рӯз сар карда ба чувориғундорӣ даромадам. Акнун шабҳо ҳам дар ёбон мондан даркор буд. Ман ба ин мақсад чуворипояҳои сарҳашон шикаста гирифташударо ғалтонда бароварда дар сари хирманам як қоза (чайла) сохтам. Ҳар қадар, ки сарҳои чувориро бисёртар шикаста мегирифтам, чуворипояҳо ҳам ҳамон қадар бисёр шуда козаам ҳам ҳамон қадар борону шамолногузар мешуд. Охир чуворипояҳо ҳамон қадар бисёр шуданд, ки нимаи вақти ҳаррӯзаамро барои ба хона кашонда бурдани онҳо сарф мекардам.

Дар козаам шабҳо дар пеши ман Икромҳоча меҳобид ва азбаски модараш ӯгай буд, ба хонааш рафтан намехост. Бачагони тандуруст ё аз беморӣ саломатёфтаи деҳа ҳам шабҳо ба пеши мо гун мешуданд ва то нимаҳои шаб гапзанон нишаста, баъд хона ба хона мерафтанд ва баъзеҳояшон, ки модари ӯгай доштанд, дар ҳамин ҷо бар рӯи сарҳои чуворӣ ё чуворипояҳо меҳобиданд.

Як шаб ҳаво соф буд, сармои тунди тирамоҳӣ ба бадани кас монанди бигизи дар оташ тафсида сӯзиш кунонида меҳалид. Дар равшании моҳ қираҳои бар рӯи растаниҳо пайдошуда, монанди барфи навборида ялаққосзанон менамуданд. Ҳар кас медонист, ки имшаб ҳама чизҳоро хунук мезанад ва фардо ғундор-ғундор сар мешавад.

Ман ҳам фикр мекардам, ки «агар имшаб сармо занад, фардо ҳамаи чувориҳоро ғундошта гирифта даркор мешавад ва ҳол он, ки ҳанӯз дар замин нимаи чуворипоя бар пой ва сарҳояшон нашикастагӣ буд. Баъд аз сармо задан оҳистакорӣ ба кор намеравад, чунки ба зудӣ ялагард шуда мардум чорпоҳояшонро дар ёбон озодона яла карда сар медиҳанд ва эҳтимоли борон боридан ҳам ҳаст, дар он вақт ҳамаи чувориҳоям нобуд мешаванд. Аммо як худам ба танҳои ин қадар чизро чӣ гуна ба зудӣ мегундорам?»

Ман дар ҳамин гуна фикру хаёл будам, ки Икромҳоча омад. Ӯ аз сармо меларзид ва шикояткунон гуфт:

- Хостам аз кӯрпаҳои аз модарам ба мерос монда якеашро биёрам, лекин модари ӯгай надод. Ба падарам гуфтам, ӯ ҳам тарафи вайро гирифта:

- Агар як кӯрпачаро гирифта ба ту диҳам, ӯ норозӣ мешавад ва худаш аз беморӣ нав хестааст, аҷаб нест, ки канда шавад. Ин гуна сармо одамро намекушад. Рафтан гир! – гуфт.

Боз се бача омад ва яке аз онҳо ба ман гуфт:

- Ту барои «во бибем»-гӯӣ ба маҳаллаи Боло нарафтӣ?

Ин сухан як дег оби чӯшон буд, ки ба сари ман рехт ё санги осие буд, ки бар сари ман гардида тамоми аъзои баданамро ордвор соида партофт. Ман фаҳмидам, ки модарам мурдааст ва ин бача, аз кучо бошад, шунида омадааст ва ба ман ба ҳамон тарзи ифодае, ки ба ақидаи худаш шоирона ва болояш пӯшидааст, фаҳмондан хостааст. Аммо ба чашмонам об чарх назад, гӯё маро ба он сухан дар оташ андохта гудохта бошад, хамаи наму тарихи баданам хушкида буданд. Ман фикр мекардам: «Акнун чӣ кор мекарда бошам? Дар 12-солагӣ ҳам бепадар ва ҳам бемодар, бародарон бемор, акаам бошад, ҳар вақт саломат ёбад, ба хондан меравад ва додарҳои хурдсолро ҳам бояд ман саровонӣ кунам. Хондан ... ва он хондан, ки худ мехостам ва падар дар нафаси вопасинаш васият карда буд, чӣ мешавад?»

Вақте, ки он бача ба ман «ту барои во бибем-гӯӣ нарафтӣ» гуфт, як рафиқаш ба ӯ: «Лозим нест, ба ӯ тасалли додан зарур аст, ки на ин ки ҳазл кунӣ» гӯён пичиррос зад ва ба ман нигоҳ карда суханашро давом дод:

- Зарар надорад, Икромхоҷа ҳам бемодар аст.

- Ғам нахӯр! Ҳар чӣ бошад, мегузарад, «чист, ки нагузарад?»

- гуфт Икромхоҷа, - ман 10 сол аст, ки бе модар зиндагонӣ мекунам, маро гург нахӯрд.

- Ту модар надошта бошӣ ҳам, - гуфт ба Икромхоҷа бачаи дигар, ки то ҳол хомӯш истода буд, - падар дорӣ ва модари ӯгай дорӣ. Аммо барои ин (маро ишора карда) зӯр шуд, ки аз падару модар якбора чудо гардид. Худо осон кунад.

- Ман, ки аз модар чудо мешудаам, кошкӣ аз падар ҳам чудо мешудам, - гуфт Икромхоҷа оҳе кашида, - то ки ба дасти модари ӯгай гирифторм намегардидам.

Инсон вақте, ки дар як душвории беилоҷ монда аз ҳар тараф ба худ тасалли меҷӯяд, ба ҳар муносибат ва ҳар чиз барои худ як тасалли тарошида мебарорад. Ман ҳам аз ин сухани Икромхоҷа барои худ як тасалли тарошида баровардам ва дар дили худ гуфтам: «Агар баъд аз мурдани модарам, падарам зинда мебуд ва зани дигар мегирифт, дар он вақт чӣ мекардам? Албатта, модари ӯгай маро рӯи хуш намедод, дар хона роҳ намедод, аз кӯрпаҳои модарам ба ман намедод ва ба болои ин, падари меҳрубонамро ба ман номехрубон мекард. Ҳоло ҳарчанд

бепадару модар монда бошам ҳам, худ ба худам соҳиб мебошам, чуворӣ аз они ман, хар аз они ман, додарҳо дар ихтиёри ман. Дуруст аст, ки аҳволам душвор аст, лекин аз зердастии модари ӯгай осонтар аст». Ана бо ҳамин фикр хеле тасаллӣ ёфтам. Тасаллиёбии ман то вақте давом намуд, ки рафиқонамро хоб рабуд ва баъд аз он танҳоии худро ва хусусан чудоии падару модарро, ки ягона ғамхори меҳрубони ман буданд, ҳис кардам ва дигарбора лашкари андӯҳу алам ба ман ҳуҷум оварда, тамоми хавосамро фаро гирифт. Акнун бо «ҳой-ҳой» гиря кардан мехостам, аммо аз бими нороҳат кардани рафиқон, ки маҳз барои тасаллӣ додан ба ман ба гирди ман ғун шуда, дар зери қирави тунд меҳобиданд, худдорӣ намудам. Орзу мекардам, ки коре шуда ҳамаи ин ғаму кулфатҳо ҳарчанд якчанд дақиқа ҳам бошад, аз ёдам барояд ва ман ҳам андаке рӯи осоишро бинам ва бо хоҳиши ин орзу байти зерини як ғазали Бедилро, ки падарам дар ин гуна мавридҳо бисёр меҳонд, ба ёд овардам ва бо овози пасти ҳазин замзама кардан гирифтам:

*Эй фаромӯшӣ, кучоӣ, то ба фарёдам расӣ!
Боз андӯҳи дили ғампарварам омад ба ёд!*

Дар ин вақт суруди чуфтронон шунида шуда, маро ба худ машғул кард.

Чуфтронони райони Ғиждувон одатан дар шабҳои тобистон дар соати 10-и шаб гов баста кор сар мекарданд ва заминро пеш аз баромадани Офтоб дандонаву мола карда, намашро тамоман дар худаш нигоҳ медоштанд, аз хушконидаи партави Офтоб эмин мекарданд: шабҳои дарози тирамоҳ бошад, баъд аз нимаи шаб кор сар карда бо ҳамон мақсад, пеш аз тулӯи Офтоб қорашонро тамом менамуданд. Дар ин гуна вақтҳо ягона тасаллибахши он чуфтронон, ки бо маҷбурияти зиндагӣ хоби ширинро тарк карда, дар шаби тор кор мекарданд, сурудҳои буд.

Бештарини деҳқонони районҳои Ғиждувон ва Вобканд сурудхон ва шашмақомдон буданд. Онҳо, бо вучуди бесаводӣ, шашмақомро бо ғазалҳои классикӣ аз падару бобоҳшон даҳан ба даҳан омӯхта буданд (қувваи мусиқии шаҳри Бухороро ҳамеша аҳолии районҳои Ғиждувон ва Вобканд пур карда меистоданд. Аз боқимондаи онҳо – ҳофизи халқии Тоҷикистон устоди шашмақомдон Бобоқул Файзуллоев аз Ғиждувон ва

ходими хизматнишондодаи санъати Ўзбекистон нотанависи шашмақомшинос Шохназар Соҳибов аз Вобканд аст) .

Зотан, шашмақом хеле ҳузрангез буда, ҳақиқатан тарчимони аҳволи онрӯзаи меҳнаткашон ва аз ин ҷумла деҳқонон буд. Ҷарчанд дар фуруварди ҳар як ҳавои шашмақом тарона ва уфарҳои хеле шӯхи шӯрангез бошанд ҳам, инҳо махсуси базмҳои хонагии рақсдор буда, ҷуфтронон ба асл ва асоси ҳавоҳои шашмақом, ки ба ҳоли худашон мувофиқ буд, қаноат мекарданд.

Ҷуфтроне, ки дуртар аз хирмангоҳи ман замин меронд, дар ҳавои савти ушшоқ, ки вайро савти калон ҳам мегӯянд, як ғазали Бедилро сар кард ва дар авҷи он ҳаво ҷуфтрони дигар, ки дуртар аз вай кор мекард, ба ӯ ёрӣ дод. Ман бо шунидани он ғазал дар он суруд, бе он ки овозе барорам, дарун-дарун гирифта дили мусибатманзили худро қадаре холи кардам ва дар ин ҷо ба тарзи намуна нақл кардани се байти он ғазалро, ки ба аҳволи оншабаи худам хеле мувофиқ буд, муносиб дидам:

*Далели корвони ашкам, оҳи сардро монам,
Асарпарварди доғам, ҳарфи соҳибдардро монам.
Рафиқи ваҳшати ман ғайри доғи дил намебошад,
Дар ин гурбатсаро Хуршеди танҳоғардро монам ...
Фалак умрест дур аз дӯстон медорадам, Бедил,
Ба рӯи саҳфаи офоқ байти фардро монам.*

Баъд аз ба охир расидани суруди ҷуфтрони аввал, ҷуфтрони дигар як ғазали Ҷофизро, ки аввалаш ин байт аст:

*Сабо, ба лутф бигӯ он гизоли раъноро,
Ки сар ба кӯҳу биёбон ту додаӣ моро.*

дар ҳавои Ироқ сар кард ва дар авҷи ин ҳаво ҷуфтрони дигар ба ӯ ёрӣ дод.

Ба ҳамин тариқа сурудхонии ҷуфтронон дар он биёбони ором то поёни шаб давом намуд ва вақте ки рӯз сафед шуд, онҳо хомӯш монданд ва рафиқонам бедор гардида маро ба тарафи худ машғул карданд.

Ин порча як марсияест, ки аҳволи онвақтаи худро баъд аз шаст сол ба қалам оварда ба модари худ бахшидам. Агар ин мусибатнома аз ҳад зиёд андӯҳовар баромада хонандагони мӯхтарамро нохушнуд кунад, маъзарат мепурсам ва маро, ки

мачбурияти фарзанди худро, кисман бошад ҳам, адо кардан хостам, умедворам, ки бубахшанд.

Пурсиш ва супориш

1. Шумо ягон асари устод Айниро хондаед?
2. Дар бораи касалии вабо чӣ маълумот доред?
3. Падари нависанда чӣ хел одам буд? Кадом хислатҳои некро дошт?
4. Падари устод Айни нисбати муллою эшон чӣ андеша дошт?
5. Хабарӣ марги модарро шумида, нависанда ба кадом ҳолат гирифтӣ гардид?
6. Дар бораи шаймақом шумо чӣ маълумот доред?
7. Айни ба шаймақомхонон чӣ назар дошт?
8. Чаро парчаи дар боло хондаатонро нависанда марсия гуфтааст?
9. Чаро нависанда модари бемораиро ба ҳавли тағояи фиристод?
10. Аз матни боло газали Бедилро ҳифз намоед.

ҚАҲРАМОНИ ХАЛҚИ ТОҶИК – ТЕМУРМАЛИК

1. ҚАЛЪАИ ОБӢ ВА КИШТИИ САРПӢШИДА

Шаҳри Хучанд монанди чандин шаҳрҳо ва районҳои дигари Мовароуннаҳр ва Хуросон дар ҳучуми Чингиз ба ҳоли худ гузошта шуда буд. Дар он ҷо аз тарафи султон Муҳаммад дастаи аскарони муҳофиз гузошта нашуда буд. Аҳолии он ҷо ҳам монанди аҳолии дигар ҷойҳои мамлакати султон ба дасти тақдир супурда шуда буданд. Маслиҳате ҳам, ки аз тарафи султон ба онҳо дода шуда буд, ҳамон «маслиҳат» буд, ки ӯ дар вақти гурези худ ба аҳолии сари роҳ дода буд. Ин «маслиҳат» ҳамин буд, ки мегуфт; «... Чораи кори худ созед ва барои худ гурезгоҳе ба даст оваред ... . Агар гурехта натавонед, таслим шавед!».

Аммо ҳокими Хучанд Темурмалик ба он гуна «маслиҳат» ва фармонҳои хоинона ва агар сабуктар карда гӯем, беномусона гӯш надод ва аз вақте, ки ӯ ҳаракати Чингизи хунрезро ба тарафи Мовароуннаҳр шунид, дар паи мудофияи Ватан афтод.

Темурмалик аз аввал медонист, ки як душмани хунхори пурзӯри монанди Чингизро Хучанд ба танҳои шикаст дода, нест карда наметавонад. Лекин вичдони ватандӯстӣ ӯро мачбур

мекард, ки то дар бадан ҷон ва рамаке дорад, вазифаи аз тарафи ватан ба гарданаш гузошташударо адо намояд, то ки дар пеши модари азиз – ватан хоин ва оқи модар ба шумор наравад ва дар таърих номи ӯ бо лаънат ва нафрат ёд нашавад. Ӯ ин нуктаро бо хубӣ медонист, ки агар ватан аз даст рафта, поймоли суми аспони душман шавад, ӯ зинда наместонад ва агар зинда монад ҳам, бономусона ва қаҳрамонона дар сафи ҷанги мудофияи ватан кушта шудан ҳазор бор аз он гуна зиндагонии сарпастона, асирона ва беномусона беҳтар аст. Бинобар ин ӯ қарор дод, ки ба ҳар роҳе, ки бошад, ба қадри қувват ва имкон дар мудофияи ватан кӯшиш намояд.

Темурмалик барои иҷрои ин мақсади худ атрофи шаҳри Хучандро аз назар гузаронида, дар миёни дарёи Сир ҷазирае ёфт, ки дар он ҷо қалъае сохтан мумкин буд. Ӯ аз ҳама қор аввал мардуми Хучандро сафарбар карда, дар он ҷазира як қалъаи мустаҳкам бино намуданро сар кард.

Ҳарчанд шаҳри Хучанд қалъаи қадимии мустаҳкаме дошта бошад ҳам, назар ба фикри Темурмалик бо одами кам ба он қалъа така карда, дар муқобили чингизиён муддати дароз истодагарӣ намуда, ҷангидан мумкин набуд. Чунки онҳо бо аскарӣ бисёр қалъаи хушкиро дар муҳосираи саҳт мегирифтанд, бо манҷаниқҳои калон, ки ягона яроқи қалъагирии он замон буд шаҳр ва деворҳои вайро хароб мекарданд ва зарфҳои пурнефтро оташ зада ба шаҳр андохта, сӯхторҳо ба амал меоварданд.

Аммо қалъае, ки Темурмалик дар миёнаи об сохтан мехост, аз хавфи санги манҷаниқ ва оташи нефт дар амон буд. Зеро бинобар аз хушкӣ дур будани қалъаи обӣ, сангҳо ва зарфҳои пурнефт, ки аз канор андохта мешуданд, ба вай намерасиданд.

Дар вақте, ки хучандиён дар зерӣ роҳбарии Темурмалик қалъаи обӣ месохтанд, ҳар рӯз аз сафи ҷанг хабарҳои бад-хабарҳои ноумедкунанда мерасид.

Аммо ҳеҷ кадоми ин гуна хабарҳо ба азму иродаи Темурмалик футур нарасонид. Балки ҳар хабаре, ки ӯ дар бораи ваҳшигарии чингизиён нисбат ба аҳоли, боғу бӯстонҳо ва киштзорҳо сӯхтани онҳо мешунид, оташи интиқомгирии ӯ ба ҷӯш омада, дар мудофияи ватан ва авлоди вай собитқадамтар мегардид.

Темурмалик баъд аз тамои намудани сохтмони қалъа, он ҷоро бо озуқа ва аслиҳа пур кард. Хубтарин аслиҳаи ҷангии он

замон шамшер, ханчар, найза, табарзин ва камону тир буд, ки ҳамаи ин гуна яроқхоро худи аҳолии Хучанд бо як суръат ва ғайрати чанговарона сохта ба қалъа мерасониданд.

2. ТАЙЁРИИ ҲАРБИИ ЧАНГОВАРОН

Темурмалик дар рӯзхое, ки дар сохтани қалъа ва киштиҳо машғулӣ мекард, барои расонидани ҷавонони чанговар ҳам тайёрӣ медид. Ӯ дар интиҳоб ва расонидани ҷавонони чанговар мазмуни ин байтро барои худ дастур кард:

*Пароканда лашкар наояд ба кор,
Дусад марди чангӣ беҳ аз сад ҳазор.*

Темурмалик ба ин мулоҳиза аз ҷавонони Хучанд танҳо ҳазор нафарро интиҳоб кард, ки ҳар кадоми онҳо дар сихатии бадан, дар қуввати дасту бозу ва дар матонати дилу ирода мумтози замони худ буданд.

Темурмалик ин ҷавонро аз як тараф таълими ҳарбӣ дода, ба онҳо яроқкорфармоиро омӯзад, аз тарафи дигар бо нутқҳои оташини худ ҳисси ватанпарварии онҳоро бедор ва зиёд мекард ва ғоҷаҳоеро, ки чингизии хунхори ваҳшӣ нисбат ба аҳолии ҷойҳои ишғолкардашон ба вучуд оварда буданд, ба ҷавонон нақл карда, дили онҳоро нисбат ба душмани разил бо оташи ғазаб ва нафрат шӯълавар мекард.

Темурмалик чунон, ки сарфармондеҳ, саринженер ва сарташвиқотчии чанги Хучанд буд, инчунин ӯ сармуаллими ҳарбӣ ҳам буд, ки ҳамаи он ҳазор ҷавонро шахсан худаш таълим меод...

Темурмалик, ба замми ин, ки лашкаркаши донишманди замони худ буд, дар кор фармудани яроқҳои ҳарбии он замон ҳам маҳорати фавқулодда дошт. Хусусан, дар тирандозӣ чунин иқтидори комил дошт, ки дар ҳеч ҷо ва аз ҳеч нишона тирӣ ӯ хато намехӯрд.

Ҳар чанговаре, ки саҳттарини камонҳоро кашида тавонад, «қодирандоз» ва тираш ҳеч хато нахӯрад, «қадарандоз» меғуфтанд. Ба ин маънӣ Темурмалик ҳам қодирандоз ва ҳам қадарандоз буд.

Темурмалик чанговарони ҷавони худро ҳам бо таълиму тарбияи ҳарбӣ ва бо варзиши тирандозӣ қариб ба дараҷаи қодирандозӣ ва қадарандозӣ расонид.

Пурсиш ва сунориш

1. Чаро султон Муҳаммад дар ҷимояи Хуҷанд иштирок накард?
2. Темурмалик барои ҷимояи шаҳр чӣ корхоро анҷом дод?
3. Чаро Темурмалик танҳо ҳазор нафар ҷавонро интихоб кард?
4. «Қодирандоз» ва «қадарандоз» чӣ маъно доранд?
5. Матнро хонед ва мазмунашро нақл намоед.

3. ХУҶУМИ ЧИНГИЗИЁН БА ХУҶАНД ВА ҶАНГ ДАР БОЛОИ ИН ШАҲР, «ФИЛ» ВА «ТИЛИСМ»

Воқеаи ба тарафи Хуҷанд ҳаракат кардани чингизиён ба ин тарика рӯй дода буд: Чингизхон дар соли 615 (1219) тайёрии дуруст дида, ғайр аз он қисмҳои аскарӣ, ки дар сарҳади Хитой ва маркази Муғулистон гузошта буд, бақияи тамоми лашкариёни худро бо худ гирифта ба қасди поймол кардани Мовароуннаҳр, Хоразм ва Хуросон ба роҳ баромад ва дар аснои роҳ Арслонхон, Айдикут ва сойири қавмҳои кӯчманчии турк, ки ба ӯ тобеъ шуда буданд, ба лашкари ӯ пайвастанд.

Чингизхон ба Ётрор, ки шаҳри сарҳадии мамлакати султон Муҳаммад буд, расида, ду писари худ – Ёктой ва Чиготойро бо лашкари гарон ба муҳосираи Ётрор амр фармуд, писари дигари худ Ҷӯчиро фармуд, ки бо кӯшуни худ дашту биёбонҳои он давра пешро гардиш карда роҳхоро забт ва нигоҳдорӣ намояд, то ки хоразмиён ба лашкариёни ӯ хуҷуми ногаҳонӣ наоваранд ва шабохун назананд. Ӯ Улоқнӯён ва Мангубуқоро бо панҷ ҳазор кас ба тарафи Банокат ва Хуҷанд фиристода худаш ба тарафи Бухоро ҳаракат кард.

Чун Улоқнӯён ба Банокат расид, ҳокими он ҷо Ялангумалик бо қавми қониклӣ, ки нӯкарони ӯ буданд ва аҳолии шаҳр се рӯз дар муҳосира буданд. Аммо Ялангумалик дар муқобили чингизиён истодагарӣ карданро лозим надониста, барои “ҳалос кардани ҷони худ” дар рӯзи чорум бо нӯкарони худ аз шаҳр баромада ба Улоқнӯён таслим шуд ва дарвозаҳои шаҳрро ба рӯи муғулон кушода гузошт.

Улоқнӯён бар хилофи умеди Ялангумалик ва ваъдаи худ дар навбати аввал ӯро бо тамоми нӯкаронаш аз дами тег ва неши тир гузаронид, баъд аз он аҳолии шаҳрро берун бароварда, дар майдоне ғун кард ва аз байни онҳо ҷавонон ва хунармандонро ҷудо карда гирифта, бақияи онҳоро тамоман қатли ом кард ва шаҳрро баъд аз тороҷ кардан сӯхта ба замин яксон намуд.

Улоқнӯён баъд аз тамои кардани кори Банокат асирони банокатӣ – ҷавонон ва хунармандонро ба номи ҳашарӣ пеш андохта ба ҷониби Хучанд раҳсипор шуд. Асирони пиёда ва гурусна дар зери теги бараҳнаи саворони чингизи хунрез пеш медавиданд. Аз асирон ҳар касе, ки аз гуруснагӣ ва мондагӣ, ё ин ки аз беморӣ аз рафтор бозмемонд, ҷаллодони хунхор бо найза ва шамшер ўро кушта реза-реза карда партофта мерафтанд.

Аммо Хучанд, ки дар зери роҳбарияти фарзанди содиқи худ Темурмалик ба мудофия тайёр шуда буд, Улоқнӯёнро монанди Банокат пешвоз нагирифт: Темурмалик наздик расидани чингизиёнро шунида, аз дувоздаҳ киштии сарпӯшидаи худ шаш киштиро ба сафар тайёр кард, намадҳои болопӯши киштихоро дар об тар карда, ҳар қабати онҳоро бо қабати дигар болои ҳам часпонида, ба бом ва девораи киштиҳо кашида, рӯи онҳоро ҳам бо як қабат лойи саҳти гафс андовонид ва ҷавонони тирандозро ба пеши даричаҳои тирандозии сипардори киштӣ шинонида ба пешвози душмани хунхор тайёр шуд.

Вақте ки Улоқнӯён ба канори оби Хучанд – дарёи Сир расида барои худ гузаргоҳ мечуст, он шаш киштӣ ба канор наздик омада, душманро дар зери тирборон гирифтанд. Тирҳои пӯлодпайкони синашикоф аз камонҳои ҷавонони тоҷики қодирандоз часта аз даричаҳои киштӣ баромада монанди уқобони тезнохун, аммо бо суръати барқ дар ҳаво парвоз мекарданд ва беҳато ба сина, шикам ва рӯю чашми муғулон зада чок-чок мегардонданд.

Улоқнӯён, ки аз он пеш он гуна чизҳоро надида буд, дар аввали кор саросема шуда монд. Ў ҳарчанд диққат мекард, бар рӯи об аз бани одам касеро намедид, ў ҳамин қадарро медид, ки чизҳои калони сиёҳчаранг дар об ҳаракат мекунанд ва аз ҳар тарафи онҳо тирҳо баромада омада нӯкарони ўро ба хуни худашон оғӯшта мегардонанд. Ў баъд аз андешаи бисёр гумон кард, ки бояд онҳо филҳои султон Муҳаммад бошанд. Зеро ў шунида буд, ки султон ҳайвонҳои қавиҳайкали ҷангӣ дорад, ки онҳоро фил меноманд ва бист занҷир аз он филҳоро дар Самарқанд барои муҳофизати он шаҳр гузоштааст ва бо ин мулоҳиза ў ба дили худ гузаронид, ки аҷаб нест чанде аз он ҳайвонҳоро ба Хучанд ҳам фиристода бошад. Ў бо ин гумон нӯкарони худро фармуд, ки он чизҳоро ба зери тирборони саҳт бигиранд.

Муғулон, ки дар тирандозӣ машҳури ҷаҳон шуда буданд, бо як ғазаби ваҳшиёна киштихоро дар зери борони тир гирифтанд.

Тирҳо ҳам бехато ба киштӣ бармехӯрданд ва ба ҷои расидашон то сӯфор фуру рафта халида мемонданд. Аммо ба киштиҳо, ки ба гумони муғулон филҳо буданд, таъсире намекарданд. Ва ҳол он, ки назар ба шунидани Улоқнӯён захми бисёр филҳоро ҳам аз по меафтонд ва ҳеч набошад аз сафи ҷанг мегурезонд. Ин «филҳо» бошанд бо вучуди ин ҳама тир хӯрдан бо ҳамон суръату ғайрати аввалӣ дар ҳаракат буда, дар ҳар ҷо, ки гурӯҳи серодами муғулонро медиданд, ҳамон ҷоро тирборон менамуданд ва тирҳояшон ҳам бехато муғулкушӣ мекарданд. Аммо тирҳои муғулон ба киштинишинон, ки пеши даричаҳои сипардор нишаста тир меандохтанд, ҳеч зарар расонида наметавонист.

Дар охири рӯз киштиҳо ба сабаби бар баданашон бисёр халида мондани тирҳои муғулон шакли ҷайраҳоеро гирифтанд, ки ба ҳучум тайёр шуда истода дукҳои бадани худро бархезонда бошанд ва монанди ҷайраи ҳучумкунанда босуръат ҳаракат карда, босуръат тир меандохтанд.

Улоқнӯён дар охир ба ин фикр омад, ки бояд ин чизро фил ва ё ягон ҷондори дигар набошанд, зеро агар ҷондор мебуданд, каме ҳам бошад аз тирборони мо зарар медиданд, балки инҳо бояд тилисме бошанд, ки тоҷикони Хучанд дар муқобили мо баста бошанд.

Улоқнӯён монанди муғулони онвақта ба сеҳру ҷоду ва тилисм боварӣ дошт ва инро ҳам шунда буд, ки тоҷикон моҳиртарини ҷодугарон ва тилисмбандони дунёанд. Ў баъд аз ба ин ҳаёл омадан бисёр маънос шуд. Зеро назар ба ақидаи вай ба муқобили сеҳру ҷоду ва тилисм дасти одамони оддӣ ва яроқи онҳо ҳеч кор карда наметавонист.

Шаб омад. Улоқнӯён дар ҳолате, ки як қисми аскаронаш кушта ва ҳаста шуда буданд ва ҳудаш дар фикри «тилисмҳо» дар зери бори андешаву алам монда буд, аз канори об дуртар – дар ҷое, ки тири дарёгардони Темурмалик ба он ҷо намерасид, рафта манзил кард. Темурмалик ҳам бо киштиҳои худ аз сафи ҷанг ба пеши қалъаи оби худ баргашт. Ҷавонони киштисаворро хӯрок ва осоиш дод ва устоҳоро фармуд, ки киштиҳои имрӯз ба ҷанг иштироккардари таъмир ва ислоҳ намоянд ва шаш киштии он рӯз ба ҷанг набаромадари фармон дод, ки ба сафар тайёр шаванд.

Темурмалик баъд аз анҷом додани корҳои қалъаи обӣ ва киштиҳои худаш ба заврақе нишаста, ба тарафи шаҳри Хучанд

аз об баромад ва ба қалъаи хушкӣ рафт. Мардуми шаҳр ва деҳоти атрофро, ки ба қалъаи хушкӣ ғун шуда буданд, ба мудофияи шаҳр таъкид намуд ва ба онҳо тавсия кард, ки ба ҳеч ҳиллаву найранг ва ба тарсонии таҳдид таслим нашаванд ва оқибати таслимшудагонро пеши назар оварда то чон дар бадан доранд, худро ниғаҳдорӣ кунанд.

Темурмалик вақте ба қалъаи обӣ баргашта омад, ки шаб аз нима гузашта буд. Ӯ як қисм чавононро, ки рӯзи гузашта дар ҷанг иштирок накарда буданд, бо шамшерҳо, шофҳо, ханҷарҳо, найзаҳо, гурзҳо ва табарзинҳо мусаллаҳ карда, ба киштиҳое, ки он рӯз дар эҳтиёт монда буданд, савор кард ва худаш дар киштии пешгард нишаста дар торикии шаб ба сафар баромад. Ӯ киштиҳоро дар канор лангар андохта, ду нафар чавонони хушӯри пиёдагардро ба хушкӣ фароварда фармуд, ки ба лашкаргоҳи муғулон рафта аз аҳволи онҳо хабар биёранд.

Ин ду нафар чавони бодпой ба тарафи мақсад рафта ба зудӣ баргашта омаданд. Назар ба қавли онҳо муғулон монанди мурдаҳо хобида буданд ва посбонони дар гирди лашкаргоҳ гузошташон ҳам аз мондагии рӯзи гузашта ва бедорхобии шабона ба танг омада дар пинак рафта буданд.

Темурмалик фурсатро ғанимат шумурда, дар ҳар қадам киштӣ ба қадри даркорӣ посбон гузошта, худаш бо чавонони зубдаи ҷанговари коромӯхта ба хушкӣ фаромад ва бо роҳнишондиҳии он ду чавон, ки аз ӯрдуи душман хабар оварда буданд, бо пасхамиҳо, қариҳо ва ҷӯйҳо роҳи лашкаргоҳи Улоқнӯёнро пеш гирифт. Чун ба мақсад наздик расид, фармон дод, ки якбора ба ӯрдугӯҳи душман ҳучум оварда, аввал посбононро куштанд ва дар миёнаи кӯшун даромада, лашкаргоҳро зеру забар карданд.

Ҳучуми ногаҳонии шабона – шабохун муваффақиятнок баромад. То вақте, ки муғулон аз хоб бедор шуда хушӯр шаванд ва ба ҷанг тайёр гарданд, қисми муҳими онҳо кушта ва хаста шуданд ва Темурмалик баъд аз ба ҷанг тайёр шудани муғулон бо ҷангҳои мудофиягӣ оҳиста-оҳиста ақиб гашта, худро ба канор кашид ва ҷанговарони худро дар киштиҳои «зирехпӯш» шинонда фармуд, ки дар пеши даричаҳои сипардор нишаста чингизиёнро, ки ба канор наздик омада буданд, тирборон кунанд.

Улоқнӯён дар ин тирборон ҳам талафот дода маҷбур шуд, ки ақиб гардад, лекин дар натиҷаи ин воқеа ӯ фаҳмид, ки он чизҳое,

ки бар рӯи об сайр карда нӯкарони ўро тирборон мекардаанд, на фил будаанду на тилисму чоду, балки қалъаҳои дарёгард – киштиҳои болопӯшида будаанд, ки онҳоро Темурмалики қаҳрамон ва донишманд эҷод карда будааст.

Ба Улоқнӯён пай дар пай мадад меомад, дастаҳои аскарӣ мугулон, ки дар роҳҳо ва деҳот барои беҳавф кардани пушту паҳлӯҳои ўрдуи чингизӣ мегаштанд, баъд аз адои вазифаи асосиашон бо фармони Қўҷӣ асирони ҷавонро ҳамроҳи худ гирифта, ба пеши Улоқнӯён гун шудан гирифтанд. Ба ин тарика дар пеши оби Хучанд саворони мугул ба бист ҳазор ва асирони ҳарбӣ, ки шаҳрӣ номида мешуданд, ба панҷоҳ ҳазор расиданд.

Бо вучуди ин Улоқнӯён ҷасорат намекард, ки ба канор наздик омада, бо киштиҳои Темурмалик ҷанги рӯбарӯ кунад. Ў аскарони худро аз майдони тиррасии канори об дуртар манзил дода, ба таҳияи асбоби киштишӣ ва киштисӯз даромад: ў ба воситаи хунармандони асир чанд адад манҷаниқҳои калон ва ҷарҳҳои нефтандоз созондан гирифт ва ҳам фармуд, ки зарфҳои ёфта, онҳоро бо нефт пур кардан гирифт.

Аммо Темурмалик дар ин муддат ором намеистод ва ҳар рӯз бо киштиҳои канори дарёро сайр карда ҳар аспу одаме, ки аз мугулон дар майдони тиррас ва дар ҷарогоҳҳо ба назараш намоён мешуд, бо тирҳои синашикоф ба заминашон фарш мекард.

Дар ин гуна ҷангҳо мугулон бисёр талаф мешуда бошанд ҳам, бо мададҳои пай дар пай шумораи лашкаронашон кам намегардид, балки ҳар рӯз зиёд мешуд.

Улоқнӯён баъд аз тайёр шудани манҷаниқҳо ва ҷарҳҳои нефтандоз дар канори об сарқубҳо бинои кунонида асбобҳои сангандоз ва нефтандозро ба болои онҳо шиноид. Ҳарчанд дар рафти ин корҳо Темурмалик пай дар пай тирборон карда, ба қўшуни ў зарарҳои намоён мерасонда бошад ҳам, сардори мугул бо талаф кардани бисёр нӯкарон ва асирон, ин корро пеш бурд.

Манҷаниқҳо ба кор даромаданд. Чингизӣ бо ин асбоб бо сангҳои панҷпутӣ, даҳпутӣ, киштиҳои Темурмаликро сангборон кардан гирифтанд. Аммо ҳар санге, ки ба киштӣ мерасид, чунон, ки ба ҷуволӣ пурпахта расида бошад, ба намадҳои нарм бархӯрда, ба киштиҳои ҳеҷ осебе расонда натавониста ба об мегелид. Киштинишинон бошанд, дар пеши даричаҳои сипардор оромона нишаста тир меандохтанд ва тирҳоиашон беҳато мугулқўшӣ мекарданд.

пай сари сангрзони муғулро ба ҷои сангпораҳо дар об мерехтанд ва шабона ҳам шабохун зада роҳи сохташударо вайрон ва ӯрдугоҳи муғулро парешон мекарданд.

Дар ҷангҳои обӣ Темурмалик ҳеҷ талафот намедода бошад ҳам, дар ҷангҳои шабохунӣ беталафот намегашт. Муғулон хоҳ дар ҷанги обӣ бошад, хоҳ дар ҳучумҳои шабохунии Темурмалик беандоза талафот медоданд. Аммо аз он ҷо, ки қувваи муғулон бисёр буд ва ҳар рӯз ба онҳо мадади нав мерасид, талафоти онҳо ҳис карда намешуд ва талафоти Темурмалик ҳарчанд кам бошад ҳам, ба назар намоён мегардид. Бо вучуди ин, Темурмалик бо шиддати аввала ва балки аз вай ҳам зиёдтар ҷангро давом мекунонид. Рӯз то рӯз зиёд шудани ҳисси интиқомгирии темурмаликиён нисбат ба чингизиён ва торафт шӯълавартар шудани оташи ғазабу нафрат нисбат ба онҳо ҷои камии ҷисмонии темурмаликиёнро пур мекард.

Лекин аз даст рафтани шаҳри Хучанд ва қалъаи қадимии он ва қатли ом ёфтани аҳолии қори Темурмаликро душвор кард.

Пурсиш ва сунорши

1. *Аз ин қисмат кадом лаҳзаҳо ба шумо писанд омад ва чаро?*
2. *Чаро ба киштиҳои аскарони Темурмалик тиру найзаи сарбозони муғул таъсир намекарданд?*
3. *Муғулон барои галаба дар ин ҷанг кадом роҳу воситаҳоро истифода бурданд?*
4. *Чаро шумораи лашқари муғул бо вучуди он ки талафоти зиёд медоданд, кам намегардид?*
5. *Дар бораи таърихи шаҳри Хучанд чӣ медонед?*
6. *Аз харита шаҳри Хучанд, дарёи Сир ва Муғулистонро ёбед.*

4. ИШҒОЛ КАРДА ШУДАНИ ХУЧАНД. РОЛИ САВДОҒАРОН ДАР ИШҒОЛҲОИ ЧИНГИЗИЁН. ҚАТЛИ ОМ КАРДА ШУДАНИ АҲОЛӢ.

Вақте ки қувваи Улоқнӯён зиёд шуд, як қисми аскарони худро дар зери фармони Мангубуқо ба тарафи шаҳри Хучанд гузаронидан хост. Ӯ ба ин мақсад чандин сар гупсарҳо тайёр кард ва барои аз об гузаронидани аскарони гузаргоҳи Маҳрамро, ки аз назорати киштиҳои Темурмалик бисёр дур буд, интиҳоб кард. Ӯ фармуд, ки чандин амад (сал) сохта онҳоро ба

гупсарҳо пайваст карданд ва гупсарҳоро ба аспони зӯри оббур бастанд ва аспу одам ва ярокҳои худро бар рӯи амадҳо ҷой дода, шабона аз об ба тарафи чапи дарёи Сир гузаштанд.

Чингизиён баъди аз об гузаштан тайёрии ҳарбӣ дида ба тарафи шаҳри Хучанд ҳаракат карданд. Дар роҳ деҳаҳо ва ҷоҳои аҳолинишин ҳама ҳолӣ буданд. Як қисми аҳолии он ҷоҳо ба шаҳр кӯчида ва қисми дигарашон ба кӯхистон гурехта буданд. Аммо боғу бўстонҳо бо тоқҳои ангур ва дарахтони мевадор ва киштзорҳо бо ҳосилоти бисёрашон барқарор монда буданд. Муғулони ваҳшӣ ҳамаи ободӣ ва осори маданиятро, ки дар пеши роҳашон мебаромад, сӯхта ва вайрон карда пеш мерафтанд.

Вақте ки муғулон ба Қистакӯз расиданд, хабари аз об гузаштани онҳо ба шаҳри Хучанд расид. Аҳолии шаҳр, ки чанд вақт боз ҳучуми чингизиёнро дар назар доштанд, ба сабаби ба шаҳр наздик омадани онҳо ҳеҷ саросема нашуда, «меҳмонони ноҳонда»-ро аз болои девори қалъа бо тирҳои паррони камон ва сангҳои манҷаниқ ва чархҳои сангпаррон пешвоз гирифтанд.

Шаҳр дар муҳосира монд, аммо азбаски қувваи калони муғулон ба муқобили Темурмалик ва қалъаи обии он банд буд, муҳосираи шаҳр он қадар саҳт нашуд. Аҳолии шаҳр ҳар рӯз аз болои шинакҳои қалъа бо сангу тир ва аз дарвозаҳо баромада дар майдон бо гурз, найза ва шамшер бар зидди чингизиён саҳт меҷангиданд. Шабҳо ба ўрдугоҳи душман шабохун мезаданд.

Аҳоли бо ҳамаи ҷангҳо аз деҳоте, ки ҳанӯз аз тарафи муғулҳо ишғол нашуда буданд, ба шаҳр озуқа мекашонданд ва бо Темурмалик ҳам алоқаи худро нигоҳ дошта, аз вай таълимот мегирифтанд ва ба вай бо озуқа ва аслиҳа мадад мерасониданд.

Ин ҷанги хунин хеле дер кашид, ба муғулон ҳар рӯз мадади нав мерасида бошад ҳам, бо ҷанг ишғол шудани шаҳр ба назарашон дур менамуд. Бинобар ин онҳо роҳи иғвогариро, ки дар ишғол кардани шаҳрҳои дигар ба кор бурда буданд, дар ин ҷо ҳам пеш гирифтанд. Ин роҳ аз истифодаи савдогарони ҷосус буд.

Чандин сол пештар аз он, ки Чингизхон ба тарафи Мовароуннаҳр ба сафари ҳарбӣ барояд, бо савдогарони ин сарзаминҳо алоқаи худро маҳкам карда, ба корҳои тичорати онҳо ёриҳои кулӣ мерасонид, молҳои онҳоро бо нархҳои баланд мехарид, ба онҳо пешакӣ нукраи хом ва дигар чизҳои пурқиммат дода, молҳои маҳсууро супориш мекард.

Ҳатто худаш ва шоҳзодагони вай ба тарзи ғоидашарик ҳам ба савдогарон камтар сармоя, пул ва мол дода онҳоро ба кор мебароварданд.

Савдогарон, ки аз Чингизхон ин қадар ёрмандӣ меиданд, ҳавохоҳи ӯ шуда бо дилхоҳ ва ихтиёри худ дер боз ба манфиати ӯ ва бар зарари ватан ва ҳамватанони худ ба ӯ ҷосусӣ мекарданд. Дар вақти ҷанг бошад, ҳар кадоми онҳо ба шаҳри худ аз тарафи Чингиз вакил ва намоянда шуда мерафтанд ва ҳамшаҳриёни худро бо ташвиқ ва тарсонӣ ва бо роҳи ҳар гуна игво аз ҷанг ва муқобилат боздошта, ба таслим шудан розӣ мекарданд.

Чингизхон аз савдогарони Мовароуннаҳр ва Туркистон ва танҳо дар сафари ҳарбии ба Мовароуннаҳр кардаш ғоида бурд, ҳатто дар сафари Хитой ҳам аз он гуна савдогарон истифода кард. Чунончи, пеш аз ба мамлақати Хитой ҳуҷум карданаш Ҷаъфарихоча ном савдогарро ба он мамлақат элчӣ карда фиристода буд, ки барои лашкаркашии ӯ замина тайёр кунад.

Дар сафари Мовароуннаҳр ва Хуросон бошад, савдогарон мисли сиёҳгӯш, ки пешопеши ҳайвоноти даррандаи бузург рафта, барои онҳо сайд пайдо мекунад, пеш-пешӣ Чингиз гашта мардумро ба таслим шудан даъват мекарданд, то ки чингизӣни дарранда бе ҳеҷ ҷангу ҷидол гӯшти одамхӯрӣ кунанд ... .

Ба Хучанд Аҳмади Хучандӣ фиристода шуд, ки ин одам аз савдогарони Хучанд буда, бо Чингизхон алоқаи дерин дошт. Дар бораи муносибати Аҳмади Хучандӣ бо Чингизхон ҳуҷҷатҳои таърихӣ чунин мегӯянд: «... дар он овон, ки лашкариёни подшоҳи ҷаҳонгир Чингизхон саҳронишин буданд, пӯшокворӣ ва палосворӣ дар ўрдуи ӯ қаҳтӣ тамом дошт ва дар хариду фурӯши он чизҳо манофеи бисёре ҳосил мешуд, бинобар ин Аҳмади Хучандӣ ва ду каси дигар аз бозоргонони Бухоро асвоб (либосҳо) ва карбос ва ғайри золика аз амтиа (матӯҳо), ки лоиқи қабоили муғул буд, ҷамъ оварда мутаваҷҷеҳи ўрдуи хон шуданд...».

Назар ба тафсилоте, ки ҳуҷҷати мазкур медахад, роҳдорони Чингиз матӯҳои Хучандиро писандида ба хон тақдим мекунанд. Аммо Аҳмади Хучандӣ ба молҳои худ баҳои аз ҳад зиёд талаб мекунад. Хон аз ноинсофии Аҳмад ранҷида бухориёнро металабад. Онҳо ихтиёри молҳояшонро ба хон воғузур мекунанд. Хон хурсанд шуда, ба молҳои онҳо аз умедашон зиёдтар қиммат

медихад. Баъд аз он бадмуомилагии Аҳмадро бахшида, ба молҳои ӯ ҳам қиммати калон медихад.

Аз рафти воқеа маълум мешавад, ки Чингиз аз пулпарастии Аҳмад фоида бурда, ӯро ба доми худ кашид ва дар сафари Мовароуннахр дар қатори савдогарони пулпарастии дигар ӯро ҳам ба зарари ҳамватанонаш ба манфиати худ кор фармуд.

Қосуси игвогари чингизиён – Аҳмади Хучандӣ ба шаҳри Хучанд ба сифати як «ҳамватан» ба осонӣ даромад. Аммо аз он ҷо, ки оммаи аҳолии Хучанд бо часорати табиӣ ва тарбияи Темурмалик дар мудофияи ватан тайёр буда, дар ин роҳ аз кушта шудан наметарсиданд, ӯ кори худро махфиёна дар миёнаи савдогарони калон, ки ҳампешагони ӯ буданд ва дар миёнаи шайхону муллоён, ки ба ҳадя ва тӯҳфаи сарватмандон вобаста буданд, пеш бурд.

Савдогарон, ки мисли Аҳмад ба фоидаи тиҷоратии Муғулистон оби даҳонашон мерафт ва дар бадали як ҷӯракарбос ба даст даромадани чанд болиш нуқраи хомро ба пеши назар меоварданд, ба таслим розӣ шуданд. Инчунин шайхон ва муллоён ҳам, аз як тараф, бо ташвиқоти Аҳмад аз инъому эҳсони Чингизхон умедвор шуда ва аз тарафи дигар, валинеъматии худ – савдогарони калонро ҳаводорӣ карда, розӣ шуданд, ки шаҳро ба муғулон супоранд.

Дар натиҷа ин гурӯҳи ватанфурӯш бе он, ки ба аҳолии шаҳр хабар диҳанд, вакилони худро бо пешкашҳои лоиқ ба пеши сараскари муғул фиристода, дарвозаҳоро ба рӯи чингизиён бо дасти худ кушоданд.

Вақте ки шабона муғулон ба сари аҳоли ба шаҳр ногаҳонӣ рехтанд, халқи ватандӯст то ҷон доштанд, ҷангида дар майдони мубориза кушта шуданд ва онҳоро, ки яроқ бардошта наметавонишанд, бо илтимоси намояндагони таслимчӣ “амон дода” аз шаҳр бароварданд.

Лекин тақдири Хучанд ва аҳолии он аз тақдири Банокат ва аҳолии вай беҳтар нашуд: чингизиёни ваҳшӣ баъд аз тороч шаҳро сӯхта ва вайрон карда ба замин яксон намуданд: аз байни аҳолии «амон дода» аз шаҳр бароварда шуда ҳунармандон ва ҷавонроҷоҳо карда, боқимондаҳоро аз зану мард ва бемору ҷир то бачагони ширхор аз дами теги худ гузарониданд. Танҳо он чанд нафар савдогарони калон ва рӯҳониён бо як қабат

пӯшокии заруриашон бар болои тӯдаҳои хокистари шаҳр ва дар байни ҷасадҳои реза-резашудаи аҳолии шаҳр зинда монданд.

Ҷоҷиҳои таслими шаҳри Хуҷанд ва қатли ом карда шудани аҳолии он барои Темурмалик як мусибати пурзӯри ногаҳонӣ шуд. Ӯ монанди шери захмхӯрда меғуррид, аммо ба захми худ марҳам намеёфт; ӯ мисли баҳри дар талотумомада мешӯрид, аммо шӯридани вай ғайр аз дар изтироб андохтани ҳастии худаш ба вай ғоидае намебахшид; ӯ ҳамчун наҳанги дар регзори беобафтада метопид, аммо ин тапиш ӯро аз гирдоби ҳаёт боз ҳам дуртар меафганд.

Темурмалик ғайр аз ба хоинон лаънат ва нафрат фиристодан ва рафиқони худро барои интиқомкашӣ аз душманони ғаддори хунхор ташвиқ карда, ба онҳо ҷасорат ва ғайрати тоза додан, барои худ воситаи тасаллии дигаре наёфт.

Темурмалик аз корҳои амалӣ дар роҳи интиқомкашӣ аз хоинони ватан ҳамин қадар карда тавонист, ки ба «баҳонаи музокираи таслими худ» Аҳмад ва ҷанде аз калоншавандагони таслимчиёнро ба пеши худ ҷеғ зад ва худ бо ду-се нафар рафиқонаш, ки ба онҳо таълимоти махсус дода буд, ба канори об баромад. Вақте ки таслимчиён ба лаби об расиданд, Темурмалик бе он, ки бо онҳо гуфтугӯ кунад ва ба онҳо ғурсати лабқушӣ ва яроқбардорӣ диҳад, бо табарзин ба сари Аҳмад ҳучум оварда, каллаи ӯро монанди ҷӯбқадуи хушк пора-пора кард ва ҷавонони ӯ ҳам ба дигарон ҳамла бурда, бо шамшери тез бадани онҳоро реза-реза намуданд.

Ҷавонон хостанд, ки ҷасадҳои пошхӯрдаи хоинонро дар об андохта аз онҳо дар дунё асаре боқӣ нагузоранд. Аммо Темурмалик ба ин кор роҳ надод:

- Ҷасади мурдори ин палидон оби зулоли дарёи ватани моро ҳаром мегардонад. Монед, ки гӯшти инҳоро шағолон, гургон ва мурғони мурдорхӯр хӯрда, асари инҳоро аз рӯи замин нест кунанд! – гуфт.

Пурсиш ва супориш

- 1. Мақсади мугулон аз куштори мардуми шаҳри Хуҷанд дар чӣ буд?*
- 2. Ҷаро савдогарон ва рӯҳониён ба мугулон ҳамкорӣ карданд?*
- 3. Оё онҳоро хоини Ватан гуфтан раво аст? Андешаатонро баён кунед.*

4. «... бо табарзин ба сари Аҳмад ҳуҷум оварда, каллаи ӯро монанди чӯбқадуи хушк пора-пора кард ...». Дар ин ҷумла кадом санъати бадеӣ истифода шудааст? Ёбед ва онро маънидод кунед.

5. САФАРИ ОБӢ, ДОМБУРӢ

Баъд аз фочиаи Хучанд кори Темурмалик рӯз то рӯз душвор шудан гирифт: озуқа ва яроқу аслиҳа аз ҳеҷ ҷо ба ӯ намеомад, аз вачҳи шамшер, найза, гурз ва табарзин барин яроқҳо бисёр тангӣ накашад ҳам тир, ки як чизи бисёр сарфшаванда ва яроқи умумии асосӣ буд, кам шудан гирифт; барои тирсозӣ чӯб ва пару пайкон ҳам дар дасти ӯ кам монда буданд; дар ҷангҳои шабохунӣ ҷанговаронаш ҳам кам шудан гирифтанд. Муғулон бошанд торафт аскар ва ҳашари худро зиёд карда, кори дар об роҳи хушкӣ сохта ба қалъаи обӣ расонданро пеш мебурданд.

Темурмалик дид, ки дигар дар он ҷо пойдорӣ карда истодан ҳеҷ фоида надорад, пас ба ин фикр омад, ки аз он ҷо сафар кунад, то ки дар ягон ҷои муносиби дигар аз душманон бисёртар кушад ва дурусттар интиқом гирад ва ӯ барои ба амал овардани ин фикр шабе ба ҷанговарони худ фармуд, ки ҳар чизеро, ки дар қалъа ҳаст, ба киштиҳои сарпӯшида бор карда онҳоро барои сафар тайёр кунанд, ҳудаш ба қайқе савор шуда ба хушкӣ баромадани шуд.

Рафиқони Темурмалик аз ин ҳаракати ӯ дар шубҳа афтада дар дили худ гузарониданд, ки мабодо ӯ ба хушкӣ баромада худро яккаву танҳо ба ӯрдуи муғулон зада талаф нашавад ва ба ин мулоҳиза ба хушкӣ баромадани ӯро манъ карданд.

- Дар шаҳри сӯхта хокистаргардида ва аҳолиаш кушташуда акнун туро чӣ мондааст? Агар дар паи зану фарзандат мерафта бошӣ, бояд донӣ, ки тақдирӣ онҳо ҳам аз тақдирӣ хешу табори мо ва ҳамаи мардуми шаҳри мо фарқ накардагист. Дар вақте ки мо ба ин мусибати ҷонгудоз сабр мекунем, дар суроғи бозмондагони худ рафтани ту ба шаъни ту муносиб нест, ки дар паи ҷустуҷӯи бефоида худро ба таҳлука андозӣ. Ба ту лозим аст, ки зиндагии худро ниғаҳдорӣ карда, моро дар интиқомгирӣ аз душманон сардорӣ кунӣ.

- Ман, - гуфт Темурмалик, - аз он вақт боз, ки ҷанг сар шудааст, ҳеҷ гоҳ зану фарзанди худро аз аҳли хонаводаи дигарон фарқ кунонида, барои онҳо ғамхории ҷудогона накардаам. Ба

ин кори ман худи шумоён шохид ҳастед. Аммо маро дар хушкӣ як чизи дигари пурқиммат ҳаст, ки ман вайро аз ҳар чиз зиёдтар дӯст медорам. Ман мехоҳам, ки як миқдори он чизро бо худ гирам, ки агар дар ғарибӣ афтам, вай барои мани аз ватан дурафтода тасаллои дили ҳичронзада мешавад.

- Агар ба ҳама ҳол ба хушкӣ баромадан хоҳӣ, чанде аз моёнро ҳамроҳи худ гир, ки дар таҳлукаҳо ба ту ёрӣ расонем, - гуфт яке аз ҷанговарон.

- Дар сафарҳои пинҳонӣ ҳамеша аз чанд тан як тан камтаҳлукаатар ва номаълумтар аст, - гуфт Темурмалик ва ба қаиқ савор шуда вайро ба тарафи хушкӣ ронда рафт.

Вақте ки ҷавонон фармоиши Темурмаликро ба амал оварда киштиҳоро барои сафар тайёр карда буданд, ӯ ҳам аз хушкӣ баргашта омад ва дар дасти ӯ ғайр аз як халтачае, ки дар даруни вай будани як чизи андаке маълум мешуд, дигар чизе набуд. Вай дар он ҷо он халтачаро дар як миёнбанд тугун карда, ба миёни худ баст ва либосҳои ҳарбиرو пӯшида бар сафар тайёр шуд.

Ҷанговарон, ки як қаиқ тиллову танга гирифта омадани ӯро мунтазир буданд, бо дидани ин як халтачаи назарногир дар тааҷҷуб афтоданд ва дар дили худ гузарониданд, ки шояд дар даруни ин халтача алмос, ё сангҳои пурқиммати дигар бошад, ки ба як хирочи мамлакат меарзида бошад.

Ҷавонон дар ин хусус бисёртар тааҷҷуб мекарданд, ки аз он пеш Темурмалик ба молу чизи дунё муҳаббат нишон наметод. Ҳоло ба ӯ чӣ шудааст, ки якчанд сангчаро ин қадар эҳтиёт мекунад ва барои овардани вай худро дар таҳлука меандозад? Дар ҳар ҳол бо вай дар бораи чӣ будани он чиз сухан кушоданро муносиб надиданд.

Темурмалик ҷавонро тақсим карда, дар дувоздаҳ киштии болопӯшида ҷой дод ва худаш дар киштии пешгард, ки ба киштиҳои дигар вазифаи роҳнишондихиро адо мекард, ҷой гирифта ба ҳаракат фармон дод ва ба тарафи шаҳри тамоман сӯхтаи Хучанд нигоҳи пурҳасрате карда, охи ҷонкоҳе кашид ва худ ба худ мазмуни ин байтро суруд:

*Меравам 3-ин шаҳру дар дил дарди ёре мебарам,
Дарди ёре аз диёре бар диёре мебарам!*

Киштиҳои сарпӯшидаи Темурмалик бо ёрии шамоли мувофиқ дар рафти об монанди барку бор мерафтанд. Муғулон баъд аз

сафед шудани рӯз аз сафар кардани Темурмалик хабардор шуда, аз ду канори об савора дартохт шуданд, ки он сайди аз дом частаро ба даст дароранд. Саворони муғул чандин бор ба канор – дар рӯ ба рӯи киштиҳо рафта бошанд ҳам, дар ҳар бор баъд аз талафоти бисёр додан маҷбур шуданд, ки худро аз доираи тиррас дур кашанд. Оқибат онҳо ба киштиҳо наздик нарафта аз дур назорат карда рафтано барои худ мувофиқ ёфтанд.

Улоқнӯён ба Банокат – ба аскарони муҳофизи (гарнизони) муғул хабар фиристод, ки дар он ҷо дар роҳи киштиҳои Темурмалик занҷири гароне бикашанд, то ки киштиҳои вай ё дар он ҷо ба занҷир бархӯрда шиканад ва ғарқ шаванд, ё ки аз роҳ бозмонда дар муҳосира афтанд.

Темурмалик роҳи худ давом медод. Вақте ки ӯ ба пеши Банокат расида дид, ки муғулон роҳашро занҷирбанд карданд, дар лаби ӯ табассуми истехзокоронае пайдо шуд ва дар дили худ: «агар роҳи сели ҷӯшон ва оташи хурӯшонро бастан мумкин мебуд, аҷаб набуд, ки муғулон роҳи маро баста тавонанд. Аммо чунон ки он дар дунё мумкин нест, ин ҳам имкон надорад» гуфт ва табарзини пӯлодини худро ба даст гирифта, дар пеши як даричаи киштӣ нишаст ва киштироноро фармуд ҳамон паҳлӯи киштиро, ки ӯ дар он ҷо нишастааст, ба занҷир наздик баранд.

Киштӣ бо як паҳлӯ ба занҷир наздик расид. Даричаи киштӣ кушода гардид, дасти пурзӯри Темурмалик бо табарзин, ки монанди моҳи 4-5 рӯза бар рӯи оби зулол дар ҳавои соф бо акси нури Офтоби шаъшапоши нимрӯзӣ медурахшид, намоён шуд.

Табарзин дар ҳаво баланд баромад ва бо тези барқе, ки аз ҳаво меҷаҳад, поин фаромад. Баъд аз дар об фурӯ рафтани занҷири кандашуда садои шараққоси бурида шудани вай ба гӯши муғулон, ки аз дур нигоҳ карда истода ғарқ шудан ё ба муҳосира афтодани қаҳрамони пуртавоноро нигарон буданд, расид ва дар паси садои занҷир садои қафи дасти ҷингизиён ҳам баланд гардид. Аммо маълум нашуд, ки онҳо ин кори мӯъҷизавори баҳодури номдорро бо карсакзаниҳо таҳсин мекарданд, ё ин ки ба сабаби аз доми занҷирашон частани ин шери далер қафи афсӯс ба ҳам месуданд.

Киштиҳо бо низому тартибе, ки адмирали худраси тоҷик – Темурмалик нишон медод, роҳи худро давом доданд. Ҷингизиён монанди девонағони занҷиргусиста саросемавор ба ҳар сӯ

медавиданд, аммо чуръат надоштанд, ки ба киштихо наздик оянд ва бо киштинишинон мардонавор мубориза намоянд.

Улокнӯён барои хабардор кардан аз ин аҳвол ба пеши Ҷӯҷӣ чопар фиристод. Ҷӯҷӣ фармуд, ки саворони муғул дар ду тараф ва дуртар аз канор дар ҷойҳои пинҳон ва пасхам камин гиранд ва худро ба темурмаликиён ҳеч нишон надиханд. Ҳар гоҳ, ки Темурмалик аз об ба хушкӣ барояд, бо ӯ мубориза сар кунанд. Вақте, ки бо қувваи бисёр бо ӯ бичанганд, оқибат ё талаф мешаванд, ё дастгир ва ё асир.

Ин фармони Ҷӯҷӣ ба амал омад. Дар назари киштинишинон то ҷоҳои дур ягон муғул ҳам намоён намешуд. Киштихо хеле поин дар қисми поёни дарёи Сир расида буданд. Темурмалик то охир бо ин роҳ сафар карда наметавонист, чунки охири ин роҳи обӣ ба кӯли Арал мерасид, ки атрофи вай дар дасти муғулон буд. Чун ӯ дид, ки дар он наздикихо аз душман хавфе нест, фармон дод, ки бору бунаҳ ва аспу аробаҳоро ба хушкӣ бароранд.

Пурсиш ва супориш

1. *Чаро сарбозон аз рафтори Темурмалик, ки ӯ ба хушкӣ танҳо рафтани буд, норизо шуданд?*
2. *Ба андешаи шумо Темурмалик аз хушкӣ чӣ гирифт? Лаъл, ёқут ё ки ягон чизи дигар?*
3. *Бо кадом мақсад Темурмалик ва ҷанговарони ӯ соҳили назди Хучандро тарк карданд?*
4. *Дар ин қисмат корнамоиши Темурмаликро шумо дар чӣ мебинед?*
5. *Пас аз мутолиаи ин боб калимаҳои бароятон номафҳумро ҷудо карда, аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» маънии онҳоро ёбед ва ҳифз намоед.*
6. *Аз харита дарёи Сир ва баҳри Аралро ёбед.*
7. *Дар байти зер:*
Меравам з-ин шаҳру дар дил дарди ёре мебарам,
Дарди ёре аз диёре бар диёре мебарам!
кадом санъати шеърӣ истифода шудааст?

6. ЧАНГ ДАР БИЁБОН ВА ТИРИ БЕПАЙКОН

Темурмаликиён ҳамаи асбоб, аслиҳа ва озуқаю аспу аробаеро, ки дар киштихо доштанд, ба канори чапи дарёи Сир

бароварданд. Ҳамаи ашӯро ба аробаҳо бор карда, аробахоро ба аспҳо бастанд ва якчанд сар аспе, ки дар миёна буд, бо навбат ва дукаса савор шуда роҳи биёбонро пеш гирифтанд.

Дидбонони пинҳонии чингизиён ин аҳволро дида, ба зудӣ ба дастаҳои худ, ки дар ҳар ҷои биёбон дар камин нишаста буданд, хабар бурданд. Як даста аз муғулон аз дунболи темурмаликиён расиданд. Темурмалик, ки ҳамчун сардор ва роҳбар пешопеши қофилаи худ мерафт, наздик расидани саворони муғулро дида, худро ба канори роҳ кашид, ҳамаи одамон ва бору бунаҳи худро пеш гузаронида, худаш яккаву танҳо бо тирҳои ҷонфарсо ба дастаи чингизиён муқобил истод. Тирҳои ӯ монанди уқобоне, ки ногаҳонӣ парвоз карда ба гурӯҳи бумҳо ҳучум оварданд, ба тӯдаи душманон парвозкунон мерафтанд, ҳар тири ӯ бехато одаме ё асперо ба замин меғелонид. Муғулон тоб наоварда пас гаштанд ва Темурмалик ҳам онҳоро то аз назарҳо дур шудан пеш карда рафт ва баъд аз он ба қофилаи худ расида вазифаи қофиласолориро адо кард.

Ин аҳвол чандин бор такрор ёфт ва чандин рӯз давом кард. Дар охири муғулон бисёр шуда то талаф шудани як қисмашон истода меҷангиданд ва оқибат шикаст хӯрда пас меғаштанд. Дар ин ҷангҳо баъзе ҷанговарони Темурмалик ҳам кушта ва хаста шуданд.

Оқибат чингизиён бисёр шуда атрофи қофилаи Темурмаликро гирифтанд. Ӯ ба касони худ фармуд, ки бору бунаҳоро дар миён гирифта рӯйҳои худро ба муғулон гардонда ҳалқавор саф банданд ва бо андохтани тирҳои ҷонгудоз чингизиёнро ба наздик омадан роҳ надиханд ва худаш шамшери бараҳнаро дар ҳаво ҷавлон дода ба тарафи гурӯҳи чингизиён асп монд.

Аспи Темурмалик дар миёнаи тӯдаи душманон даромад. «Шамшери дурӯя кори муғулонро якрӯя кардан гирифт», аспи омӯхтаи кордидаи ӯ ҳам душманкушӣ мекард; чароғпоя шуда, худро бо тамоми вазниниаш ба болои муғулон мепартофт, лағад ҳавола мекард ва дандон мезад ва бо ҳар роҳе, ки донад ва тавонад, вай ҳам аз чингизиён интиқоми ҳамватанони худро мегирифт.

Дар ин ҷанг ҳам қувваи муғулон шикаста, ба пас рафтани ва пароканда шудани маҷбур гардиданд. Темурмалик бо ҷанговарони худ сафари худро давом дод. Лекин муғулон ӯро

ба осуда сафар кардан роҳ намедоданд ва баъд аз ҳар ҷанг, ки нафаси худро рост мегирифтанд ва қувваи нав ба онҳо мерасид, таъкиб ва ҳучуми худро такрор мекарданд.

Дар ҳар кадоми ин ҷангҳо қувваи Темурмалик кам шудан мегирифт; ҷанговаронаш кушта ва ҳаста мешуданд, камонҳо шикаста, зеҳно канда шуда, дами шамшер ва табарзинҳо баргашта ва сипарҳо дарида мерафтанд. Оқибат рӯзе муғулон бо қувваи бисёр калон аз канори биёбон намоён гардиданд. Вақте ки Темурмалик сиёҳии душманҳоро дид ва шумораашонро тахмин кард, ҷанговарони худро пеши худ гирд оварда гуфт:

- Ҷавонони қаҳрамони ватандӯст! Имрӯз дар ин маърака бояд аз мо кам саломат монад. Чунки ин ҷанг дар шароите мегузарад, ки душман аз мо даҳ баробар зиёд аст, ҳам яроқи онҳо пурра ва аспҳошон бардам аст. Ва ҳол он, ки дар дасти мо яроқ қариб намондааст ва он чизе ҳам, ки боқӣ мондааст, шикаста, канда шуда ва дамаш баргаштааст. Ҳар касе, ки аз шумо ҷонаш барояш ширин бошад, ҳамин вақт аз байни мо дур шуда худро ба гӯшаи биёбон гирад, то ки дар вақти гармии ҷанг аз саф гурехта сабаби дилшикастагии дигарон нашавад. Дар ин ҷанг танҳо касе иштирок карда метавонад, ки нисбат ба душмани ваҳшии хунхор нафрату ғазаби бисёр дошта бошад, хори асириро ба худ ор доништа, ҷони худро ба кафи даст гирифта ва синаашро сипар карда, ба майдон даромада тавонад.

Ҷанговарон, ки ин суҳанони сардори худро шуниданд, ба ҷӯшу хурӯш омада, ба ӯ бо мазмуни байтҳои зерин ҷавоб доданд:

*Ҷаҳон то ҷаҳон аст гардандааст,
Бимирад агар шоҳ, агар бандааст.
Ба дунё намонда касе ҷовидон,
Наёбем мо ҳам зи мурдан амон.
Бимирем чун кому ноком мо,
Ҳамон беҳ, ки мирем бо ном мо!
Ба номи нақӯ кушта гаштан ба ҷанг,
Беҳ аз зиндагонии боайбу нанг!
Бифармо, ки мо ҷонсупорӣ кунем,
Ба ҷанги ватан бар ту ёрӣ кунем!
Бифармо, ки мо дар сафи корзор,
Барорем аз мағзи душман димор!*

*Бифармо, ки бо оташи ҷанг зуд,
Барорем аз ҳастии ҳасм дуд!
Ту фармон деҳу қаҳрамонӣ бубин,
Зи мо ҷондиҳӣ, ҷонситонӣ бубин!
Ба дарё фиристӣ агар баҳри ҷанг,
Зи тӯфон натарсем ҳамчун наҳанг.
Ба ҳар ҷо, ки ёбем хасми дурушт,
Салоҳ ар набошад, кушемаш ба мушт!
Ситонем мо хуни хеш аз адӯ,
Аз он пеш, ки хуни мо резад ӯ.
Чу кардем якчанд душман ҳалок,
Пас он гоҳ аз кушта гастан чӣ бок?
Ки ин маргамон умри сонӣ диҳад,
Ҳаёти нави ҷовидонӣ диҳад.*

Чун Темурмалик аз ҷанговарони худ ин суханҳои қаҳрамононаро шунид, ба онҳо таҳсину офарин гуфта, ҳар кадомашонро як-як ба бағал кашида, сару рӯяшонро падарона бӯсид ва онҳоро, ки аз сад нафар зиёд набуданд, ба пеши бору бунаҳ пиёда дар саф рост кард ва худ ба аспи оҳудави шертавон савор шуда дар пеш истод.

Чун муғулон наздик расиданд, Темурмалик нафарони худро ба тирборон фармон дода, худаш ба тарафи муғулон асп монда худро дар қалби душман зад. Ӯ бо ҳамлаҳои паёпай чингизиёнро сар мезад, даст мебурид, по мешикаст ва сина медарид ва гурӯҳҳои дар гурез афтадаи онҳоро то пароканда шуда дур гардидан пеш мекард. Вақте ки қалби лашкари душманро торумор кард, паҳлуи росту чапро ҳам ба ҳамин ҳол овард.

Пиёдагардони Темурмалик қалъавор дар пеши бору бунаҳ саф кашида истода чингизиёнро тирборон мекарданд ва тирҳои онҳо монанди ҷолаи баҳорӣ, ки гиёҳхоро хароб ва поймол кунад, душманро ба замин мехобониданд.

Дар вақте ки қариб буд душман тамоман мағлуб ва пароканда шавад, аз як гӯшаи биёбон гурӯҳи нави саворони чингизиён пайдо шуда ба пушти сафи темурмаликиён тохт оварданд ва ду тараф ба ҳам омехта шуда, ба тарзи дасту гиребон ва бағал ба бағал бо ҳам мечангиданд.

Муғулон аз ҳама пештар бору бунаи Темурмаликро ба чанд аспу ароба, ки боқӣ монда буд, ба даст дароварда, бо посбонони

зӯрдаст ба ақибгоҳи дурдаст фиристонданд ва боқимондаҳояшон то торикии шаб ҷангро давом кунониданд.

Вақте ки торикӣ ҳама чоро фуру гирифта дӯсту душманро аз якдигар фарқ карда намешудагӣ шуд, муғулони зиндамонда аз майдон баромада рафтанд ва Темурмалик ҳам, ки аспаш пайзада шуда ва худаш аз чанд ҷои баданаш захмдор шуда буд, пиёда аз майдони ҷанг баргашта ба қароргоҳи худ омада дид, ки дар он ҷо на бору буна мондааст ва на аспу одам.

Темурмалик бо синаи сӯзон ва дили бирён яккаву танҳо ҷанггоҳро давр мезад ва мурдаҳои ёрони бо ҷон баробари худро аз лошай муғулон ҷудо карда ба канорае баровард.

Дар ҳамин вақт ду нафар аз рафиқонаш, ки онҳо ҳам аз чанд ҷояшон захмдор шуда буданд, аз як канор пайдо шуда дар мурдагундорӣ ба ӯ ҳамроҳӣ карданд ва ҳамаи мурдаҳояшонро дар он ҷо гӯрониданд.

Темурмалик бо ду рафиқи худ шабро дар он ҷо, дар пеши пуштаҳои куштаҳои муғулон гузаронид ва баъд аз рӯз сафед шудан аз ҷанггоҳ як халтача талқон ва чанд дона қурут ёфта, аз он чизҳо қути лоямуте карда, ҳар се нафар ба роҳ даромаданд. Лекин боз ба онҳо осуда сафар кардан муяссар нашуд ва ҳанӯз аз ҷанггоҳи дирӯза бисёр дур нарафта буданд, ки гурӯҳе аз саворони муғул ба онҳо расида ба таслим даъват карданд.

Темурмалик боз ба ҷанг даромад. Ин ҷанг бисёр дер нақашада бошад ҳам, муғули бисёре кушта гардид ва ду рафиқи Темурмалик ҳам талаф шуданд. Муғулони зиндамонда пас гаштанд. Темурмалик ҳам дар ҳолате, ки бо худ ғайр аз як камону се тир, ки яке аз онҳо ҳам бепайкон буд, яроқе ва чизе дигар надошт, ба роҳ даромад ва ҳанӯз бисёр роҳ нарафта ба паси худ нигоҳ карда дид, ки се нафар муғул аз думболаш омада истодаанд.

Темурмалик аз роҳ боз истода рӯй ба муғулон карда ва он тире бепайконро ба чиллаи камон гузошта чашми росте яке аз онҳоро нишон гирифта зехро кашиду сар дод.

Муғуле, ки чашмаш ба тире бепайкони Темурмалик нишона шуда буд, «воҳ» гӯён ду дасташро ба рӯ кашид. Маълум буд, ки тире бепайкони қаҳрамони пуртавон ба нишон расида, чашми ӯро баровардааст.

Темурмалик ду тире боқимондаро ба ҳаво баланд карда ба ду нафар муғули боқимонда нишон дода овоз дод:

- Ханӯз дар дасти ман ин ду тир ҳаст, ки барои тамои кардани кори ҳар дуи шумо басанда аст. Лекин маро ҳайф меояд, ки инҳоро барои рехтани хуни мурдори шумо нобуд кунам. Бехтар он аст, ки шумо ҷони худро ғанимат шумурда аз дунболи ман баргардед ва ин ду тир ҳам дар дасти ман саломат монад.

Муғулон, ки «қодирандозӣ» ва «қадарандозии» ин диловарро борҳо озмуда буданд ва чашми ҳамроҳшон ба онҳо дарси ибрати нав дода буд, танбеҳи ӯро қабул карда, ба роҳи омадашон баргашта рафтанд ва Темурмалик ҳам ба тарафи Хоразм раҳсипор гардид, ки шояд аз он ҷо ба муқобили чингизиён муборизаи наве ташкил намояд.

Пурсиш ва супориш

1. Темурмалик ва ҷанговарони ӯ бо кадом усул дар биёбон ба муқобили муғулон ҷангиданд?
2. Сабаби шикаст хӯрдани Темурмаликро шумо дар чӣ мебинед?
3. Бо кадом мақсад Темурмалик ба ҷанговаронаш муроҷиат кард?
4. Ҷавоби ҷанговарони Темурмаликро ифоданок хонед.
5. «Темурмалик боз ба ҷанг даромад». Аз он аъзоҳои ҷумларо муайян намоед.

6. ТАНҲОГАРДӢ. ҶОҶИАИ ХОРАЗМ. ТУРКОНХОТУН. ДАР ШАҲРИ КАТ. ИНТИҚОМ

Темурмалик яккаву танҳо аз ҷанггоҳ бо роҳи биёбон ба тарафи Хоразм мерафт. Ӯ аз биёбон баромада ба ҷоҳои обод ва аҳолинишини Хоразм расид. Аммо ҳамаи он ҷоҳои собиқ обод аз биёбони холии беобу алаф бадтар шуда буданд; киштзорҳо, боғу бўстонҳо ва марғзорҳо сар то сар хароб карда шуда буданд; деҳаҳо ва роботҳо тамоман сӯхта вайрон буданд. Дар тамоми он ҷоҳо аз чинси одамӣ ва ҳайвоноти хонагӣ касе ва чизе ба назар наменамуд. Аз нишонаи одамӣ танҳо ҷасадҳои сарбурида, синадарида, дасту по шикаста ва шикам ҷок кардашуда буданд, ки гӯшти онҳоро даррандагон ва паррандагони мурдорхӯр хӯрда буданд ва мехӯрданд. Маълум буд, ки онҳо асари панҷаҳои мурдори даррандагони хунхори чингизӣ буданд, ки аз худашон дар он сарзаминҳо нишона ва ёдгорӣ гузошта буданд.

Темурмаликро аз дидани ин ҳол дил металд, нафас тангӣ мекард ва ғазабе, ки нисбат ба чингизиён дошт, сад чандон

зиёдтар шуда буд. Аммо чӣ чора, ки роҳи интиқомгириро намеёфт ва аз ин сабаб дарун-дарун месӯхт.

Ў дар ҳолате, ки дилаш бо оташи ғазаб шӯълавар шуда буд, ба сӯи пойтахти Хоразм, ки дар он вақтҳо пойтахти Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳр ҳам он ҷо буд, равон шуд, ки шояд аз он ҷо барои дили худ тасаллое ёбад. Аммо дар наздикии шаҳри Урганҷ ба майдоне расид, ки дар он ҷо садҳо ҳазор ҷасадҳои мардон, занон ва кӯдакони кушташуда ба ҳам омехта ва болои ҳам хобида буданд. Дар миёни кушташудагон ҷасадҳои баъзе занон менамуд, ки шиками онҳоро ҷок карда, тифли норасашонро бароварда, сар бурида дар канорашон гузошта буданд.

Темурмалик дигар тоқати дидани ин фочиагоҳ надошт ва дастҳои худро дар пеши чашм кашида ба шаҳр рафт. Аммо аз он шаҳри азиме, ки ӯ вайро чандин моҳ пеш аз ин дида буд, нишонае наменамуд: қасрҳо, кӯшкҳо, кохҳо, саройҳо, корвонсаройҳо, растаҳо, бозорҳо, тимҳо, мадрасаҳо, китобхонаҳо, манораҳо, масҷидҳо – ҳама ва ҳама сӯхта хокистар гардида буданд. Чингизиёни ваҳшӣ барои тамоман нест кардани осори маданият баъд аз вайрон кардан об сар дода буданд, ки ҷои шаҳри пештара монанди талобе ба назар менамуд.

Темурмалик аз даҳшати ин манзараи ваҳшатангез дар ҳайрат афтода, чашмони худро мемолид ва муайян карда наметавонист, ки оё ин манзарае, ки мебинад, як хоби ҳавлноки даҳшатоваре аст ё он шаҳри ободе, ки пеш аз ин дидани вай ба ҳаёлаш меояд, дар воқеъ ҳақиқат надоштааст ва дар ҳақиқат вай ҳаёле будааст, ки дар хоб ба сурати шаҳр ба назараш намуда будааст?

Темурмалик бешуурона ҳаракат карда, ба лаби дарёи Аму рафт ва дар лаби об нишаста, сару тани худро бо оби равони сард шустушӯ кард, ки қадре хунаш сард шуда, дилаш аз ҳаяҷон ва рағу паяш аз изтироб ором ёбад.

Ў баъд аз шустушӯ беҳаёлона ба ҳар тараф нигоҳ мекард, ки дар каноре, аз ҷои нишастааш дуртар ба рӯи реги обоварда ҷасади як одам ба назараш вохӯрд. Ў дар аввал он ҷасадро яке аз мурдагон гумон кард. Аммо баъд аз андаке ҷасад чунбид. Темурмалик донист, ки он ҷасад ҳанӯз зинда будааст ва аз ҷояш хеста ба пеши вай рафт. Дар ҳақиқат вай ҷон дошт, аммо қуввате надошт, ки аз ҷояш хезад ва ё гап занад.

Темурмалик донист, ки ин одам гурусна аст. Ўро бардошта

ба хушкӣ баровард ва аз хӯроки эҳтиётии худ як каф талқонро ба об омехта атола карда дар даҳони он кас рехт. Баъд аз соате «мурда» зинда шуда хеста нишаст ва қуввати гуфтор пайдо карда саргузашти худро ҳикоя кард.

Назар ба ҳикояи ӯ, султон Муҳаммад Хоразмшоҳ баъд аз гурехтанаш аз Самарқанд аз роҳ ба модараш Турконхотун, ки дар Хоразм буд мактубе фиристода фармудааст, ки ӯ аҳли ҳарам, ҳазина ва дигар чизҳои пурбаҳоро бардошта ба Мозандарон равад.

Турконхотун аз ин мактуб ва фармон ҳис кардааст, ки писараш аз чингизиён гурехтааст ва ӯ дар дили худ гумон кардааст, ки «акнун аҷаб нест аҳли дарбор ба писараш исён кунанд ва каси дигарро ба подшоҳӣ бардоранд». Бинобар ин ӯ касонеро, ки эҳтимоли исён кардан ё қобилияти подшоҳ шудан доштаанд ва умуман касонеро, ки мансуб ба қабилаи худи Турконхотун набуданд, ба пою гарданашон сангҳои гарон баста дар оби Аму гарқ кунонидааст.

Ин одам ҳам яке аз он бадбахтон будааст, ки аз хушбахтӣ обварзӣ ва оббозиро медонистааст ва бандҳои дар гардану по басташудаи ӯ ҳам сусттар будаанд, ки дар зери об онҳоро кушода ва сангҳоро аз худ дур карда тавонистааст. Баъд аз бар рӯи об баромадан чандин рӯз дар об ва дар қазираҳо байни об мондааст ва дар охир худро ба ин канор кашидааст, лекин аз беҳолӣ дар ин ҷо афтода мондааст.

Темурмалик бо шунидани ин ҳикояти пурваҳшоният султон Муҳаммад ва модари ӯ Турконхотунро дар қатори чингизиён гузошта, ба ҳамаи онҳо лаънат ва нафрат фиристод ва баъд аз нигоҳубин карда ба қувват овардани ин одам ӯро ҳамроҳи худ гирифта ба роҳ даромад, ки шояд дар ягон ҷой коре карда тавонад.

Роҳи ин ду рафиқ аз болои ҳамон кушишхона буд, ки Темурмалик аз дидани он манзараи пурфочиа бетоқат шуда буд. Вақте ки рафиқи нави Темурмалик он манзараро дид, сайҳаи ҷонкоҳе кашида ба рӯ афтод ва хомӯш шуд.

Темурмалик андаке об ёфта ба рӯи он кас зад, дасту пой ва шонаву бозуҳояшро молиш дод. Аммо он одам асари ҳаёт нишон намедод – ӯ дилкаф шуда мурда буд.

Темурмалик аз ваҳшати дар Хоразм пайдошуда дар дахшат афтода, бе он, ки ба кучо рафтани худро муайян карда тавонад,

монанди сарсариёни яккаву танҳо ба роҳ даромад ва дар роҳи худ ба шаҳри Кат рост омад, ки атрофи ин шаҳр ҳам пур аз мурдаҳои лухсида ва пӯсида буд, боғу бӯстонҳо хароб ва биноҳо вайрон шуда буданд. Дар ин ҷо ҳам аз авлоди одам касе ба назар наменамуд. Танҳо дар як бинои нимхаробаи ҳокимнишини ин шаҳр дастаи қаровулони муғул бо як шаҳна ҷойгир шуда буданд.

Темурмалик дар фикри интиқомгирӣ афтада, ба гӯшаи вайронае худро кашида бе он, ки ҳаракате кунад ва садое барорад, то шаб дар он ҷо хобид ва баъд аз он ки сиёҳии шаб олабро фуру гирифт, ӯ аз ҷои пинҳоншудааш баромада, оҳиста-оҳиста ба бошишгоҳи муғулон рафт ва дар он ҷо камингоҳе ёфта, дар вай хазид, душманонро ба зери чашми худ гирифта, нигарони фурсат шуд.

Муғулон як гӯсфандро хафа – бугӣ карда куштанд ва баъд аз пӯст канда тоза намудан вайро бар болои тӯдаи оташе гузошта хомсӯз ва нимбирён карданд. Аз хумҳое, ки аз шаробхонаи ҳокими пештараи он ҷо ғанимат афтада буд, ба корсонҳо – табақҳои чӯбин шароб рехта, чунон ки қимиз менӯшида бошанд, пай дар пай нӯшидан гирифтанд. Гӯсфанди хомсӯз бар сархушҳо ба ҷои газак-нуқл хизмат мекард.

Муғулон аз бисёр нӯшидани шароби ангурии пурзӯр дар андак вақт маст гардиданд ва яке аз паси дигаре афтада, ҳамагӣ дар хоби мастӣ ғунуданд.

Темурмаликро вақти кор расид: ӯ ҳамаи он чингизиёро ба хобе фиристод, ки дигар ҳаргиз барнахезанд. Баъд аз он аз байни аспоне, ки дар он ҷо дар ихтиёри муғулон буд, як аспи туркмани охусурини гарданқозро ҷудо карда гирифт ва аз яроқҳои онҳо ҳам табарзин, шамшер ва камону тир барин аслиҳаҳо ба қадри даркорӣ ва барои эҳтиёт як қадар хӯрокворӣ ва гӯшти хомсӯз гирифта аспро савор шуда ба роҳ даромад.

Пурсиш ва супориш

- 1. Мақсади муғулҳо аз тамоман хароб намудани Хоразм чӣ буд?*
- 2. Кирдору рафтори Турконхотунро шарҳ диҳед. Муносибати худро нисбати чунин ашхос баён намоед.*
- 3. Чаро ҳамсафари Темурмалик аз дидани Хоразми ваҳшатсаро якбора ҷон дод?*
- 4. Ҷумлаи «Темурмаликро вақти кор расид, ӯ ҳамаи он чингизиёро ба хобе фиристод, ки дигар ҳаргиз барнахезанд»-ро шарҳ диҳед.*

8. СҶҲБАТ БО СУЛТОН МУҲАММАД, ҲАМРОҲӢ БА ЧАЛОЛИДДИН

Темурмалик аз шаҳри Кат баромада рост ба Нишопур рафт, ки султон Муҳаммад аз Самарқанд гурехта омада, дар он ҷо маҷлиси айшу тараб барпо карда буд. Назар ба нишондодҳои баъзе асарҳои таърихӣ, «султон Муҳаммад дар моҳи сафари соли 617 (1220) ба Нишопур даромада, масолеҳи мамлакат (салоҳи ҳоли мамлакат)-ро пушти по зада, рӯй ба нишот ва айш овард ... ба нӯшидани косоти (косаҳои) молломол даромад ва асҳои лавҳу тараб (аҳли бозӣ ва хушвақтӣ) дар хидмати ӯ гирд омада, надим ва мушири ӯ (ҳамсӯҳбат ва соҳибмашварати ӯ) шуданд...».

Темурмалик ба пеши султон даромад, аз саргузашти худ ва аҳволи мамлакат ба ӯ ҳикояҳо кард ва дар охир дар роҳи мудофияи мамлакат фикри худро ба ӯ баён намуд.

Султон Муҳаммад бо шунидани ҳар сухани Темурмалик гӯе ки аз худ дафъи малол мекарда бошад, соғарҳои паёпай мебардошт ва дар охир мастии султон ба дараҷае расид, ки суханони Темурмаликро нафаҳмида дар ҷавоби вай «ҳо-ҳо», «оре, бале» мегуфт ва баъд аз шунидани фикри Темурмалик дар бораи мудофияи мамлакат ба ҷои ҷавоб ин рубоиро хонд:

*Айёми гул асту бас намонад, май хӯр!
Гул худ чӣ ки то нафас намонад, май хӯр!
Аз даври фалак дар ин работи вайрон,
Бас зуд, на дер, кас намонад, май хӯр!*

Темурмалик ҳам дар ҷавоби ӯ ин рубоиро хонд:

*Шоҳо, зи ман гарон чӣ бар хоҳад хост?
В-аз мастии бекарон чӣ бар хоҳад хост?
Шаҳ масту ҷаҳон харобу душман пасу пеш!
Пайдост, ки з-ин миён чӣ бар хоҳад хост?*

Ва аз маҷлиси ӯ бо ҳазор андӯху алам баромад. Аҳволи султон ва сӯҳбати вай ба Темурмалик аз ваҳшонияти чингизиён ҳам бадтар таъсир кард. Чунки ӯ ҳар ваҳшигари чингизиёнро, ки медид, дар ғазаб шуда ва ба ғайрат омада, дар роҳи интиқомгирӣ аз душман устувортар мегардид. Аммо ин аҳволи султон ӯро ба навмедӣ ва маъюсӣ андохт, ки ин вазъият барои ӯ марги муфти бехунбаҳо буд.

Бо вучуди ин Темурмалик бо бузургони аҳли дарбор вохӯрда, ба ҳар кадомашон дар бораи муқобилат кардан ба душмани хунхори ғаддор фикри худро гуфт. Аммо аз ҳеҷ кас ҷавоби мувофиқе нашунид ва дар охир ба пеши вазир рафт, ки дар ҳар кори мамлакат баъд аз султон ӯ ҷавобгар буд ва ба вай фикри худ ва аҳволи мамлакатро нақл карда дар охири суханаш гуфт:

- Аммо намедонам, чӣ ҳол пеш омадааст, ки на подшоҳ ба аҳволи парешони халқ назар меандозаду на амирон ва вазирон?

Вазир дар ҷавоб гуфт:

- Ҳар чизе, ки ту мегӯӣ, тамоман дуруст ва рост аст. Аммо ман ҳам дар пеши арбоби хирад ва тамиз маъзурам. Зеро ман ба вазифаи қавводагӣ (даллагӣ) ва дар тартиб додани маҷлисҳои базму тараб чунон машғулам, ки ба танзими асбобу аслиҳаи мардонагӣ пардохтан наметавонам. Чанд рӯз аст султон ба ман фармон додааст, ки барои якчанд занони созанда либос ва асбоби зиннат тартиб диҳам ва то онҳо мукамал нашаванд, ба ҳеҷ кори дигар машғул нагардам.

Темурмалик азбаски дар дарбори султон Муҳаммад ҳеҷ ҷои умедворӣ надид, аз он ҷо бо бори гарони андӯху алам ва ҳасрату ғам ба роҳ даромад. Ба ҳар ҷо ки мерасид, мездид, ки султон ба он ҷо мактуб фиристода ба душман муқобилат накардан, агар қудрат ва фурсат ёбанд, гурехтан, вагарна бе ҳеҷ муқобилат ба ҷанг таслим шуданро ба аҳолӣ амр кардааст. Дар ин миён ӯ шунид, ки писари султон Муҳаммад – Ҷалолоддин байрақи қаҳрамонӣ ва ватанпарвариро баланд бардошта дар ҳар ҷо бо муғулон меҷангад ва ба онҳо ғолиб мебарояд.

Темурмалик дар рикоби султон Ҷалолоддин ба муқобили чингизиён ҷангиданро ният карда, ба тарафи ӯ раҳсипор гардид. Ҷалолоддин дар он рӯзҳо дар музофоти Ғазнин дар мавзеи Боронӣ манзил дошт.

Темурмалик ба Боронӣ вақте расид, ки Ҷалолоддин бо як лашкари калони чингизиён, ки дар зери фармони Қайқурнуён буд, меҷангид ва ҷанговарони Ҷалолоддин лашкари муғулро аз худ бисёр дида дар ҷанг дудила шуда истодаанд. Аммо Ҷалолоддин пеш даромада, одамони худро ба пойдорӣ даъват мекунад.

Темурмалик ин ҳолро дида бе ҳеҷ гуфтугузор ба тарафи душман асп монд. Ин кори Темурмалик ба ташвиқоти қаҳрамононаи Ҷалолоддин илова шуда, ҷанговаронро водор

кард, ки ҳама якборагӣ ба сӯи чингизиён бо тохт ҳучум оварданд ва аскарӣ муғулро қатл карданд.

Темурмалик то охири кори султон Ҷалолиддин бо ӯ ҳамроҳ буда ва ба муқобили душман дар рикоби ӯ қаҳрамониҳо нишон медод. Оқибат аз ҷихати худсарӣ, ихтилоф ва ахлоқ вайронии сардорони Хоразмшоҳӣ, ки онҳо дар замони султон Муҳаммад ин тарбияро аз ӯ гирифта буданд, кори Ҷалолиддин то охир барор нагирифт: дар Ироқи Аҷам, дар вақти дар пай ӯ афтодани чингизиён ҳокимони Шом ва Осиёи Хурд бо вучуди даъвати ӯ ба вай ёрӣ надоданд; бародараш Гиёсиддин дар охири як мастӣ малик Нусрат ном касеро, ки яке аз аркони давлати Ҷалолиддин буд, кушта ва аз бародар рӯйгардон шуда, ба тарафе баромада рафт. Бароқҳоҷиб ном қарахитой, ки аз дарбори султон Муҳаммад буд, дар Кирмон эълони истиқлол кард, ки ҳамаи ин ҳодисаҳо муборизаи Ҷалолиддинро ба муқобили чингизиён мушкил мекарданд, аммо Ҷалолиддин муборизаи худро мардонавор давом медод.

Лекин қувваи вай нисбат ба қувваи чингизиён хеле кам буда, ҳамеша ҷангҳои нобаробар мебуд. Чингизиён бошанд, паёпай қувваҳои нав гирифта, ба муқобили Ҷалолиддин ҳучумҳои пуршиддат мекарданд.

Дар як шабе, ки лашкариёни Ҷалолиддин ва худи ӯ дар хоб буданд, чингизиёни бисёре ногаҳонӣ ба ӯрдуи вай ҳучум карданд ва қариб ҳамаи лашкариёнаш кушта гаштанд ва султон Ҷалолиддин аз миёна ғойб шуд ва касе надонист, ки ӯ дар маърака кушта шуд, ё ин ки гурехта баромада дар кадом дашту биёбон дар дасти дуздон талаф гардид.

Чингизиён ҳам барои дастгир кардани Темурмалик чораҳои бисёре дида, ба ҳар ҷонибу атроф ҷосусҳо фиристода, кӯшиш мекарданд, ки Темурмаликро зудтар нест намоянд. Бинобар он Темурмалик маҷбур шуда буд, ки тағйири либос карда, яъне либоси дарवेशӣ пӯшида, ба дигар ҷойҳо равад.

Пурсиш ва супориш

- 1. Чаро Темурмалик ба назди султон Муҳаммад омад? Ба фикри шумо кори ӯ дуруст буд?*
- 2. Дар ҳолати ҷанг ба корҳои ношоиста машғул будани султон ва аркони давлат нишонаи чист?*

3. *Ба рафтори султон Чалолиддин чи хел баҳо медиҳед?*
4. *Сабаби шикасти лашкари Чалолиддин дар чӣ буд?*
5. *Рубоии Султон Муҳаммад ва рубоии ҷавобгуфтаи Темурмаликро шарҳ диҳед.*

9. ИШТИЁКИ ЁРУ ДИЁР, ЗИНДАГОНИИ ҶАЗИРА

Темурмалик муддати дароз дар Шом ва Арабистон бо либоси дарवेशӣ гардиш кард. Дар ин миён Чингизи хунрез мурд, ба ҷои ӯ писараш - Уқтой бар тахти хонӣ нишаст. Дар замони ӯ шиддати ваҳшонияти чингизиён дар Мовароуннаҳр ва Хуросон камтар шуд ва мардум кам-кам гун шуда ба зироат ва иморат рӯ оварданд, мамлакат як дараҷа оромӣ гирифт.

Темурмалик хеле пир шуда, мӯяш сафед ва рӯяш пурчин гардида буд. Бо вучуди ин ӯ мехост, ки ба ватан равад, охири умрашро дар он ҷо гузаронад ва ҷисми беобу ҳавои ватан парваришёфтаи худро дар вақти мурдан ба хоки ватан супорад. Вақте ки вай ором ёфтани мамлакати худро аз оянда ва равандагон шунид, бо ҳамон либоси дарवेशӣ табарзин ва сӯтаро ба даст гирифта, пиёда ба роҳ даромад.

Темурмалик рост ба Хучанд омад, ки дар он ҷо зоида шуда буд. Аммо ӯ дар он ҷо фаҳмид, ки ханӯз ӯ ва қахрамони ӯ аз ёди дӯсту душман набаромадааст: чунонки аҳолии Хучанд номи ӯро ба некӣ ёд карда, ба ӯ офарин ва раҳмат мефиристанд, инчунин чингизиён ҳам ҳар гоҳ, ки номи ӯ ва қахрамони ӯро шунаванд, ба ғазаб омада, дили пуркинаашон нисбат ба ӯ бо оташи кинаву адоват аланга мезанад. Бинобар ин ӯ дар Хучанд доимӣ монданро мувофиқ наёфта, ба Фарғона рафт ва бошишгоҳи доимии худро дар қаландархонаи он ҷо кард, аммо ӯ гоҳ-гоҳ ба Хучанд меомад. Аз ҳар кас аҳволи мамлакатро мепурсид, воқеаҳои замони истилои чингизиён ва аҳволи замони хукмронии онро мукамал ёд мегирифт.

Дар вақти истилои чингизиён, чудо шудани Темурмалик аз Хучанд фарзанди ӯ тифли навзод буд, ки бо занаш дар шаҳр монда буданд. Темурмаликро ақида он буд, ки зану фарзандаш дар қатори чандин ҳазор зану фарзандони ҳамватанонаш дар қатли оми чингизиён талаф шуда рафтаанд. Чунки онҳо то ба шаҳр даромадани душман ба ҳеч тараф гурехта ҳам

наметавонистанд. Бо вучуди ин, ӯ дар зимни ҳикояҳои гузашта, вақте ки сухан дар бораи Темурмалик меомад, аз аҳволи зану фарзанди ӯ мепурсид. Аммо дар ҳар бор дар ҷавоб хабари талаф шуда рафтани онҳоро мешунид ва бо афсӯсу надомати дарунӣ гумони худро боз як бори дигар тасдиқ мекард. Бо ҳамаи ин ӯ аз пурсуков бознамеистод.

Як рӯз яке аз пирамардони деҳаи Қистакӯз, ки бо Темурмалик ҳамсӯхбат буд, дар вақти аз аҳволи зану фарзанди Темурмалик пурсидани ӯ (албатта, Темурмалик – Темурмалик будани худро аз ҳама кас пинҳон медошт) дар ҷавоб «Онҳо дар ҳамон қатли ом талаф шуда рафтанд» гуфта бошад ҳам, баъд аз андаке хомӯш мондан илова кард:

- Ҳарчанд аз он воқеа зиёдтар аз бист сол вақт гузашта бошад ҳам, муғулон ҳанӯз душмани Темурмалик ва авлоди ӯро аз ёд набаровардаанд. Агар ту сирро нигоҳ дошта тавонӣ, ман ҳақиқати ҳолро ба ту маълум мекунам.

Темурмалик, ки бо шунидани ин суханҳо ба будани ягон хабари дигар умедвор шуда дилаш ба тапидан даромада буд, бо қасам ва аҳду паймон ваъда дод, ки ҳар чизе, ки дар ин ҷо шунавад, дар ҳамин ҷо мемонад.

Пирамард ба сухан даромад:

- Оре, дар он дарёи хуну оташ зани Темурмалик ҳам монанди ҳазорон занон, бачагон, пирон ва беморон гарқ шуда рафт, аммо тифли навзоди ӯ саломат монд.

Темурмалик қариб буд, ки аз ин хабари шодивари ногаҳонӣ қолабтиҳӣ шавад ва рӯи фарзанди ба ҷон пайвандашро баъд аз наздик омадан ба ӯ надида шодикафак шавад. Аммо дили қаҳрамони ӯ, ки ба он ҳама ҷангу ҷидолҳои набаробари пурошӯб ва ба он қадар мусибатҳо ва дарду аламҳои тоқатшикан тобоварда буд, тавонист, ки ба ин шодмонии ногаҳонии аз ҳад зиёд ҳам тоқат кунад ва бо вучуди ин худро аз ҳаяҷон боз дошта натавониста сухани пирамардро бурида:

- Чӣ гуна халос шуд ва холо дар кучост? – гӯён савол дод.

Пирамард аз ҳаяҷон ва изтиробии фавқулоддаи ҳамсӯхбати худ пай бурд, ки ин қаландар ҳуди ҳамон Темурмалик аст. Аммо худро ба нофаҳмӣ зада сухани худро давом дод:

- Аз деҳаи мо дар ҳарами Темурмалик хизматгоре буд. Вақте, ки муғулон ҳамаи аҳолии Хучандро аз шаҳр баровардаанд, он

хизматгор ҳам тифли навзоди Темурмаликро бардошта ҳамроҳи зани ӯ аз шаҳр баромадааст. Муғулон бо тирборон ва ханчару шамшер ҳамаро қатли ом кардаанд. Зани Темурмалик ҳам дар он миён кушта шудааст. Аммо он хизматгор бо вучуди аз чанд чояш захмдор шуданаш тифлро аз бағали худ напартофтааст ва тани худро ба ҷони он кӯдак сипар карда ва худро мурда сохта, дар қатори кушташудагон хобидааст ва баъд аз торик шудани шаб ӯ тифлро бардошта ба тарафи кӯҳистон рафтааст, ки аҳолии деҳаи мо ҳам гурехта ба он ҷо рафта буданд.

Ҳаяҷони Темурмалик ҳеҷ паст намешуд, балки дақиқа ба дақиқа зиёдтар шуда мехост, ки ҳамаи саргузашти писарашро ва ҳоло дар кучо будани ӯро дар як сония фаҳмида гирад, бинобар ин боз сухани пирамардро бурида пурсид:

- Охир чӣ шуд ва он тифли навзоди бемодар чӣ гуна зинда монд?

- Сабр кун, ҳамаашро мегӯям, - гуфта пирамард ҳикояи худро давом кунонид, - падару модари он хизматгор ҳам дар он гурезгоҳ буданд, ки модараш тифлро ба тарбияи худ гирифт ва дар миёнаи гурезагон занони ширдор ҳам буданд, ки ҳар кадом аз шири фарзанди худ кадре нигоҳ дошта ба он тифл мемаканданд.

Муҳаббат ва шафқати Темурмалик ба он хизматгор, ки сабаби зинда мондани фарзандаш шудааст, ҷӯш зада:

- Ҳоло он хизматгор зиндааст? – гуфта пурсид.

- Не, - гуфт пирамард дар ҷавоб, - яке аз он захмҳо, ки дар қатли ом аз ханчари муғулон расида буд, ба бадӣ гашта реши равон шуд ва он ҷавон бо он реши равон дар ҳамон рӯзҳои гурезагӣ фавтид. Аммо падару модари ӯ он тифлро парвариш карда ба воя расонданд.

- Падару модараш ханӯз зиндаанд? – гуфта боз Темурмалик пурсид.

- Онҳо ҳам баъд аз ба воя расидани он кӯдак яке аз паси дигаре вафот карданд, - гуфт пирамард дар ҷавоб.

- Хуб, ҳоло он кӯдаки ба воярасида дар кучост? – гуфта пурсид Темурмалик бо ҳаяҷони аввалӣ.

- Аз кӣ ва чӣ будани он бача танҳо ман, ки бо падари он хизматгор дӯст будам ва як нафари дигар, ки аз кадрдонони Темурмалик аст, хабардор ҳастему бас. Мо барои нигахдории

он шербача аз шарри душманони гургтабиати рӯбоҳхислат ин сирро махфӣ нигоҳ доштем. Баъд аз он ки кӯдак ҷавони калон шуд, барои ин ки ӯ фарзанди кадом кас будани худро донад, ҳақиқати ҳолро ба худи ӯ фаҳмонидем ва ӯро ҳам таъкид кардем, ки барои нигоҳдории ҷони худ ва ҷони парваришкунандагони худ ин сирро ба касе нагӯяд.

- Хуб, ҳоло он ҷавон дар кучост? – гӯён Темурмалик боз ҳам сухани пирамардро бурида пурсид.

- Баъд аз он, ки – гуфт пирамард, - падархонду модархондаш мурданд, ба ҷазирае, ки қалъаи Темурмалик дар он ҷо буд ва ҳоло муғулон он ҷазираро «Арал» мегӯянд, рафта дар он ҷо кулбае бино карда, ба худ бошишгоҳ сохт ва аз он ҷо бо каланд қадре замин кушода киштукор кард, то ки ҷои қаҳрамонии падарашро обод ва чароғашро равшан нигоҳ дорад ва ҳоло ҳам дар ҳамон ҷост.

- Дар он ҷазира ғайр аз писари Темурмалик боз каси дигаре ҳаст? – Темурмалик пурсид.

- Баъд аз он, ки бо таҷрибаи писари Темурмалик мардум ҳосилхезии он ҷазираро донистанд ва дарё ҳам ҳар сол ба атрофи ҷазира хоку регҳои нав оварда партофта, он ҷоро васеъ кардан гирифт, баъзе безамин ва камзаминҳо тобистон он ҷо рафта киштукор мекардагӣ шуданд. Аммо ғайр аз писари Темурмалик зимистон дигарон ба қишлоқи худ баргашта меоянд ва ӯ бошад, тобистону зимистон дар он ҷо зиндагӣ мекунад.

Темурмалик бо дили пур аз шодӣ аз пеши пирамард баромад ва шабона ба лаби дарё рафт, ки ба ҷазира гузарад. Хушбахтона, дар канори об якчанд қайқҳо буданд, ки деҳқонон тобистон дар рафтуои ҷазира аз онҳо фоида мебарданд. Темурмалик ба яке аз он қайқҳо савор шуда ба ҷазирае, ки чандин сол пеш аз ин он ҷоро бо як олам андӯху алам тарк карда буд, гузашт.

Дар ҷазира аз қалъа асар намонда буд, аммо дар ҷои вай як кулбаи пастак менамуд, ки аз тобдонаш рӯшноии чароғе ба назар намоён мегардид. Азбаски ҳанӯз киштукор сар нашуда буд, дар он ҷо ғайр аз нури чароғи он кулба дигар асари ҳаёт ва зиндагонӣ наменамуд.

Темурмалик рост ба пеши он кулба рафт ва дар торикӣ истода аз тобдон даруни кулбаро аз назар гузаронид. Дар он ҷо як

чавони баландқомати тахминан бисту дусола, ки нав мӯйлаб сабз карда буд, таом мехӯрд. Ӯ ба пеши дари даромади кулба омада истода сурфа кард.

Чавон дартоз аз кулба баромада:

- Кист? – гӯён ояндаро пурсид.

- Ман, - яке аз чӯраҳои падарат! – гӯён Темурмалик ба чавон наздик шуд ва ӯро ба оғӯши пирунаи худ, ки аз гояти шавқу ҳаяҷон чун оғӯши чавонон гарм шуда буд, бо иштиёқ ва шодмонӣ кашида падарона бӯсид ва ҳар ду ба кулба даромаданд.

Чавон дар пешгоҳи кулба пӯстакеро паҳн карда, қаландарро бар рӯи вай шинонд ва аз нону таоми тайёри худ ба пеши ӯ кашида, ӯро зиёфат кард.

Чавонро гармбӯсиҳо ва бо ҳаяҷон вохӯрдӣ карданҳои ин қаландари пир, ки аз ҳар ҳаракаташ иштиёқи падарона зоҳир буд, ба тарафи худ кашид. Бо вучуди ин аз он ҷо, ки кинаи чингизиён ва маъмурони онҳоро нисбат ба падари худ медонист, бо ин меҳмон бо эҳтиёт муносибат карданро лозим донист ва дар муомилаи ин шахси ношинос мазмуни ин байтро, ки Саъдӣ гуфтааст:

*Манеҳ дар миён роз бо ҳар касе,
Ки ҷосус ҳамкоса дидам басе.*

ба худ дастуруламал қарор дода пурсид:

- Шумо бо падари ман дар кучо ва чӣ гуна чӯра шуда будед?

Темурмалик дар ҷавоби ин пурсиши чавон як қисми тарҷумаи ҳол ва саргузаштҳои худро ҳикоя карда, нишон меод, ки гӯё ӯ дар ҳамаи он корҳо ба Темурмалик ҳамроҳ будааст ва дар охири сухан аз чавон пурсид:

- Агар падаратро бинӣ, мешиноӣ?

Чавон ҳамон эҳтиёткориҳои аввалаашро аз даст надода ҷавоб дод:

- Ман падари худро надидаам, кӣ будани ӯро ҳам намедонам. Худам ба дари хонаҳои мардум гашта ба ин синну сол расидаам.

- Ман падари ту мебошам! – гуфт қаландар дар ҳолате, ки ашки шодӣ аз чашмонаш мечакид.

Чавон бо шунидани ин сухан, ки гувоҳии дилашро тасдиқ мекард, дар ҳаяҷони тӯфонмонанде афтод. Лекин аз эҳтиёткорӣ ба қувваи чавонӣ худдорӣ карда гуфт:

- Як пирамард хаст, ки «падаратро мешиносам» мегӯяд, агар ўро оварда бо шумо рӯ ба рӯ кунам, ҳақиқати ҳол равшан мешавад.

- Зудтар он пирамардро ҷеғ зан! – гуфт Темурмалик ба писараш.

Ҷавон ҳамон замон аз об бо қайқ гузашта ба тарафи шаҳр рафт ва саҳарии барвақт ду пирамардро ҳамроҳи худ гирифта омад, ки яке аз онҳо ҳамсӯҳбати дирӯзаи Темурмалик буд ва дигаре касе буд, ки дар аввалҳои ҳокимии Темурмалик дар Хуҷанд ба ӯ пешхизматӣ мекард.

Пирамардон ба кулба даромаданд. Чун чашми ҳамсӯҳбати дирӯзаи Темурмалик ба ӯ афтод, фарёди шодиёнае бароварда ўро ба бағал кашид ва сару рӯяшро бӯсида гуфт:

- Худи дирӯз ман пай бурда будам, ки ту Темурмалик мебошӣ, азбаски ту сирри худро накушодӣ, ман ҳам изҳори дарёфти дили худро муносиб надониста будам; худро шукр, ки он дарёфти ман рост баромад.

- Дили ман ҳам гувоҳӣ медиҳад, ки Шумо Темурмалик мебошед, - гуфт пирамарди пешхизмат, - бо вучуди ин агар рухсат диҳед, нишонаеро, ки худам медонам, бубинам, то ки дар дили касе шубҳа намонад.

Темурмалик рухсат дод. Пешхизмати пештарааш рони чапи ўро кушода чашм андохт ва фарёд кашид гуфт:

- Воллоҳ, ки Шумо Темурмалик мебошед! – ва ба дигарон нигоҳ карда илова намуд, - Ин кас дар ҷанги қарахитойён аз рони чапи худ тир хӯрда захмдор шуда буд, ки ман он захмро намад сӯхта пахш карда, то бех шуданаш нигоҳубин карда будам ва ҷои он захм сиёҳча шуда монда буд. Он доғ ҳоло ҳам дар ҳамон ҷо ва ба ҳамон ҳол намоён аст.

Бо шунидани ин суҳанҳо ҷавон худро ба пой падар андохт, бо лабҳои аз ҳаяҷон хушкида қафи пой пуробилаи ўро мебӯсид ва чашмони пур аз ашки шодии худро бар рӯи пой аз пирӣ хушкидаи вай мемолид. Падар ҳам сару гардани писарро аз бӯсаҳои гарми муштоқона саршор мекард. Ду пирамард бошанд, якдигарро оғӯш карда лабу рӯи ҳамдигарро мебӯсиданд ва бо ин шодии ногаҳонӣ худҳошонро табрик мекарданд. Ин манзара чунон шодибаш буд, ки нависандаи ин сатрҳо ҳам дар вақти таҳрир худро аз ҳаяҷон боздошта натавонист.

Баъд аз он, ки падару писар аз бӯсаву канор дилосо шуданд, мӯйсафедон ҳам ба навбат Темурмаликро ба оғӯш кашида аз канору бӯс табли шодмониро баландовоз карданд.

Баъд аз рӯз сафед шудан пирамардон падару писарро бо як чаҳон шодӣ танҳо гузошта худхошон рафтанд, то ки ин ду аламрасидаи ғами ҳичроншикан бо якдигар дарди дилҳои ғамдидаи худро гуфта ва шунида доди худро аз айёми дурӣ ва маҳзурии гузашта ситонанд.

Пирамардон аз об гузаштанд. Баъд аз он, ки дар бораи ба ҷое ва ба касе нагуфтани хабари омадани Темурмалик дар байни худ аҳду паймон карданд, аз ҳам ҷудо шуда ба хонаҳои худ рафтанд.

Лекин хабари омадани Темурмалик як сирри шодиангези калоне буд, ки дар дили ҳеч кас намегунҷид: ҳар кадоми ин пирамардон ҳамин, ки дӯстони боэътимодашонро диданд «як ғап мегӯям ба ҳеч кас нагӯй!» гӯён сирри омадани Темурмаликро кушоданд ва ҳамин қадар худдорӣ карда тавонишанд, ки дар бораи бошишгоҳи ӯ ва писари ӯ ба касе лаб накушоданд. Он дӯстони «боэътимод» ҳам ба дӯстони «боэътимод»-и худ ин сирро ба тарзе, ки дар боло нишон дода шуд, гуфта додан гирифтанд. Дар натиҷа хабари омадани Темурмалик дар шаҳр овоза шуд ва ӯ маҷбур шуд, ки аз ҷазира сафар кунад.

Пурсиш ва суноршиш

1. *Чаро Темурмалик дар иронсолӣ ба Ватан баргаишт?*
2. *Аз кирдору рафтори писари Темурмалик кадом хислатҳои ӯро ҳис кардед? "Пирамардон аз об гузаштанд". Ҷумла хуллас аст ё тафсилӣ? Онро таҳлил кунед*

10. ЧИҒАТОЙҲОН, САФАР АЗ ҶАЗИРА, ИНТИҚОМГИРӢ ДАР ВАҚТИ АСИРӢ. АТРИ КАФАН

Хабари омадани Темурмалик ба маъмурони муғул ҳам расид. Маъмурон аз як тараф ба кофтуков даромада бошанд, аз тарафи дигар, ин хабарро ба Чигатой, ки ҳокими Туркистон, Мовароуннаҳр, Хуросон ва Ғазнин то лаби оби Синд буд, расонданд.

Чигатой бадтарин аз хунхортарини писарони Чингизхон буд, $\bar{u}$ дар ҳамаи сифатҳои ваҳшиёна ва золимона вориси ҳақиқи Чингизи хунрез буд. Бинобар ин Чингиз ниғадории қонуни ваҳшиёнаи худро ба $\bar{u}$ супурда буд. Масалан, аз рӯи қонуни Чингизхон рӯзона дар об даромадан, ё гӯсфандро сар бурида куштан мамнӯъ буд.

Чигатой, ки дар вақти оромии мамлакат дар ҳаққи раият, хусусан дар ҳаққи мардуми тоҷик ин қадар саҳтгирӣ мекард., бо шунидани хабари Темурмалик чиҳо кардани $\bar{u}$ худ аз худ маълум аст.

Чигатой чандин ҳазор саворони чарродро дар зери фармони Катағанӯғлон ба сафар баровард ва ба $\bar{u}$ фармон дод, ки «ҳамаи дашту биёбро ҳалқа гирифта, ҳар каси дучоромадаро дастгир карда, бояд то Хучанд рави ва агар дар ин миён Темурмалик ба даст наафтад, бояд, ки тамоми Мовароуннаҳр ва Хуросонро кофтуков кунӣ, то $\bar{u}$ ро ба даст надарорӣ ва ё накушӣ, ба пеши ман бознагардӣ ва ба кашидани ёсо (чазо) мунтазир бошӣ!».

Баъд аз он, ки дар Хучанд маъмурони маҳаллӣ дар кофтукови Темурмалик шиддат кардан гирифтанд, $\bar{u}$ дар ташвиш афтад. Ташвиши $\bar{u}$ на барои ин буд, ки ба даст меафтад ё кушта мешавад, балки $\bar{u}$ аз ин метарсид, ки агар дар он ҷо дастгир шавад, писараш ҳам дастгир ва кушта хоҳад шуд. Бинобар ин $\bar{u}$ аз ҷазира сафар карданро мувофиқ ёфт.

Темурмалик инро медонист, ки агар $\bar{u}$ аз ҷазира рӯирост сафар кунад, писараш аз вай ҷудо намешавад ва агар дар ҷое ба дасти душман афтад, $\bar{u}$ ҳам гирифтור мешавад. Бинобар ин шабе, бе он, ки ба писараш хабар диҳад, дар вақти дар хоб будани $\bar{u}$ табарзин ва сӯтаи қаландариро ба даст гирифта, оҳиста аз кулба баромада ва ба қайқе, ки дар канори об буд, ба тарафи рости дарёи Сир аз об гузашт ва қайқро ба канори об баста, худаш ба тарафи кӯҳистони Консой нигоҳ карда равон шуд.

Писари Темурмалик як вақт аз хоб бедор шуда дид, ки падараш дар ҷои хобаш нест. Аввал «шояд барои ёзидан берун баромада бошад» гуфта қадре нигарон шуд. Вақте ки $\bar{u}$ ба зудӣ баргашта наомад, барои хабаргирӣ берун баромад. Аммо $\bar{u}$ ро дар наздикиҳои кулба наёфт. Дуртар рафт, $\bar{u}$ нест. Ҳама ҷои ҷазираро гардиш кард. Боз аз вай асаре наёфт. Рӯз ҳам шуд, наомад.

Чавон ба гузаргоҳи ҷазира, ба ҷое, ки қайқ дар он ҷо меистод, рафт. Қайқ дар ҷояш набуд. Ӯ муқаррар кард, ки падараш аз об гузаштааст, аммо дар тарафи чапи об ҳам қайқи барзиёд наменабуд. Бинобар ин ӯ тарафи дасти рости дарёи Сирро чашм андохта ҷазираро гардиш кард. Дар он ҷо як қайқи холиро дид ва донист, ки падараш ба тарафи дасти рости об гузаштааст.

Чавон хост, ки аз паи падараш равад. Аммо қайқ набуд, ки савор шуда аз об гузарад. Ӯ баргашта ба кулба омад. Аз он ҷо ду ҷўбқадуи калонро, ки дар вақти оббозӣ онҳоро дар пахлуи худ мебаст, гирифта бозгашта, ба канори ҷазира рафт. Дар он ҷо либосҳояшро аз тан кашида бўғча кард, кадуҳоро дар зери бағалаш аз ду тараф баст ва бўғчаро ба сараш банд карда ба об фаромад. Дар андак фурсат моҳивор обро бурида ба он тарафи об ба пеши қайқи худ гузашт.

Чавон кадуҳоро аз бағал кушода дар даруни қайқ гузошт ва бўғчаро яла карда либосҳояшро пўшида, паи падари гумгаштаи худро гирифта ба роҳ даромад.

Чавон дар санглоҳҳо ва заминҳои саҳт нақши пой падари худро гум кард. Аммо баъди қадре пеш рафтан ва ҳар тарафро аз назар гузаронидан боз нишонаҳои пойро ёфта дар роҳи худ давом менамуд. Бар болои баландиҳо ва теппахое, ки дар роҳаш рост меоманд, баромада ба ҳар тараф назар меандохт, ки шояд аз гумкардаи худ нишонае ёбад. Чун чизеро намедид, боз дар роҳи худ шитоб мекард.

Чавон, чунон ки аз ҷазира аз падари худ хеле дер баромада буд, инчунин дар роҳ ҳам барои пайковӣ хеле дер монд. Бо вучуди ин паю почай чавонӣ ба ӯ ёрӣ дод, ки дар нимрӯзӣ аз болои як баландӣ сиёҳии падари худро дида тавонад. Аммо ӯ падари худро дар вазъияте дид, ки шодии аз ёфтани мақсуд пайдошудаашро ташвиши он ҳолат барҳам дод: падарашро чандин савори мусаллаҳи муғул пеш андохта мебурданд.

Саворон Темурмаликро бурда ба хонаи сиёҳе дароварданд. Дар пешгоҳи он хонаи сиёҳ Қатағанўғлон ҷой гирифта буд ва дар гирдогирди хона қадре поёнтар аз сардор сарҳангони муғул менишастанд, ки ҳамашон мусаллаҳ буда, дар пеши ҳар кас як камон бо як тиркаши пуртар гузошта шуда буд.

Ясаул аз бозуи Темурмалик дошта ба ӯ фармуд, ки бо одати

муғул зону зада ба Қатағанӯғлон, ки сардори лашкар буд, таъзим ва эҳтиром намояд.

Темурмалик бо як чунбиши инодкорона бозуи худро аз панҷаи ясаул бароварда гуфт:

- Ман дар дунё ба касе таъзим нахоҳам кард!

Ясаул бо нигоҳи пурсиш ба Қатағанӯғлон чашм дӯхт, ки сардор дар ҳаққи ин «беодоб» чӣ мефармуда бошад.

Қатағанӯғлон ба ясаул нигоҳ карда гуфт:

- Зону заданаш лозим нест. Бигузор монанди як одами шубҳанок ба пурсишҳо рост истода ҷавоб диҳад.

Темурмалик мунтазири сухани ясаул нашуда, рост ба Қатағанӯғлон нигоҳ карда гуфт:

- Ман ҳеҷ гоҳ мисли як одами шубҳанок ё гунаҳкор рост истода ба пурсишҳо ҷавоб намедиҳам. Агар ту аз ман чизеро пурсидан ва ба пурсишҳои худ аз ман ҷавоб гирифтани хоҳӣ, роҳ деҳ, то ман дар ҷое нишинам, ки ба ман муносиб бошад. Баъд аз он аз ман ҳарчӣ мепурсида бошӣ, пурсидан гир!

- Хуб, - гуфт Қатағанӯғлон, - ҳар ҷо, ки мехоҳӣ, бинишин, лекин ба пурсишҳо рост ва дуруст ҷавоб деҳ!

- Ман дар умри худ дурӯғ нагуфтаам, - гуфт Темурмалик ва рафта дар паҳлӯи Қатағанӯғлон, ки сарҳангон барои эҳтироми сардори худ он ҷоро ҳолӣ гузошта буданд, нишаст ва ба ӯ нигоҳ карда гуфт:

- Пурсидан гир!

- Ту Темурмалик нестӣ? – Қатағанӯғлон ба чашмони Темурмалик чашм дӯхта пурсид.

Темурмалик инкор карданро ба шаъну шарафи худ муносиб надида:

- Оре, ман ҳамон Темурмалики хучандиам, ки яккаву танҳо ҳазорҳо шумо барин чингизиёни хунхорро, чунон, ки саги газандаро кушанд, куштаам! – гуфт.

Муғулҳо бо шунидани ин сухани Темурмалик ба чунбиш омаданд ва ҳамашон шамшерҳояшонро аз ғилофҳо кашида ба Қатағанӯғлон нигоҳ карда мунтазири фармони ӯ шуда истоданд.

Қатағанӯғлон бо чашмоне, ки аз оташи ғазаби ваҳшиёнааш шӯълавар шуда буд, ба Темурмалик нигоҳ карда меистод. Ӯ дар ҷавоби ин сухани ҷонгудози Темурмалик ягон ҷавоби захрдор ёфта гуфта, баъд аз он ба қатлаш фармон додани буд. Аммо дар

муқобили ин сухани бечавоби қаҳрамони халқи тоҷик ягон чизе ба хотири ваҳшии дарранда намерасид.

Дар ҳамин вақт касе аз поёни хонаи сиёҳ овоз баровард. Ин кас як муғули пирсоли якчашма буд. Ӯ ба Темурмалик хитоб карда гуфт:

- Вақте, ки дар майдони ҷанг озод будӣ ва бо як тири бепайкон чашми маро зада кӯр кардӣ, ин гуна лофзаниҳо ба ту мезебид. Акнун, ки ба дасти мо асир афтодаӣ, дасту поят аз заминро осмон канда шудааст, ба чӣ ғарра шуда калонгапӣ ва даъвои баҳодурӣ мекунӣ?

Темурмалик бо шунидани ин суханҳо чолокона камону тирро аз пеши Қатағанӯғлон гирифта синаи он муғулро, ки чандин сол пеш аз ин чашми ӯро бароварда буд, нишон гирифт:

- Дар ҳолати асирӣ ҳам метавонам монанди ту чандин саги разилро ба ҷаҳаннам фиристонам! – гӯён тирро аз шаст раҳо кард ва муғули якчашма ба замин яксон шуд.

Муғулон шӯрида бо шамшерҳои луч аз ҷо бархостанд ва бо ишорати Қатағанӯғлон шамшерҳояшонро ба сари Темурмалик ҳавола карданд.

Темурмалик ҳам аз ҷо бархост ва сӯтаи дарवेशиашро бар дами теги муғулон сипар карда, табарзинро ба қор даровард. То захмҳои қорӣ хӯрда ба замин ғалтидан, чандин муғулро бо зарбаи табарзин ба замин хобонид.

Дар ҳамин вақт ҷавоне барқвор аз дари хонаи сиёҳ даромада аз байни гурӯҳ ба худ роҳ кушода ба Темурмалик наздик шуда дид, ки ӯ ғалтида ва дасти табарзин ҳанӯз дар дасташ аст, ҷавон ҳам шуда табарзинро ба даст гирифтуну дар навбати аввал бо як зарба сари Қатағанӯғлонро монанди ошқадуи лухсида пош хӯронд ва баъд аз он ҷо бо зарбаҳои паёпай чандин муғулро аз по афтонд ва бо захмҳои гарон худааш ҳам ба болои мурдаи Темурмалик афтид.

Ин ҷавон писари Темурмалик буд.

Ҳамон рӯз ин фочиа дар шаҳри Хучанд ва атрофи он овоза шуда, калону хурд ба таъзиқу фишори маъмурони ҷигатой нигоҳ накарда ҷомаҳои сиёҳ пӯшида, миёнашонро аз рӯй баста, чунон, ки падарашон кушта шуда бошад, барои падари қаҳрамонашон Темурмалик мотам гирифтанд. Аз ҳама зиёдтар ду пирамарде, ки аз содадилӣ сабаби фош гардидани сирри Темурмалик шуда

буданд, мусбат ва ҳасрат мекашиданд. Ин ду пирамард боз якчанд касонро, ки аз ёсови (чазои) чингизиён наметарсиданд, ҳамроҳи худ гирифта ба тарафи Консой рафта қатлгоҳи Темурмаликро ёфтанд. Муғулон мурдаҳои худро бардошта, мурдаи Темурмалик ва писарашро дар он ҷо монда рафта буданд.

Хучандиён дар он ҷо ду қабр кофтанд ва мурдаҳоро монанди шахидшудагон ношуста бо либоси хунолудашон гӯрондан хостанд. Аммо бинобар эҳтиёт пеш аз гӯронидани мурдаҳо чайбу кисаҳои онҳоро кофта диданд, ки шояд васиятномае барояд.

Дар миёнбанди Темурмалик халтачае ёфтанд, ки дар вай як каф хок ва як парча қоғазӣ хатнок буд. Хатро хонда диданд, дар он ҷо чунин навишта шуда буд:

«Эй он, ки мурдаи ман ба дастат меафтад, агар некхоҳи одамон ва ватандӯст бошӣ, маро бо ин як каф хок гӯрон, ки ин ёдгории ватани азизи ман аст!»

Дар охири хат ин байт буд:

*Атри кафан зи хоки ватан кардам орзу,
Во ҳасрато, ки мебарам ин орзу ба хок!*

Пурсиш ва супориш

1. Темурмалик чаро сирри худро фош кард?
2. Рафтори писари Темурмалик дуруст буд?
3. Мувоҷиҳати Темурмаликро аз асар ёбед ва ифоданок хонед.
4. Дар бораи ҳислат, рафтор, корнамоӣ, нотарсӣ, фидокорӣ ва ҷасурии Темурмалик ишро нависед.

ҚАҲРАМОНИ АСАРИ БАДЕЙ

Дар асари бадеӣ танҳо персонажҳои мусбат қаҳрамони асари бадеӣ шуда метавонанд. Аммо на ҳамаи персонажҳои мусбат қаҳрамони асари бадеӣ мешаванд. Қаҳрамон бояд дар асар мавқеи калон дошта бошад. Персонажҳои дигар барои амиқу барҷаста баромадани образҳои асосӣ, ки онҳо қаҳрамон ҳастанд, бояд хизмат кунанд. Нависанда бештар дар симои онҳо андешаҳои ахлоқӣ-сиёсӣ ва эстетикӣ хешро нишон медиҳад. Масалан, дар асари устод Айни «Қаҳрамони халқи тоҷик -

Темурмалик», ки аз номаш ҳам маълум аст, симои асосии асар Темурмалик аст. Ҳодисаю воқеаҳои асар бо иштироки ӯ мегузаранд. Нависанда ҳам дар симои Темурмалик бехтарин хислату характери ҷавонони тоҷикро ҷамъбаст намудааст. Хислатҳои ватандӯстӣ, далерӣ, фидокорӣ, ҷоннисорӣ барои истиклоли кишвару бум сифатҳои хоси Темурмаликанд, ки устод Айнӣ дар рафти ҳодисаҳои мухталифи таърихӣ бисёр ҷолиб нишон додааст. Инчунин дар асар персонажҳои мусбати дигар, аз қабили султон Ҷалолиддин, пирамард ва писари Темурмалик иштирок карданд. Вале қору амалиёти онҳо барои барҷаста баромадани образи асосӣ – қаҳрамони асар Темурмалик мусоидат намудаанд, ёрӣ расонидаанд.

Ҷамин тавр, дар асарҳои, ки пеш мутолиа кардед, қаҳрамонҳои асосӣ Эраҷ, Ҳоҷа Насриддин, Лукмони Ҳаким мебошанд. Ҳар кадоми онҳо симоҳои барҷаста буда, халқ дар зимни қору амалиёти онҳо афкори пешқадами ҳешро ба қалам додааст.

МИРЗО ТУРСУНЗОДА (1911 - 1977)

*Касе, к-ӯ бовариш халқро
арзанда мегардад,
Ба ҳар кас дӯстрӯ, ҳар хонаро
зебанда мегардад.*

Мирзо Турсунзода яке аз бузургтарин адибони асри ХХ эътироф шуда, бо шоҳасарҳои ҷовидонааш дар байни халқҳои дунё шӯҳрати хоса дорад. Ӯ соли 1911 дар деҳаи зебои Қаротоғи ноҳияи Шаҳринав чашм ба олам кушод. Вале бахти Мирзо омад накард. Дар тифли модараш вафот кард. Дар ин рӯзгор, ки ӯ ханӯз хурд буд, дарду доғи модарро камтар ҳис намуд. Баъдтар Мирзо ёди модар мекунад, симои модари мушфиқу меҳрубонашро пеши назар меорад. Аммо рӯю мӯй, умуман симои модар барояш ноаён мемонад. Ин эҳсосоти самимиро адиб дар шеъри «Модар» баъдтар ба сад дарду алам баён кардааст:

*Тифл мондам аз ту, модар, рӯи ту дар ёд нест,
Қомати ту, чашми ту, абрӯи ту дар ёд нест.
Дар сурогат мезанам худро ба ҳар як кӯю дар,
Чунки то имрӯз, модар, кӯи ту дар ёд нест.*

Хушбахтона, шоир аз ҳаводис ноумед ва рӯҳафтода намегардад.

Дар анҷоми шеър боз модарро ситоиш карда, садои модарро дар шеъраш, деҳааш, дар симои занони солхӯрдаи кишвараш мебинад:

*Шеър гӯям, ояд аз шеърам садои модарам,
Деҳа гӯям, бар сарам ояд ҳавои модарам.
Солхӯрда гар зане рӯзе дучор ояд ба ман,
Гӯямаш, ки бош, то ҳастам, ба ҷои модарам!*

Мирзо дар хонаи бачагон камол ёфта, соҳибмаълумот мегардад ва дар матбуоти тоҷик кор мекунад. Пасон Раиси

иттифоқи нависандагони Тоҷикистон интихоб шуда, то охири умр адои вазифа мекунад. Ҷ соли 1977 дар шаҳри Душанбе аз олам ҷашм мепӯшад. Ҷасади ӯро дар ҷои хушманзараи водии Ҷисори Шодмон, доманакӯҳи Лучоб, болотар аз Душанбе ба хок супурданд. Имрӯз дар баландии Лучоб мақбараи устод бисёр зебо қомат афрохтааст. Гирду атрофи он ҳамеша сабзу хуррам ва гулпӯш аст. Махсусан, баҳорон, ки устод бисёр ин фаслро ситоиш карда буд ва дӯст медошт, боз ҳам ин мавзеъ рангинтар, назарработар мегардад. Имрӯз садҳо нафар мухлисони абёти шӯрангези устод Турсунзода аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мамолики хориҷи кишвар ба зиёрат омада, аз шеъри дилангезаш қироат мекунанд, ба сари қабраш гулчанбар мегузоранд. Оид ба ҳамин лаҳзаҳо шоир Гулназар Келдӣ бисёр воқеъ гуфтааст:

*Дар сари қабри ту гиряд аз ҷудоӣҳо баҳор,
Нола хезад аз дили ҳар санги хомӯши Ҷисор.
Ман чу гӯям, ки ту худ боре ба ҳасрат гуфтай:
«Ҷашми ман хоҳад, ки бинад навбаҳори бешумор».*

Эҷодиёти устод рангин ва пурбаракат аст. Ҷоло муште аз хирвор чанд асари устодро бароятон пешкаш менамоем.

ПОРЧАҶО АЗ ДОСТОНИ «ҶАРОҶИ АБАДӢ»

ИНТИЗОРӢ

Шабе, ки то саҳар бедор будам,
Мушавваш, тангдил, ночор будам.
Нахуфтам, доштам умедворӢ,
Диламро мефишорид интизорӢ.
Гирифта дуди тамоку гулӯям,
Ҷамида мӯи сар то ҷашму рӯям.
Задам гӯгирд, кардам боз хомӯш,
Папирос даргирондан рафт аз хуш,
Қаду бар хонаро гаштам, нишастам,
Гирифтам хома бо ларзанда дастам.
Дилам мехост, ки шеъре нависам,
Намоям шарҳи достонам, ҳадисам.
Агарчӣ хона ором аст дар шаб,
Ба шоир ҷои илҳом аст дар шаб.

Нишастам, лек чизе ҳам нагуфтам,
Ҳама хуфтанд, танҳо ман нахуфтам.
Чаро, ки доштам умедворӣ,
Ба сӯи раҳ чашми интизорӣ.
Чӣ хомӯш аст манзил дар дили шаб,
Шуда гӯё, ки гунгу кар дили шаб.
Намеомад на овози хурӯсе,
На ширин хандаи ошиқ арӯсе.
На болу пар кушоданҳои мурғон,
На бо ҳам хӯрдани шохи дарахтон.
Фақат аз боғ меомад насиме,
Насими атрбӯ, дилкаш, ҳалиме.
Шунидам ман фақат дарро кушода,
Нафасгирии аҳли хонавода.
Ба сахни боғ частам чун шарора,
Нигоҳ кардам ба нурафшон ситора.
Ҳавои шаб ҳузури рӯху чон буд,
Замин сабзу мусаффо осмон буд.
Маҳи апрел, дар иди баҳорӣ,
Ба гул лӯълӯи тар бахшид, оре.
Гули гелос дар ҷанги ҳаво буд,
Барои ҳамл олу гунҷаво буд.
Бунафша дар лаби ҷӯ ноз мекард,
Гули садбарг чашмаш боз мекард.
Чакидан дошт чак-чак шираи ток,
Тапидан дошт аз гармӣ дили хок.
Дарахтон дар умеди бор буданд,
Ҳама дар ними шаб пуркор буданд.
Ҳама монанди ман бо интизорӣ,
Ғанӣ буданд аз боди баҳорӣ.
Шуморо, – бороранда дарахтон,
Шудам чун гавҳари чашмам нигоҳбон.
Шинондам, об додам, парваридам,
Нахустин мевахотонро чашидам.
Шумо, аз нав ҳавои бор доред,
Ба оянда самарбахш интизоред.
Дар ин ҳангом монанди шумоям,
Чунин асту чунин дардам, давоям.
Ба чашмонам шуданд ин дам намоён,
Таваллудхонаву дунёи тифлон.

Пурсиш ва супориш

1. *Рӯзгори шоирро нақл кунед.*
2. *Чаро Турсунзода ба ин қисмати достон «Интизорӣ» ном гузошт?*
3. *«Дарахтон дар умеди бор буданд» - чӣ маъно дорад?*
4. *Байтҳоро, ки ба тасвири баҳор бахшида шудаанд, аз матн ёфта аз ёд кунед.*

МУЛОҚОТИ ЯКУМ

Саҳар шуд, шаҳр ҳам омад ба таҳрик,
Мунаввар шуд фазои кӯҳи тоҷик.
Ба тан пӯшида челак, - чомаи суф
Дигар ташвишҳоро монда мавкуф.
Фитодам дар ҷаҳони серчанҷол,
Ба дунёи пур аз фарёди атфол.
Чӣ дар хона, чӣ дар роҳрав – каридор,
Ба гӯшам мерасид овози бисёр.
Яке фарёд лӯлакпеч мезад,
Дигар поро ба по бе ҳеч мезад.
Яке чашмони худ накшода ҳоло,
Физо мечуст во карда даҳонро.
Садое, ки ба ҳар як тифл хос аст,
Ба модар з-аввалин соат шинос аст.
Чӣ сон нашносад овози дилашро?
Давоми умр, парвози дилашро?
Ба модар нури чашмонаст фарзанд,
Даванда реша дар ҷонаст фарзанд.
Гирифта доя тифлери дар оғӯш,
Баромад аз даре мағрур, хомӯш.
Агарчӣ доя ҳоло худ ҷавон буд,
Валекин кӯдаконро меҳрубон буд.
Расад рӯзе, ки худ фарзанд бинад,
Чу модар назди фарзандон нишинад.
Дилаш хоҳад, ки бошад шоду хурсанд,
Набинад ҳеч дарду доғи фарзанд.
Назар кардам ба тиллоранг мӯяш,
Ба чашмони кабудаш, сурх рӯяш.
Чунин духтар, чунин симои хушгил,
Кӣ медонад, киро хуш карда дар дил?

Дар ин хона – таваллудгоҳи инсон,
Ниғаҳ кардам ба рангоранг тифлон.
Яке бе мӯй буду сап-сафедак,
Дигар мӯи сияҳ буду печ-печак.
Яке ором, дигар бесаранҷом,
Яке шакле гирифта, дигаре хом.
Ба хона, аз қафои як тиреза,
Ниғаҳ мекард марде бо ситеза.
Ба кин мӯи лабашро тоб медод,
Қасам бар хулқу бар одоб медод.
Кушода чашмро чун шоҳкоса,
Занашро таъна мезад он, хулоса.
Ба ман гуфтанд, ки аз зан қимоб аст,
Зи духтар зодани зан дар азоб аст.
Намехоҳад, ки бинад духтарашро,
Муборакбод гӯяд модарашро.
Ба дил гуфтам, ки: «Ҷоҳил мард будаст,
Тани моро нишаста гард будаст».
Ба ҷои ӯ сано гуфтам худи ман,
Ба ин навзод духтарча, ба ин зан.
Сано гуфтам ба занҳое, ки имрӯз,
Ба кори мамлакат ҳастанд дилсӯз.
Сано гуфтам ба фарзанди чигарбанд,
Ба ҳар як модари дорои фарзанд.
Яқин дорам, ки ин духтарчаи нав,
Шавад фардо ба модарҳош пайрав.
Азизи халқ, донишманд гардад,
Ба кори судовар банд гардад.
Агар марде шавад пайдо, ки онро
Кунад таҳқир, ранҷонад занонро.
Чунин номардро нодон шуморад,
Ба дарё ташна бурда, ташна орад.
Ба момо дӯхтам чашмони худро,
Гирифтам дар шиканҷа ҷони худро.
Руҳи момо ба чашм осуда бинмуд,
Нигоҳе карду лаб бо ханда бикшуд:
«Падар гаштед як тилло писарро,
Муборакбод мегӯям падарро.
Саломат модараш, ҷонаш раҳо ёфт,
Ба бахташ кӯдаки олампаҳо ёфт».

Ман аз шодӣ зи чо частам, паридам,
Рухи фарзанди навзодам бидидам.
Нахустин бор бишнидам садояш,
Дари дилро кушодам ман барояш.
Даҳон во карда мечунбонд лабро,
Ба дил мекард чо ишқи насабро.
Маранҷ аз ман ту, эй додои духтар,
Ки додам ман туро дашном яксар.
Туро духтар маро бошад писар шуд,
Барои мову ту як ид сар шуд.
Кӣ медонад, ки як рӯзи мусоид,
Кудои ҳамдигар хоҳем гардид.
Писарро пешкаш кардам ватанро,
Диёри дилписанди хештанро.
Замини сабзранги тоҷиконро,
Садои рӯдҳои зарфишонро.
Чарогоҳони пур аз молҳоро,
Саодатбахш моҳу солҳоро.
Дехоту шаҳрҳои нав ба навро,
Ба ҳусн аз боғҳо бурда гаравро.
Фаровонмехнатӣ, нону намакро,
Суруди рафта то авҷи фалакро.
Ба ӯ ман ҳадя кардам манзилавро,
Чароғи нурпоши маҳфилавро.
Умеду орзу, омоли худро,
Пур аз саъю чадал иқболи худро.
На танҳо карда онро бахт оғӯш,
На танҳо зиндагӣ бӯсид пурҷӯш.
Ҳанӯз онро дучор ояд заду хӯрд,
Ба ӯ ояндаро бояд, ки биспурд.
Писарчон, чун кушой дидагонро,
Ба чашми хештан бинӣ чаҳонро.
Ту ҳам фарзанди шаркӣ, Осиёӣ,
Валекин Осиёи пурсафой.
Ту холо, хоб кун роҳат нафас гир,
Бизан фарёдхову нӯш кун шир!
Ман акнун меравам, поезд ояд,
Мулоқоти наве дар пеш бояд.
Мулоқоти наве бо пирамарде,

Адиби озмуда ҳар набарде.
Кӯҳансоле, ки дида ду замонро,
Ғаму андӯху шодии ҷаҳонро.
Кӯҳансоле, ки дил пур аз умед аст,
Раҳаш монанди мӯҳояш сафед аст.
Кӯҳансоле, ки донад Осиёро,
Ба гӯшоянда аз ҳар дил садоро.
Садои Осиёро хуб донад,
Худ ўро Осиё маҳбуб хонад.

Пурсиш ва супориш

1. *Шоир нисбати падароне, ки аз таваллуди духтар афсӯс меҳўранд, чӣ гуфтааст?*
2. *Шоир ба тифли нав тавлидёфта сухан мегўяд, оё ин дуруст аст?*
3. *Порчаро ифоданок хонед. Байтҳоро, ки ба тасвири доя бахшида шудаанд, аз матн ҷудо кунед.*

САЙЁҲИ ҲИНД

Кӯдаке мегашт бо куттии худ,
Дар хиёбони лаби баҳри кабуд.
Меғавонистӣ, ки дар чашмони ў
Пай барӣ аз мақсади пинҳони ў.
Медавид он ҳар тараф бо ҷустуҷў,
Сӯи ҳар як раҳгузар оварда рў.
Оғаҳӣ меод симои писар,
К-омдааст ин ҷо вай аз мулки дигар.
Ў нарезондааст хуни нофи худ
Дар ҳамин шаҳри лаби баҳри кабуд.
Гашт маълумам, ки афғонбаччаест,
Соддаю гумроҳу нодонбаччаест.
Гашт маълумам, ки меҳмон омадаст,
Меҳмон аз мулки афғон омадаст.
Гуфтам: «Эй сайёҳи ҳинди кобулӣ»,
Кӯдаки хурдию дар ҳукми гулӣ.
Ҷисми хурдатро ба пушти Ҳиндукӯш,
Кӣ ҳаво дод, аз чӣ мегардӣ ҳамӯш?

Ё туро бахти сиёҳат рондааст?
Боди афгонӣ магар паррондааст?
Ё касе гуфтат, ки дар Ҳиндустон
Ризқи инсон аст чун оби равон?
Ҳар чӣ меҳохӣ, ту пайдо мекунӣ,
Нозу неъматҳо муҳайё мекунӣ.
Меравад дар ҷӯйҳояш ҷои об,
Дар тамоми фаслҳо ширу шароб.
Балки овардӣ ту ҳангоми сафар.
Ҷаннати афсонавиरो дар назар.
Ин замин кардаст аз даври кӯҳан,
Фикри оламро асири хештан.
Хуб медонам, ки сӯи ин диёр,
Н-омадӣ, монанди қавми судхор.
Н-омадӣ, то ки ҷаҳонгирӣ кунӣ,
Зулми нав бахшию ҷонгирӣ кунӣ!
Н-омадӣ то хуни ҳиндуҳо хӯрӣ,
Бахти бад орию нафъи сад барӣ.
Омадӣ ёбӣ ту нони хешро,
Зинда дорӣ хурд ҷони хешро.
Гушнагӣ партофтат беҳайру хуш,
Дар паси кӯҳи баланди Ҳиндукуш.
Эй ҷаҳонгарди ҷавони кобулӣ,
Кӯдаки хурдию дар ҳукми гулӣ.
Ҳам падар, ҳам модари бекори ту,
Чашм баста дар раҳи бозори ту.
Мисли ту, сайёҳи хурди номурод,
Дар ҷавонӣ ман надидам рӯзи шод.
Мешунидам аз падар шабҳои тор,
Мисли ту афсонаҳои бешумор.
Ӯ, ба ман мегуфт: «Дар самти Чануб,
Кишваре бисёр зебоясту хуб.
Сурати он мамлакат дигар бувад,
Обҳояш нуқра, хокаш зар бувад.
Пасттар ҳар сол гардад Офтоб,
Як қади найза ба рӯи хоку об».
Ман акнун аз мулки хуррам омадам,
Чун вакили халқи аъзам омадам.

Омадам, дидам туро бо чашми худ,
 Дар хиёбони лаби баҳри кабуд.
 Медавӣ, бо чашми пурнам медавӣ,
 Пеши пой нокасон ҳам мешавӣ.
 Мекунӣ бо рангубори хеш пок,
 Мӯзаҳои бахтдуздонро зи хок.
 Эӣ ҷаҳонгарди ҷавони кобулӣ,
 Кӯдаки хурдию дар ҳукми гулӣ.
 Хайфам ояд, ки ту дар ин синну сол,
 Мондаӣ бебаҳра аз фазлу камол.
 Дузди бахти халқҳо минбаъд боз,
 Пой худро сӯи ту созад дароз.
 Хоки пояшро набояд пок кард,
 Пок аз он бояд, ки акнун хок кард.

Пурсиш ва сунориш

1. Шоир зери мафҳуми «Қавми судхор» кихоро дар назар дорад?
2. Муносибати адиб ба афгонбача чӣ гуна аст?
3. Шумо дар бораи Афғонистон чӣ медонед?
4. Аз харита Афғонистон ва пойтахти он шаҳри Кобулро нишон диҳед.
5. Байти охирро пурра маънидод намоед. «Хок кард» чӣ маъно дорад ва шоир аз кадом санъати бадеӣ истифода бурдааст?

МЕҲМОНИ МАҒРИБӢ

Ҳеҷ шунидӣ гапи садсоларо,
 Қиссаи деринаи Банголуро¹?
 Ҳеҷ шунидӣ, ки руҳи осмон
 Ҷилва кунад лаълисифат дар ҷаҳон?
 Ҳеҷ шунидӣ ту, ки дар Офтоб,
 Об чу симоб хӯрад печутоб?
 Ҳеҷ шунидӣ ту, ки кӯҳи баланд
 Дар сари худ чатр кашад аз паранд²?
 Об равад тағ-тағи яхҳои пир,
 Мисли ҷавохир зи дили ҳар адир.
 Лолаву себарга ба вақти сахар
 Ҳалқабаргӯшанд зи лӯлӯи тар.

Ҳеч шунидӣ, ки баланд аз саҳоб,
Сайркунон лона гузорад уқоб.
Ин ҳамаро бинӣ ту дар Ҳиндукуш,
Дар сари кӯҳи баланди нукрапӯш.
Гашта дар ин ҷо ватани ҷонварон –
Бойтарин сайдгаҳе дар ҷаҳон.
Наъраи фил ояду бабру паланг,
Савти хуши булбулакон ранг-ранг.
Ҳаст замини заҳи пур аз мағок³,
К-аз нами ӯ мешавад одам ҳалок.
Маймуни посӯхта, думсӯхта,
Кирми чу гавҳар ба шаб афрӯхта.
Ин ҳама дар бешаи Ҳиндустон,
Воҳиманоканд ба пиру ҷавон.
Гар биравӣ ту ба тамошои боғ,
Мекуни аз бӯй муаттар димоғ.
Ин ҳама дар домани Ганг аст, Ганг,
Қиссаи шӯрафкани Ганг аст, Ганг.
Нақл намоянд, ки аз Фарби тор,
Кард сафар бандаи кибру виқор.
Дар бари худ карда либоси сафед,
Ҷой ба дил дода умеди палид.
Қувваи пурҷозибайи ин диёр,
Кард дили мардаки ғарбӣ шикор.
Дағдағайи ӯ зи ҳад афзун бувад,
Аз хиради одамӣ берун бувад.
Дар дили ӯ ҳеҷ надорад асар,
Хубии ин мамлакати хокзар.
Абри баланди сари ин кӯҳи пир,
Лаззати парвози уқоби далер.
Меравад аз пайраҳаи кӯчабоғ,
Зиннати он боғ накарда суроғ.
Мегузарад аз бари вайронаҳо,
Мадрасаю обидаю⁴ хонаҳо.
Мегузарад ӯ нанамуда назар,
Бо ҳаяҷони дилу шавқи ба сар.
Ишқи гулу нолаи булбул асар,
Ҳеҷ надоранд ба ин раҳгузар.

Омаду бар гардани ҳинду нишаст,
Ҳар чӣ ки мехост, гирифт ӯ ба даст.
Пӯсти рӯбоҳу палангон гирифт,
Ҳосили бечораи деҳқонон гирифт.
Пахтаю абрешиму гандум гирифт,
Нони даҳони ҳама мардум гирифт.
Шираи ин бойзаминро кашид,
Хуни дили халқи гадоро макид.
Ҳукми вай имрӯз агарчӣ равост,
Пояи ин ҳукм вале бебақост!
Ҳеч надидӣ ту чунин мақбара,
Қасру биноҳои аҷиби сара.
Гунбази он мадрасаҳои қадим,
Шаъшааи обидаҳои азим.
Нақшу нигори дару дарвозаҳо,
Тоҷмаҳал⁵ рафта дар овозаҳо?
Дидаӣ дар зери замин зинаҳо,
Софтар аз чехраи оинаҳо?
Меваи ширини ба монанди қанд,
Соҷи боғу чамани дилписанд?
Дидаӣ оё ту ба чашмат аён,
Мӯъҷизаи кишвари Ҳиндустон?
Ҳеч магар дидаӣ дар умри худ,
Боғи муаллақ чу гилеми кабуд?
Санъати дар нозуқӣ нозуктаре.
Духтаракони ба мисли парӣ?
Сохта аз нуқраву зар косаҳо,
Дурру зар овехта раққосаҳо.
Кӯчаю бозор пур аз морбоз,
Фолбину мардуми маймуннавоз.
Дар талаби нон шуда чамъе ҳалок,
Ҳастаю, афтада гурӯҳе ба хок.
Дида ман инро чигарам пора шуд,
Ашк равон аз бари рухсора шуд.
Ин ҳама дар кӯчаи Калкутта буд,
Шаҳри пур аз ҳарзаву сафсата буд.
Гарчи сари халқ шуд аз ғам сафед,
Пур бувад, аммо дили ӯ аз умед.

Пайкари он гарчи чу хокистар аст,
Лек ниҳон дар дили ӯ аҳгар аст.
Гарчи ба ғорат равад ин сарзамин,
Боз дар он ганчи равонро бубин.
Меҳнати деҳқонписару коргар
Аз ҳама ашӯи ҷаҳон муфттар.
Ин магар афсонаи Бангола аст?
Қиссаи бадбахтии садсола аст?
Меғузарад мағрибии худписанд,
Карда сару бинии худро баланд.
Бозикунон чӯб-асоро ба даст,
Шому саҳар роҳ равад мисли маст.
Баҳри чӣ ин мағрибии дилсиёҳ,
Карда ҳарисона ба Машриқ⁶ нигоҳ?
Бурд дилашро магар ин сарзамин,
Бӯи хуши ин чамани нозанин?
Ё ҳаваси дидани бӯзинаҳо,
Ё ба каф овардани ганчинаҳо?
Накн намоянд, ки аз ғарби тор,
Кард сафар одами бенангу ор.
Ном баровард ба сангиндилӣ,
Тухми ситам коштану ҷоҳилӣ.
Дар дили ӯ ҳеч надорад асар,
Нолаю фарёди падар ё писар.
Зиннати боғу чамани дилфиреб,
Рӯи гулу савти хуши андалеб.
Бо сари пур фитнаю бо карруфар,
Мекунад аз байни халоик гузар.
Мекунад ин ғарбии рӯбахмиҷоз
Дасти тамаъро сӯи хинду дароз:
«Дурри гаронро ба кафи ман бинех,
Зар бидеху зар бидеху зар бидех».
Меғузарад дуртар аз издиҳом,
Бе назари диққату бе эҳтиром.
Гоҳ намоён шавад ӯ чун сипоҳ,
Гоҳ ба монанди гадоёни роҳ.
Гоҳ чу як гурбаи пояндамуш,
Гоҳ гурезанда чу муши хамӯш.

Ҳар чӣ ки мехост дар ин сарзамин,
 Пурра даровард ба зери нигин.
 Пӯсти рӯбоҳу палангон гирифт,
 Ҳосили сарпанчаи деҳқон гирифт.
 Нукраву тилло зи дили кон гирифт.
 Тоқату ороми фақирон гирифт.
 Ҳукми вай имрӯз агарчӣ равост,
 Пояи ин ҳукм вале бебақост!
 Фурсати он аст, ки ин «меҳмон»,
 Тарк кунад кишвари Ҳиндустон.
 Чунки дар ин мамлакат ин зарпараст,
 Ҳеч ба чизи дигаре дил набаст.
 Сар назад аз мағрибии бекарам,
 Чизи дигар ғайри ҷафою ситам.
 Тир назад мағрибии дилсиёҳ,
 Ҷуз ба дили халқ дар ин сайдгоҳ.
 Гарчи дусад сол дар ин хона монд,
 Боз ба ин оила бегона монд.
 Ҳукми вай имрӯз агарчи равост,
 Пояи ин ҳукм вале бебақост!

Калимаю ибораҳои тоза

1. Бангола – вилоятест дар Ҳиндустон.
2. Паранд – ҳарир, либосвори тунуки нафис.
3. Мағок – чуқурӣ, ғор, яъне мавзеи чуқури ифлос.
4. Обида – мақбара.
5. Точмаҳал – қасри мӯхташам, ки дар асри XVII бино ёфтааст.
6. Машрик – Шарқ.

Пурсиш ва сӯроиш

1. Шоир ба асар чаро «Меҳмони Мағрибӣ» ном гузоштааст?
2. Чаро кӯҳи Ҳиндукуширо шоир нукрапӯш гуфтааст?
3. Ба андешаи шумо чаро марди мағрибӣ аз мардуми ин сарзамин ҳама чиз: боигарию сарват, истиқлол, бахту саодатро гирифт?
Оё мубориза бурдан мумкин набуд?
4. Аз асар лаҳзаҳои тасвири омадани марди мағрибиро ёбед, хонед ва ҳифз намоед.

ДУХТАРИ МУҚАДДАС

«Ин духтар аз хонадони сарватмандест ва ўро як вақте ба домодшавандаи шашсолае гаҳворабахш карда буданд. Лекин ў роҳи дигареро интихоб намуд. Ў мактабро тамом карда буд, бинобар ин чун дид, ки падару модараш зиндагии ўро барбод додани ҳастанд, қарор дод, ки аз ҳукми онҳо сар тобад, чунки ин кори онҳо аз рӯи адолат нест. Вай худро озод ҳисоб кард. Вай як пӯсти паланг ва як пӯсти бабрро гирифтун китобҳои дарсӣ ва баъзе чизҳои худро печонида, аз хонаи худ рафт.

Вай сар то сари мамлакатро тай карда, танҳои меҷуст. Ниҳоят ба Кашмир омад ва дар як ғор манзил гирифт. Хӯроқаш пиёзи ёбӣ, решаҳои хӯрдани ва мева буд. Лекин ў хонданаширо давом мебуд.

Баъд ў ба Лохур фаромад ва ба университет дохил шуд. Пас аз тамом кардани университет боз ба ғори худ рафт.

Вале ўро ҷустуҷӯ карда ёфтанд ва гуфтанд, ки ба хона равад, вагарна зӯран хоҳанд бурд. Лекин духтар иродаи маҳкам дошт ва хост, ки аз роҳаш нагардад. Чун дид, ки ўро зӯран аз роҳаш гардондани ҳастанд, пиёда ба Деҳлӣ ба назди Маҳатма Гандӣ омад. Ў ба Маҳатма Гандӣ гуфт: - «Ман дар ҷустуҷӯи ҳақиқат ҳастам!». Маҳатма Гандӣ дарди дили ўро гӯш карду гуфт: - «Касе дар Ҳинд бояд ба ин духтар кордор набошад, ў бояд мувофиқи таби дили худ зиндагӣ кунад».

Баъд рӯҳониёни файласуф ўро санҷиданд ва диданд, ки ў дар ҳақиқат самимона ба роҳи камолоти маънавӣ қадам гузоштааст. Он гоҳ онҳо ба ў шаҳодатномае доданд, ки ў ҳақ дорад худро Духтари Муқаддас номад ва дар қадом маҷлис, ки хоҳад, расман суҳанронӣ кунад.

Онҳо додани чунин шаҳодатномаеро аз он сабаб зарур шумориданд, ки ин духтарро аз фиребгарони сершуморе, ки саросари Ҳиндустон шаҳр ба шаҳру деҳ ба деҳ гашта, чашмбандӣ мекунанд ва низ худро муқаддас меноманд, фарқ қардан осон шавад.

Пас, ў ба ҳаракати тарафдорони сулҳ дар Ҳиндустон иштирок мекардагӣ шуд. Баъд ба Вена, ба Конгресси муҳофизати сулҳ омад ва пас аз он ба Москва сафар кард.

Ин зан дар Ҳиндустон хеле машҳур аст. Суҳанони зеринро ў гуфтааст: «То он вақте ки дар кӯчаи шаҳру деҳоти Ҳинд одамон

мехобанд ва аз гуруснагӣ чон медиҳанд, то он вақте ки ин қадар бойҳо дар қасрҳо зиндагонӣ мекунанд, то он вақте ки дар Ҳиндустон гадое ҳаст, ман ба таърифи ҳукуматдорон калимае нахоҳам гуфт».

Чунин аст саргузашти «Духтари муқаддас», ки Н.Тихонов ҳикоя кардааст.

Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
Аз баду неки ҷаҳон огоҳ шуд.
Ҷустуҷӯ мекард он инсофро,
Осмони софи кӯҳи Қофро.
Олами аз шӯру ғавго покро,
Рӯҳпарвар, тозаву тар хокро.
Дӯстиро, чеҳраҳои бозро,
Бомдоди рӯзи некоғозро.
Чашми ақли худ ба олам чун кушод,
Аз ҷафобинӣ ба дод омад, ба дод.
Рӯи он мисли гули пажмурда шуд,
Дар даруни сина дил афшурда шуд.
Рӯз аз рӯз об мешуд мисли мум,
Ғам ба ӯ мекард чун оташ ҳучум.
Чун ба дар мебаст чашми интизор,
Ёд мекард аз суҳанҳои Тағор:¹
«Ҳар қадар занҷир гардад тангтар,
Тоб вақти кашмакеш н-орад дигар».
Худ ба худ мехонд «Банди мотарам»²:
«Оби Ганга³ ошиқи хокистарам».
Кӯҳи сабр акнун чу вулқон гашта буд,
Чашми дарёи хурӯшон гашта буд.
Чанд – Бибиро⁴ ба хун оғӯшта дид,
Дар муқобил душманонро кушта дид.
Хост чун боде, ки ояд аз дара,
Дар биёбон паҳн гардад яксара.
Аз дамаш рӯбад хасу хошокро,
Пок созад, пок рӯи хокро.
Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
Аз баду неки ҷаҳон огоҳ шуд.
Аз нишастан, сабр кардан ор кард,

Хешро дар кӯчаву бозор кард.
Кулбаи вайронаро партофт, рафт,
Бахти нопадои худро кофт, рафт.
Кӯчаву бозор пур буд аз гадо,
Аз гапи «бахшишу»⁵ аз дарвешҳо.
Тарк карда одамон Банголоро,
Ҳавлию гову бузу бузғолоро.
Ҳиндӣ аз дасти мусулмон дар азоб,
Худ мусулмон аст бо ҳоли хароб.
Як ҳавову як замину обро,
Як макон, як ҷои хурду хобро.
Як гаму андӯхро, як дардро,
Як садои дил, як оҳи сардро.
Ғайр – бевичдон ба ду тақсим кард⁶,
Мамлакатро ҷои ҳавфу бим кард.
Духтари ҳиндӣ ба ҳар сӯ чашм дӯхт,
Ҳар нигоҳаш чун шафақ афрӯхт, сӯхт.
Монда буд хомӯш тӯпи «Замзама»⁷,
Гӯшро кар карда «Султон Ҷамчама».
Дид он тӯфони моҳи ҳутро⁸,
Ҳам кафан, ҳам гӯр, ҳам тобутро.
Шуд ба чашмаш мисли иблиси палид,
Соия ғафси Маунбеттен⁹ паид.
Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
Аз баду неки ҷаҳон огоҳ шуд.
Кард аз Лоҳури пурдахшат фирор,
Чун рамида сайд сӯи кӯҳсор.
Орзӯи гӯшаи Кашмир¹⁰ кард,
Шиква аз бераҳмии тақдир кард.
Хост хилватгоҳ дар вайронае,
Бутпарастию ибодатхонае.
Хост, ки дигар набинад рӯзро,
Чеҳраи бадхоҳи оламсӯзро.
Хост пӯшад рӯйро аз Офтоб,
Чун маҳи афтода дар зери саҳоб.
Нашнавад бо гӯш фарёди касе,
Ғингоси занбӯру овози касе.
Хост, ки маҳфуз дорад нангро,

Баста дар дил аз қаноат сангро.
Рӯ ниҳод бар Шива¹¹ бо ачзу ниёз,
Бошад он чун уд дар сӯзу гудоз.
Монда духтар дастро болои даст,
Дар ибодатхона чандин маҳ нишаст.
Халқро машҳур нақли тоза шуд,
Чун муқаддас духтаре овоза шуд.
Карда дар бар пӯсти бабру паланг,
Гоҳ берун шуд ба дашти сабзранг.
Гоҳ мисли соя дар шабҳои тор,
Мулкро мекард он гашту гузор.
Қустучӯ мекард қути лоямут,
То каме ором созад нафси худ.
Аз тамошо чашм мепӯшид он,
Чун дили сахро намечӯшид он.
Лек дуздида дили онро ба худ,
Зиннати Кашмир мафтун менамуд.
Бод меовард аз «Боғи насим»¹²,
Дар саҳаргоҳон димоғашро шамим¹³.
Дасти рассоми табиат дилрабо,
Чун арӯс ораста Кашмирро.
Кӯҳи барфин – оби ширин дорад он,
Чашмаву рӯди булӯрин дорад он.
Абр агар аз осмон борон диҳад,
Аз замин гул шаддаи марҷон диҳад.
Осмонаш чун гилеми рангае,
Ё ба мисли лаълии пуртангае.
Пас чӣ сон дилро набандад ҳусни он,
Бо ҳазорон шаъшаа, бе ресмон!
Лаънат он касро, ки созад бо итоб,
Ин латофат, ин зарофатро хароб!
Духтари ҳиндӣ яроқи чанг дид,
Вақти сайру гашт тӯпу танк дид.
Лашкари бегона дар он ҷо шудааст,
Зиннати Кашмир зери по шудааст.
Дуди танк, айроплан, дуди матор,
Ҳалқа мезад дар фазои беғубор.
Духтари ҳиндӣ ба ҳашм омад, ба ҳашм,

Боз шуд чун мош онро ҳар ду чашм.
 Чун нидо, чун огаҳӣ, ҳамчун қасам
 Ин суруд омад ба гӯшаш дам ба дам:
 «Лолаҳо бигзор, дар Кашмири мо
 Доимо бошанд дар нашъунамо¹⁴.
 Обҳо бигзор чӯшанду даманд,
 Чун сафедӣ дар уфук – субҳи баланд.
 Мо, вале қонсаҳт мардон мерасем,
 Мисли санги кӯҳсорон мерасем.
 То ки рӯзи имтиҳон, рӯзи ҷидол
 Ҳам насозад қомати моро шамол».
 Духтари ҳиндӣ адолатҳо шуд,
 Аз баду неки ҷаҳон огоҳ шуд.
 Боз дунболи раҳи дигар гирифт,
 Роҳи одамгарди Амритсар¹⁵ гирифт.
 Гапг дар шаҳру ба ҳар кас гӯш кард,
 Лаб фурӯ басту нафас хомӯш кард.
 Шаҳр буд, аммо пур аз овози халқ,
 Аз чапакҳои фалакандози халқ.
 Дар миёни кӯчаву бозорҳо,
 Дар дами дар, дар таги деворҳо.
 Одамон дар қоғаз имзо мекунанд,
 Сулҳро ташвиқу илқо мекунанд.
 «Сулҳ- меғуфтанд, ки, - омоли¹⁶ мост,
 Навбахори чор фасли соли мост.
 Сулҳ истикболи фарзандон бувад,
 Хотирӣ ҷамъи кӯҳансолон бувад.
 Сулҳ бошад, бигзарад нон бемалол,
 Аз гулуи халқ дар ҳар гуна ҳол.
 Адпро барпо кунад паймони сулҳ,
 Бахтро парво кунад даврони сулҳ».
 Духтари ҳиндӣ ба гапҳо гӯш кард,
 Пайкараш ларзиду тобу тӯш кард.
 Кӯчаҳоро хӯрда кард аз рафтуо,
 Мешунид аз халқ як гуна нидо.
 Менависад номи худ дар ҳар қадам,
 Ҳар яке бо нӯги ангушту қалам.
 Тӯдаеро кам-камак наздик шуд,

Сулҳҷӯро аз паи табрик шуд.
 Духтаре, ки аддро уммед дошт,
 Бо қалам дар қоғаз имзоро гузошт.
 Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
 Олам аз таърихи он огоҳ шуд.
 Аз Ватан, аз сарзамини модарӣ,
 Рафт берун, дид мулки дигаре.
 Дид кишварҳои гуногуни даҳр,
 Сулҳпарварҳои рӯзафзуни даҳр.
 Дар забон, дар ғоя, мазҳаб мухталиф,
 Аз паи сулҳанд, аммо ҳамрадиф¹⁷.
 Дид як роҳи сафеди сулҳро,
 Қалъаву қулфу калиди сулҳро.
 Конгресси Вена¹⁸ оғӯшаш намуд,
 Сулҳро чун ҳалқа бар гӯшаш намуд.
 Мисли як уммеди дерин Москва,
 Орзуву хоби ширин Москва.
 Тақягоҳи сулҳҷӯён Москва,
 Иттифоқи дӯстдорон Москва.
 Шаҳри бемонанди пуршон Москва.
 Чони дунё, чони инсон Москва.
 Пойтахти мулки аъзам Москва,
 Дар вафову аҳд маҳкам Москва.
 Ҳиндудухтарро саодатманд кард,
 Меҳмон бинмудаву хурсанд кард.
 Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
 Олам аз таърихи он огоҳ шуд.

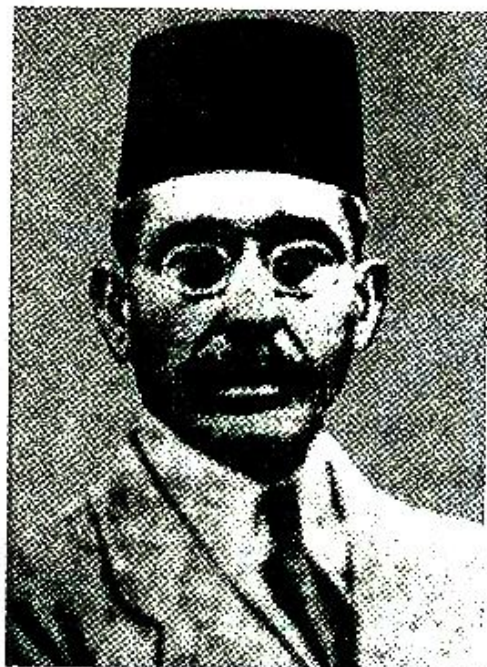
Калимаю ибораҳои тоза

1. **Тагор** – Робиндранат Такур (1861-1941), нависандаи бузурги Ҳинд.
2. «**Банди мотарам**» - «Суруд дар бораи ватан», асари¹⁹ нависандаи бузурги Ҳинд.
3. **Ганга** – Ганг, яке аз калонтарин дарёҳои Ҳиндустон, ки обаш муқаддас ҳисоб мешавад ва мурдари сӯхта, хокистарашро ба ин дарё меандозанд.
4. **Чанд-Бибӣ** – зани ҳинду, ки ба муқобили Акбаршоҳ (1556-1605) ном подшоҳи мусулмони Деҳлӣ қаҳрамонона ҷангида ҳалок гардидааст.
5. **Бахшиш** – садақа, чизе, ки ба гадоён дода мешавад.

6. Ин чо воқеаи соли 1947 дар назар дошта шудааст, ки мустамликадорони Англия Ҳиндустонро ба ду давлат – Ҳиндустон (давлати ҳиндувон) ва Покистон (давлати мусулмонон) тақсим намуданд.
7. «Замзама» ва «Султон-Чамчама»-номи тўпхое, ки ҳоло дар майдони шаҳри Лоҳур истодаанд ва як вақтҳо онҳоро ба муқобили истилогарон истифода бурдаанд.
8. Ҳут – охирин моҳи соли шамсӣ, (аз 21 феврал то 21 март).
9. Маунбеттен – ноиби подшоҳи Англия, ки то соли 1947 ҳокими Ҳиндустон буд.
10. Кашмир – вилояте, ки дар шимоли Ҳиндустон воқеъ аст.
11. Шива – Худои ғазаб, фариштаи ҷазо дар таълимоти динии ҳиндувон.
12. Боғи насим – номи боғи қадимист дар Кашмир.
13. Шамим – бӯй, бӯи хуш.
14. Суруди халқии кӯҳистони Кашмир.
15. Амритсар – пойтахти Кашмир.
16. Омол – орзу, хоҳиш.
17. Ҳамрадиф – ҳамфикр, ҳамроҳ.
18. Конгресси сулҳ дар соли 1952 дар пойтахти Австрия, шаҳри Вена баргузор гардида буд. Ин чаласаи олиро Комитети умумичаҳони Сулҳ барои муҳофизати сулҳи пайдор ташкил намуда буд.

Пурсиш ва супориш

1. Асарро мувофиқи мазмун ба қисматҳо ҷудо намоед.
2. Бигӯед, ки нақли шоири рус Тихонов ба мазмуни достони Турсунзода чӣ муносибат дорад?
3. Чаро духтари ҳиндуру муқаддас эълон кардаанд? Муқаддаси ӯро шумо дар кадом лаҳзаҳои асари шоир ҳис кардед?
4. Духтари ҳинду дар Кашмир чӣ гуна ҳодисаҳоро дид ва онҳо ба кори ояндаи ӯ чӣ гуна таъсир расонданд?
5. Дар ташаккули шахсият ва ҷаҳонбинии духтари ҳинду кадом воқеаҳо нақши ҳалкунанда бозидаанд?
6. Шумо дар образи духтари ҳинду кадом хислатҳои олии инсониро мебинед? Ӯро ватандӯст, ватанпарвар гуфтан равост?

ЭРАЧ МИРЗО (1874-1926)

Эрач Мирзо адиби бузурги Эронзамин аст. ӯ дар Табрез соли 1874 чашм ба дунё кушод. Бобоёни ӯ шоҳони қочорӣ буданд. Вале ҳаргиз аз гузаштагони худ намеболид ва зиндагии фақирона дошт. Эрач Мирзо чунон марди фурӯтан ва хоксоре буд, ки ҳатто шоир будани хешро инкор ҳам мекард. Адиб дар ин бора чунин гуфта: «Ман ҳамеша шоир нестам ва ба навиштани шеър ҳеҷ гоҳ худро маҷбур намекунам. Баръакс ҳангоме, ки илҳомам меояд, ман ба он итоат мекунам».

Эрач Мирзо соли 1926 дар Техрон вафот кард. Адиб дар сурудани асарҳои хурди лирикӣ дасти тавоно дошт. Достони «Орифнома»-и Эрач пандуахлоқӣ буда, инсонҳоро ба покӣ, поквичдонӣ ва дигар хислатҳои ҳамида ҳидоят мекунад.

Махсусан силсилаи шеърҳои «Модарнома»-и Эрач Мирзо шӯҳрати ҷаҳонӣ пайдо кардаанд ва сазовори мукофоти аввали озмуни байналхалқӣ гардидаанд. «Модарнома»-и адиб ба аксарияти забонҳои дунё тарҷума гардидааст.

Инак ба қироати шумо аз силсилаи «Модарнома», «Қадри модар»-ро бо ду шеъри дигар пешкаш менамоем.

ҚАДРИ МОДАР

Писар, рав қадри модар дон, ки доим
Кашад ранчи писар, бечора модар.

Бирав, беш аз падар хоҳаш, ки хоҳад
Туро беш аз падар, бечора модар.

Зи чон маҳбубтар дораш, ки дорад
Зи чон маҳбубтар, бечора модар.

Нигаҳдорӣ кунад нӯҳ моҳу нӯҳ рӯз,
Туро, чун чон ба бар, бечора модар.

Аз ин паҳлӯ ба он паҳлӯ нағалтад,
Шаб аз бими хатар, бечора модар.

Ба вақти зодани ту марги худро
Бигирад дар назар, бечора модар.

Бишӯяд кӯҳна, орояд наватро,
Чу камтар коргар, бечора модар.

Тамузу дай¹ туро соат ба соат
Намояд хушку тар, бечора модар.

Агар як атса ояд аз димоғат
Парад хушаш зи сар, бечора модар.

Агар як сурфае² бечо намоӣ
Хӯрад хуни чигар, бечора модар.

Барои он, ки шаб роҳат бихобӣ
Нахобад то сахар, бечора модар.

Ду сол аз гиряи рӯзу шаби ту
Надорад хобу хӯр, бечора модар.

Чу дандон оварӣ, ранчур гардӣ,
Кашад ранчи дигар, бечора модар.

Сипас чун по гирифтӣ, то наяфтӣ
Хӯрад ғам бештар, бечора модар.

Ту то як мухтасар қоне бигирӣ³
Кунад чон мухтасар, бечора модар.

Ба мактаб чун равӣ, то бозгардӣ
Бувад чашмаш ба дар, бечора модар.

Агар як рубъи соат⁴ дер оӣ,
Шавад аз худ бадар, бечора модар.

Набинад ҳеч кас заҳмат ба дунё
Зи модар бештар, бечора модар.

Тамоми ҳосилаш аз умр ин аст,
Ки дорад як писар, бечора модар.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Тамузу дай – тобистону зимистон.
2. Сурфа – атса, сулфа.
3. Маъноии байт: то он, ки туро оҳиста-оҳиста заҳмати беш кашида калон мекунад, аз ин заҳмат дилу ҷонаш оҳиста-оҳиста адо мегардад.
4. Як рубъи соат – чоряк соат ё 15 дақиқа.

Пурсиш ва супориш

1. Боз кадом шеърӣ Эраҷ Мирзоро медонед, ки ба модар бахшида шудааст?
2. Дар шеър чанд маротиба калимаи модар такрор шудааст?
3. Радифу ҷофияи чаҳор байти аввали шеърро нишон диҳед.
4. Аз харита пойтахти Эрон-Теҳрон ва зодгоҳи Эраҷ Мирзо-Табрезро ёбед.

ИДИ НАВРҶЗ

Иди Наврӯз аввали сол аст,
Рӯзи айшу нишоти атфол¹ аст.

Ҳама он рӯз раҳти нав² пӯшанд,
Чою шарбат ба хушдилий нӯшанд.

Писари хуб рӯзи ид андар
Равад аввал ба хидмати модар.

Даст дар гарданаш кунад чун тавқ,
Сару дасташ бибӯсид аз сари шавқ.

Гӯянд: «Ин иди нав муборак бод,
Сад чунин Соли Нав бубинӣ шод!».

Баъд ояд ба дастбӯси падар,
Бӯса бахшад падар аз рӯи писар.

Писари бад чу рӯзи ид шавад,
Мавқеи диду боздид³ шавад.

На падар дӯст дорадаш на амӯ,
На касе идӣ оварад бари ӯ.

Идӣ он рӯз ҳаққи он писар аст,
Ки наҷибу шарифу боҳунар аст.

ҚАДРИ УСТОД

Гуфт устод: «Мабар дарс аз ёд!»
Ёд бод он чӣ маро гуфт устод!

Ҳеҷ ёдам наравад ин маънӣ,
Ки маро модари ман нодон зод.

Падарам низ чу устодам дид,
Гашт аз тарбияти ман озод.

Пас маро миннат аз устод бувад,
Ки ба таълими ман устод истод.

Ҳарчи медонист омӯхт маро,
Ғайри як асл, ки ногуфта ниҳод.

Қадри устод накӯ доништан,
Ҳайф, устод ба ман ёд надод.

Ғар бимурдааст, равонаш пурнур
В-ар бувад зинда, Худо ёраш бод!

Калимаю ибораҳои тоза

1. Атфол – бачагон.
2. Раҳти нав – либосҳои нав.
3. Мавқеи диду боздид – ҳангоми вохӯрӣ, сӯҳбат, табрики якдигар ба муносибати Иди Наврӯз.

Пурсиш ва супориш

1. Дар шеъри «Иди Наврӯз» кадом хусусиятҳои ҷашнгирии Соли нав нишон дода шудааст?
2. Муносибати хешро ба шеъри «Қадри устод» баён кунед.
3. Шеърро аз ёд кунед.

**ХАЛИЛУЛЛОҲИ
ХАЛИЛӢ
(1913 - 1988)**

Халилуллоҳи Халилӣ яке аз шоирони тавонои асрии XX-и Афғонистон ба шумор меравад. Ӯ ҳамзабони мост. Шоир соли 1913 дар шаҳри Кобул ба дунё омад. Фарҳангу адаб омӯхт ва дар ин ҷода марди фозил гашт. Асарҳои таърихӣ, адабиётшиносии ӯ дар ҳаллу фасли масоили иҷтимоию фарҳангӣ арзиши бузург доранд.

Вале Халилуллоҳ асосан бо асарҳои адабиаш шӯҳрату мақоми хоса дорад.

Бояд тазаққур дод, ки Халилуллоҳ борҳо ба Тоҷикистон омадааст ва дар ҷашни Абдурахмони Ҷомӣ иштирок намудааст. Халилуллоҳ рӯзҳои вопасини рӯзгори худро дур аз Ватан дар ғарибӣ гузаронд. Пас аз он, ки Армияи Шӯравӣ вориди Афғонистон гардид, мардуми зиёд аз аҳли адаб кишварро тарк намуданд. Халилуллоҳ низ аввал ба Покистон ва баъд ба Италия рафт ва даҳ сол охири умри хешро дар он ҷо гузаронид. Адиб бо сад дарду алам дур аз ёру диёр бо ёди Ватан соли 1988 вафот кард.

Адиб дар ғарибӣ бо ёди Ватан мезист, чун булбул дур аз ҷаман менолид, ашки ҳасрат мерехт.

Шоир ба ҷавонони афғон хитоб карда, онҳоро ба ягонагӣ, иттиҳод даъват менамуд. Вале, афсӯс, адиби ватандӯст озодии халку кишварашро надид. Инак, дар ҳамин мавзӯ чанд шеърӣ дардомези адибро, ки онҳо садои қалби шоиранд, барои мутолиаи шумо пешкаш менамоем.

ҲАДЯ БА МОДАРОН

Роҳраве, равшандиле¹ аз Боязид
Кард пурсиш: «К-эй муроди ҳар мурид!
Боз гӯ, охир кучо биштофтӣ?
К-ин ҳама ганҷи саодат ёфтӣ?».
Гуфт: «Аз як қатра ашки модарам,
Шоҳиди мақсуд омад дар барам.
Ганҷҳо дар дидаи намноки ӯст,
Ин гуҳарҳо ашкҳои поки ӯст.
Шомҳо чун боз хуфтӣ модарам,
Буд дар поёни пояш бистарам.
То дили шаб дошт бо ман розҳо,
Гуфтугӯҳо, қиссаҳо, овозҳо.
Қиссаҳо ширинтар аз шаҳду шакар,
Нағмаҳои қонбахш аз боди сахар.
Ногаҳон шоме ҳаво бас тира шуд²,
Барф бар шаҳру деҳи мо чира шуд.
Хун ба тан аз шиддати сармо фисурд³,
Шӯъла аз дамсардии айём мурд.
Нимашаб шуд, модарам аз хоб хест,
Аз мани афсурда қоми об хост.
То гирифтам ларз-ларзон қоми об,
Модарамро бори дигар бурда хоб.
Ман ситодам хушк бар қо аз адаб,
Чашм бар роҳ, қом бар каф, қон ба лаб.
Обро аз фарти⁴ сардӣ баст ях,
Қомро бо дасти ман пайваст ях.
Субҳ шуд, чун боргоҳи файз боз,
Модарам бархест аз баҳри намоз,
Дид сӯи ман, ларзонам чу бед,
Гаштаам чун барф сар то по сафед».
Гуфт: «Ай фарзанд бар каф қом чист?
Рост гӯ ин ларза бар андом чист?
Аз чӣ рӯ ин қомро бардоштӣ,
Хешро дар ранҷу меҳнат доштӣ».
Гуфтаам: «Ай модарам, хато буд, ин ки ман,
Мениҳодам қом баҳри хештан.
Ту зи ман гар об мекардӣ талаб,
Хуфта мекидӣ маро дур аз адаб».

Модар аз гуфтори ман бетоб шуд,
Дар миёни синаи вай об шуд.
Сар зад оҳе аз дили ғамдидааш,
Қатраи ашке чакид аз дидааш.
Ашки модар ганҷи гавҳарҳо шавад,
Мард аз он як қатра чун дарё шавад.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Раҳраве, равшандиле – марди бомаърифати мусофире.
2. Тира шуд – ба маънои абр рӯи осмонро пӯшонд.
3. Фисурд – сахт шуд.
4. Фарт – зиёдати, бисёрӣ, шиддат.

Пурсиш ва супориш

1. *Номи шеър ба мазмуни он чӣ муносибат дорад?*
2. *Шумо дар ҳаққи модар чӣ некӣ кардед?*
3. *Шеърро ифоданок хонед ва мазмунашро нақл кунед.*

ХИТОБ БА АВЛОДИ ВАТАН

Нури чашми Ватан, эй бачаи афғон, афсӯс,
Дили ман доғ шуд аз дасти ту, эй чон, афсӯс.
Чанд гӯям, ба ту фарзанди мусулмон, афсӯс,
Ба ту эй унсури афсӯрда, бачон афсӯс.
Кист чуз ту, ки кунад гиря ба вайронии ту,
Овах¹, афсӯс ба ин рӯзи парешонии ту.
Ҳама бедор, ту дар хоби гаронӣ, то кай?
Ғофил аз сирри тараққии ҷаҳонӣ, то кай?
Чашм бар роҳи камоли дигаронӣ, то кай?
Ту ба ин пардаи торик – пинҳонӣ, то кай?
Ҳола² бархез зи ҷо, ғафлати бечо, то кай?
Хоби нӯшин чӣ қадар, нашъаи сахбо³ то кай?
Ай писар, чашми Ватан сӯи ту боз аст, ҳанӯз,
Қавмро ҷониби ту даст дароз аст, ҳанӯз.
Мамлакатро ба ту сад гуна ниёз аст, ҳанӯз,
Фурсати хидмати ту дуру дароз аст, ҳанӯз.
Вақти бозӣ набувад, фурсати кор аст, биё!
Ай писар, кор накардан ба ту ор аст, биё!

ХИТОБ БА МУТАЪАЛЛИМИНИ ҲИРОТ

Эй гули наврустаи омоли мо,
Меҳри дурахшандаи иқболи мо.
Зинда зи ту отияву⁴ ҳоли мо,
Баста ба ту азмату эҷлоли мо⁵.

Чашми Ватан сӯи ту умедвор,
Шавқати ин қавми ба ту устувор.

Мо ба умеде, ки ту доно шавӣ,
Марди хунарпешаи фардо шавӣ.
Баҳри Ватан дасти тавоно шавӣ,
Сафшикане фирқаи аъдо⁶ шавӣ.

Зинда кунӣ равнақи пешини мо!
Тоза кунӣ аъзамати дерини мо!

Боз кашӣ ном ба ном оварӣ,
Зинда кунӣ дабдабаи сарварӣ.
Боз кунӣ тоза ба некаhtarӣ,
Давраи Аҳмадшоҳию Акбарӣ.

Баршиканӣ гардани айёмро!
Ром кунӣ тавсани худкомро!

Қуввати дилҳои мусулмон туй,
Аъзамати ояндаи афгон туй.
Зиндакунӣ номи ниёгон туй,
Равшани чашми азизон туй.

Мо, ки гузаштем Ватан они туст,
Кишвари мо ҳиттаи фармони туст.

Қони ман, ин мулк бувад қои ту,
Хонаи осоиши обои ту.
Мебарад ин қавм таманнои ту,
Орзуи дасти тавонои ту.

Аз ту дарег аст, ки гофил шавӣ,
Шоҳаи бесояи ҳосил шавӣ.

Эй гули нав хор ба дилҳо машав,
Шоҳи қачи бесару бе по машав.

Шефтаи зохири дунё машав,
Мунҳариф⁷ аз мардуми доно машав.

Рахна ба осоиши афгон мазан,
Таъна ба оини ниёгон мазан.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Овах - задае, ки аз дарду алам ба забон меояд.
2. Ҳола – тез шав, барҳез.
3. Нашъан сахбо – хумори май.
4. Отия – оянда.
5. Азмату эҷлол – шукӯху чалол, бузургӣ
6. Аъдо – адӯ, душман..
7. Мунҳариф – раҳгум, гумроҳ.

Пурсиш ва супориш

1. Шоир дар зимни иборати «Авлоди Ватан» киро дар назар дорад?
2. Адиб чӣ орзу дорад?
3. Шоир ҷавонорро ба чӣ қор даъват менамояд?
4. Дар байни ду шеъри боло аз кадом ҷиҳат монандӣ дида мешавад?
5. Ватандӯсти қаҳрамони лирикиро шумо дар кадом лаҳза беиштар эҳсос кардед?
6. Давраи Аҳмадшоҳию Акбарӣ чӣ хел замон будааст?
7. Дар бораи вазъияти ҳозираи Афғонистон шумо чӣ медонед?

НАВРҶЗИ ОВОРАГОН

Гӯед ба Наврӯз, ки имсол наояд,
Дар кишвари хунинкафакон раҳ накушояд.
Булбул ба чаман нағмаи шодӣ насарояд,
Мотамзадагонро лаби пурҳанда нашоояд.
Хун медамад аз хоки шаҳидони Ватан, вой
Ай вой Ватан, вой!
Гулгункафонро чӣ баҳору чӣ зимистон,
Хунинцигаронро чӣ биёбон, чӣ гулистон.
Дар кишвари оташзада, дар хонаи вайрон,
Кас нест, занад бўса ба рухсори ятимон.
Кас нест, ки дӯзад ба тани мурда қафан, вой,
Ай вой Ватан, вой!

Аз синаи ҳар санги ту хун медамад имрӯз,
Аз хоки ту мастию чунун медамад имрӯз.
Он лола чӣ дида, ки нилгун медамад имрӯз,
В-он сабза чаро зарду забун медамад имрӯз?
Сурх аст бо хун пову сари сарву суман, вой,
Ай вой Ватан, вой!
Ай барахнапо, сарви сарафроз туй, ту,
Сардору сазовор ба ҳар ноз туй, ту.
Душман шикану фотеху сарбоз туй, ту,
Фармондеҳи ин хок зи оғоз туй, ту.
Гайр аз ту касе нест дар ин марзи куҳан, вой,
Ай вой Ватан, вой!
Не тоҷ ба кор оядат имрӯз, на авранг¹,
Не соҳиби сармоя, ки бо суди гаронсанг.
Хуни дили ту хӯрда ба сад хилаву найранг,
Кас нест, ки пирӯз шавад чуз ту дар ин ҷанг.
Ай бозуи размандаи занҷиршикан, вой,
Ай вой Ватан, вой!

ДУБАЙТИЮ РУБОИЁТ

Мусулмонон! Зи дур ояд садое,
Садои ҷонгудоде, ғамфизое.
Надонам, кучо шабхун зада гург,
Вале донам, ки нолад ошное.

Ятима, дардманде, бенавое,
Баровард аз дили саҳро садое:
«Манеҳ зинҳор аз каф шамъи умед,
Агар хоҳӣ расӣ рӯзе ба ҷоие».

Аз бас хушу масту дилрабо меоӣ,
Чун боди баҳор ҷонфазо меоӣ.
Дил хонаи ишқи туст, ободаш дор,
Чун хона хароб шуд, кучо меоӣ?

Ин кинаварон² боз бо найранги дигар,
Доранд фари фитна бо оҳанги дигар.
Фарёд, ки ин шӯъбадабозон³ ҳар рӯз,
Хоҳанд ба номи оштӣ ҷанги дигар.

Зебо Ватанам, чаннати дунё Ватанам!
Ай ғарқай хуну ашк, танҳо Ватанам!
Ман чуз ту дигар ном наёрам бар лаб,
Ай во Ватанам, во Ватанам, во Ватанам.

Калимаю ибораҳои тоза

1. Авранг – тахт, тахти шоҳӣ.
2. Кинаварон – душманон, интиқомчӯён, қасосгирон.
3. Шӯъбадабоз – найрангбоз, ҳилагар, маккор.

Пурсиш ва сунориш

1. Номи шеър – «Наврӯзи овозагон»-ро шарҳ диҳед.
2. Мафҳуми бараҳнапо чӣ маънӣ дорад?
3. Чаро шоир дардманд аст? Дарди ӯ аз чист?

ФОТЕХ НИЁЗӢ (1914 - 1997)

Адиби муборизу ватанпарвар дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945) ҳам бо қалам ва ҳам бо тирю туфанг алайҳи душман – фашистони хунхор ба по хест, ҷангиду ҷангид. Ниҳоят дастболо шуд, шаҳди ғалабаро чашид. Бо ордену медалҳои ҷангӣ ба Тоҷикистони азиз, ҳамчун номаш, фотех баргашт. Фотех Ниёзӣ бо як ифтиқору сарбаландӣ боз хома ба даст гирифт ва дар васфи қаҳрамонию ҷоннисории фарзандони Ватан асарҳо офарид, ки бештари онҳо гӯё аз ҳодисоту воқеоти ҷангии нависанда буданд, ки дар либоси бадеият, бо як санъати воло ораста гардидаанд. Романи «Вафо», қиссаи «Димаи диловар», «Ҳисса аз қиссаҳои ҷанг», «Ҳар беша гумон мабар, ки холист» ва ғайра асарҳои барҷастаи адибанд, ки аз қаҳрамонию ҷоннисории сарбозони Ватан ҳикоят мекунанд.

Фотех Ниёзӣ 18 апрели соли 1914 дар шаҳри бостонии Самарқанд дар оилаи хизматчи таваллуд ёфтааст ва соли 1997 дар шаҳри Душанбе зиндагиро падруд гуфтааст. Ӯ соли 1970 сазовори унвони слай – Нависандаи Халқии Тоҷикистон ва соли 1977 сазовори ҷоиҷаи ба номи устод Абӯабдуллои Рӯдакӣ гардид.

Ҳоло барои ҷумо хонандагони азиз, пораеро аз романи «Вафо», ки дар боъаи мардонагию ҷоннисории сарбозони содиқи Ватан Сафар Одинаев, Мамарачаб ва дигарон қисса мекунад, пешкаш менамоем.

КОРНАМОИИ МАМАРАЧАБ

(фасле аз романи «Вафо»)

Мамарачаб боз чизе гуфтани буд, вале аз роҳрав гӯп-гӯп қадаммонии касе ӯро аз гап боздошт. Ҳар ду ба роҳрав нигоҳ карданд. Ба тарафи заминкан робитачии командири взводи сеюм меомад.

- Хӯш, Костя?

- Барои шумо омадам. Зуд ба назди комвзвод, рафиқ сержант.

- Боз чӣ гап, аз ин ҷо ҳам кӯчро гундоред-ку намегӯд?

- Намедонам, ҳамаи командирони отделенияро ҷеғ мезананд.

Сафар сумка ва автоматашро ба гардан овехта аз блиндаж баромад. Аз роҳрав ба Мамарачаб гуфт:

- Ту дар ҳамин ҷо бош, дур нарав.

- Хуб.

Дар блиндажи командири взвод – лейтенанти хурд Харитонов гайр аз командири отделенияи чорум, дигар ҳама ҷамъ омада буданд. Сафар аз командири взвод иҷозат гирифта дармад ва аз паҳлуи командири отделенияи пулемётчиён чорзону нишаст. Комвзвод Харитонов дар пешгоҳи блиндаж, дар болои сфачае, ки дар пешаш аз тахтаи бараш сӣ-чилсантиметрии кӯхнастолча сохта шуда буд, ба кадом як қоғаз ҷашм дӯхта менишаст.

- Хуб, рафиқон! – Ҳама ба тарафи командири взвод Харитонов рӯ гардониданд. – Ман шумоёнро барои бо як фармон хабардор кардан ҷеғ задам. Аз ҳамин шаб саркарда, мавқеи мо боз хавфноктар шуда монд. Немисҳо имрӯз субҳ хатти мудофиавии моро аз ду ҷо раҳна кардаанд. Қисмҳои танкӣ ва мотории онҳо ба тарафи мо фишор дода меоянд. Дивизияи мо фармон гирифтааст, ки ба мудофиаи марзаҳои худ ҷаза баргардонидани ҳучумҳои душман тайёр бошанд. Имшаб навбати муҳофизаи посбоникунанда ба взводи мо супурда шуд. Отделенияи сержант Одинаев ва Клименко дар ду тарафи гарданаи тепаи дуюм, ки дар рӯ ба рӯямон аст, дар посбонӣ меистанд. Ду отделенияи дигар, то фармони махсус, бояд барои ба разведка рафтан ҳозир бошанд. Фаҳмидед?

- Фаҳмидем, рафиқ лейтенанти хурд, - ҳама баробар ҷавоб доданд.

- Мумкин? – пурсид Сафар. Харитонов иҷозат дод. – Ҷои посбонии отделенияи моро аз харита саҳеҳтар нишон медед.

- Мана, наздиктар оед, - гуфт Харитонов харитаи топографиро ба наздиктари худ кашида ва дастони ангуштонаш кӯтоҳ-кӯтоҳи худро ба рӯи харита монду баъд бо нӯги сурхи қалами дуранга ба ду нукта доирачае кашид, - ана ҳамин ҷо. Боз дар аснои ба иҷрои вазифа шурӯъ кардан худам ҳамроҳ рафта нишон медиҳам. Боз чӣ савол ҳаст? Дигар савол набошад, ба отделенияҳои худ рафта, тайёриятонро бинед. Расо дар соати 20 шурӯъ мекунем, - Харитонов ба соат нигоҳ кард. - Дар ихтиёри шумо боз чор соати комил.

Командирони отделенияҳо, пас аз шунидани фармон, ба ҷойҳояшон рафтанд. Вақте ки Сафар ба заминкани худ наздик шуд, аз он ҷо садои думбра ва овози ба вай ҷӯршуда Нозир мебаромад. Сафар бо кадом як мулоҳиза оҳиста-оҳиста қадам монду ба даромади заминкан расида, як дам рост истод. Ба гӯши вай овози думбра ва суруди Нозир аз ҳарвақта дида, чунон форами мерасид, ки гӯё аввалин бор мешунида бошад.

Нозири Камаровӣ бо овози на он қадар баланд, вале форами худ месароид:

*Ду қоши сиёҳ дорию мӯйҳои дароз,
Дар мактаби шӯроӣ ту мехони ба ноз.
Қурбони ду абрӯи сиёҳат бишавам,
Пеши мани зор ту кай меоӣ боз?*

Дар хангоми суруд Сафар як дам худро фаромӯш карда, фикран ба Тоҷикистон, ба водии Ҳисор, ба кӯҳсорони Қаротегину Дарвоз, дар кӯчаҳои тахту рости Сталинобод, ки дар ин шабу рӯзҳо саросар сабзапӯш шудаанд, сайругашт мекард. Аз Юнусбобо шармкунон бо Зебӣ дар таги кадом як ниҳоли боғчаи мактаб танҳо сӯҳбати ширин мегузаронд. Модараш ба гардани ӯ часпида ашки шодӣ, ашки пазмоншавӣ рехта, дере дар гирди сари ӯ парвона барин чарх мезад. Боз... боз... чӣ хаёлҳо, ки аз пеши назари вай намегузаштанд... Лекин, садои якбора хомӯшшудаи думбра ва суруд ҳамон замон фикри Сафарро ҳам аз ин сайругаштҳо боздошт. Вай худ ба худ табассуме карду ба гирду атрофаш назар партофта, ба заминкан даромад.

Дар блиндаж Нозир, Мамарачаб, Дадабой, Степан Шестак ном ҷанговари сибирӣ ва Аркадий Косенко ном ҷанговари украинӣ зич ба ҳамдигар ҷафс менишастанд. Баробари намоён

шудани Сафар хама аз чояшон чунбида, илочи хеста берун баромаданро мечустанд.

Сафар аз даромад нигоҳ карда, «Эҳе, қариб ҳамаи отделения дар ҳаминчо-ку» гӯён, чанговаронро ба ништастан таклиф карда худашро берунтар гирифт. Солдатҳо якта-якта берун баромада, камтар дилхушӣ кардани худро гуфтанд. Сафар ҳам ин кори онҳоро маъқул шуморида ба Нозир таҳсин хонд:

- Бале, камаровӣ!

- Гоҳ ғамзаю усул, гоҳ худою расул, рафиқ сержант, - ҷавоб дод Нозир.

- Нағз, бисёр нағз кардӣ, камаровӣ. Боз кӣ медонад, ки ин ғамзаю усулҳо кай мешуда бошад, - гуфт Сафар ва ба Нозир шарҳи ин суҳанро фаҳмонд.

- Боз пагоҳ-беғоҳ нағораи чанг баланд мешудагӣ барин ...

Сафар ин суҳанро гуфту чашмаш ба уфуқ афтод. Офтоб сурхчатоб шуда, ба сӯи Ғарб фуру мерафт.

Дар рӯи ҳамон уфуқи оташвор хол-хол нуқтаҳои сиёҳ пайдо мешуданд ва онҳо ба назар торафт қалонтар менамуданд. Сафар як дам нафасашро ба дарун кашида, хомӯш монд. Чанговароне, ки дар пеши ӯ буданд, мисли вай ба ҳамон сӯ нигоҳ карда монданд.

Диққати онҳоро овози ғавқулодда баланди кадом як кас, ки парвози ҳавопаймоҳои фашистиро хабар меод, бурид. Ҳама яроқу аслиҳаҳои дар окопҳо ва майдончаҳо истодаро ба камарҳои траншея ва окопҳо руст карда, худашон ҳам пинҳон шуданд. Дар як дам атрофро хомӯшӣ фаро гирифт. Акнун гургури самолётҳо баландтар шунида мешуд. Ғайр аз ин, аз кимкучо ғичир-ғичири ҷарҳи вайронаи ароба ва бо қаҳр дашномдиҳии касе низ ба гӯш мерасид.

Самолётҳои вазнини бомбаандози немисҳо, ки дар зери ғимояи қирқунандагон парвоз мекарданд, бо ғулғулаи худ осмонро пур карда, ба болои мавқеи ротаи лейтенант Осмухин расиданд. Ин сафар самолётҳо аз ҳарвақта пасттар ва бо суръати сусттар парвоз мекарданд.

Ҳамин, ки самолётҳои бомбаандоз аз болои мавқеи рота хеле дуртар гузашта рафтанд, яке аз он ду «Мессершмитти» қирқунанда, ки гоҳ аз пеш, гоҳ аз қафо парвоз мекарданд, аз роҳи худ баргашта якбора сарозер омада, майдону роҳҳоро аз пулемёти худ тирборон кардан гирифт. Самолёт чунон ба замин

наздик мепарид, ки лётчики он равшан дида мешуд. Ҳар бори як қатор тир андохта гузаштан лётчик сарпӯши кабинаи худро кушода, сарашро бароварда, ба қафояш нигоҳ мекард. Ҳамин тавр вай се-чор сарозер омада, баъд боз аз қафои шарикони худ шитобида рафт.

Баъди аз чашм ғоиб шудани қиркунанда, чанговарон аз паноҳгоҳҳо яке аз қафои дигар берун баромаданд ва зуд аз ҳамдигар ҳолпурсӣ карданд. Ҳама ҳаёт ва безарар будани худро меғуфтанд. Аммо баногоҳ касе аз дур ончунон фарёд бардошт, ки гӯшу чашми ҳама баробар ба он сӯ дӯхта шуд.

Дар сари он роҳи калон, ки аз паҳлӯи чапи мудоғиагоҳи рота мегузашт, як марди кулӯтариши синабараҳнаи сарлуч ришу мӯйҳояшро харошида-харошида, гоҳ ба замин меафтод ва гоҳ бархоста ба чор тараф даст ёзонда ёрмандӣ металабид.

Сафар бо чанговаронаш ба он сӯ давид. Каме дуртар аз он ҷои исти мардак, дар қарибии чӯйбор аробаи чорчарҳае меистод, ки дар болояш лақу-луқҳои бисёре бор карда шуда буд. Дар пеши он як писараки нӯҳ-даҳсола нӯги лаҷоми аспро маҳкам дошта рӯ ба замин начунбонида мехобид.

Яке аз чанговарон писаракро зуд аз ҷояш бардошта рӯболо хобонид. Вай бечон буд. Аз сари синааш то болои нофаш олудаи хун буд. Мардаки кулӯтариш ва дар паҳлӯи вай занакӣ миёнасоли мӯсиёҳ худро ба болои мурдаи писарак партофта, чунон фиғону нола мекарданд, ки дили дигарон ҳам аз нолаи онҳо об мешуд.

Ин писараки ҳанӯз ба камол нарасида, ки ҳамроҳи падару модараш хонаю ҷои худро партофта, аз дасти истилогарон ба ақибгоҳи дур паноҳгоҳ кофта мерафт, қурбони тири ҳамон лётчики қиркунандаи немис шуда буд.

Чанговарон бо фармоиши Осмухин ва Ванюшин, ки онҳо низ ба сари ин воқеаи хунин расида омада буданд, часади писаракро бардошта, аз сари роҳ ба миёнаҷои як пали замини корам бурданд. Дар он ҷо барои ӯ қабр кофта, ин писари бемаҳал қурбоншудаи соҳили Донро ба оғӯши хоки Дон супурданд.

Падару модар дар байни ним соат дар доғи писар девонавор ҳушу ҳаёли худро гум карда, аз болои қабр сар намебардоштанду хоки ӯро ба ашкҳои худ тар мекарданд.

Дар болои қабр салюти кӯтоҳи автоматӣ милтиқҳои чанговарон садо дод. Падари писарак аз ҷояш хеста ба кифти

Сафар, ки вай дар пахлӯяш истода буд, даст партофта, сарашро ба синаи ӯ монду бо овози пуралам гуфт:

- Фарзандонам, ҳаққи хуни ин бародари аз дасти Гитлер ҷавонмаргшудаи худро ҳам фаромӯш накунед.

Мамарачаб ба сари қабр омада, зани дар болои он хобидаро оҳиста бардошт ва ӯро ба пеши аробаи чорчарха, ки ҷанговарон онро рост карда, чизу чораҳои ба ҳар сӯ тити парешон шудаашро ҷо ба ҷо карда буданд, оварда ба он савор кард. Ароба ба таври ҳузновар нолишқунон боз ба роҳ даромад.

Мамарачаб аз паси ароба хеле нигоҳ карда монд. Дар ҷашмони пилкҳояш варамкардаи вай ашк ҷӯшида буд ... . Дандонҳои ӯ асабонӣ ғичиррос мезад.

Вақт аз поси шаб гузашта, ситораи парвин ба шимол хамида буд. Аз он теппаи зинамонанд саҳрои пасту баланд каф барин намудор шуда меистод. Аз тарафи рости теппа пайраҳае торафт қачу қилеб шуда, ба гандумзори поён даромада мерафт, аз тарафи чап бошад, камтар замини ҳамвор ва баъд се-чор пастхамиҳое, ки рӯи онҳоро хасу хошоки хушк зер карда буд, ба ҷашм меафтоданд. Хомӯшии шабро ғайр аз садои тӯпҳое, ки аз дур шунида мешуд ва ба онҳо гӯш одат карда буд, боз чунин чирросзании мӯру малахҳо ва баъзан овози ҷуғзе вайрон мекард. Осмонро тез-тез ғур-ғури ба худ хоси самолётҳои бомбаандози немисӣ фаро мегирифт. Дар ҷануби шарқӣ, дар Шарқ, шарқи шимолӣ ва дар Ғарб, ба торикии шаб нигоҳ накарда, уфук сурху сафедча метофт. Ҳанӯз рӯзона мегуфтанд, ки дар Ғарб тамоми заминҳои гандумзор оташ зада шуданд, дар қафо бошад Қалач, Абганерово ва боз якчанд стансияҳои роҳи оҳан ва маркази шаҳру районҳоро немисҳо бомбаборон кардаанд.

Дар ҳамин вазъият навбати дар қаровулии саҳроӣ истодан ба Мамарачаб ва Стапен Шестак омада буд. Сафар бо ҳамроҳии онҳо ба гарданаи теппа хомӯш хамида баромад. Дар ин ҷо Дадабой ва Аркадий Косенко дар посбонӣ меистоданд.

- Хомӯш, ман! – гуфт Сафар ба Дадабой, ки вай аз ҷои худ ҷунбида «Кист?» гуфт. – Ҷӣ гап?

- Хотирҷамъӣ, рафиқ сержант, - пичиррос зада ҷавоб дод Дадабой.

- Ягон чизро пай набурдед?

- Пашша ҳам пар назадааст.

- Хуб, постро ба инҳо супореду худатон аз қафои ман оед.

- Марҳамат, Мамадполвон, - гуфт боз шӯхӣ карда Дадабой,
- чашмакаторро калонтар кушода меистед, уко, боз ягон кас аз
почекатон қапида ба поён ҳаво надихад, чӯраҷон!

- Гапро бисёр накарда, тезтар гузар! – гуфт Мамараҷаб ва
ба окопи то зону кофташуда даромад. Степан ҳам ба окопе, ки
аз вай се-чор метр дуртар буд, рафта фууромад.

Сафар вазифаҳои ҳардуи онҳоро такроран фаҳмонда дод ва
аломати сигналро ҳам гуфт:

- Боз дар гафлат намони, Мамараҷаб? – таъкид кард Сафар.

- Хотирҷамъ бошед, рафиқ сержант, Мамараҷаб, Дадабой
барин аз пар задани пашша ҳам беҳабар наместонад.

- Чашматро сӯзан, гӯшатро сик кун! – гӯён Сафар бо
ҳамроҳии Аркадий Косенко ва Дадабой Ёрматов ба поёни теппа
фууромада рафт.

Мамараҷаб дар окоп қулайтар дароз кашада, ба тарафи
Степан рӯ гардонд ва бо забони нимколаи русӣ аз ӯ пурсид:

- Стёпа!

- Ҳа.

- Мо ҳам ҳозир одами чандон хурд не-а?

- Набошад-чӣ. Тақдири як қисми калон дар дасти мо
бошаду... .

- Ба гумонат немис ба ҳамин чоҳо меомада бошад?

- Шайтон медонад. Чанги дар он тарафи Дон шударо дар
хотир дорӣ, бе ҳеч огоҳӣ дар байни як-ду соат бо немис даст ба
гиребон шуда будем.

- Лаънатиҳо танку машинаи бисёр доранд. Ҳеч вақт пиёда
намегарданд.

- Ба хаёли ту мо магар танку машина надорем?

- Канӣ, аз рӯзе, ки ба фронт омадам, як бор ҳам ба машина
савор нашудаам.

- Қисми мо пиёдагард. Агар қисми моторикунонда мешуд,
аз болои автомашина намефууромадӣ.

- Кайф кайфи ҳамонҳо будааст. Ақиб гурезад ҳам, ба пеш
равад ҳам, худӣ комиссар барин доимо машина тайёр.

- Не, чӯра, кори онҳо ҳам он қадар хуб нест.

- Чаро?

- Барои автомашина роҳи ҳамвори васеъ даркор, ин хел роҳ
дар ҳар чо ҳам шудан намегирад, ба болои ин, худо накарда,
агар чашми самолёти немис афтада монанд, баъд ҳолат хароб.

- Набошад, хамааш ҳам як бало гӯй.

- Не, ин хел ҳам не. Аз хама хубаш қисми пиёдагард. Бесабаб нест, ки ўро модари кӯшунҳо меноманд. Агар дурусттар заамин канда, панаҳ шавӣ, Қабраил ҳам туро ёфта наметавонад. Душман, ки омад, аз қаъри замин хестагӣ барин, ба ногаҳ ба сараш ҳамла мекунӣ, самолёташ ояд, дарҳол ба чор тараф ҷаҳн шуда, зуд аз чашмаш ғойб мешавӣ – гӯён Степан торафт бештар донишмандии худро нишон додан мехост.

- Шабу рӯз пиёдагардиро намегӯӣ? – пурсид Мамарачаб.

- Беҳтар ин, ки ҳамеша пиёда гард. Агар доимо саввори автомашина гардию ягон ходиса шуда автомашина аз ҷаҳн саф баромада монад, баъд наркоми бекор шудагӣ барин, хеле ғайрат пиёда гашта наметавонӣ.

- Ин гапат ҳам маъқул, - гуфт Мамарачаб ва пурсид, - Стёпа, синнат чанд?

- Чаро якбора синнамро мепурсӣ?

- Хеле бачаи гапдон будӣ.

- Хотирчамъ бош, дар ин ҷанг як ману ту не, кӯдаки ғайрат дар ғаҳвора бударо ҳам гапдон мекунад. Худи ту ба чанд даромидагӣ?

- Бистусеи пурра.

- Аз ман як сол хурд будай. Зан дорӣ?

- Не, - гуфт Мамарачаб ва аз ин саволи Степан як дам хаёлаш парешон шуд.

Баъд худи ӯ аз Степан пурсид:

- Ту чӣ?

- Зан надораму маҳбуба дорам. Тӯй ҳам карданӣ будем, лекин ана ин ҷанги фалокат сар шуда монд.

- Ҳозир ҳам ҳамон маҳбубаат ҳаст? Мактуб менависад?

- Ҳаст, дар Урал, дар заводи тӯпсозӣ кор мекунад. 445мм танкзанро ҳамонҳо месозанд. Ана ту гапдониро аз вай шуунав. Пулемёти «Максим» барин. Як сар кунад, то хамаи лентаи гапро тамои накунад, намонанд... Дирӯз боз хат кардааст.

- Хӯш чӣ менависад?

- Навиштаҳои аз фармони командири дивизия ҳам зӯртар гӯям, хато намекунам, ҷӯра. Албатта дар аввали хат саллому табрикҳои куюқ... Сонӣ, аз дур истода бӯсидану ба обғӯш кашиданҳои дуру дароз. Баъд аз хамаи онҳо ба чароҳат қаламфурпошӣ сар мешавад... Менависад, ки «Чӣ, магар ққафо гашта - қафо гашта то Урал омаданӣ ҳастӣ?... Ба ваъдаҳои дар

ин чо додаат вафо карданро фаромӯш кардӣ? Дугонаҳои ман ҳар бори аз ту мактуб гирифтнам бо пичингу киноя мепурсанд, ки Стёпа ба тарафи мо боз чӣ қадар наздик омадааст. Агар ичоза меоданд, ҳозир худам ба даст яроқ гирифта ба фронт мерафтам. Мо, одамони ақибгоҳ шабу рӯз барои шумо кор мекунему шумо бошед, аз ақибгардӣ шарм ҳам намекунед». Дар охири мактуб чунин навиштааст ва зери онро хат ҳам кашидааст: «Стёпа! Хоҳӣ, ки ояндаи ҳаёти мо хушнуд, саодатманд бошад, ба гитлерчиён лангати амон надеҳ! Куш, бисёртар куш! Қир кун! Аз хокамоқ зада пеш кун! Умедворам, ки дар рӯзҳои нағз, дар соатҳои интизорӣ бо гармони дӯстдоштаи худ суруди ғалабаро навохта меоӣ ва ин вафо ба ваъдаҳои якдигарамон мешавад». Ана шунидӣ?

- Ҳа, ҳақиқатан ҳам духтари доно будааст.

- Доно ҳам гап-мӣ. Хайр, зинда бошем, ниқори худро аз душман меситонем.

- Чӣ гуфтӣ, Миша? (Мамарачабро ҷанговарони рус Миша меномиданд).

- Албатта, агар омада монад, ҳуди ҳамин шаб дандонҳои ҷангиро мешиканем, - гуфт Мамарачаб, ки гапҳои Степан Шестаков шунда боз дили ӯ ба ҷӯш меомад ва торафт аз саргузаштҳои худ бадтар ба ғаш омада, худ худро коҳиш меод. Вай дар гирдобҳои ҳамин ҳаёли ҷанг рафта буд, ки овози «ширикӣ» ӯро ба худ овард.

- Чӣ гап шуд? – пурсид бесаранҷомона Мамарачаб.

- Қулфи автоматро санҷидам, - ҷавоб дод Степан.

- Ту ҳам ҷои автомат санҷиданро ёфтӣ.

- Мабодо кор накарда монад гуфтам, ҷӯра.

- Шартӣ тир баромада равад, баъд чӣ мешуд? Як худат садҳо касони дар ақибамон бударо бесаришта мекардӣ.

Мамарачаб аз ин таъкиди худ, ки камтар бо қаҳр баён мекард, мамнун мешуд.

Вай якумин бор, мисли командир, бо ин хел овози қатъӣ муомила мекард. Пас аз ин ӯ дар фикраш чӣ гуна масъулият ҳис кардани худро фаҳмида, ба гирду пешаш бо диққати том назар афканд.

Як соат, ду соат, се соат вақт гузашт. Аз сабаби он, ки дар як ҷо начунбида, бодикқат ба атроф нигоҳ карда менишастанд, чашмони ҳар ду солдат, мисли донаи анор, сун-сурх шуда

буданд, мижаҳо ба қавоқ вазнинӣ кардагӣ барин, пеши чашмони онҳоро мегирифтанд. Вале ҳисси масъулият ва қарзи адои хизмат иродаи солдатии онҳоро торафт мустаҳкам нигоҳ медошту ба гафлатмонӣ роҳ намедод. Ҳамин тавр вақти дар пост истодан қариб ба охир мерасид. Шаб аз нисф гузашта, торикии пеш аз дамиши субҳ заминро осмонро фаро гирифта буд. Мамараҷаб ин вақт мижа назада ба пеш нигоҳ мекард. Степан Шестак оҳиста – «Миша!» гуфту Мамараҷабро ҷеғ зад. Мамараҷаб ҳам «ҳа» гӯён рӯяшро нагардонда ҷавоб дод.

- Ту Кировро медонӣ?

- Ҳа, медонам. Ба номи вай дар деҳаи мо колхоз ҳам ҳаст, одами бисёр нотик буд мегӯянд.

- Ман дар кадом як китоб як сухани дар солҳои вазини чанги граждани гуфтаи ӯро хонда будам. Медонӣ чӣ мегӯянд: «Шаб чӣ қадар торик бошад, ситораҳо ҳамон қадар равшан медурахшанд».

Мамараҷаб беихтиёр чашм ба осмон дӯхт.

Осмон пур аз ситора буд. Гоҳ паст, гоҳ баланд милт-милт дурахшидани онҳо чунон зебо менамуд, ки кас аз тамошоёшон сёр намешуд. Баъд аз ба осмон нигоҳ кардан, Мамараҷаб чашмашро аз он ҷо қанда, ба пешаш нигоҳ карда гуфт:

- Боз дар тамошои ситора шуда, аз пост беҳабар намонам.

Аз нав чашми ӯ ба пеш дӯхта шуд. Дар ин асно аз дур гурриши мотори самолёт торафт наздик шунида мешуд, вале ин гурриш ба болои сари онҳо наомада, боз ғойб гашт. Аз мобайн бист-сӣ дақиқа нагузашта Степан пичиррос зад: «Тсс, аз чап нуқтаи сиёҳ намуда истодааст» - гуфт.

- Кани? – пурсид Мамараҷаб рӯяшро ба ҳамон тараф нигаронида.

- Нағзтар нигоҳ кун, ана, боз ғойб шуд.

- Хомӯш, овозат набарояд! – гуфт Мамараҷаб аз нуқтаи сиёҳ пай бурда ва боз ба ҳамон сӯ бодикқат чашм дӯхт.

Сиёҳӣ аввал якто, баъд дуто, сето шуд. Мамараҷаб автоматро ба тиркушоӣ ҳозир карда:

- Исто! Кӣ меояд?! – гӯён садо баровард. Баробари овози вай ҳар се нуқтаи сиёҳ ғойб шуд. Боз якчанд вақт нагузашта, ҳамон нуқтаҳои сиёҳ аз нав пайдо шуданд. Ин сафар сето не, чорто ва панҷто шуданд.

Мамараҷаб ба Степан фармуд, ки мушак парронад. Степан

мушакпарронакро ба ҳаво бардошта куланги онро зер кард. Мушак напаррид.

- Лаънатӣ! Мушаки пуч будааст. Ана акнун, бароварда ҳам намешавад.

Степан саросемавор ҳарчанд зӯр занад ҳам, мушаки напаридаро аз мил бароварда натавонист. Мамараҷаб фурсатро аз даст надода Степанро барои хабаррасонӣ ба назди сардори постҳои муҳофизаткунӣ фиристод.

- Гранатаҳоро ба ман монда рав.

Степан хазида-хазида ба окопи Мамараҷаб омаду ду гранатаи худро ба паҳлӯи вай гузошта, «Маҳкам исто!» гуфт ва боз хазида-хазида аз гарданаи теппа ба пастӣ фаромада рафт. Степан аз теппа ба пастӣ фаромада ғоиб шуда буд, ки боз нуқтаҳои сиёҳ паси ҳам аз ҳар ҷо-ҳар ҷои пастхамӣ пайдо шуданд. Онҳо гоҳ намуда, гоҳ ғоиб шуда, ба тарафи чап ҳаракат мекарданд. Ин ҳаракати нуқтаҳои сиёҳ Мамараҷабро бадтар ба шубҳа мегузошт. Вай дарҳол гумон бурд, ки сиёҳиҳо аз тарафи чап ба қафои теппа гузаштани ҳастанд.

Аз ин теппа то ҷои подразделения бо роҳи рост қариб шашсад-ҳафтсад метр буд.

Вале дар доманаи теппа чуқурии хорзоре буд, ки онро аз тарафи рост давр зада гузаштан лозим буд. То рафта омадани Степан камаш понздаҳ-бист дақиқа вақт лозим буд. То он вақт хомӯш истодан, шахсони номаълумро аз чашм ғоиб карда, ба истгоҳи қисм роҳ додан буд. Бинобар ин, Мамараҷаб, аввало мувофиқи қоидаю талаби адои хизмат ва сониян аз рӯи он орият ва ҳисси интиқом, ки дар ин муддат дар ӯ ҳосил шуда буд, барои ба задухӯрди тан ба тан даромадан аҳд кард.

Вақте ки сиёҳии якум ба паҳлӯи чап боз пештар мерафт, Мамараҷаб лаби поёни карахшбасташро ба зери дандонҳои пешаш гирифта, мили автоматро ба ҳамон сиёҳӣ нигаронида кулангро зер кард.

Аз паси тири автомати ӯ аз пеш ҳам тир кушода шуд. Мамараҷаб аз окопаш баромаду хазида-хазида ба тарафи окопи Степан рафт. Аз он ҷо сиёҳӣ боз наздиктар дида мешуд. Дар пеши чашми вай, дар бист-биступанҷ метр пастӣ ду сиёҳӣ меҳазид. Мамараҷаб якумин бор бо душмани шумораи зиёд танҳо як худаш рӯ ба рӯ шуда буд. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки вай ба ҳаяҷон меафтод, нафасгириаш душвор мешуд, дилаш

ғайри одат чунон беқарор мезад, ки ҳатто гуп-гупи ўро худаш ҳам мешунавид.

Хомӯшии беинтиҳо ва дар торикии ғафс танҳо дар як теппа мондан ваҳро зиёд мекард. Вале ин вазъият дер давом накард. Ҳамон лаҳзае, ки ду сиёҳии аз тарафи чапи теппа ҳаракаткунанда дар як ҷо истода монд, ба гӯши Мамарачаб садои ғучур-ғучур гапзанӣ расид. Вай як дам нафасашро ба дарун кашида, ин гапзаниро бодикқат шунидан мехост. Аммо гуп-гупи дили ба ҳаяҷономадаи вай аз назди гӯшҳояш дур намешуд ва дар ҳамин ҳолат ҳам ӯ якчанд калима суҳанро базӯр шунида гирифт. Мамарачаб баъд аз ҳамин боварии комил ҳосил кард, ки дар рӯ ба рӯи вай албатта одамони ғайр, одамоне, ки бо нияти сиёҳ омадаанд, истодаанд. Аз паси ҳамин мулоҳиза дарҳол дасти Мамарачаб ба граната дароз шуд... Дастони ангуштонаш дароз-дарози камгӯшти вай ҳанӯз банди гранатаро надошта, се-чор тири ҳарранга аз болои сар ва паҳлӯи вай шуввас зада гузаштанд. Мамарачаб синаашро боз ҷафстар ба замин дода сарашро ба девори окоп панаҳ кард.

Ин тирҳои ҳарранга гумони ўро боз бештар тасдиқ карданд. Дандонҳои ӯ ба ҳамдигар хӯрда ғичиррос мезаданд, ғазаб ҳокими тамоми азму ихтиёри вай гардид. Мамарачаб дар ҳамин ҳолат якбора сарашро аз окоп боло бардошта, саҳт ба пеш чашм дӯхту дасти рости граната доштаашро ба ҳаво бардошта, баъд бо тамоми қувва онро ба дур ғурронд. Худи ҳамон сония ба гирду пеш таркиши саҳт садо дода, оҳанпораҳо хуштак кашида ба ҳаво париданд. Баъд аз таркиш Мамарачаб боз ба нишебии теппа чашм дӯхт. Дар пеши назари ӯ кунда барин сиёҳӣ ба чор-панҷ метр поён ғелида рафт. Аз ин ӯ гӯё ғизои рӯҳӣ гирифт. Вай боз ба гранатаи дуҷум даст дароз карда буд, ки дуртар аз нӯги пой худи вай гранатаи аз пеш партофташуда таркида, аз по то сараш ба хоку дуд ҷӯлид. Аммо Мамарачаб ҳеҷ чизро ҳис ва писанд накарда, кифташро ҷунбонда боз гранатаи дуҷумро ҳаво дод. Пас аз таркиши гранатаи дуҷум ба сари вай чунон тир борид, ки ба вай имкони сар бардоштан намедод. Бо вуҷуди ҳамин Мамарачаб бо дасти чапаш тирдон, бо дасти росташ аз гардани кундоқи автоматаш дошта, аз рост ба чап, баъд аз чап ба рост тир кушод. Боз як гранатаи дигар ба паҳлӯи рости ӯ афтада таркиду ба сӯи вай хоку кулӯхи оҳанпораомехтаро оварда зад. Рӯи рости вай, ки ба кундоқи автомат ҷафс карда шуда буд,

зараре надиду вале дасту ангуштонашро чизе сӯзондагӣ барин шуд.

Мамарачаб дар ҳамин вақт ҳам, ба ҳеч чиз эътибор надода, аз задухӯрди тан ба тан даст намекашид. Вай боз гранатаи сеюмро ба даст гирифта буд, ки аз қафои ӯ, аз гарданаи теппа пулемёти «Максим» ба кор даромад. Мамарачаб, ки ба чашмонаш хун чӯшида, дасту пояш маҷрӯҳ гашта буд, ин пулемётро, ба чӣ фикр рафта, пулемёти душман хаёл карду, ба ақибаш гашта, дасти гранатадоштаашро ба ҳаво бардошт. Дар ҳамин асно Степан ба паҳлӯи вай хазида омада: «Миша! Одамони мо омаданд!» - гӯён дасти гранатадори ӯро маҳкам дошт.

Худи ҳамон шаб, ба тамоми дивизияи полковник Людников маълум шуд, ки қувваҳои пешчанги гитлерчиён ба самти марзаи мудофиавии ӯ, бо қувваи калон зер карда меоянд. Разведкачиёни немисҳо, ки онҳоро Мамарачабу Степан ярадор карда буданд, дар тергав нишон доданд, ки қисмҳои танкӣ ва моторикунонидашудаи онҳо аз субҳи рӯзи дигар дер намонда бояд ба ин ҷо расанд ва хатти мудофиавии нави қисмҳои советиро раҳна карда, ба сарзамини Волга бароянд.

Тамоми шаб дар изтироб гузашт. Дар подразделенияҳо тайёри ба ҷангҳои дар пешистода як дақиқа хомӯш намешуд.

Пагоҳии барвақт самолётҳои душман мавқеи ҷанговарони моро саҳт бомбаборон карданд. Баъд аз ҳуҷуми самолётҳо тўппаронии пеш аз ба ҳамлагузарӣ сар шуд. Снаряду минаҳое, ки гоҳ дар пеш, гоҳ дар қафо, ё аз ду паҳлӯ метаркиданд, ҷангу хоки заминро ба ҳаво бардошта, имкони ҷашм кушода нигоҳ кардан намедоданд. Аз тўппаронии пай дар пай замин меларзиду гулдур-гулдур садо меод. Осмонро тирагӣ фаро мегирифт, бӯи ғализи дуди борут ба димоғ зада, роҳи нафасгириро танг мекард.

Ин сар шудани ҳамлаи немисҳо барои раҳна кардани хатти мудофиаи дивизияи полковник Людников буд. Аз отделения ба взвод, аз взвод ба рота, аз рота ба баталён, аз баталён ба полк ва сонӣ ба дивизия дам ба дам дар бораи вазъияти хатти пешӣ ҷанг, ҳаракату амалиёти душман маълумот меомад.

Ҳамон даме, ки оташи тўпҳои душман ба дарунтари хатти мудофиа нигаронида шуд, аз тарафи чап ва аз рӯ ба рӯи ҳамон теппае, ки шаби гузашта Мамарачаб дар он ҷо дар пост истода буд, гулгулаи мотори танкҳо баланд гардиданд. Онҳо аз

бешазорҳои дур, аз замини гандумзор, аз роҳи машинагард яке аз ақибӣ дигар аввал нуқтаи сиёҳ барин, баъд оҳиста-оҳиста куттӣ барин, сонӣ хонача барин ва дар охир фили хартуми худро рост карда давидагӣ барин, аз мили каме ба ҳаво майлкардашон беист оташ фишонда, чор тарафро бо гулгулаи мотори худ фаро гирифта меомаданд.

Аз байни ҳамин садою гулгулае, ки заминро осмонро фаро гирифта буд, ба гӯш садои баланди аз даҳан ба даҳан гузаштаи тӯпчиёни мо шунида мешуд:

- Нишон фалон, фалон қадар чаптар – ба сӯи танки душман бо снаряди зирехзан оташ!

Баъд аз гулдурросзании тӯпҳои мо пеши роҳи танкҳои душманро чангу ғубори дудомези ғафс фаро мегирифт. Лаҳзае онҳо аз назар ғойб мешуданду вале боз роҳи худро дигар карда, ба пеш зер карда меомаданд. Боз оташ, боз чангу хоки дудомез хаворо пур мекард. Лекин танкҳое, ки дар зирехи худ нишони фашистӣ доштанд, аз пешу қафои ҳамроҳони худ, ки дар ҳар ҷо-ҳар ҷои гандумзор ва роҳҳои машинагард мисли паҳоли оташгирифта месӯхтанд, гузашта, ба пеш меҳазиданд. Аз ҳама аввал ин танкҳо ба сӯи тӯпҳои танкзани ба онҳо амоннадиханда мешитобиданд. Ана он танке, ки аз гандумзор ба тарафи роҳ гузашта буд, ба сӯи тӯпе пеш рафт, ки вай дар канори роҳ, дар миёни ҷўйбори хушк истода оташ мекушояд. Меҳоҳад ҳамин ҳозир ўро ба зери тасмачархҳои худ гирифта маҷақ кунад. Бист метр. Понздаҳ метр. Рост, рӯ ба рӯ омад. Ана паҳлуи худастро ба вай рост гардонд. Ана, ҳозир тӯп ва расчёти ўро мисли наҳанг ба доми худ хоҳад кашид. Садои тӯп ва аз пай вай боз як таркиши гӯшкаркунанда. Ҳалқаи дуди ғафс аввал сафедчатоб ва баъд торафт сип-сиёҳранг гирифта, танку тӯпро аз ҷашм ғойб сохт, вале худӣ ҳамон дам аз оғӯши он ҳалқаи дуду оташ забона заду пас аз вай танки аз қафо оянда ҳам, аспак барин, дар ҷояш ҷарх зада истода монд.

Овози кадом як чанговаре баланд шуд:

- Бале, офарин! Танки дуюмро ҳам зад!

Баробари ин овоз, касе боз фарёд зад:

- Ба муқобили пиёдааскарони душман, оташ!

Боз як садои дигар фармон меод:

- Оташ ба қафои танкҳо, ба сӯи солдатҳои душман, оташ!

Аз паси танкҳои даргирифта, вайроншуда ва танкҳои дар

ҳар ҷо камингирифтаи немисӣ солдатҳои либоси кабудпӯш, ки остинҳояшон барзадагӣ ва ду дасташон ба автоматҳояшон буд, аз як сари палҳои замин то сари дигари вай қатор-қатор саф кашида, бо ғалоғулии бетартиб ба пеш метохтанд ва ҳамин, ки аскарони мо бар зидди онҳо аз тӯпу пулемёту автомат оташ мекушоданд, ҳамон замон қафоники мегурехтанд.

- Ин подаи гӯсолаҳоро бин! – гуфт Сафар, ки ба обу арак гӯтида граната дар даст дандонҳояшро сахт ба ҳам совида, бо шиддат ба пеш нигоҳ мекард.

Аз нав боз як гурӯҳ танкҳо ба пеш хазиданд. Онҳо аз паҳлӯи рости чапи теппай якум, ки онро ҷанговарони Осмухин мудофия мекарданд, гузашта, бевосита ба дарунтари мудофиягоҳи рота зер карда даромаданӣ мешуданд.

Аз траншея ба траншея, аз окоп ба окоп фармоне паҳн шуд, ки ба муқобили танкҳои душман бо гранатаи зиддитанкӣ ва шишаи даргиранда мубориза баранд.

Дар паҳлӯи чап, дар он ҷое, ки бо оташи тӯпи зиддитанкӣ ду танки немис аз кор бароварда шуда буд, болои ҳам се танк пайдо шуд, дар паҳлӯи рост ҳам ду танки дигар ва аз рӯ ба рӯ боз се танки дигар бо оташфишонӣ ба солдатҳои худ роҳ кушода меомаданд. Танки дуҷум, ки аз роҳи паҳлӯи чап пеш мерафт, охир ҳамон тӯпи танкзанро, ки аз ҷӯйбор истода оташфишонӣ мекард, бо тасмачархи рости худ мачақ карда, ба тарафи мавқеаҳои взводи якуми рота роҳ гирифт. Аз рост ҳам ҳамон ду танк бо тӯпу пулемёти худ ба ҷанговарони мо имкони сар бардоштан наметод.

- Ба ҷои ман гузар, - гуфт Сафар ба Дадабой ва худаш дар даст гранатаи зиддитанкӣ хамида-хамида ба паҳлӯи рости теппа давид ва аз гардани теппа синаашро ба замин ҷафскунон ҳафт-ҳашт қадам поёнтар хазиду ба як чуқури, ки онро таркиши бомба қариб ним қад одам кофта буд, даромад.

Вай ба чуқурӣ даромаду ҳамон дақиқа ба доманаи теппа хзида истодаро ба нишон гирифт. Ҳамин, ки танк синаашро ба тарафи шимол гардонда, аз гардиши ҳамвортари теппа пеш рафтани шуд, гранатаи танкзани Сафар ба ҳаво парид ва то мижа задан таркише атрофро ба ларза овард.

Таркиши сахте ҳаворо ба ларза оварда, хоку ҷанги бисёре ба болои Сафар мисли борон мерехт. Вай дар ҳамин ҳолат чашм пӯшида нақшаи нав кашиданӣ шуда буд, ки аз паҳлӯи рости чуқурӣ тасмачархи як танки дигар, як канори девори чуқуриро

пахш карда гузашт. Сафар худашро ба тарафи чапи девори чуқурӣ гирифта, ба вай мисли парвона зич часпид. Тасмачарх қариб ними чуқуриро бо замин ҳамвор карда, бо гурриши зӯр ба теппа баромада рафт.

Сафар чашм кушода чизеро намедид, гӯшҳои вай гуввас мезаданд, сари худро кунда барин вазнин ҳис мекард. Ними танаш дар зери хок монда, пойҳояш аз беҳаракатии хун вичиррос мезад.

Ҷӯро тирандозию оташфишонии тӯпу туфангҳои рафиқони ҳамяроқаш, ураи тавоноии ҷанговарони советӣ баргашта ба ҳуш овард. Вай бо дасташ хоки ба болояш зершударо ба як сӯ кашидани шуда хеле зӯр зад. Ангушту нохунҳояш саҳт ба дард омаданд, дармонаш хушк шуда боз сараш чарх зада беҳол гашт.

Баъд аз барбод рафтани ҳамлаи сеюми худ, немисҳо маҷбур шуданд, ки баргашта дар хурӯҷгоҳҳои мустваққам ҷойгир шуда, «гоҳ-гоҳ» мавқеи ротаи Осмухин ва дигар подразделенияҳо ба зери оташи миномёту пулемёт гиранд.

Ҳамин тавр рӯз ба охир расид. Он маҳалле, ки дирӯз ҳамин вақт хомӯш буд ва ягон овози тир намебаромад, акнун ба ҳатти аз ҳама пештари ҷанг табдил ёфта буд. Ба ҷои чир-чири мӯру малахҳо аз чор тараф садои автоматӣ пулемётҳо баланд мешуд. Тирҳои ҳарранга мисли ситораҳо аз ин сӯ ба он сӯ ва аз он сӯ ба ин сӯ парида, мушакҳои сурху қабуд, зарду сафед чор афрофро равшан мекарданд.

Сафар ба девори окопи худ така карда, аз Дадабой воқеаи Аркадий Косенко ва Қурбонро, ки танки зер кардаомадаро нест карда, худашон ҳалок шуданд, мешунавид.

- Танки фашистон ба ҳамин лаб расида (Дадабой бо дасташ ҷои баромади танкҳо нишон медод), яке-якбора ба рост гардонд. Аркадий ва Қурбон ба дасташон граната гирифта, аз поёнтар ба паҳлӯи чапи танк давиданд. Ҳар дуи онҳо ҳу ана ба ҳамон чуқурӣ расида буданд, ки танк фукашро поён гардонда тӯп холӣ кард. Инро бинед, ки тир рост ба лаби чуқурӣ расид. Қурбон ҷунбида натавонист. Аркадий бошад, аз чуқурӣ хуну хуншор, рост ба сӯи танк калавида-калавида давиду ба шиками вай граната гурронд, сонӣ худаш ҳам афтид.

- Дар кучо гӯрониданд?

- Дар ҳамон чуқурӣ. Ба афти бечора нигоҳ кардем, ба мурда ҳеҷ монанд набуд. Аз майна зада будааст, ҳаромӣ.

- Қурбону Наврӯз чӣ?

- Чи тавре, ки тоҷикон мегӯянд, умри ин хел касон дароз мешавад.

- Илоҳӣ, - гуфт лейтенант риши расидаашро хорида ва Сафарро таклиф кард: - Биё ба заминканат равем, чорта гап ҳаст.

Ҳардуяшон дуқат шуда ба заминкан даромаданд. Дар ин ҷо аз ду тараф, аз замин ду суфаи хоб ва дар мобайн як суфачаи чоркунҷаи баланд, ки вазифаи мизро адо мекард, сохта шуда буд. Дар рӯи суфаи хоб борхалтаҳои кӯҳнаи солдатӣ, шинел ва сумкаи ҳарбӣ, ки аз як канори болояш кутбнамо дошт, мавҷуд буд. Дар рӯи мизи чоркунҷа, ки аз болояш газета паҳн карда шуда буд ва ҳар ҷо-ҳар ҷои хошияҳои онро барои маҳоркакашӣ пора карда гирифта буданд, халтачаи гулдори холӣ меҳобид.

- Чӣ гапҳои нав, Яша? – аз паҳлуи лейтенант Осмухин нишаста пурсид Сафар.

- Сталинградро зеро даст карданӣ, фашисти лаънатӣ, аллакай шаҳрро чор бор саҳт бомбаборон кардааст, - гуфт ӯ бо як алами дарднок.

Сафар хост ахволи оилаи Осмухинро пурсад, вале худӣ ӯ дар ин бора гап сар кард.

- Занам менависад, ки «маслиҳат деҳ, чӣ кор кунам, духтарамонро ба назди онааш ба Ерзовка фиристонам ё не?»

- Ерзовкааш дар кучо?

- Аз Сталинград чил километр дуртар. Деҳаи зоидашудаи худам. Модарам ҳам дар ҳамон ҷо. Намедонам чӣ нависам? Аз афти кор, ман туро ба хонаи худ ба меҳмонӣ набурда, худӣ ҷанг поятро ба он ҷо мерасонад, додар.

- Ҳоло Сталинград кучою немис кучо, рафик лейтенант.

- Албатта, то ба он ҷо расидан бинии фрисло чандин бор ба замин месовему лекин... - лейтенант дигар гап назада хомуш монд.

- Рафик лейтенант, эҳтимол таклифи ман ба Шумо маъқул наояд, лекин гуфта мондан айб надорад, - гӯён Сафар ба ҷавоби Осмухин мунтазир истод.

- Марҳамат, гап зан, агар таклиф маъқул бошад, ҷаро розӣ нашавам.

- Хонаю ҷои моро худӣ Шумо дидед, бо одамони мо дар пеши як дастурхон нишастед, хамаи онҳо Шуморо мисли додари худ қабул карданд, Шумо ҳам аз онҳо миннатдор шудед. Агар ҳақиқатан ба оилаи Шумо дар Сталинград истодан хатарнок бошад, ҳардуямон – Шумо ба занатон, ман – ба деҳаамон мактуб

- Онҳоро дар як ҳоли бад ба санбат фиристоданд. Вай ҳоло зинда будани туро намедонад, мисли мо ба марги ту гирифта ҳам буд. Заб кор кардӣ-дия, даҳбошӣ? – Дадабой ба завқ ба китфи Сафар даст зада монд.

- Худам ҳам ба зинда монданам ҳайронам.

- Хайрият баргашта боз ба ҳуш омадӣ, набошад зинда ба зинда аз болоят боз ҳок мепошиданд.

- Аз отделенияи мо боз чанд кас аз саф баромад?

- Ду кас мурду се кас дар госпитал. Ҳамааш панҷ кас.

- Шаш кас мондем. Чанг бошад, акнун сар шуд.

- Ғам нахӯр, даҳбошӣ, худи немис ҳам онакалонашро дид.

- Рафиқ сержант, - гуфт як чанговар аз қафо омада ва баъд ба тарафи вай рӯй гардонидани Сафар бо лаҳҷаи украинӣ хабар дод, - хӯрок овардам.

Вай чанговари украинӣ Коробко буд, ки пилоткаи калон дар сари хурди вай то гӯшҳояш фаромада буд ва ҳар замон ба акиби сараш меғечид.

- Раҳмат, Коробко, биёр, - ҷавоб дод Сафар аз дасти вай котелокро гирифта. Дигарон чӣ?

- Дигарон ҳам банавбат мехӯранд, котелок намерасад.

- Канӣ, марҳамат, Дадабой.

- Ба завқ, даҳбошӣ, ман баъд мехӯрам.

- Ёхӯ, қайлаи инро бинед, - гуфт Сафар дар равшании мушак ба даруни котелок нигоҳ карда, - фақат равған.

- Имрӯз гӯшти барра, рафиқ сержант – бо мамнуният хабар дод Коробко пилоткаашро дуруст карда.

- Барраи сафед, ё...?

- Не, не, рост меғӯям, Дадабой, - эътироз баён кард Коробко чашмонашро калон кушода, - барраи ҳақиқии думбадор.

- Дар ин ҷо чӣ сӯхбат? – гӯён ногоҳ Осмухин аз болои хоктӯда худаашро ба траншея партофт. Ҳама дар назди вай ҳозир истоданд.

- Салом, рафиқ лейтенант!

- Салом-салом, марди аз он дунё омада. Хӯш, чӣ гап? – пурсид аз Сафар Осмухин.

- Хотирчамъӣ, рафиқ лейтенант.

- Мо бошем, туро дар вақти ҳуҷуми танкҳо гум карда, қариб ба рӯйхати бедаракшудагон дароварда будем.

нависем, занатон муваққатан ба тарафҳои мо рафта зиндагӣ кунад. Боварӣ дорам, ки ҳама ӯро нури дида, тоҷи сар мекунад.

Аз таклифи самимонаи Сафар чехраи парешони Осмухин шукуфон шуд. Ба лаби ӯ ханда давид ва чашмони бодомқавоқи вай ба тарафи Сафар бо миннатдорӣ нигоҳ карданд.

- Раҳмат, додар. Раҳмат. Аввало ин, ки занам дар заводи тракторсозии Сталинград кор мекунад, дар мактубаш менависад, ки ба ҳеҷ кучо нахоҳад рафт. Дуюм, модари кампирро ҳам дар деҳа танҳо партофта рафта хуб нест. Сонӣ, ҳаминро ҳам гуфта монам, ки заминро мегазему роҳи душманро мегирем. Ҳозир чора ҳамин.

- Торикӣ фаромада буд, ки Осмухин аз назди Сафар баромада рафт. Сафар танҳо ба фикру хаёл дода шуд. Ба «тартиби нав»-и фашистон, ки онҳо дар бораи он дод мезаданду шабу рӯз аз самолётҳо варақа мепартофтанд, ҳақорату лаънатҳо мехонд Сафар. Гурезаҳо, ки аз хучуми истилогарон ба ақибгоҳ мекӯчиданд, разведкачии кину азобдодашуда Ҷураев, писараки аз тири лётчики фашист дар сари роҳ ҳалокгардида, ба пеши назари ӯ намоён мешуданд. Баъд командири полки саворагон Балашов, ки кайҳо босмачиёро аз диёри Чӯйбор зада пеш карда буд, ба ёдаш омад. Сафар дар бораи худ фикр мекард: Агар Ҳокимияти Советӣ намеомад, ҳозир тақдири вай чӣ хел мешуд? Албатта, дар даргоҳи кадом як бой батраки мекарду бесавод, нимгуруснаю нимбараҳна мегашт. Фашистон ҳам мехоҳанд одамони советиро ҳамин гуна ғулом гардонанд.

- Аз ин ёдовариҳо якбора аъзои бадани ӯ вачаррос зада рафту худ ба худ гуфт: «Не, ҳаргиз ин тавр нахоҳад шуд!»

Сафар халтачаи гулдӯзиро аз рӯи миз ба дасташ гирифт. «Барои хотираи нек аз Вера ба Аркадий» навишта шуда буд.

- Косенкой хоксори меҳрубон! – аз фикр гузаронд Сафар, - Бо чӣ орзую умедҳо зани ту инро навишта, чӣ қадар ашки алам рехта бошад! Дигар ту дар сафи мо нестӣ. Вера ҳоло аз ҳалокати ту беҳабар аст. Кӣ медонад, эҳтимол ҳуди Вера ҳам ҳозир зинда набудагист. Аз бомба ва ё аз ҳамлаи танки фашистон гурехта, дар роҳ ё дар пеши остонаи хонааш ба марги бемаҳал гирифтор шуда бошад ҳам, аҷаб нест. Ин аст «тартиби нав», ки фашизм мехоҳад дар рӯи замин ҷорӣ созад!

- Сафар пилсӯзи аз снаряд сохташударо, ки ба ҷои пилта як порча шинел месӯхт, даргиронд.

Вай як саҳифа коғазро аз сумкааш гирифта ба паси миз нишасту ба навиштан сар кард.

«Салом, ҳамшаҳрӣ ва дӯстам Мамараҷаб! Ташаккур ба ту. Гумон мекунам, акнун ту хуб фаҳмидӣ, ки мо барои чӣ мечангему ба муҳофизати чӣ ба даст яроқ гирифтаем. Инро ту дар аснои иҷрои супориши ҷангӣ – посбонии шабона бо амалиёти шуҷоатмандонаи худ исбот намудӣ. Командири рота лейтенант Осмухин туро ба мукофоти ҳукуматӣ пешниҳод кард. Муборакбодии маро қабул фармо, рафиқ ва дӯсти ҳамяроқам!

Мо тамоми рӯз бар зидди фашистон ҷангидем ва чандин ҳамлаҳои ӯро зада баргардонидем. Ҳозир шаби торик. Саҳарӣ боз ба ҷанг. Хулоса, тирҳо дар тирдону ангушти шаҳодатамон дар куланги яроқ. Хомӯшии чандинрӯза, ки қариб ҳамаро дилгир карда буд, ба охир расид. Акнун боз навбати аз душмани ҳаромӣ саҳт қасос гирифтани омад.

Ба мо аз саломатии худ навис. Ҳама туро салом меғӯянд. Зудтар сихат шудани ту орзуи ҳамаи мо.

Дӯсти ту, Сафар».

Пурсиш ва супориш

1. Дар бораи Фотех Ниёзӣ илова ба он чизе, ки дар китоб дода шудааст, боз чӣ медонед? Оё қиссаи «Димаи диловар»-ро хондаед?
2. Мазмуни «Корнамои Мамараҷаб»-ро нақл кунед.
3. Аз қисса кадом лаҳзаҳо ба шумо бештар маъқул шуданд ва чаро?
4. Андешаатонро дар бораи марги писарбачаи 10-сола баён кунед.
5. Мамараҷаб чӣ корнамоӣ нишон дод?
6. Нозирӣ камаровӣ кадом суруди халқиро хонд? Магар дар рӯзҳои ҷанг суруд хондан кори нағз аст?
7. Аввал пойтахти Тоҷикистон Сталинобод буд ва баъд номаи ба Душанбе иваз шуд. Ин тағйирот дар кадом сол ба амал омад?
8. Дар ҳамин қисмат дӯстии байни халқҳои рус, тоҷик, украин инъикос ёфтааст. Ҳамин дӯстиро адиб дар симои кадом нақшҳо ифода кардааст?
9. Дӯст ва ҳамшаҳри Мамараҷаб кӣ буд? Ӯ чӣ унвони ҳарбӣ дошт?
10. Ба андешаи шумо Мамараҷабу дӯстонаш ба чӣ мақсад мечангиданд? Андешаатонро хаттӣ нависед.

МИРСАИД МИРШАКАР (1912-1993)

«Ман дар Боми Чаҳон ба дунё омадам. Боми Чаҳон! Ҳангоме ки мо ин суҳанро ба забон мегирем, кадом як Боми афсонавиरो дар назар надорем. Оре, Боми Чаҳони ҳақиқӣ вучуд дорад, он на дар паси кӯҳи Қоф, балки дар Тоҷикистони соҳибистиклол аст. Дар ҳудуди Вилояти Автономии Бадахшони Кӯҳӣ– Помир дохил мешавад. Дар он ҷо одамон дар баландии то 3000 метр нисбат ба сатҳи баҳр зиндагӣ мекунанд. Аз қадимулайём Помирро Боми Чаҳон меномиданд. Дар бораи Помир китоби бисёре навишта шудааст.

Ман ҳам хостам ватани худ – Боми Чаҳонро васф намоям.

Достонҳои «Қишлоқи тиллоӣ», «Ленин дар Помир», «Мо аз Помир омадем», «Калиди бахт», «Одамон аз Боми Чаҳон», «Панҷи ноором», «Ишқи духтари кӯҳсор» ба рӯзгори мардуми Помир баҳшида шудаанд.

Вақте ки ман 16 сола шудам, маро дар қатори дигарон ба шаҳри Душанбе, ба хондан фиристоданд. Тирамоҳи соли 1928 зиёда аз 30 нафар ҷавонон, чун рӯдҳои кӯҳӣ аз баландӣ ба поён фаромада, бо роҳҳои вайрону нимвайрон ба шаҳри ҷавон, Душанбе омадем. Он вақт ин масофа як моҳ вақти моро гирифт. Ҳоло ин масофаро бо самолёт метавон дар 40-50 дақиқа тай намуд.

Баъд хондаму хондам. Дар сохтмонҳои азими ҷумҳурӣ иштирок кардам. Он вақт шаҳри Душанбе хурдакак буд. Имрӯз бинед, ба як шаҳри бузург, ба як гулистону боғшаҳр табдил ёфтааст. Ман ҳам то тавонистам дар ободӣ ва шукуфоии пойтахтам меҳнат кардам, сахм гузоштам.

Фарзандони азизам, шумо ҳам нағз хонеду меҳнат кунед. Танҳо бо меҳнати ҳалол шахс обрӯ ва мақому манзалат меёбад. Дигар, пирон, калонсолонро эҳтиром намоед, то ки оянда ба қадри шумо низ бирасанд».

Устод Мирсаид Миршакар соли 1993 дар шаҳри Душанбе вафот кард, аммо асарҳои эҷодкардааш номи ӯро зиндаю ҷовид нигоҳ хоҳанд дошт. Ҳоло ду пораро аз дostonҳои «Панҷи ноором» ва «Ленин дар Помир» бароятон пешкаш хоҳем кард.

ПАНҶИ НООРОМ

(ОҒОЗИ ДОСТОН)

Духтарони Дарвоз

Мевазад боди тозаву форам,
Барги гулҳо ба чунбишанд аз он.
Мешавад паҳн дар фазо ҳар дам,
Ин суруди қадими кӯҳистон:

«Рӯзу шаб рӯди Панҷи ноором,
Мезанад доду мезанад фарёд.
Меравад худсарона,

лекин ром

Ҳеҷ касро намешавад.

Ҳайҳот!

Кӯҳи хоро, нигар, ки уштурвор
Бар сари ганҷҳо намуда хоб.
Ҳеҷ гоҳе намешавад бедор,
Ӯ зи фарёди Панҷи заррин-об...»¹

Ману сарҳадчии диловари халқ,
Лаб-лаби Панҷ бо суруди баҳор
Роҳ рафтему Офтоб аз Шарқ,
Гашт рахшанда бар сари кӯҳсор.
Бар сари кӯҳ ситода машғал-сон,
Деҳахоро намуд рахшанда.
Гӯиё, ки ба ҷониби моён
Менамояд табассуму ханда.
Мо нишастем назди як чашма,

Дастҳоро намуда коса, аз он
Об хӯрдем пас харисона.
Об не, балки буд роҳати чон.
Сумкахоро ба зери сар монда,
Дам гирифта, вале намехуфтем.
Бо муҳаббат махорка² печонда,
Саргузашту хикоя мегуфтем.

ЛЕНИН ДАР ПОМИР (фасли нахуст)

Не хурӯсе ҷеғ зад шаб, бемаҳал,
Не ситора бар замин афтида буд,
Не ба боми хонае ҷугзе нишаст,
Не касе дар хоб море дида буд.
Сол, аммо соли ноором буд,
Кори мардум бесару анҷом буд.

Рахгузарҳову мусофирҳои рах
Паҳн мекарданд ҳар гуна хабар.
Хурдакак будем, аммо кунҷков,
Гӯш медедем бар ҳар рахгузар.

Вақти бозӣ буд магар? Не! Хостем
Бохабар бошем аз ҳар «нек»-у «бад»,
Маънии «тақдири бад»-ро хостем
Бишназем аз нобаладҳо ё балад³.

Хурдакак будем, лекин хостем
Бохабар бошем аз «кори ҷаҳон».
Коргарбачча, ки Даврон ном дошт,
Бар сари мо, кунҷковон, буд калон.
Бо падар дар шаҳр рафта борҳо
Ҳар касеро мардикорӣ кардааст.
Синну солаш хурд, аммо аллакай
Зарби ҷӯби бандагиро хӯрдааст.
Хурд бошад ҳам, вале фаҳмида буд
Се суханро:

«шаҳр»,

«меҳнат»,

бандагӣ».

Пас, камаш се бор аз мо бештар
Ошно вай бо тариқи зиндагӣ.
Шаҳрдида, зиндагониро зи мо,
Хубтар, бисёртар дониста буд.
Ҳар чиро, ки мешунид ӯ аз падар,
Омада бар мо ҳикоят менамуд.

Раҳгузарҳою мусофирҳои раҳ
Паҳн мекарданд ҳар гуна хабар.
Мардуми деҳ-марду зан, пиру ҷавон
Гӯш медоданд бар ҳар раҳгузар.
Он яке мегуфт:
«Гӯё дар ҷаҳон,
Қуввае нав – «Болшевой» пайдо
шудааст».⁴

Дигаре мегуфт:
«Оре, Болшевой» -
Одам асту номи вай Ленин⁵ будаст.
Ӯ худаш рус асту мехоҳад диҳад
Подшоҳи русро, инак, ҷазо:
Дасти ӯро баста тахташ бишканад.
Бо замин яксон намояд тоҷро.
Дар Петербурге, ки ҳар майдони ӯ
Аз диёри мо васею паҳнтар,
Дар Петербурге, ки ҳар як хонааш
Мебарад, гӯянд, то сесад нафар,
Давлати шоҳ аст дар зери хатар!...»

«... Бесабаб не ин хабарҳо! «Большевой»
Зидди шоҳи рус исён кардааст!»
Омад он соат, - бигуфто дигаре: -
«Давлати пурзӯри шаҳ ёбад шикаст!»

Қозии қишлоқи мо ногаҳ шабе
Мезанад фарёд, ки:
“Эй аҳли дин!
Хоб дидам, «Болшевой» бо лашкараш
Ҳамла овардаст бар Шугнонзамин.

Алғараз, дар хобу дар бедориаш
Халқ машғули сиёсат гашта буд.

Буд равшан, ки ягон гап мешавад,
 Оташ, охир, гар набошад, нест дуд.
 Буд равшан ҳаст оташ!
 Лекин он –
 «Дар кучо ҳасту кӣ шуд ҳезумкашаш?
 Хонаи кӣ – дӯстон ё душманон
 Гарму равшан мешавад аз шӯълааш?»
 Дар дили ҳар кас саволи бешумор
 Вақти хобу вақти роҳат, вақти кор
 Фикр мекарданд, медиданд фол
 Одамони оддии кӯҳсор.
 Бо ҳамин раҳ бар саволи бешумор
 Чустучӯ мекард ҳар як кас ҷавоб.
 Байни мардум боз як тозахабар
 Паҳн шуд, ки:
 «Дар Петербург инқилоб!»
 Гӯиё, ки гург дар байни рама
 Гашта пайдо! –
 Шӯру ғавғо шуд баланд.
 «Инқилоб, исён⁶ ба зидди шоҳи рус
 Бо туфангу досу бо путку каланд!»
 Он касе, ки ин хабарро паҳн кард,
 Ҳабс шуд.
 Он рӯз дар ҳавлии худ
 Карда моро чамъ, Даврон инчунин
 Саргузашти он ҷавонро гуфта буд:
 Ман шунидам, одами бечора ўст,
 Хоксору зиндадил, синнаш ҷавон.
 Бо забони нарму гарму форамаш
 Гуфтугӯ мекард бо бечорагон.
 Ў худаш аз шаҳри Хоруғ будааст,
 Рафта дар мулки Хучанду дуртар,
 Дар заводу фабрика, дар конҳо
 Кор мекардаст, марди коргар.
 Дар ғарибӣ гашта-гашта омадаст
 Ў ба назди баччагонаш,
 Ногаҳон –
 Ҳабс шуд,
 Ў дузд не, ҷаллод не!

«Болшевой»-ро ёвару ёрирасон
Қисматашро мӯҳри қозӣ ҳал намуд:
Зинда гӯронанд он бечораро.
Бойхою пирҳо⁸ розӣ шуданд
Бар чунин як ҳукми он гурги дупо.

Дахшатовар буд чунин соат, вале
Кард вай бедор мардумро зи хоб.
Бар саволи ҳеш дар он тирарӯз
Ёфт мардум пурраву равшан ҷавоб.
Дид бо ҷашми тари худ ҳар яке,
Ки дар он соат барои «Болшевой»
Камбағалҳо ашки худ мерехтанд,
Лек хандиданд пиру миру бой.
Маънии бисёрии «Ленин», «Болшевой»
Ғашт равшан дар дили бечорагон,
Ҳар кӣ шуд бедор, ёру ҳешро
Мекунад бедор аз хоби гарон.
Рафт он фурсат, ки бо завқи калон
Гӯш медедем бар афсонаҳо,
Баҳри мо Даврон ҳикоят менамуд.

Инчунин пурвахму мудҳиш қиссаҳо
Гӯш медедему мепиндоштем:
Бачча мо не, Ҳар яке марди калон,
Ақли мо ҳам, гӯиё, ки мефузуд.
Маънии шодию ғам ҳам шуд аён...

КАМБАҒАЛ

Мӯйсафеде буд дар қишлоқи мо,
Синну солаш бештар аз шаст буд.
Рӯзу шаб дар хонаи боёни дех
Нимсеру гушна меҳнат менамуд.
Номи ӯ аслан Атобек будааст.
Қозие, ки вай ба ӯ мекард кор
«Бек» лозим нест, бар ту бас «Ато»!
Гуфта номашро намудааст ихтисор.
Ғашт воқиф чун аз ин кирдори вай,
Завқ карда мирҳазори он диёр,

«А» барои ту чӣ лозим, «То» бас аст!»
 Гуфта номашро намудаст ихтисор.
 Хандаовар ин суханҳо, лек То:
 «Майлатон, - гуфтаст, - як номи дигар
 Низ дорам –
 Камбағал, - он номи ман,
 Ё ба ман мерос мондаст аз падар,
 Камбағал!
 Ин номи моро ҳеч кас
 Нест қодир, ки намояд ихтисор!
 Бо ҳамин як номи меросӣ маро
 Мешиносанд одамони ҳар диёр...»

Калимаю ибораҳои тоза

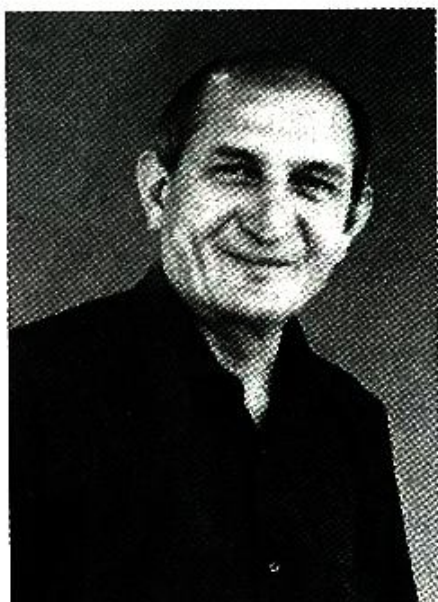
1. **Панчи заррин**-об-зар маъдани сурх, зард буда қиммату арзиши зиёд дорад. Оби дарёи Панҷ ҳам зарду сурхчатоб аст. Боз садҳо гектар даштҳои лабташнаро обёрӣ мекунад ва мисли зар арзиши бебаҳо дорад.
2. **Маҳорка** – тамоку, маводи сигор.
3. **Нобаладҳо** – ашхоси ноогоҳ, беҳабар ё огоҳу боҳабар, роҳнамо.
4. **Болшевоӣ** – намояндагон ё аъзоёни нахустини Ҳизбҳои Коммунистӣро болшевикон мегуфтанд.
5. **В.И.Ленин** – роҳбари Ҳизби Коммунистӣ (1870-1924).
6. **Исён** – шӯриш, балво
7. **Пирҳои мулк** – қозӣ ва дигар рӯҳониён.

Пурсиш ва супориш

1. *Ҳамин байтро шарҳ диҳед:*
*Кӯҳи хоро нигар, ки уштурсор,
 Бар сари ганҷҳо намуда хоб.*
2. *Чаро сарҳадчиён хоб намекарданд?*
3. *Шоир хурсанд аст, ки хурӯс бемаҳал садо накардааст, ситора ба замин наафтаидааст ва ҷугз нахондааст. Чаро хурсанд аст? Хондани онҳо, садо кардани онҳо чӣ хосият дорад?*
4. *Дар бораи Даврон нақл кунед. Калимаҳои «шаҳр», «меҳнат» ва «бандагӣ»-ро маънидод намоед.*
5. *Дар бораи болшевикон ва Ленин ва қору амали онҳо аз волидайнатон пурсед.*

6. Чаро қозӣ аз омадани «Болшевой» ва Ленин дар тарсу ҳарос буд?
7. Чӣ хел мӯҳри қозӣ он ҷавонро зинда дар гӯр кард?
8. Пирҳои мулк чӣ сирру асрор доштанд ва чӣ хел сиррашон ошкор шуд?
9. Ба чӣ мақсад номи Атобекро ихтисор карданд?
10. Боз Атобек чӣ ном дошт ва чаро ин номро аз падар мерос гирифтааст?
11. Муносибати адиб бо халқи рус чӣ хел нишон дода шудааст?
12. Имрӯз муносибати мо ба халқҳои Руссия чӣ хел аст? Ба халқи тоҷик чӣ гуна ёрӣ мерасонад?

ГУЛНАЗАР КЕЛДӢ
(соли таваллуд 1945)

«Ҳар як асар барои офарандаш мисли фарзанди ҷигарбанд азиз аст. Зеро он дар натиҷаи ранҷ кашиданҳо, бедорхобии шабҳо, кам кардани нури чашми бино эҷод мешавад».

Ба ҳамин маънӣ Иқбол мегӯяд:

*Барги гул рангин зи мазмуни ман аст,
Мисраи ман, қатраи хуни ман аст.*

Боз, иншои «Суруди миллӣ»-ро гӯед! Ин суруд бароям аз фарзандам ҳам азизтар, волотар, муқаддастар мебошад. Чунки ин суруди Тоҷикистони соҳибистиклол, суруди тоҷики тоҷдор, тоҷики кӯҳантаъриху бофарҳанг аст. Ин пайки шодист, ки аз қалби миллионҳо мардуми тоҷик бурун ояд ва садо овозаш ба дунё танин андозад.

Вақте ки шумо, фарзандонам, «Суруди миллӣ»-ро зам-зама мекунед, ман ҳам бо шумо ҳамсадо мешавам, ман ҳам дар осмони беғубори Тоҷикистони азиз чун шоҳин бо шумо бол мезанаму бол мезанам ва шодам, ки ман онро эҷод кардам, ин бахт насибам гардид.

Азизонам! Дар бисёр ҷамъомадҳо, маросимҳо бисёр касон, аз он ҷумла толибилмон аз ман мепурсанд: «Устод Гулназар, «Суруди миллӣ» чӣ хел ба вучуд омад?»

Бале, азизонам, ҳар як асар таърихе дорад. «Суруди миллӣ» ҳам.

Ёд дорам, ки 9-уми сентябри соли 1991 буду тирамоҳи зарринқабо бо тамоми шахомату бузургияш давр меронд. Ана

дар ҳамин фасли тиллоранг халқи тоҷик парчами истиқлолро баланд афрохт, истиқлолият ба даст овард. Дар диёри тоҷикон субҳи шодӣ дамид. Аз ин пайки шодӣ ман дар курта намеғунҷидам.

Роҳбарияти Тоҷикистони соҳибистиклол пас аз ин барои эҷоди «Суруди миллӣ» озмун эълон кард. Ман ҳам миён бастам. Пеш аз иншои он, бори дигар таърихи гузаштаю имрӯзаи халқи азизамро омӯхтам. Панди бузургони миллатам: «Гуфтори нек, рафтори нек, кирдори нек»-ро барои хеш раҳнамо сохтам. Ҳамин тавр, қалам ба даст гирифтаму «Суруди миллӣ»-ро эҷод кардам. Ҳар як калима ва ҳар як мисраи шеъраро садҳо бор тағйир додам, ислоҳ намудам. Ниҳоят «Суруди миллӣ» болои қоғаз омад. Аммо азизонам, ман ҳаргиз бовар надоштам, ки дар байни ин қадар адибони тавонои миллат суруди ман дастболо мешаваду он «Суруди миллӣ»-и халқи бузургворам мегардад. Оре, мурғи Ҳумо гӯё болои сарам парвоз карду бахт ба рӯям хандид ва ман ба мурод расидам.

Шогирдони азиз, ба кадом нияту орзу иншо намудани «Суруди миллӣ»-амро баъдтар дар як рӯбоям ин тавр ба қалам додам:

*Эй халқи азизи ман, саломат бошӣ,
Парвардаи номусу шарофат бошӣ.
Аз ҷон гуфтам «Суруди миллӣ»-и туро,
То ҷӯр ба ҳам бошиву Миллат бошӣ!»*

Дар домани кӯҳҳои сарбафалак, дар соҳили дарёи пуртуғёни Зарафшон деҳаи хушманзараи Дардар чой чойгир аст, ки бачагии шоири халқии Тоҷикистон Гулназар он ҷо гузаштааст. Падару модари деҳқонаш саводи қазой надоштанд, аммо бисёр шеърро масалҳои халқиву китобиро медонистанд ва дар ҳар лаҳзаи муносиб аз онҳо истифода мекарданд.

Гулназари наврас аз пайи мол, барои чамъ кардани алаф ё барои сайругашт бо бачагони ҳамсолуш ҳама роҳу пайраҳҳои кӯҳҳои атрофи деҳашонро давр задааст, ҳар сангу ҳар бутта, ҳар чашмаву сойро ӯ медонист, ҳар паррандаи хушхонро аз садояш аниқу дақиқ мешинохт. Вай ошиқи зебоҳои зодгоҳаш буд ва шеърҳои аввалинашро низ дар васфи деҳи зебоаш сурудааст:

*Дар бари кӯҳ аст деҳи Дардарам
Ҳамчу лаъли пур аз шаҳду шакар.
Ҷӯй онро кӯҳ дар каф дошта,
«Марҳамат» гӯяд ба ҳар як раҳгузар.*

Муҳаббат ба ҳар гиёҳ, ҳар ниҳол, ба ҳар дараву такоб оҳиста-оҳиста ба муҳаббати бузург табдил ёфт.

Вақте ки ӯ ба Душанбе барои идомаи таҳсил омад, дарёфт, ки муҳаббати бузург низ ҳаст, ки одами комил аз он фориф буда наметавонад. Донист, ки ба чуз меҳри деҳаи Дардар, меҳри бепоёне низ ҳаст, ки он ба Ватани азиз тааллуқ дорад. Шеърҳои шогирдонаш ва баъдтар сурудҳои баркамолаш, ки дар маҷмӯаҳои «Расми сарбозӣ», «Нардбон», «Дастархон», «Лангар», «Пайи дарё», «Ҷасли оғоз» ва даҳҳо номгӯи дигар ба табъ расидаанд, аз меҳри Ватан ва модар саршоранд. Инсонҳоро ба покӣ, меҳнатдӯстӣ, хештаншиносӣ ва ифтихори миллӣ ҳидоят мекунанд.

Ҳамин меҳру муҳаббати беиддао сабаб гардид, ки Гулназар Келдӣ дар озмун дастболо бигардад. Оре, имрӯз «Суруди миллӣ»-и Тоҷикистони соҳибистиклодро аз хурд то калон, аз пир то ҷавон тараннум мекунанд ва ифтихор доранд.

Шоистаи гуфтан аст, ки «Суруди миллӣ» орзуи умеди ҳазорсолаи миллати моро ифода мекунад:

*Зи дурии замонаҳо расидаем,
Ба зерӣ парчами ту саф кашидаем,
кашидаем.*

Ин суруд соҳибватанонро ба муттаҳидию ягонагӣ ҳидоят менамояд. Ватан мисли баҳор ҳамеша шукуфост. Барои ободӣ ва беҳазонии кишвар ва саодати мардум ҷоннисор бояд шуд, бовафо бояд буд:

*Ҳазон намерасад ба навбахори ту,
Ки мазраи вафо бувад канори ту.*

Хонандагони азиз, акнун навбати он расид, то шумо бо ҳам «Суруди миллӣ»-ро тараннум намоед. Гузашта аз ин, мазмун ва моҳияти ҳар як мисраи онро маънидод кунед.

Боз аз эҷодиёти шоири ширинкалом Гулназар чанд рубоиро пешкаш менамоем. Ин дастагулҳои тару тозаро хонед ва ҳаловат баред.

РУБОИЁТ

1. Ширинии ҳарфи даҳанам, ҷон Ватанам,
Атри нафаси ҳар суҳанам, ҷон Ватанам.
Номи ту бас аст дар радифи шеърнам,
То пеши фалак ноз кунам, ҷон Ватанам!
2. Аз оташи ҷони ту гуфтам, гуфтам,
Аз сӯзи ниҳони ту гуфтам, гуфтам.
Мӯи сари ман ҷомаи пирӣ пӯшид,
Аз ишқи ҷавонии ту гуфтам, гуфтам.
3. Эй суруди садои ман, ту овозам дех,
Болу пари ман биёру парвозам дех.
Тоҷикаму тоҷи кас набошад ҳавасам,
Оне, ки рабудаи зи ман бозам дех.
4. Заррин нашавад зиндагӣ аз зар, хуш дор!
Ширин нашавад зи шаҳду шакар, хуш дор!
Сад дар бувадат хона агар суде нест,
Олам ду дар аст, эй бародар, хуш дор!
5. Худро чу суҳан ҳама расо бояд кард,
Чун оина хизмати сафо бояд кард.
Хоҳӣ, ки Сикандари замонат хонанд,
Саде ба раҳи нафс ба по бояд кард.
6. Пинҳони ман аз аёни ту хуштар,
Хомӯшии ман аз баёни ту хуштар.
Фарёди баланду химмати паст чӣ суд?
Эҳсонии ман аз онӣ ту хуштар.
7. Ғамҳои ту хӯрдаам, аҷаб беҳуда
Дар ёди ту мурдаам, аҷаб беҳуда.
Чун шӯри Заравшону Бухорои хамӯш
Ҳасрат ба ту бурдаам, аҷаб беҳуда.

8. Лоик! Лоик! Нумӯи миллат боқист,
Мастии ту дар сабӯи миллат боқист.
Аз гӯши гарони нокасон боке нест,
Фарёди ту дар гулӯи миллат боқист.
9. Ин булҳавасон зиндаву ошиқ мурда,
Имонҳасакон зиндаву содиқ мурда.
Нафрин ба ачал, ки бо бадон кораш нест,
Ту зиндаву ӯ зиндаву Лоик мурда.
10. Номи туву номи ман намонад, эй дӯст,
Ҳаёти ману туро кӣ хонад, эй дӯст.
Ту шоири халқиву манам шоири халқ,
Як мисраи мо касе надонад, эй дӯст.
11. Дил меҳри туро ба ҷон харад, ҷон Ватанам!
Чун тӯша ба фардо бубарад, ҷон Ватанам!
Бо ту нафасе агар маро хуш бигузашт,
Умри ту хуш гузарад, ҷон Ватанам!
12. Ошиқ ба ҳаваси марғзорони туам,
Лабташнаи оби чашмасорони туам.
Аз чак-чаки борони зимистон хаста,
Мушток ба борони баҳорони туам.
13. Боист зи санг лаъли худ биситонӣ,
Аз шоҳи умед бори худ бифшонӣ.
Нанг аст, ки қосаи гадоӣ бикунӣ,
Як умр ту тоҷи шарафи Сомонӣ.
14. Он, ки зи шараф тоқ кунад миллатро,
Шармандаи офоқ кунад миллатро.
Бингар ба кучо расид кори ману ту –
Оқипадаре оқ кунад миллатро.

Пурсиш ва сунориш

1. Рубоии дуҷум ба рубоии якум аз лиҳози мазмун чӣ муносибат дорад?

2. Дар рубоии дуҷум мисраи сеюм: «Мӯи сари ман ҷомаи тирӣ нӯшид» ба кадом маъно омадааст? Шарҳ диҳед.
3. Дар рубоии сеюм шоир ба кадом масъала ишорат кардааст?
4. Дар рубоии чорум шоир мегӯяд, ки аз зар заррин намешавад зиндагӣ, чаро? Рубоиро таҳлил намоед.
5. Дар рубоии панҷум Сикандар ва сади Сикандарӣ омадааст. Ин вожаҳо ба кадом маъно омадаанд? Сад ба нафе чӣ муносибат дорад?
6. Гулназар Келдӣ дар рубоии шашум дар мисраи охир: «Эҳсони ман аз они ту хуштар» чӣ гуфтан мехоҳад?
7. Рубоиёти 8 ва 9 –ро аз ёд кунед. Оё аз эҷодиёти Лоиқ Шералӣ ягон шеър ҳифз кардаед?
8. Гулназар чаро Лоиқро ситоиш кардааст? Ёро нумӯи миллат гуфтааст? Суханаи чӣ маънӣ дорад? Ба ҷойи нумӯ боз кадом калимаро метавон истифода бурд?
9. Шоир дар рубоии 10-ум дӯсти шоираиро мазаммат намудааст. Суханони шоирро шарҳ диҳед. Чаро мардум як мисраи шеъри чунин шоирони бузурги халқиро намедонанд?

АБДУМАЛИК БАҲОРӢ (соли таваллуд 1927)

«Ман баробари адабиёти бадеӣ аз хурдӣ муסיқиро дӯст медоштам, дутору гижжаку дойра менавохтам. Орзуям, композитор шудан буд. Бо хамин мақсад, баробари мақтаби миёна дар омӯзишгоҳи муסיқӣ низ таҳсили илм мекардам, ҳатто узви оркестри симфонӣ будам.

Вале соли 1941 Ҷанги Бузурги Ватанӣ сар шуду роҳи ҳаёти аксарияти наврасон низ тағйир ёфт. Омӯзишгоҳи муסיқӣ баста шуд, бинои мактабамонро ба госпитал доданд. Ман, ки ҳанӯз синфи ҳаштумро ба охир нарасонида будам, ба курси ҳаштмоҳаи муаллимтайёркунӣ даромадам ва баъди он ба институти педагогӣ.

Адабиёти бадеӣ ба илми муסיқӣ аз чанд ҷиҳат монанд аст. Ҳардуяш ҳам образ меофарад ва эҳсосоти инсонро ифода мекунад. Ба мутолиаи адабиёти бадеӣ ман аз бачагӣ шавқ пайдо карда будам. Ҳафтае як бор ба китобхонаи шаҳрӣ рафта, китоб мегирифтам. Кор ба дараҷае расид, ки раҳми модарам омада гуфт: «Писарам, ин қадар шабу рӯз сил шуда китоб нахон. Рав, ту ҳам дигар бачаҳо барин дар кӯча бозӣ карда биё».

Агар аз наشري шеъри нахустинам (соли 1945) ҳисоб кунем, ман зиёда аз 62 сол аст, ки бо кори эҷодӣ машғулам. Дар ин муддат чандин асар навиштам ва чандин китоби нависандагони русро ба забони тоҷикӣ тарҷума кардам. Як қатор драмаҳои навиштаи ман дар сахнаи театрҳо ва телевизиони Тоҷикистон намоиш дода шуданд. Азҷумла, повестҳои «Гирдоб», «Модархонд», «Ду моҳи пурмағал», «Қаймоқи гирди коса»,

«Чабрдида» ва қиссаю ҳикояҳои фантастикӣ: «Чуръати доктор Мансур», «Занбӯри айнақдор», «Аҷоиботи Нодар», «Сунбула», ки ин жанр дар адабиёти тоҷик падидаи нав аст, иншо кардам. Дар тӯли ин солҳо шеърҳои зиёдам, манзумаю дostonҳоям нашр шуданд.

Нависандагӣ кори масъулиятнок ва пурмашаққат аст. Барои иншои китоб бисёр доништан ва заҳмат кашидан лозим. Аз асари бадеӣ хонанда бояд ҳам лаззат бараду ҳам дарс омӯзад, ба саволҳои бисёре, ки дар майнааш пайдо мешавад, ҷавоб гирад. Аз ин рӯ, ман ҳар боре, ки қалам ба даст мегирам, худро аз нав шогирд ҳис мекунам».

Ҳоло адиб ба кори эҷодӣ машғул аст. Чун муште аз хирвор, бароятон пораеро аз қиссаи «Ду моҳи пурмағал» пешкаш менамоем.

ҚИССАИ АЛИҶОНУ АЗИЗ (порчае аз повести «Ду моҳи пурмағал»)

Дарё мегуфтааст, ки оббозҳо аз они худам, онҳоро кай хоҳам, фуру мебарам. Лекин ман бояд аввал он шиноваронро дам кашам, ки дер-дер ва боэҳтиёт ба оғӯшам медароянд. Бинобар ҳамин, алалхусус бачаҳо ба дарё наздик нашаванд, ки чони ҷавони худро барбод медиҳанд. Фочиаҳое, ки ҳар сол тобистон аз Сумичак сар карда то Ёва рӯй медиҳанд, магар дарси ибрат нестанд? Ба дарё шак овардану ҳазл кардан камоли нодонист. Охир онро беасос рӯди Сир наномидаанд!

Мо бо ҳамин мазмун аз падару модарамон бисёр панду насиҳат мешунидем. Вале ҳамин, ки имконият пайдо шуд, ҷойи бозии мо боз лаби дарё буд. Баъзан ба он ҷо баъди дарс рост аз мактаб мерафтем. Сонӣ ба ҳавлӣ дер бармегаштему консултатсия, кружок, ё ҷамъомади пионериро баҳона мекардем. Бо вучуди ин рӯю гардани аз таъсири обу Офтоб мис барин дурахшон ва тафсидаи мо гувоҳи ҳол буд. Падару модарон боз мағал мебардоштанд, танбеҳ медоданд ва таҳдиди онҳо ниҳоятш ба насиҳатҳои обшуста анҷом меёфт.

Аслашро гӯед, онҳо аз ману Азиз беҳуда ин қадар ҳавотир мешаванд. Охир худи мо ҳам ақлу фаросат дорем, кӯдак нестем. Имсол синфи панҷумро тамом мекунем. Наход, мо дидаю

дониста худро ба чанголи ачал супорем? Аз ҷиҳати шиноварӣ бошад, кам ҳамсинфоне ёфт мешаванд, ки ба мо баробар оянд. Ману Азиз ҳам қулочкаш шино мекунему ҳам «говянда». Баъзан бо тахтапушт рӯи об «мурдаи қоқ» шуда мехобем. Бозии «мегурезам-медорам» сар шавад-ку, ҳеҷ кас ба мо расида наметавонанд. Чунон ғўттаҳо мезанем, чунон моҳӣ барин печутоб мехӯрем, ки доштанашон амри маҳол аст.

Ғайр аз ин, мо дар дарёи калон не, балки аксар вақт дар дарёча оббозӣ мекунем. Аз Сир шохобе ҷудо шуда, як қитъаи калони замини киштро давр зада мегузарад. Ана ҳамон шохобро дарёча, ё худ рӯди Арал меноманд. Ҷараёни рӯди Арал нисбатан ором аст. Тағаш реғи тоза, обаш аз сари сина баланд нест. Одам лилипут барин қадпаст бошад, ғўтиданаҳам ҳам, албатта, мумкин. Аммо ману Азиз аз ҷинси он паканачаҳои ношуд не. Мо, хайрият, бачаҳои болобаланди чор кас медидагӣ.

Ману Азизро якчанд ришта ба ҳам пайваस्ताаст. Аввалаш ин, ки мо ҷўраҳои ҳамсолу ҳамсинф. Дуҷум ва аз ҳама муҳимаш, дуи мо хешу ақрабони наздик ҳам мебошем. Азиз ба ман аммабачаю ман ба Азиз тағобачаам. Яъне модари Азизу падари ман аз як ишқаманд, ё худ чунон, ки дар урфият мегўянд, чигару чигарбанд. Барои ҳамин мо зуд-зуд ба ҳавлии якдигар меоем, ба ғаму шодии якдигар шарикем, ба якдигар мадад мерасонем, пуштупаноҳ мешавем.

Дар хотир дорам, ки тобистони гузашта падарам касали саҳт шуданду аммаам ба ҳавлии мо омада, шабҳоро рӯз карда менишастанд, ба бемор аз модарам дида, бештар парасторӣ менамуданд.

- Ақачон, - меғуфтанд он кас, каф ба пешонаи тафсони падарам ниҳода, - худро далер доред, зудтар сихат шуда хеста, соябони сари бачаякони маъсуматон гардед. Дард дар бадани инсон мисли меҳмон аст, меояду меравад. Худо хоҳад, имшаб як арақ кунед, ҳамааш ту дидию ман надидам шуда меравад. Ба нияти шифо гуфта, ҳамин ним коса ўмочро хўп кашед, ақочон. Биёед ман саратонро ба зонуям монам.

Аммаам ба бемори инчиқ бо як азоб хўрок мехўронданду баъд ба даҳлез баромада, аз дигарон пинҳонӣ хунг-хунг гиря мекарданд. Дар ҳамон ҷо ман ба хулосае омадам, ки ба одам дар ҳақиқат ҳам аз хоҳар дида меҳрубонтар ва ҷонсўзтар касе набудааст.

Аммаам маро ҳам фавкуллода дӯст медоштанд. Ҳар чиз бихаранд, дуто мехариданду якеро ба писарашон Азиз ва дигареро ба ман медоданд. Ин, албатта, бесабаб набуд.

Падари Азиз Усто-Неъмат рангуборчӣ дар байни мардум нуфузи калон дошт. Кори ягон бофандаи шаҳр бе ӯ буд намешуд. Ресмон, абрешим ва ҳатто карбосу шохивори тайёри бофта дар устохонаи ӯ ба худ ранги дилхоҳ мегирифтанд. Танакори беқасабу атлас низ дар ҳамин ҷо абрбандӣ ва рангубор карда мешуданд. Ба Усто-Неъмат ёрдамчиёни бисёре хизмат мекарданд, ки онҳоро халифаҳо меномиданд. Яке аз ҳамин гуна халифаҳо Абдуфаттоҳи боғбон буд. Вай бо духтари қадраси худ Салима ҳамчун комилхукуки ин хонадони калон зиндагӣ мекард.

Усто-Неъмат аз пушти касбу хунари нодираш бадавлат шуда буд. Яке дар маркази шаҳру дигаре берун аз он – дар соҳили дарё ду ҳавлии кори калон дошт. Бо аҳли оила ва пешхизматҳо ӯ зимистон дар ҳавлии шаҳру тобистон дар ҳавлии соҳили дарё зиндагӣ мекард. Ҳавлии тобистонро «Майдон» мегуфтанд, зеро он асосан аз боғу майдони калон иборат буд. Фақат се-чор хонаю айвони кошинкорӣ ба назар мерасид, ки онҳоро дар ҷои баланду барҳавои Майдон андохта буданд. Боғро дарахтони зардолу, себ, ноку шафтолу, гелос, олуболую бодом ишғол мекарданд. Дастӣ ростро ҳавозаҳои токи ангури кадуҳусайнӣ, тағобӣ, тоифӣ ва зоғак оро медоданд. Дар қисми поёни нисбатан камдарахти Майдон анорзор, анҷирзор, қитъаҳои кишти сабзию картошка, пиёзу помидор ҷой гирифта буданд. Умуман дар ин ҳавлӣ меваю сабзавот фаровон буду ба қавли модарам, маймун намехӯрд. Зардолуҳои мохтобии заб-зард, себҳои сурхи пешпазак, шафтолуҳои ҳил-ҳилрасидаи пӯсташ нарм болои алафу даруни чӯякҳо рехта мехобиданд. Бодирингу хандалакро бошад, худамон ба полиз даромада аз палакҳояшон канда мегирифтём. Аз дур дарё, қазираҳои каб-кабуд, қуллаҳои баланди кӯҳи Мевағул намуда меистоданд.

Мо аксар вақт дар болои суфае, ки зери сияҳбеди калон, дар паҳлӯи ҳавзи пуроб сохта шуда буд, бозӣ карда менишастем.

Усто-Неъмат марди басо саховатманду дасткушод буд. Дар ҳавлиҳои ободу озодаи ӯ қариб ҳар шаб бо ҳар баҳона мехмонҳо чамъ меомаданд. Дар оташдонҳои қатор хӯрок мепухтанд, рӯи дастархонро ҳамеша меваю сабзавоти рангоранг оро медод. Баъзан рӯзона занҳои бисёр гун шуда, маросими мушқилкушо

ё бисешанбе мегузарониданд. Аммаам ба чашм айнак монда, аз китобҳои қадима ғазалҳои Машрабу қиссаҳои динӣ мехонданд.

Ҳар сареву савдое гуфтагӣ барин, бо вучуди ин қадар тахту бахт, Усто-Неъматро дар дил ғами нӣхоне буд, ки ўро ором намегузошт. Завҷаи соҳибҷамолу бибиотуни вай фақат духтар мезоиду усто дар орзуи як писари меросхўр мӯи сари худро сафед мекард.

Вақте ки ман таваллуд меёбам, аммаам ҳомила будаанд. Он кас барои табрики бародарашон ба хонаи мо меоянду дар дил аз худо илтиҷо мекунанд, ки ў ба мани навзод чўрае низ ато кунад, яъне ин навбат худашон ҳам писар таваллуд кунанд. Чӣ мегӯед, ки баъди ягон моҳ бо паи қадами ман Азиз ба дунё меояду бо ҳамин сабаб аммаам ба ман мисли фарзанди худ меҳр мебанданд. Нияти нағз ними давлат, ману Азиз дар ҳақиқат чўраи қарин шуда мондем. Мо ҳамроҳ калон шудему ҳамроҳ ба мактаб рафтем.

Шароити зиндагии ману Азиз фарқи калон дошт. Падари ман марди аёлманди камбағал буд. «Гарчӣ худ бебахраам, шодам ба айши дигарон» гуфта, аз хушбахтии хоҳараш ва ҳаёти бофароғати ҷиянҳояш хурсандӣ мекард. Ба оилаи нимбараҳнаю нимгуруснаи мо аммаам то аз дасташон меомад, ёрии моддӣ мерасониданд.

Азиз табиист, ки эрка калон мешуд. Ўро модари меҳрубону чор хоҳари дилсўзаш дасти ба даст гирифта мегаштанд, ҳар чӣ хоҳад, муҳайё месохтанд. Вай аксар вақт истеза карда, хўрок намехўрд, ба наздам Алиҷонро биёретон гуфта, мағал мебардошт. Баъди ин бегоҳиҳо яке аз хоҳарони ў, ё худ аммаам ба хонаи мо меоманданд. Онҳо ба падару модари ман хушомад задаю таваллою зорӣ карда, маро ба Майдон гирифта мерафтанд. Танҳо баъди ҳамин чеҳраи Азиз равшан мешуду ҳамаро осуда мегузошт. Чунон, ки «аз пушти шолӣ курмак об хўрдааст», хоҳарони ў ба туфайли шодмонии додараки худ ба ман ҳам патаку пайтоба мешуданд, ҳарчӣ пурсам, ёфта медоданд.

Усто-Неъмат барои писари ягонааш аз тоҷирони машҳур нодиртарин ашҳоро харида меовард. Дар шаҳри мо шояд аввалин граммофонҳои австриягӣ, мошинҳои дарздўзии немисӣ, лампаҳои даҳуми варшавӣ, велосипедҳои сечарҳаи маҷорӣ,

соату оинаҳои мусикадори фарангӣ дар ҳавлии Усто-Неъмат пайдо шуда бошанд. Мо таппончаҳои мепаррондем, ки олтингӯгирди тираш ҳам қарсас карда садо ва ҳам шарораву дуд мебаровард. Диафилмҳои доштем, ки Ҷентаашро тофта, манзараҳои аҷибу ғариби оламо дидан мумкин буд. Карнайча, нағора ва гармошҳои даҳанакие менавохтем, ки мисли онҳоро дигар бачаҳо дар хоби шабашон ҳам намедиданд.

Ман баъзан то як ҳафтаю даҳ рӯз дар ҳавлии аммаам мегаштам. Аз ҳамин сабаб, бисёр вақт гапи байни падару модарам мегурехт.

- Ҷои бегона не-ку, - мегуфтанд падарам. – Мон, бо Азиз ҳамроҳ гаштан гирад.

- Мардум чӣ мегӯянд? – эътироз мекард модарам. – Ҳар як бача бояд дар пеши чашми падару модари худаш бошад. Аличони мо ятиму бепаноҳ не, ки дар ба дари мардум гардад.

Аз мактаб, ки баргаштем, аммаам моро шинонда, аввал ишкамамонро сер мекарданд. Баъд яктогӣ сабатчаи рангаи дастадор медоданду мефармуданд, ки рафта ба он зардолу ё себ чида оем. Аз қафои похсадевори паст хур-хур шамоли дарё мевазид, ғалоғулаи бачаҳои оббозикунанда ба гӯш расида меистод. Аз дур мӯрии стансияи ба қазира оббарорӣ ба назар менамуд, ки ҳалқа-ҳалқа дудахро ба фазои кушод сар медод. Дили мо ба дарё кашол буду ноилоҷ сабр мекардем, худро ба мевачинӣ андармон месохтем. Пайт мепойдем, ки кай имконияти хато кардани чашми аммаам пайдо мешаваду мо ҳам давида рафта, худро ба об меандозем.

ДАРДИ ШИКАМ

Овоза шуд, ки идораи савдои шаҳр «қанди бисёре кӯҳна шуд», гуфта, акт кардааст, ба чуқуриҳои Чармгарӣ чанд фургон аз он оварда рехта, аз болояшон дору пошида гӯр кардааст. Ману Азиз баъди дарс рост ба пеши қалъаи кӯҳна – ба Чармгарӣ рафтем. Бинем, аллакай чанд бача бо тешаю каланд чуқурро кушода, кулӯла-кулӯла қанди хоколуди баҳамчаспидаро гирифта истодаанд. Мо ҳам чобукӣ карда, худро ба хандақ ҳаво додему аз зери хасу хошок тарбуз барин як кулӯлаи калони қанди коғаздорро баровардем. Ҳамин вақт аз қим-қучо милисаю духтурҳои хилъатпӯш пайдо шуда, ҳама қандковонро пеш

карданд. Ману Азиз ғанимати худро ба бағал зада, сӯи соҳил гурехтем.

Соҳили дарёча камодаму ором буд. Рӯи об аз шамоли гашти рӯз мавчи маҳин зада, тӯри нукра мебофт. Дар сояи чигдазори соҳили муқобил ду-се духтари қадрас болои халтаҳои пури алафи кандаи худ нишаста, ҳазлу шӯҳӣ мекарданд. Яке аз онҳо мардон барин қарсагро ба сар салла карда буду ба ҳамроҳонаш дармеафтод. Ду духтари дигар ҳам шуда, бо дасту оринҷ сари дили худро панаҳ карда механдиданд.

Мо карамелҳои пачаку сиёҳшударо аз каллақанд як-як кандаву бо эҳтиёт шуста, болои санги соҳил ғарам мекардем. Мехостем, корамон зудтар тамом шаваду бо ин ширинии муфт ҳам худамон сер шавем ва ҳам он духтаракони шӯхро зиёфат кунем.

Аз карамел андаке бӯи ғализи мазут меомад, ҳалвои мағзаш талхча буд, вале ба ҳар ҳол хӯрда мешуд. Чашмгуруснагӣ карда, Азиз қанди бисёр хӯрдааст магар, ки яке бинам, чашмагро пӯшида, аз сараш арақи хунук рехта, болои рег дароз кашидааст. Ман тохта ба наздаш омадаму пурсидам:

- Чӣ шуд, Азиз? Чаро ба замин чалпак шудӣ?

- Вой шикамам, - базӯр овоз баровард Азиз. – Сари дилам месӯзад. Аҳволам бад. Мемурам...

- Э, воҳима нақун! – гуфтам ба ӯ. Аммо дидам, ки аҳволаш ба ростӣ вазнин, давида рафта, ба тӯппиам аз дарё об гирифта оварда, ба сару рӯи Азиз пошидам.

То ин муддат духтарон лингаҳои алафро ба сар ниҳода, доман барзадаву то ноф ба об ғӯтида, аз дарёча гузаштанд. Ман бо тавалло аз дасти Азиз кашола мекардам, ки ба худ ояду аз ҷой хезад.

- Чӣ воқеа рӯй дод? – гӯён, духтарон баробари аз дарё баромадан ба сари Азиз омаданд.

- Ана аз ин қанд хӯрду дилаш беҳузур шуд, - эзоҳ додам ман.

- Ин чӣ хел қанд? Аз кучо гирифтед? – пурсид духтари ба сараш рӯймолпечонида.

Ман хиҷолат кашида, ғурунгос задам:

- Аз чуқури Чармгарӣ кофта гирифтём. Баъд ба об шустём.

- Эҳ каллаварамҳо! – афсӯс хӯрда ба гап қатӣ шуд духтари дигар. – Майдонашон аз меваи худодод лабрез бошаду инҳо

канди пӯсидаи дорузада хӯранд... Ман рафта Усто-Неъматро хабар диҳам, ки Азизро зуд ба духтур баранд.

- Ман ҳам аз ин қанд хӯрдагӣ, - гуфтам ман.

Ҳамин вақт Азиз ба хуш омада, ногаҳон овоз баровард:

- Об!

Духтарон ба ӯ бо кафи даст об хӯронданд. Яке аз онҳо аз печи остинаш ду дона курут гирифта ба мо дод, ки маккем. Курути шӯру турш моро андак ба худ овард. Духтарон хотирчамъ шудаю лингаҳои алафро ба сар монда, рафтанд.

Ҳамон шуду аз қанд дилам тамоман монд. Агар харбузаю тарбуз, ё меваҳои боғ бошанд, ман акнун ҳатто ба шоколади зарҳалпеч даст дароз намекунам.

Фаҳмоист, ки мо ҳамон рӯз ҳам муддаои табъ оббозӣ кардем. Оби дарёча чунон каб-қабуд, соф ва ширгарм буд, ки одам якду гӯтта занад, дигар баромадан намехост.

Пурсиш ва супориш

- 1. Порчаро хонед ва гӯед, ки дуруст номгузорӣ шудааст? Мувофиқи мазмуни он ба ин порча боз чӣ хел ном гузоштан лозим аст?*
- 2. Оббоз ё шиновар шудан чӣ шоистагӣ дорад?*
- 3. Дарёи Сир дар кадом вилояти ҷумҳурии ҷорист? Вай аз кучо сарчашма мегирад ва ба кадом ҷой мерезад? Аз харита онро нишон диҳед.*
- 4. Мақоли халқӣ: «Эрка балои ҷон» дар ин ҳикоя ба маврид оварда шудааст?*
- 5. Рафтори Алиҷон ва Азизро чӣ хел баҳо медиҳед?*
- 6. Зарбулмасали «Нафси бад балои ҷон» ба ҳикояи «Дарди шикам» чӣ муносибат дорад?*
- 7. Шумо амали Азизро дар бораи истеъмол кардани конфетҳои ифлосу бӯйнок маъқул мешуморед?*
- 8. Тозагию озодагӣ барои саломатии инсон чӣ суд дорад?*
- 9. Аз мазмуну мӯҳтавои қисса шумо чӣ панд гирифтаед?*

ҒАФҒОР МИРЗО
(1929-2006)

«Ман аз падару модар хеле хурд сағир монда будам. Ҳокимияти Советӣ маро дар қатори ҳазорон یتимони дигар аз марг раҳонид ва бинобар ин нахустин ҳиссиёте, ки дар дили кӯдаконаи ман пайдо шуд, нашъунамо кард, ҳиссиёти беканори ташаккур ва миннатдорӣ ба наҷотбахши ман аст. Ин ҳиссиёт баъд аз қаламдаст шуданам, мавзӯи асосии эҷодиётам гардид.

Меҳнати асосии мо, «детдомиҳо» таҳсил бошад ҳам, мо танҳо ба он маҳдуд намешудем. Дар фермаи хонаи бачагон подабонӣ мекардем, боғу полизи онро парвариш менамудем, дар таъмири ҳарсолаи хобгоҳ иштирок доштем, аловии зимистонаи худро худамон пешакӣ тайёр карда мемондем. Дар баробари ин дастаи ҳаваскорони хонаи бачагон, ки як вақтҳо ба он ҳофизи халқии мамлакат Саидалӣ Вализода ва як вақти дигар Артисти Халқии мамлакат Маҳмадалӣ Қобилов, роҳбарӣ карда буданд, ба кишлокҳо баромада, бо шаклҳои гуногуни санъати таҳҷой нишондодҳои партия ва ҳукуматро тарғибу ташвиқ менамудем. Воқеан, азбаски ҳеч кас аввалин музди меҳнати худро фаромӯш намекунад, ман ҳам онро ҳамчун як марҳилаи муборак равшан дар ёд дорам: тобистони соли 1938 рӯзе ҳаваскоронро чамъ карданд ва ба онҳо мукофоти пулӣ доданд. Ба ман ҳам як даҳеӯмаи дастархон барин калон расида буд.

Натанҳо аз таъсири тангдастӣ, ки дар солҳои ҷанг насиби ҳамаи мо гардида буд, балки аз таъсири ҳамон ҳиссиёти миннатдорӣ, аз таъсири моҳияти тарбияи хонаи бачагон буд. Ман баъдтар ҳам дар баробари таҳсил ба меҳнати беруна низ машғул мешудам.

Таҳсили ман дар Омӯзишгоҳи педагогии Кӯлоб ва Институти педагогии Душанбе чараён ёфтааст.

Вале тақдирӣ эҷодии ман ба маҷрои ҳақиқӣ ва асосии худ он вақт қорӣ гардид, ки маро дар соли 1950 дар органи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон журнали «Шарқи сурх» ба хизмат қабул карданд ва ман дар муҳити мубораки шоирону нависандагони номвар, дар мактаби М.Турсунзода, Ҷ.Икромӣ, Раҳим Ҷалил, М.Миршакар, А.Деҳотӣ, Б.Раҳимзода ва дигарон ҳамчун шоир ва адиб сабақ омӯхта, нашьунамо кардам».

Ҳамин тавр, Ғаффор Мирзо умри пурбаракат дид. Ӯ моҳи августи соли 2006 дар шаҳри Душанбе вафот намуд. Вале умри хешро ройгон нагузаронид. Барои наслҳои оянда асарҳои пураарзише мерос гузошт. Махсусан барои бачаҳо асарҳои хубу шавқовар офарид. Достонҳои «Тоҷи давлат», «Асрор» маҷмӯаи шеърҳои «Рӯи сурх», «Марди майдон», «366 паҳлӯ», «Нору нур» ва ғайраҳо хонандагон хеле хуш пазируфтанд.

Инак, шогирдони азиз, бароятон шеърӣ «Дӯст», оғози достони «Тоҷи давлат» ва «Дар сари гаҳвора»-и Ғаффор Мирзоро пешкаш менамоем.

ДҶСТ

Кист он бе аниси танҳо, кист?
Зинда бе дӯст ҳеҷ натвон зист.
Ҳар киро ёру дӯст бисёр аст,
Ҳар кадомаш муносиб ёр аст.
Ҳар якеро чу гавҳари чашмон,
Ҳамчу лахти чигар, чу риштаи қон.
Хоси он зеби он мақоме ҳаст,
Иззату ному эҳтироме ҳаст.
Лек дар он миён назарногир,
Дӯсте ҳаст хоксору фақир.
Саҳлу боқадр ончунон аст он,
Обу нон гӯӣ, обу нон аст он.
Дар бари туст, ту аз он серӣ,
Гаҳ варо дар назар намегирӣ.
Лек аз он чудо шавӣ нафасе,
Ҷои дигар равӣ, ягона касе,

Ки ба ёдат биёяд аз хама зуд,
Қош холӣ бубинӣ дар бари худ-
Дӯстон, дӯстон, ҳамон аст он,
Дар ҳақиқат, чу обу нон аст он.

ИБТИДОИ ДОСТОН

(«Тоҷу давлат»)

Баҳор омад, Баҳоре чун
арӯси бениёз омад,
Басо бо нозу нуз омад,
Басо гарданафроз омад.
Чу зебод, ки донистаст
зебо будани худро,
Назар дар осмон, мағрур,
Одамшинос омад.
Чу мегӯянд, худбинанд
онҳое, ки хушрӯянд,
Ҳама он гуна нозуктабъ,
к-андар як сари мӯянд.
Каломи талх гӯю
ҳоли зори нозукон бингар,
Ки аз қаҳру ғазаб ҳарфе,
намеёбанд, то гӯянд.
Сари роҳаш гирифтам,
бо забони нештардоре,
Ба ӯ гуфтам:
Баҳоро, ин қадар ту карруфар дорӣ?
Чаро бемайл меой,
чаро дилсард метобӣ?
Магар танҳо ту зебой,
такаббур ин қадар дорӣ?
Гумон дорӣ, фақат аз туст
сарсабзии мо,
Ҳазор оҳангу ранги бӯ,
ҳавои нашъаноки мо.

Чунон савлаткунон ой,
ки гӯё чокарат бошем,
Фақат аз туст гӯё
чашми сери мо, чароғи мо.
Ту ҳар соле ҷавон гардида
аз сар кор сар кардӣ,
Ҳазорон бор аз болои
ин кишвар гузар кардӣ.
Вале, эй чони ширин,
аз ҳисоби ифтихори худ
Чӣ кардӣ, садяки ин хокро
андак дигар кардӣ.
Заминеро, ки буд зинда,
мусаввар карда мерафтӣ,
Ба сар ин хизмататро монда
афсар карда мерафтӣ,
Вале пайваста аз рӯи
заминҳое, ки мемураданд,
Парида мегузаштӣ,
Боз бадтар карда мерафтӣ.
Замини зинда кам мешуд,
Набуд инро давое ҳеч,
Паи хизмат қариб омад
наёбӣ чову пое ҳеч.
Агар се-чор соли дигар
Октябр ақиб мемонд,
Баҳоро, метавонистӣ,
ба ин кишвар наоӣ ҳеч.
Макун қаҳру ғазаб,
густохии ман санги ноҳақ нест.
Ба эъҷозу ба зебоии ту,
ҷонам, ягон шак нест.
Вале бо ман саёҳат кун
замини Тоҷикистонро,
Бубин, ки дасти эъҷозу
рухи зебот мутлақ нест.

Биё, бин духтаронеро,
ки аз ту хубтар ҳастанд,
Туро гар, ки хунар бошад,
худи онҳо хунар ҳастанд.
Ба ҷоят ҳар кадоми он
тавонад муддаӣ бошад.
Валекин хоксору соддаву
бекарруфар ҳастанд.
Ба он чашмони ҳайронат,
Ба он мӯи парешонат.
Ба он поҳои урёнат,
Ба ҳар ангушти дастонат.
Қасам, ки заҳр менӯшам,
Қасам, ки мекушам худро
Агар ки Тоҷикистонам
Туро мафтун нагардонад.

ДАР САРИ ГАҲВОРА

Бар сари гаҳвора дидам модаре,
Модари фарзанди монанди парӣ.
Тифл дар гаҳвора андар хоб буд,
Ё ки дар гаҳвора ширмахтоб буд.
- Тавба кардам, - гуфт модар ногаҳон,
Тавба кардам, эй Худои меҳрубон.
Ин қадар хурду заифу сода аст,
Ин қадар бахту мадорам додааст.

Эй Баҳори азиз, эй дилбар,
Ту ба ин тифли нозанин бингар.
Чӯчаи он кабӯтари ваҳшӣ
Дар ту мирам, ачаб сафобахшӣ.
Хурдию аз ту гаҳвора пур аст.
Хона пур, кунҷ пур, канора пур аст.
Дашту сахрои бекарон пури туст,
То фалак, то малак ҷаҳон нури туст.

Ту калон шав, бафазлу доно шав!
Ҳам ба дил, ҳам ба чеҳра зебо шав!

Пурсиш ва супориш

1. Чаро Ғаффор Мирзо бисёр шеърро дostonҳои хешро ба бачагон бахшидааст?
2. Дар шеъри «Дӯст» шоир дӯстонро ба чӣ шабеҳ намудааст?
3. Дӯсти хоксору фақир чӣ хел дӯст аст?
4. Чаро дӯстро шоир «чу обу нон аст он» мегӯяд?
5. Шоир баҳорро чаро «арӯси бениёз», «гарданфароз», «мағруру одамношинос» мегӯяд?
6. Суханҳое, ки шоир дар ҳаққи баҳор мегӯяд, ба андешаи шумо дурустанд?
7. Меҳру муҳаббати адиб нисбати Тоҷикистон дар кадом лаҳзаҳо ва чӣ хел баён шудааст?
8. Андешаатонро дар бораи зебоиҳои Баҳору Наврӯз нақл кунед.
9. Наврӯзи Аҷам дар деҳи шумо, шаҳри шумо чӣ хел мегузарад? Дар ҳамин бора лавҳае нависед, ки дар он калимаҳои баҳор, Наврӯз, сабзаю себарга, гулу лола истифода шуда бошанд.
10. Аз шеъри «Дар сари гаҳвора» кадом мисраъҳо ба тавсифи кӯдаки навзод бахшида шудаанд?
11. Чаро модар тавба мекунад? Аз Худо чӣ умед дорад?
12. Шеърро аз ёд кунед.

МУНДАРИЧА

АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ

Маълумоти умумӣ дар бораи адабиёти шифоҳӣ ва фарқи он аз адабиёти китобӣ.....	3
Афсона чист	4
Эраҷи тилисмшикан.....	6
Қаҳрамони Эраҷ.....	11
Шикасти тилисм.....	17
Муболиға.....	22
Дехқон ва кӯзаи зар.....	23
Савоби нимта нон.....	27
Образи бадеӣ, персонажи асари бадеӣ.....	29
Латифаҳо.....	30
Зарбулмасал ва мақолҳо.....	35
Нақлу ривоятҳо.....	41
Ҳичо, руқн ва вазни шеър.....	44

АДАБИЁТИ КЛАССИКИИ ТОҶИК

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.....	47
Вазнҳои шеър.....	56
Абӯалӣ ибни Сино.....	60
Абдуллоҳи Ансорӣ.....	70
Низомулмулк.....	76
Саъуддини Варовонӣ.....	90
Аҳмади Чомӣ.....	97
Аттори Нишопурӣ.....	100
Саъдии Шерозӣ.....	112
Қамолиддин Биноӣ.....	139
Бадриддин Ҳилолӣ.....	157
Абулфазли Майбадӣ.....	165

АДАБИЁТИ САДАИ XX

Садриддин Айни.....	168
Порае аз «Ёддоштҳо».....	169
«Қаҳрамони халқи тоҷик – Темурмалик».....	181
Қалбаи обӣ ва киштии сарпӯшида.....	181
Тайёрии ҳарбии чанговарон.....	183
Ҳучуми чингизиён ба Хучанд ва чанг дар болои шаҳр, «фил» ва «тилисм».....	184

Ишғол карда шудани Хучанд, роли савдогарон дар ишғоли чингизийён, қатли ом	190
Сафари обӣ, домбурӣ.....	195
Ҷанг дар биёбон ва тири бепайкон.....	198
Танҳоғардӣ, фочиаи Хоразм, Турконхотун дар шаҳри Кат, Интиқом.....	203
Сӯҳбат бо султон Муҳаммад ва Ҷалололиддин.....	207
Иштиёқи ёру диёр, зиндагонии ҷазира.....	210
Ҷиғатойхон, сафар аз ҷазира, интиқомгирӣ дар вақти асирӣ, атри кафан.....	216
Қаҳрамони асари бадеӣ.....	221
Мирзо Турсунзода	223
Порчаҳо аз достони «Ҷароғи абадӣ».....	224
Интизорӣ.....	224
Мулоқоти яқум.....	226
Сайёҳи Ҳинд.....	229
Меҳмони мағрибӣ.....	231
Духтари муқаддас.....	236
Эрач Мирзо	243
Муҳаббати модар.....	243
Иди Наврӯз.....	245
Қадри устод.....	246
Халилуллоҳи Халилӣ	247
Ҳади ба модарон.....	248
Хитоб ба авлоди Ватан.....	249
Наврӯзи оворагон.....	251
Рубоиёти шоир.....	252
Ҷотех Ниёзӣ	254
Корнамоии Мамарачаб (порае аз романи «Вафо»).....	255
Мирсаид Миршакар	273
Порчаҳо аз оғози дostonҳои «Панҷи ноором» ва «Ленин дар Помир».....	274
Гулназар Келдӣ	281
Суруди миллӣ, рубоиёт ва дубайтиҳо.....	282
Абдумалик Баҳорӣ	287
Қиссаи Алиҷону Азиз (порча аз қиссаи «Ду моҳи пурмағал»).....	288
Ғаффор Мирзо	296
Дӯст.....	297
Пораҳо аз достони «Тоҷи давлат».....	298
Дар сари гаҳвора.....	300

**ТҮЙЧӢ МИРЗОД, РОЗИҚ ҲАМИДОВ,
МИРЗОХҶҶАИ ПИРЗОД**

АДАБИЁТИ ТОҶИҚ

Китоби дарсӣ барои синфи V

Рохбари нашр: *Абдуваҳҳоб Авазов*
Муҳаррир: *Соҳибназари Абдуманнон*
Муҳаррири техникӣ: *Ҷоршанбе Хайруллоев*
Мусаххех: *Меҳрӣ Саидова*
Тарроҳи компютер: *Фаридуллои Исматулло*

Ба матбаа 15.11.07 супорида шуд. Ба ҷопаш 07.02.08 имзо шуд.
Коғази офсет. Ҷопи офсет. Андозаи 60x90 1/16. Ҷузъи ҷопӣ 19.
Супориши № 15. Адади нашр 125 000.

Ҷамъияти дорони масъулияташ маҳдуди "АВА"
ш. Душанбе, к. Турсунзода, 83/1

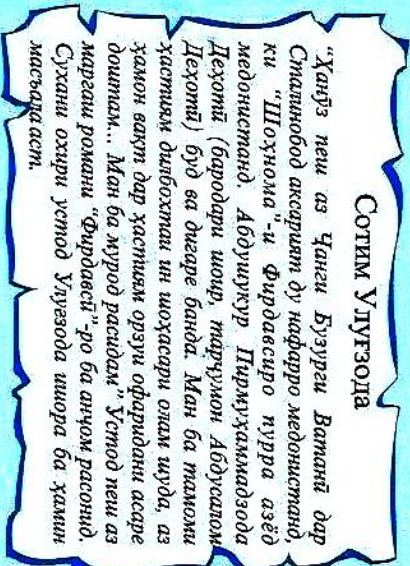
Шотирли азиз ва ёшондан ин китоб!
Шоиستا бошад, агар пандихои бузургонро аз кунед ва дар зиндагӣ раҳнамои хеш гардонед.

1878-1954

УСТОД АЙНИ

*Биед, эй рафиқон, дарс хонем,
Ба бекориеву нодонӣ намонем.
Ба олам ҳар касе бекор гардад,
Ба ҷаҳми аҳли олам ҳор гардад.*

СОТИМ УЛУГЗОДА

*“Ҳабуз неш аз Ҷанги Бузурги Ванани дар
Сталиновод ақарити дӯ нафарро медонистанд,
ки “Шоҳнома”-и Фирдавсро нурра азёд
медонистанд. Абдушиқур Тирмуҳаммадзода
Дехотӣ (бародари шоир, наҷумон Абдуваҳиди
Дехотӣ) буд ва дигаре банд. Ман ба наҷумони
ҳақиятм дубоҳиста ин шоҳасри олам шудӣ, аз
ҳанон вақт дар ҳастиям орзуи офаридаи асаре
доштӣ... Ман ба мурод расидам” Устод неш аз
марғаш роҷаи “Фирдавси”-ро ба анҷом расонид.
Сухани охири устод Улуғзода шояра ба ҳақини
масъадаси.*

1911-1997

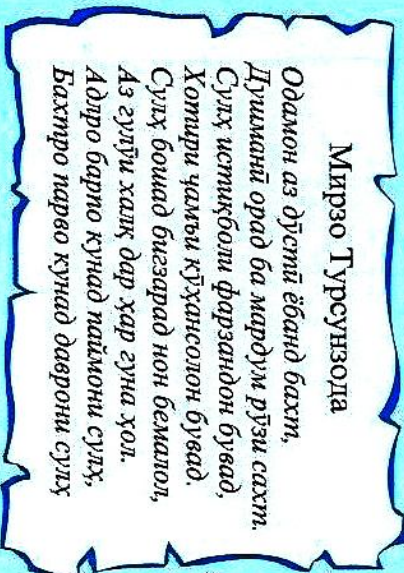
МУЪМИН КАНОАТ

*“Росташро гӯям, дар рӯзгори шоирям ду
бор шунаво ва ошқоро гирисаам. Яке тохи
нишони порчаи “Мавҷҳои бародарӣ” бахшида
ба бародари азизам Абдулло ва дигар соли 1968
дар Сталинград, вақте ки мисраъҳои зеринро
менавиштам:*

*Ваге Мамеъи зери лаб фуру мейбурд шеванро,
Фуру мейбурд оҳанро.
Киз оҳан,
Нагардад ногохон пайвандӯх канда,
Нагардад аз лаби овнаиҳо лабҳанда канда*

1932

МИРЗО ТУРСУНЗОДА

*Одамон аз дӯсти ёбанд бахт,
Душмани орад ба мардум рӯзи сахт.
Сулҳ истиқболти фарзандон бувад,
Ҳотирри ҷамъи кӯҳансолон бувад.
Сулҳ бошад бигаррад нон беағлон,
Аз гулӯи халқ дар ҳар гуна ҳол.
Адиро барно кунанд паймони сулҳ,
Бахтиро парво кунанд даврони сулҳ*

1911-1977

ДОИК

*Аз бозти кӯдакон хушам мевояд,
Аз хандаи беғамон хушам мевояд.
Ин чуфти кибӯтиаре бубинам дар бом,
Ҳамланиа ҳамагон хушам мевояд.
Бок не, гар доварӣ гӯм кардааси,
Ё меди сарварӣ гӯм кардааси.
Заҳр бодо ширри модар бар касе,
К-ӯ забони модарӣ гӯм кардааси*

1941-2000

ГУЛНАЗАР КЕЛБИ

*Эй халқи азизи ман, сағомат бошӣ,
Парвардан номусу ширефат бошӣ.
Аз ҷон суфтам «Сурӯи миллатӣ»-и турсо,
То ҷӯр ба ҳам бошӣву Миллати бошӣ!*

1945